

Pozsonyi Norbert

Ex eo tempore res esse in vadimonium coepit

A (peren kívüli) vadimonium megjelenése az irodalmi és az epigráfiai
forrásokban

A Villa del Giurista (Róma, loc. Salone) egyik freskórészlete.

A kép előterében egy viaszostábla látható, amelyen a következő felirat áll:

Iudex essto. / Sei parret e // formula Mucci Scaeulae.

[Forrás:https://www.teoriaestoriadeldirittoprivato.com/wpcontent/uploads/2021/12/2021_Contributi_Costabile.pdf. (A fényképfelvétel készítője: ismeretlen.)]

Készült a Szegedi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Karának
Római Jogi Tanszékén.

Tanszékvezető:
Homoki-Nagy Mária
egyetemi tanár

Pozsonyi Norbert

*Ex eo tempore res esse in
vadimonium coepit*

A (peren kívüli) vadimonium megjelenése
az irodalmi és az epigráfiai forrásokban

Iurisperitus Kiadó
Szeged, 2023

Fundamenta Fontium Iuris

Sorozatszerkesztő:

Balogh Elemér
egyetemi tanár

© Pozsonyi Norbert, 2023

Lektor:

Jakab Éva
Pókecz Kovács Attila

Műszaki szerkesztő:

Kovács Ildikó

Felelős kiadó:

Görög Márta dékán,
a Pólay Elemér Alapítvány kuratóriumának elnöke

Készült az Innovariant Kft.-ben

Felelős vezető: Drágán György

ISSN 2061-1609

ISBN 978-615-6268-38-9

Feleségemnek

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
BEVEZETÉS	11
I. FEJEZET A VAS, VADARI ÉS VADIMONIUM ELJÁRÁSJOGI SZAKKIFEJEZÉSEK PLAUTUS MŰVEIBEN	15
1. Bevezetés (Plautus művei mint a római jog megismerésének forrásai)	15
2. Eljárásjogi alapvetések	17
3. Forrásexegézis (vas, vadari és vadimonium Plautusnál)	19
3.1. Plaut. Per. 289 jogi exegézise	20
3.2. Plaut. Aul. 316-319 exegézise	24
3.3. A Plaut. Epid. 680-685 és Bacch. 178-180 exegézise	28
3.4. A Plaut. Curc. 162-163 exegézise	31
3.5. A Plaut. Rud. 777-778 exegézise	33
4. Zárókövetkeztetések	36
II. FEJEZET A VADIMONIUM CICERO: P. QUINCTIUS ÉRDEKÉBEN MONDOTT PERBESZÉDÉBEN	37
1. Bevezetés	37
2. A Quinctiana rövid pertörténete	39
3. Vadimonium tényállások a perbeszédben	42
3.1. Quinctius és Naevius közötti vadimoniumok	42
3.2. Quinctius állítólagos vadimonium mulasztásának (vadimonium desertum) ténykörülményei	54
3.3. Naevius eljárásjogi lépései a vadimonium desertumot követően és a tények jogi értékelése	57
3.4. Naevius és Alfenus között létrejött vadimonium-megállapodások	64
4. Zárókövetkeztetések	68
III. FEJEZET A SULPICIUS ARCHÍVUM VADIMONIUM OKIRATAI	70
1. Bevezetés	70
2. A Sulpicius archívum vadimonium-okiratainak a jogtörténeti kutatá- sokban betöltött jelentősége	71
3. A vadimonium-okiratok szerkezete („vadimonium-formula”)	75
3.1. Vadimonium factum Numero Negidio	76
3.2. A stipulatio poenae (poena vadimonii) jogi karaktere és formulája . .	82
3.3. A poena vadimonii összecszerűsége	92
4. Zárókövetkeztetések	100
IV. FEJEZET AZ ACTIO CERTAE CREDITAE PECUNIAE KERESETI FORMULÁJA (A TPSULP. 31 EXEGÉZISE)	101
1. Bevezetés	101

2. Az okirat szerkezete és keltezése.	103
3. Exkurzus: A formulák általános szerkezeti felépítése Gaius tankönyve alapján.	103
4. A TPSulp. 31-ben foglalt formulák szerkezeti felépítése és tartalma.	105
4.1. Ea res agetur de sponsione.	110
4.2. Az okirati keltezés (hónap, nap) és a pecsétek hiánya	117
5. Zárókövetkeztetések.	121
V. FEJEZET A FORMULÁRIS PERELŐKÉSZÍTÉS NYOMAI A TPSULP. 27 ALAPJÁN ...	122
1. Bevezetés	122
2. Az okirat kiállításának előzményei	124
3. A TPSulp. 27 jogi tartalma	126
4. Zárókövetkeztetések.	134
FÜGGELÉK VADIMONIUM-OKIRATOK.	135
BIBLIOGRÁFIA	140

ELŐSZÓ

A jelen monográfia – amelyet a T. Olvasó a kezében tart – egy nagyobb kutatási elképzelés megvalósításának, amely a teljes *formuláris* eljárási rend áttekintését tűzte ki célul, az „első mérföldköve”. Mint minden írás, ez a munka is visszatükrözi a szerzőjének minden jó, illetőleg rossz jellemvonását.

Egy kézirat lezárása alkalmával óhatatlanul számot vetünk annak elkészülési folyamatával. A társadalomtudományi kutatómunka – szemben a természettudományossal – rendszerint egyedül, de semmiképpen nem magányosan járt út. Ezen az úton nagyon sokan kísérnek, segítenek és biztatnak bennünket, akiket köszönet illet.

Először is legnagyobb köszönettel feleségemnek és a gyermekeimnek tartozom, akik minden munkámnak célt és értelmet adnak. Hálával tartozom szüleimnek, akik mindenben mellettem állnak. Köszönöm tanáromnak, Prof. Dr. Jakab Évának, akitől mindazt megtanulhattam a római jogról, amit most tudok, és akitől még rengeteg tanulnivalóm van. Köszönöm a barátaimnak, akiket mind a derűs, mind pedig a borús időkben magam mellett tudhatok. Hálával tartozom egység- és kari vezetőimnek a bizalomért és a támogatásért. Végül köszönettel tartozom a hazai római jogászok szűk közösségének, amelynek tagjai el- és befogadtak maguk közé.

Ez a könyv – az itt felsoroltak közül – egy kicsit mindenkié.

Szeged, 2023. augusztus 1.

A szerző

BEVEZETÉS

Felix qui potuit rerum cognoscere causas.
(Verg. georg. 2,490)

Cicero egy Kr. e. 54 júniusában kelt levelében így írt öccsének, Quintusnak (ad Q. fr. 2,14,3): *Trebatium quod ad se [scil. Caesarem – P. N.] miserim, persalse et humaniter etiam gratias mihi agit; negat enim in tanta multitudine eorum, qui una essent, quemquam fuisse, qui vadimonium concipere posset.* Cicero e sorokban azt adja hírül testvérének, hogy Caesar köszönetét fejezte ki számára azért, hogy elküldte hozzá a jogtudós Trebatiust, ugyanis nem volt körülötte senki, aki egy *vadimonium*ot meg tudott volna fogalmazni. Feltehetően Caesar arról panaszkodhatott Cicerónak, hogy olyan – jogban járatlan – személyek veszik őt körül, akik „még egy” *vadimonium* okiratot sem tudnak „írásba foglalni”. E panaszból pedig levonhatjuk azt az egyértelmű következtetést, hogy a *vadimonium* milyen alapvető és elterjedt lehetett a Kr. e. I. századi hétköznapi joggyakorlatában.

Ha leegyszerűsítve szeretnénk meghatározni a *vadimonium* ügyletének a lényegét, akkor ezt akként fogalmazhatnánk meg, hogy a *vadimonium* nem más, mint egy kettős stipulatio (Doppelstipulation) a felek között, amelyben az adós (*promissor*) – legtöbbször bírságfizetés (*poena*) terhe mellett – arra vállal kötelezettséget, hogy ő – vagy esetleg harmadik személy – meghatározott helyen és időben, valamilyen jogilag releváns cselekmény elvégzése céljából megjelenik. A szakirodalom – a Kr. e. I. és a Kr. u. II. század közötti időintervallumból ránk maradt források alapján – a *vadimonium* két alaptípusát különbözteti meg: egyrészt a „perbeli”, másrészt pedig a „peren kívüli” *vadimonium*ot.¹ Az ún. „perbeli” *vadimonium* lényege az, hogy ennek szabályait – alapvetően – a *praetori edictum* rögzítette,² és a peres eljárás során ennek letételét a jogszolgáltató magisztrátus rendelte el. A perbeli *vadimonium*nak akkor volt helye, ha a megkezdett *in iure* eljárást „aznap nem lehetett” befejezni (ez az ún. „halasztási” *vadimonium*),³ vagy pedig a már megindított ügyet valamilyen okból (pl. hatáskör hiánya miatt) egy másik jogszolgáltató magisztrátushoz kellett áttenni (ez az ún. „áttételi” *vadimonium*). A peren kívüli *vadimonium*ra viszont az *edictum* szabályai nem vonatkoztak, annak megkötése a felek magánautonómiája körébe esett.

A jogi romanisztikában hosszú időn keresztül uralkodó volt az a nézet, amely szerint a *formuláris* eljárásokban a peren kívüli *vadimonium* – mint „idézési forma” („Ladungsform”) – az *in ius vocatio* alternatívája volt.⁴ Innen eredeztethető a német nyelvű szakterminológiában a mai napig használt „Ladungsvadimonium” megnevezés. Azonban az 1980-as évek közepén – Wolf kutatási eredményeinek hatására – paradigmaváltásra került sor.

¹ NÖRR 2008: 129. tömör és szemléletes leírást ad a *vadimonium* alapvonalairól.

² LENEL 1927: 80-85.

³ Gai. 4,183.

⁴ Vö. STEINWENTER 1948: 2057.

Wolf az 1959-ben – Pompeji közelében – felszínre került okiratlelet (az ún. Sulpicius archívum) *vadimonium* dokumentumai alapján igazolta, hogy a peren kívüli *vadimonium* nem kiváltotta, hanem csak előkészítette a perbe hívás (*in ius vocatio*) jogi aktusát.⁵ Gaius Institúcióiban félreérthetetlenül rögzíti (Gai. 4,183): *[i]n summa sciendum est eum, qui cum aliquo consistere uelit, in ius uocare oportere*, azaz: „[e]gyszóval tudni kell azt, hogy aki valakit perelni akar, az illetőt perbe kell hívnia” (Brósz Róbert fordítása). Ebből a mondatból egyértelműen az következik, hogy a *formuláris* eljárásban az *in iure* eljárási szak megindításához mellőzhetetlen volt az *in ius vocatio*. Láthatjuk tehát, hogy a XII táblás törvény jól ismert kezdő során alapuló alaki jogcselekmény (XII t. t. 1,1: *Si in ius vocat, ito. Ni it, antestamino. Igitur em capito.*) az archaikus kortól kezdődően egészen a Kr. u. II. századig megőrizte a perindítással kapcsolatos jelentőségét. Kézenfekvő azonban, hogy a Kr. e. V. századi viszonyokra szabott szabályokat változtatlanul nem lehetett volna fenntartani. Az *in ius vocatio*ból fakadóan a „megidézett felet” például – többek között – a jogszolgáltató magisztrátus előtt való azonnali megjelenési kötelezettség terhelte. Ez a szabály életszerű lehetett az V. század derekán, amikor Róma városállama mindösszesen 8 km átmérőjű területet foglalt magában a Tiberis keleti partján,⁶ azonban ez a rendelkezés értelemszerűen – változtatások nélkül – nem lett volna fenntartható egy metropoliszban. Erre tekintettel észszerű és meggyőző Wolf álláspontja, amely szerint a felek a *vadimonium* megállapodásban egy olyan találkozási pontot rögzítettek, amely közel esett a jogszolgáltató magisztrátus tribunáljához, s innen az igényt érvényesíteni szándékozó fél már minden további nehézség nélkül megtehetette (és akár foganatosíthatta is) az *in ius vocatio* aktusát.⁷

Azonban véleményem szerint nem szabad a peren kívüli *vadimonium* jelentőségét arra lekorlátozni, hogy a felek ezzel csak a perbe hívást készítették elő. A peren kívüli *vadimonium* jelentősége ezen – álláspontom alapján – messze túlmutatott. Ebben az írásban kísérletet teszek arra, hogy feltárjam és megértsem a *formuláris* eljárás dinamikáját a felek viszonyának elnehezülésétől egészen a peralapításig. Meggyőződésem az, hogy a *formuláris* eljárás megindítását megelőzően a feleknek intenzív kapcsolatban kellett állniuk, és ennek a kapcsolatnak biztosított megfelelő keretet a peren kívüli *vadimonium*.

A felek közötti peren kívüli érintkezés (kooperáció) intenzitásának fenntartását két okból tartom fontosnak: egyrészt a felek a folyamatos egyezkedések során még elkerülhették a pert (permegelőzési ok), másrészt pedig – az egyezség hiányában – részleteiben előkészíthették a perindítást (perelőkészítési ok). Ez utóbbi esetben a felek – a *vadimonium* időpontjában – pontosan rögzíthették, hogy a jövőbeli felperes milyen keresetet indít (*editio actionis*), megköthették a peralapításhoz szükséges ügyleteket (pl. *sponsio*, *satisdatio iudicatum solvi*), egymás jelenlétében esetlegesen perbeli képviselőket (*cognitores*) nevezhettek ki, megegyezhettek az esküdtbíró személyéről, sőt még a *formulatervezetet* (perprogramot) is közösen szövegezhették meg.⁸ A perelőkészítés e kiemelkedő fontossága miatt mondhatta Cicero (Cic. Quinc. 5,21), hogy ha a felek a vitarendezési eljárása során informálisan (tehát puha eszközökkel) nem tudtak kiegyezni, akkor *res esse in vadimonium coepit*, azaz: „az ügy a *vadimonium* szakaszába lépett”.

⁵ WOLF 1985a: 60-69., különösen 65. Vö. KASER-HACKL 1996: 231.; NÖRR 2008: 129.; RÜFNER 2023: 1982.

⁶ ALFÖLDY 2002: 22.

⁷ WOLF 1985a: 65.

⁸ Kézenfekvő módon nem várható el a felektől minden esetben a professzionális perelőkészítés, de ebben segítségükre lehettek a *iuris consultusok*, lásd ehhez PÓLAY 1988: 64-68.

E munkám célkitűzése tehát az, hogy a peren kívüli *vadimonium*okkal kapcsolatban a rendelkezésünkre álló legfontosabb (nem jogász) irodalmi és epigráfiai forrásokat áttekintsem, és azokból következtetéseket vonjak le a *formuláris* eljárás dinamikájára nézve.

Meg kell jegyezni, hogy a *formuláris* eljárás kutatásának egy komoly, innovatív területe az epigráfiai forrásanyag – különösen az okiratok⁹ – vizsgálata.¹⁰ Az elmúlt évtizedek során a *vadimonium* kapcsán – nemzetközi szinten¹¹ – számos kiváló szakmai publikáció látott napvilágot. A jelen munkám – e témát érintően – csupán a hazai szakirodalom számára egy apró adalék kíván lenni. A céloom ennyi, és nem több.

⁹ JAKAB 2013: 16-20.

¹⁰ Lásd KUNKEL 1972: 193-242. – bár részleteiben mára már sok ponton meghaladott, de szemléletében még mindig – meghatározó írását.

¹¹ A téma legutóbbi monografikus feldolgozására DONADIO 2011 vállalkozott (előtte – jelenlegi ismereteim alapján – FLINIAUX 1908 volt az utolsó, aki nagy hatású munkájában a *vadimonium* témáját monográfiában részletezte). Meg kell említeni, hogy a XX. század első felében hazánkban is megjelent egy kismonográfia e témában Réthey Ferenc jogakadémiai tanár tollából (RÉTHEY 1916). Réthey érinti ugyan a *vadimonium* eljárási joggal összefüggő kérdéseit, de alapvetően a kezességi kutatásainak egy „leágazásaként” jelent meg ez az írás, és a *vadimonium* anyagi jogi vonatkozásával és legkorábbi történetével foglalkozik. A szakcikkek vonatkozásában – a teljesség igénye nélkül – mindenféleképpen kiemelendő ARANGIO-RUIZ 1948: 129-151.; FERRARI 1958: 172-184.; BOYÉ 1964: 999-1008.; TOMULESCU 1970: 319-328.; WOLF 1985a: 59-69.; RODGER 1997: 160-196.; METZGER 2000: 133-178.; PLATSCHEK 2001: 281-291.; CLOUD 2002: 143-176.; és NÖRR 2008: 108-188. írásai.

I. FEJEZET

A VAS, VADARI ÉS VADIMONIUM ELJÁRÁSJOGI SZAKKIFEJEZÉSEK PLAUTUS MŰVEIBEN

1. Bevezetés (Plautus művei mint a római jog megismerésének forrásai)

A római *auctorok* írásainak gondos tanulmányozása során gyakran lelhetünk olyan szövegrészletekre, amelyek – jogilag releváns tartalmuk okán – alappal tarthatnak számot az antik jogtörténetesek figyelmére. E szöveghelyek ugyanis sok esetben egyfajta „történeti időablakot” nyitnak számunkra, amelyen keresztül bepillantathatunk a mű keletkezési korszakának jogéletébe. Leopold Wenger (1874–1953) *Die Quellen des römischen Rechts* című művében kifejezetten hangsúlyozza azt, hogy a jogi ismeretszerzés terén érdemes (a kutatóknak) a római irodalom irányába nagyobb bizalommal lenni, mivel – logikus érvelése szerint – „a saját közjoguk, magán- és eljárási joguk – mint minden művelt római –, úgy a kivételes tehetségű költők számára is már ifjú koruktól fogva közismert volt. A közéletet és a magánéletet – ott ahol a költő azokra utalást tesz – tévedéstől mentesen és hamisítatlanul ábrázolja”.¹²

Hiszem azt: ha az antik irodalmi művekben sporadikusan megbúvó jogi részleteket – mint apró mozaikköveket – szorgalmasan összegyűjtögetjük, majd azokat a jogi exegézis „ecsetjével” óvatosan megtisztítjuk, akkor e mozaikdarabkák egymáshoz illesztésével összeállíthatunk egy olyan étellel teli képet, amely által közelebb kerülhetünk a római hétköznapi joggyakorlatának (jogi valóságának) a megismeréséhez.¹³ Számos efféle „jogtörténeti mozaikdarabkára” bukkanhatunk, ha fellapozzuk Plautus (ca. Kr. e. 250–184)¹⁴ vígjátékait. Plautus komédiáiban fellelhető jogilag releváns tartalmakat – jogtörténeti szempontból – különösen értékesé teszi az a tény – miként arra Bekker is rámutat –, hogy „ebből az időszakból pedig, amely közvetlenül megelőzi a legtermékenyebb jogfejlődési szakaszt, [mindösszesen] három használható kortársi tudósítás maradt fenn számunkra: Cato *de re rustica* című műve, valamint Plautus és Terentius komédiái”.¹⁵

¹² WENGER 1953: 223.: „[s]ein eigenes öffentliches, privates und Prozeßrecht ist, wie jedem gebildeten Römer, so auch dem begnadeten Dichter von Jugend auf geläufig. Das öffentliche und das Privatleben wird, wo ein Dichter darauf hinweist, ohne Irrtümer und Fälschung dargestellt”.

¹³ THÜR 2001: 144. által Menandros komédiái vonatkozásában kifejtettek – *mutatis mutandis* – a római jog modern tudományára is irányadóak: „[a]uch wenn wir nicht immer neue Rechtseinrichtungen kennenlernen, bekommen wir tieferen Einblick in die Praxis des Rechtslebens. Ohne Kenntnis der Praxis ist das Wissen um eine Institution wertlos”. (Fordítás: Még ha [az irodalmi műveken keresztül] nem is ismerünk meg mindig új jogintézményeket, de [általuk] egy mélyebb bepillantást nyerünk a jogélet gyakorlatába. A jogintézményről való tudás a gyakorlat ismerete nélkül értéktelen.)

¹⁴ FUHRMANN 1979: 911.

¹⁵ BEKKER 1892: 108.: „[a]us dieser Zeit nun, die der fruchtbarsten Rechtsentwicklung unmittelbar vorausgeht, sind uns drei verwerthbare Berichte von Augenzeugen erhalten, Catos Werk *de re rustica* und die Komödien

Plautus – aki időben a legkorábbi római író, akitől teljes művek maradtak ránk – irodalmi működésének körét kizárólag egyetlen komédiatípusra, az ún. *fabula palliata* korlátozta.¹⁶ A *fabula palliata* lényege, hogy e műfajba tartozó darabok görög szerzők (pl. Menandros) műveinek római átdolgozásai voltak, amelyeket a színészek görög színteret idéző színpadi díszletek között, görög öltözetben adtak elő.¹⁷ A *fabula palliata* elnevezés a *pallium* szóból eredeztethető, amelynek elsődleges jelentése: „görög köpenyeg”,¹⁸ a *fabula palliata* elnevezés tehát ún. „görög köpenyeges történet”-et takar.

Ebből a tényből azonban adódik az a kérdés, hogy a Plautus vígjátékaiban felmerülő jogi helyzetekből lehet-e egyáltalán a római jogra vonatkozóan megalapozott következtetéseket, megállapításokat levonni. Tekintettel ugyanis arra, hogy Plautus művei görög előképeken alapulnak (Plautus maga a „fordítás” szót használta¹⁹), így okkal merülhet fel az az aggály, hogy Plautus szövegei nem is annyira a római, hanem inkább a görög jog visszatükrözői.²⁰ Costa,²¹ Bekker²² és Düll²³ álláspontja alapján a Plautus komédiáiban megjelenő joghelyzetek kizárólag a római jog talaján állnak. Ezzel szemben pedig például Paoli²⁴ a római komédiaszerzők görög mintáktól való függőségét hangsúlyozza, és – Partsch véleményéhez hasonlóan²⁵ – azt vallja, hogy esetről-esetre kell vizsgálni azt, hogy az adott szöveghely görög vagy római jogi alakzatot jelenít-e meg.²⁶

Habár megfontolt jogtörténészhez illő ez utóbb említett differenciált – a görög és a római jog eseti megkülönböztetésén alapuló – álláspont, azonban – praktikus érvek alapján – mégis afelé hajlok, hogy a Plautus komédiáiban ábrázolt jogügyletekben és egyéb más (pl. eljárásjogi) joghelyzetekben a római jogélet visszatükröződését kell látnunk.²⁷ Nem vitatom azt, hogy egyes szöveghelyeken kimutathatók – nyilvánvalóan igazolhatók – görög jogintézmények (illetőleg azokkal való párhuzamok), azonban – álláspontom szerint – ennek oka az, hogy e jogintézmények Plautus korában már a római jogélet számára is ismert alakzatok lehettek. E vélekedés logikai alapja az a tény, hogy a köztársaságkori

von Plautus und Terenz”. A hazai tankönyv és kézikönyv irodalmunk is több helyen utal akként Plautus írásaira mint a római jog megismerése körében releváns nem jogász irodalmi forrásokra, lásd pl. FÖLDI–HAMZA 2022: 101.; SIKLÓSI 2021a: 163. lj. 313.

¹⁶ FUHRMANN 1979: 912sk.

¹⁷ SZILÁGYI 1977: 552.

¹⁸ Lásd: FINÁLY 1884: 1402.

¹⁹ DÉR 1989: 9.

²⁰ SCHEIBELREITER 2012: 226-229. átfogóan ismerteti – és kategorizálja – a filológiai és a jogi szakirodalomban kialakult álláspontokat.

²¹ COSTA 1890: 18skk.

²² BEKKER 1892: 53skk.

²³ DÜLL 1938: 27sk.

²⁴ PAOLI 1962: 14skk.

²⁵ PARTSCH 1910: 595sk.

²⁶ WENGER 1953: 224. is (már korábban) lényegében ezt a megközelítést tartotta helyesnek. Itt érdemes azonban megjegyezni, hogy e vita terméketlenségére utal finoman NÖRR 2003: 2267sk. amikor a szakirodalmi álláspontok egybevetése alapján a következő konzekvenciát vonja le: „[d]ie Diskussion hat zumindest das eine sichere Ergebnis erbracht, daß kategorische Feststellungen sinnlos sind, daß jeder einzelne in Betracht kommende Text nach Umfeld, Terminologie und vor dem Hintergrund der (mehr oder weniger gut bekannten) entsprechenden Rechtsinstitute aus Griechenland und Rom zu analysieren ist”.

²⁷ KUNKEL 1939: 6. lj. 6. ehhez képest kisebb jogtörténeti jelentőséget tulajdonít a plautusi szövegeknek: „man kann aus den plautinischen Komödien zwar nur sehr wenig über die Funktion römischer Rechtsinstitute lernen, desto mehr aber über die Terminologie des römischen Rechtslebens”. WITT 1971: 186. Kunkelhez hasonlóan csak terminológiai szempontból tartja a plautusi szövegeket a római jog szempontjából relevánsnak, mivel – álláspontja szerint – a szerző az alapul vett görög komédiában megjelenő jogi szakterminológiát egyszerűen csak felcserélte római jogintézményekre.

római színházi darabok nem egy magasan iskolázott szűk réteg (elit) intellektuális gyönyörködtetése, hanem tömegek szórakoztatása céljából íródtak.²⁸

Itt viszont adódik a kérdés: elvárható volt-e egy „római átlagembertől” az, hogy a római jogélettől idegen görög jogintézményeken alapuló célzásokat, komikus helyzeteket, iróniát és áthallásokat megértse. Álláspontom szerint e kérdésre az a válasz adható, hogy: „nem”. Tekintettel továbbá arra is, hogy Plautus a vígjátékokat a római publikum számára nem olvasás, hanem előadás céljára alkotta, így azok – a könnyed szórakozást kereső nagyközönség körében – csak akkor lehettek sikeresek, ha a bennük foglalt – többek között jogi jelenségekre rájátszó – komikus élethelyzetek, illetőleg szatirikus allúziók a hallgatóság számára könnyen érthetőek voltak.²⁹ Ez a feltétel viszont csak abban az esetben teljesülhetett, ha a komikum alapjául szolgáló jogi, kulturális vagy társadalmi jelenség mélyen benne gyökerezett a római átlagember tudatában. Minderre tekintettel plauzibilisnek tartom azt a megfontolást, amely szerint Plautus műveiből – bár a komikum, valamint az irodalmi képzelet és nyelvezet³⁰ prizmáján megtörve – a római jogélet „színei” bomlanak ki előttünk.

2. Eljárásjogi alapvetések

Egy „szóbeliség elvén” alapuló – kontradiktórius – eljárás rendeltetésszerű lefolyásának egyik érdemi előfeltétele az, hogy az érintett felek a processzus *előkészítése, megkezdése* vagy – folytatatlagonosság esetén – annak *folytatása* céljából meghatározott helyen és időben jelen legyenek. A modern eljárási jogokban e jelenlét elrendelésére a bírósági – vagy más hatósági – eljárásokban az idézés jogintézménye szolgál, ami az adott eljáró szerv alaki jogcselekménye, amelyben felhívja az érintett személyt, hogy az – a törvényes jogkövetkezmények terhe mellett – a megjelölt helyen és határnapon jelenjen meg abból a célból, hogy közreműködése az ügy elintézésében biztosított legyen.

A római (magánjogi) peres eljárásjog történetében a hatósági (ill. „félhatósági”) idézés formái kizárólag a császári (*cognitiós*) perrend időszakában jelentek meg.³¹ A *legis actiós*, valamint a *formuláris* eljárásokban az „idézés” – itt értve kizárólag: az ellenérdekű fél első tárgyalásra való megjelenésre történő felhívását, illetőleg bármely további okból az eljárás előtt vagy az eljárás folyamán a jelenlétének biztosítását – alapvetően az érdekelt fél magáncselekménye volt. Az „első tárgyaláson” – azaz: első alkalommal a jogszolgáltató magisztrátus előtt – való megjelenésre történő felhívásra az *in ius vocatio* jogintézménye szolgált (amely egyben az *in iure* eljárási szakot megindító cselekménynek is minősült). Minden más esetben az ellenérdekű fél jelenlétre kötelezése a magánjogi (szerződéses) viszonyok körébe eső *vadimonium-stipulatio* útján történt.

Itt utalunk arra, hogy Plautus korában vélhetően a „rendes peres eljárás” még a *legis actiós* eljárás lehetett.³² Erre enged következtetni például *A bögre (Auhularia)* című komédia azon epizódja (Aul. 415skk.), amelyben Euclio félreértésből tolvajnak nézi a házában lévő szakácsot (Congriót), akit ezért könnyebben bántalmaz. Amikor pedig kiderül a félreértés,

²⁸ LEITNER 2007: 74.

²⁹ Vö. BÜRGE 1980: 116.; JAKAB 1997: 154-155. Más kontextusban, de hasonlóan HOFFMANN 1987: 51. „Plautus (...) az általa átvett darabok eredeti cselekményét és szereplőit megtartotta, viszont ezt az idegen keretét aktuális római utalásokkal töltötte meg, ezzel közelebb vitte nézőihez”.

³⁰ Borzsák 1942: 52. így fogalmaz: „[m]ég a száraz jogi nyelv is költészetté válik Plautus előadásában”.

³¹ KASER-HACKL 1996: 566skk.

³² WITT 1971: 155. és 163.

akkor Congrio így szól Euclióhoz (Aul. 456-457.): *heus, senex, pro vapulando hercle ego abs te mercedem petam. Coctum ego, non vapulatum, dudum conductus fui.*³³ A jelenet komikus színezete szerint tehát a szakács, akit főzésre fogadtak fel (*coctum conductus fui*),³⁴ az ütlegetésért kvázi többletdíjat (*merces*) igényel, mivel az nem volt része a szerződéses megállapodásnak. Erre az igényre így válaszol az őt bántalmazó Euclio (Aul. 458): *lege agito mecum. molestus ne sis, azaz: „[p]erlekedj velem! (De most) ne alkalmatlankodj (itt nekem)!”.* A *lege agere* kifejezés³⁵ minden kétséget kizárólag a *legis actiós* eljárásra utal (Gai. 4,12): *lege autem agebatur modis quinque: sacramento, per iudicis postulationem, per conditionem, per manus iniunctionem, per pignoris capionem.*³⁶

Fontos kiemelni azonban, hogy az idézett plautusi forráshely alapján téves lenne azon végkövetkeztetés levonása, hogy Plautus korában a *legis actiós* eljárás lett volna az egyetlen eljárási mód. Ugyanis a *praetor* jogszolgáltatási gyakorlata a Kr. e. III. század során a *legis actiós* perrend mellett egy – bár a *legis actiós* eljárásra épülő, de lényeges vonásaiban attól mégis különböző – újabb eljárási rendet (az ún. *formuláris* eljárást) alakított ki.³⁷ Gaius – némi diakrónikus szemlélet beleszővésével – így ír az Intitúcióiban a *formuláris* eljárás jellegadó sajátosságáról (Gai. 4,30):

*Sed istae omnes legis actiones paulatim in odium uenerunt. namque ex nimia subtilitate ueterum, qui tunc iura condiderunt, eo res perducta est, ut uel qui minimum errasset, litem perderet; itaque per legem Aebutiam et duas Iulias sublatae sunt istae legis actiones, effectumque est, ut per concepta uerba, id est per formulas, litigarem.*³⁸

Gaius utal arra, hogy a társadalmi és gazdasági fejlődés folyamatában – fokozatosan – a *legis actiós* eljárások az avitt szabályaik és a rugalmatlanságuk miatt³⁹ a jogkereső közönség számára „gyűlöletessé váltak” (*in odium uenerunt*),⁴⁰ ezért a törvények a *legis actiós*kat több lépésben – formálisan is – kiveztették a római jogrendszerből. A *legis actiós* perrendnek (azaz: a szigorú szóbeli formulákon alapuló pereknek) a római jogéletből való kiszorítása azt eredményezte, hogy idővel a peres jogviták kizárólag írásban megfogalmazott performulák alapján bonyolódtak le (*effectumque est, ut per concepta uerba, id est per formulas, litigarem*).

³³ Fordítás: „Hé te öreg, én istenemre mondom, hogy ezért a verésért tőled bért fogok követelni. Minap engem főzésre, nem (pedig) verésre szerződtek”.

³⁴ A felek közötti szerződéses viszonyhoz lásd PÓKECZ KOVÁCS 2002: 80-81.

³⁵ Lásd még Plaut. Mil. 453: *lege agito*; Ter. Phorm. 984: *lege agito ergo*.

³⁶ Fordítás: „Ötféle módon lehet *legis actio* útján perelni: *sacramento, per iudicis postulationem, per conditionem, per manus iniunctionem, per pignoris capionem* [eskü (fogadás) által, bíró-kérés által, követelés által, zálogolás által]” (Brósz Róbert fordítása.)

³⁷ KASER-HACKL 1996: 4.

³⁸ Fordítás: „De mindezek a *legis actiós*ok lassanként gyűlöletessé váltak. Ugyanis a régiek (*veteres*) túlzott szőrszálhasogatása miatt, akik akkor a jogot létrehozták, odajutott a dolog, hogyha valaki a legkisebb hibát is ejtette, elvesztette a pert. Éppen ezért a *lex Aebutia* és a két *Iulia* megszüntette ezeket a *legis actiós*kat, és ez azzal járt, hogy (most már) előre megfogalmazott szöveg szerint, azaz formulákkal perlekedünk” (Brósz Róbert fordítása nyomán).

³⁹ Elég e körben csak a – Gaius által idézett (Gai. 4,11) – ismert *responsum*ra utalni, amely szerint: ha valaki „levágott szőlővesszők miatt akként perelt, hogy az *actiós*ban szőlővesszőt említett, elveszti a pert, mert fákat kellett volna mondania, mert a XII táblás törvény, amelyből a szőlővesszők levágása iránti kereset bennünket megillet, (csak) általában levágott fákról beszél!” (Brósz Róbert fordítása).

⁴⁰ FÖLDI 1987: 58. j. 10. rámutat arra, hogy Gaius az *odium* szóválasztással a *legis actiós*kkal szembeni saját szubjektív ellenszenvét is kifejezésre juttatja.

Hangsúlyozandó, hogy a római jog történetében a *legis actiós* eljárások megszűnésére nem éles váltásként került sor,⁴¹ hanem az egy hosszú fejlődési folyamat eredményeként ment végbe [erre utal a forrásszövegben olvasható *paulatim* (jelentése: lassanként) határozószó is], amelynek csak a „betetőzését” jelentette a Gaius által említett két *lex Iulia*. E történeti fejlődés gyökerei a III. századig nyúlhatnak vissza, amikor is a *praetor* – a jogszolgáltatási hatalmára (*iurisdictio*) alapítva – elkezdte kialakítani a formuláris eljárás szabályait azon ügyek vonatkozásában, amelyekből *legis actió*kkal peresíthető igény nem származott⁴² (szubszidiárius jelleg). A formuláris eljárásban a magisztrátus kezét ugyanis nem kötötték a *legis actiós* eljárás megcsontosodott szabályai, így lehetősége volt arra, hogy eljárási gyakorlatában kialakítson egy olyan – írásbeli formulákon alapuló – perrendet, amelyet szabadon és kreatívan alakíthatott korának jogszolgáltatási igényeihez. A *lex Aebutia* ezt – minden valószínűség szerint a *praetor peregrinus* praxisában kialakított, de feltehetően már a *praetor urbanus* által is *de facto* már alkalmazott⁴³ – eljárásrendet (*formuláris* eljárást) emelte a Kr. e. II. század derekán civiljogi erőre.⁴⁴ Így a formuláris eljárás *de iure* is a *legis actiós* eljárás mellé lépett.⁴⁵ A Gaius által említett „két *Iulia*” alatt pedig az Augustus császár uralkodása idején (Kr. e. 17-ben) – népgyűlési határozat (*lex*) formájában – kibocsátott *leges Iuliae iudiciorum publicorum et iudiciorum privatorum* nevet viselő „igazságszolgáltatási törvénycsomag” értendő,⁴⁶ amely két ügytípus kivételével⁴⁷ a *legis actió*kat hatályon kívül helyezte, és ezáltal a *formuláris (praetori)* eljárást kizárólagossá tette.

Összegzésképpen rögzíthető: eljárásjogi kérdések vizsgálatának vonatkozásában fontos szem előtt tartani azt a körülményt, hogy a plautusi komédiák keletkezési időpontjában – Kr. e. III. és II. század fordulóján – mind a *legis actiós*, mind pedig a *formuláris* perrezsím szabályai egyidejűleg (párhuzamosan) hatályban lehettek (azaz: azokat a római polgárok ismerhették).

3. Forrásexegézis (*vas, vadari* és *vadimonium* Plautusnál)

Steinwenter kiemeli, hogy „a római *vadimonium* előzménytörténetét – a közvetlen bizonyító jogforrások hiánya okán – még mindig ’rejtélyesként’ kell jellemeznünk”.⁴⁸ Erre tekintettel én sem vállalkozhatok arra, hogy a *vadimonium* eredetével kapcsolatos homályos

⁴¹ WITT 1971: 164.

⁴² KASER–HACKL 1996: 4. és 153. A formuláris eljárásra bevezetésére két jelentős területen állhatott fenn igény: egyrészt a *bonae fidei iudiciumok* esetén, másrészt pedig peregrinusi érintettségű jogviták peresíthetősége kapcsán. KASER–HACKL 1996: 156. azt is hangsúlyozza, hogy ezek közül melyik adta a formuláris eljárás kialakításához az „első lökést”, az mára már nehezen eldönthető kérdés („[o]b der Anstoß zur Ausbildung des Formularverfahrens von den innerrömischen Verhältnissen, besonders den fides-Klagen, ausgegangen ist oder von den Peregrinenprozessen, ist kaum zu entscheiden”). KASER–HACKL 1996: 156. azonban – mindent egybevetve – afelé hajlik, hogy a formuláris eljárás eredetét a *praetor peregrinus* működésében kell keresni. Lásd még ehhez PÓLAY 1964: 271–272.; BÜRGE 1999: 72.; FÖLDI–HAMZA 2022: 39.; PLATSCHEK 2023a: 345.

⁴³ KASER–HACKL 1996: 153–157.; FÖLDI–HAMZA 2022: 39.; PLATSCHEK 2023a: 345.

⁴⁴ PÓLAY 1964: 271sk.

⁴⁵ WLASSAK 1965: 189. a *lex Aebutia* jelentőségét így fogalmazza meg: „[d]iese durchgreifende Änderung soll sich daraus ergeben, daß die *Aebutia* neben der alten *Actio* die Verwendung der Schriftformel fakultativ zuließ”.

⁴⁶ SIMSHÄUSER 1973: 3.

⁴⁷ Gai. 4,31: *Tantum ex duabus causis permissum est [id legis actionem facere] lege agere, damni infecti et si centumuirale iudicium futurum est (...)*.

⁴⁸ STEINWENTER 1948: 2054.: „die Vorgeschichte des römischen V. muß wegen des Fehlens von unmittelbar beweisenden Rechtsquellen immer noch als ’rätselhaft’ bezeichnet werden”. Fontos megjegyezni, hogy ez a 70 évvel ezelőtti tett megállapítás – sajnos – a mai napig aktuális.

találgatásokba bocsátkozzam. Egy azonban bizonyos: a *vadimonium*hoz kötődő legkorábbi római irodalmi említés Plautus komédiáiban lelhető fel.⁴⁹ Ha átlapozzuk Plautus vígjátékait, akkor az alábbi hat szövegrészt találjuk, amely valamilyen módon kapcsolatba hozható a *vadimonium* intézményével: 1) Aul. 316-319; 2) Pers. 289; 3) Curc. 162-163; 4) Epid. 685; 5) Bacch. 178-180 és 6) Rud. 777-778. Figyelemmel arra, hogy ezek a legrégebbi római szövegelemlekeinek, amelyekből a *vadimonium*ra vonatkozóan ismereteket meríthetünk, ezért indokolt e forrásszövegek alaposabb vizsgálata.

3.1. Plaut. Per. 289 jogi exegézise

A *Persa* című vígjáték főszereplői a két barát: Toxilus és Sagaristio, akik jogi helyzetüket tekintve más-más *dominus* tulajdonában álló rabszolgák. A mű lényeges mozzanata, hogy Toxilus *dominusa* elutazik, s az ő távollétében a komédiában szereplő rabszolgák a szabad emberek életét utánozzák, szabad emberként viselkednek.⁵⁰ Ezért lehet az, hogy „Toxilus, a főrabszolga (...) szolgát tart, rendelkezik, ahogy az úrtól látta, és mint az igazi szabad ifjak, patrónust játszik: szeretőjét készül kiváltani a kerítő fogságából”.⁵¹ Toxilus azonban szerelme „kiváltásához” Sagaristiótól kér pénzkölcsönt, aki „szabad gavallér” módjára le is fizeti azt a barátjának.⁵² A pénz azonban nem saját *peculium*ából származik, hanem azt *dominus*ától sikkasztja el, aki – a rábízott nagyobb összegű készpénzzel – marhavására küldte őt. A vígjáték további része akörül bonyolódik, hogy a főszereplők ezt az elsikkasztott pénzt egy „cselosorozat” útján visszaszerezzék. E „cselvetés” lényege pedig a következő: rábírnak egy – kétes erkölcsű – szabad jogállású személyt – Saturiót –, hogy engedje meg nekik, hogy – magukat rabszolga-kereskedőnek („leánykalmárnak”) álcázva – eladhassák annak (azaz: Saturiónak) a leányát – mint perzsa hetérát – egy kerítőnek. Az így kapott vételárból pedig visszapótolják az elsikkasztott összeget, majd Saturio „felismerve” saját leányát – mint szabad jogállású személyt – visszaköveteli őt a kerítőtől (*vindicatio in libertatem*).

Plautus e történetfolyamba szövi bele epizódként Paegnium és Sagaristio személyeskedő vitáját. Paegnium egy szemtelen rabszolgafiú, aki Toxilus *dominus*ának tulajdona, s akit Toxilus – ura távollétében – „saját” rabszolgájaként kezel.⁵³ Paegnium – miután egy Toxilus által rábízott feladatot teljesít – hazaindul, s útközben megszólítja őt Sagaristio, aki Toxilus holléte felől érdeklődik tőle. Paegnium válaszába helyett sértegetni kezdi Sagaristiót, aki ezt szintén nem hagyja szó nélkül, és kettőjük között egy goromba szópárbaj alakul ki. A vita hevében Sagaristio felszólítja vitapartnerét, hogy az menjen a „pokolba” (Per. 288.: *abi in malam rem*). Paegnium pedig azzal vág vissza, hogy inkább Sagaristio menjen haza (*at tu domum*), majd így folytatja: *nam ibi tibi parata praestost* (Per. 288). Woytek kiemeli, hogy a *parata praestost* kifejezés alanya az előző mondatban Sagaristio által használt *mala res*.⁵⁴ Woytek azt is hangsúlyozza, hogy e szöveg értelmezésénél a *praesto* jogi jelentéséből kell kiindulni, amely *praes sto* („kezesként helytálló”) kifejezés hiposztázisa, s akként

⁴⁹ Megjegyzendő, hogy Plautus korát megelőző időszakot érintően is vannak irodalmi utalások a *vadimonium*ra (pl. Liv. 3,13; Gell. NA 6,1,8-11) azonban ezek mind Plautust évszázadokkal később követő szerzők tollából származnak.

⁵⁰ Vö. Per. 29skk. A rabszolgák emberi mivoltát szem előtt tartó jogi megközelítéséhez lásd ERDŐDY 2015: 155-163.

⁵¹ DÉR 1989: 243.

⁵² Per. 320skk.

⁵³ Vö. Per. 277.

⁵⁴ WOYTEK 1982: 268.

kell értelmezni ezt a rövid mondatot, hogy Paegnum felszólítja Sagaristiót, hogy ő (ti. Sagaristio) az otthon való megjelenésével váltsa ki – a megszemélyesített – „*mala res*”-t, aki az ő (adott helyen való) megjelenéséért kezesként helytállást vállalt.⁵⁵ Leegyszerűsítve Paegnum maliciózus mondanivalójának tartalmát: Sagaristio menjen haza, mert valami „rossz dolog” (*mala res*) már várja ott, aki kész érte „kezeskedni”.

Sagaristio azonban a kezesre (*praes*) utaló szöviccet szándékosan félreérti és így válaszol vissza Paegnumnak (Per. 289): *Vadatur hic me*. E gúnyos megjegyzésre pedig a pimasz Paegnum a következő replikát teszi (Per. 289): *Utinam vades desint, in carcere ut sis*. Ebben a két rövid mondatban négy jogi – ill. jogi jellegű – szakkifejezést is azonosíthatunk, ezek: a *vador*, a *vas*, a *deesse* és a *carcer*.

Elsőként vessünk egy pillantást a *vador* (*vadari*) jogi szakszóra. A *vador* ige – a *vadimonium*hoz hasonlóan⁵⁶ – a *vas* főnévből származtatható.⁵⁷ Aulus Gellius egyik közléséből (Gell. NA 16,10,8) tudjuk, hogy a *vas* terminus technicust már a XII táblás törvény szövege is tartalmazta.⁵⁸ Varro (Kr. e. I. század) a *De lingua Latina* című nyelvtudományi munkájában az alábbiak szerint határozza meg a *vas* szakkifejezés jogi tartalmát (Varr. ling. 6,74): *vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittebat*. Ezek szerint „vasnak nevezték azt, aki másért *vadimonium*ot ígért”. A Kr. u. II. században élt és alkotó remekjogász – Gaius – az Intitúcióiban így definiálja a *vadimonium facere* jogcselekmény lényegét (Gai. 4,184): (...) *vadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti*.⁵⁹ Gaius közlésének elvi lényege szerint *vadimonium*ot tesz az (*ei = dativus auctoris*), aki megígéri, hogy meghatározott időpontban [és meghatározott helyen] maga megjelenik. Ebből következően a „másért” tett *vadimonium* (*pro altero vadimonium promittere*) azt jelenti, hogy valaki (jelen esetben a *vas*) megígéri másnak egy harmadik személy meghatározott időben és helyen való megjelenését.⁶⁰ A *vas* kötelezettsége tehát – első ránézésre – alapvetően egy *praestare* jellegű szolgáltatásban áll, mivel: ha a megjelenésre kötelezett (harmadik személy) e kötelezettségének nem tesz eleget, akkor a *vas* köteles a jogosulttal szemben e mulasztásért helytállni. Következésképpen a *vas* és a jogkereső fél között – jogi tartalmát tekintve – egy kezesi karakterű jogviszony keletkezik.

Most térjünk vissza a *vador* ige technikus jelentésének a vizsgálatához. Az Oxford Latin Dictionary (a továbbiakban: OLD) a *vadari* (= *vadarius*)⁶¹ deponens ige jelentését – a jogkereső fél („felperes”) oldaláról („of a plaintiff”) – ekként adja meg: „[t]o accept sureties from (the other party) for his appearance in court at an appointed date (to institute proceedings against)”.⁶² Azaz: kezeseket elfogadni a másik féltől annak érdekében, hogy az egy adott időpontban a bíróságon megjelenik (az ellene való eljárás megindítása céljából). A szótár szerkesztője pedig e jelentéstartalom körében utal – többek között – a Plaut.

⁵⁵ WOYTEK 1982: 268.

⁵⁶ LEUMANN 1977: 297. etimológiailag a *vadimonium* szóalak a *vas*, *vadis* (m) névszóból és a *-monium* denominális képzőből tevődik össze.

⁵⁷ Vö. OLD: 2003. sv. *vador*.

⁵⁸ Gell. NA 16,10,8: *sed enim cum proletarii et assidui, et sanates, et vades et subvades, et viginti quinque asses, taliones, furtorumque quaestio cum lance et licio evanuerint, omnisque illa duodecim tabularum antiquitas nisi in legis actionibus centumviralium causarum lege Aebutia lata consopita sit (...)*. [Fordítás: de mivel az olyan kifejezések, hogy *proletarii*, *assidui*, *sanates*, *vades* és *subvades*, *viginti quinque asses*, a lopás felderítése *cum lance et licio* elavultak, és a XII táblás törvény minden ősiságát hatályon kívül helyezte a *lex Aebutia*, kivéve a centumvirális bíróság hatáskörébe tartozó *legis actio*kat (...).]

⁵⁹ PLATSCHKE 2001: 291.

⁶⁰ Vö. Ulp. 77 *ad ed. D.* 45,1,81pr.: *Quotiens quis alium sisti promittit (...)*.

⁶¹ Vö. GYÖRKÖSY 1984: 584. sv. *vador*.

⁶² OLD sv. *vador*.

Per. 289-re is.⁶³ Az OLD-ben foglalt magyarázat a vadór álszenvedő ígében végső soron a jogkereső félnek a kezes(eke)t (vas / vades) lekötelező (elfogadó) magatartását érti (vö.: „to accept sureties”), amely tartalmában egy kétoldalú jogügyletet feltételez (ajánlat és elfogadás). Ez a jelentésmagyarázat tehát már a kezesi szerződés létrejöttéből indul ki.

Nyilvánvaló azonban, hogy a Per. 289 szövegében még „elfogadás”-ról, kezesi szerződés létrehozásáról – azaz: kétoldalú jogügyletről – nem lehet szó, mivel e jelentéstartalommal való fordítás egyáltalán nem illeszkedne a szöveg jogi-logikai kontextusába. Egyrészt a *vadari* ige címzettje nem a kezes (*vas*), hanem az „alperes” (*vadatur hic me*) akinek a megjelenéséért kellene éppen kezességet vállalni, másrészt pedig nincs olyan körülmény, amely egy kétoldalú jogügylet létrejöttére utalna. Ebből következően e forrásszöveg helyes értelmezése körében a *vadatur* ígének – a fentiekhez képest részben – más jogi jelentéstartamát kell keresnünk.

A klasszika-filológus Beikircher a *se iam neque vadari amplius neque vadimonium promittere* (Cic. Quinct. 23) cicerói szöveghely vizsgálata során utal arra, hogy a *vadari* és a *vadimonium promittere* kifejezések egymás „kiegészítői”,⁶⁴ azaz – miként Platschek kifejti – a *vadari* és a *vadimonium promittere* az két olyan részaktus (kérdés és felelet), „amelyből a *vadimonium* kétoldalú jogügylete felépül”.⁶⁵ (Fontos itt hangsúlyozni, hogy Cicero idézett szövege nem a „másért” tett, hanem az ún. „saját” *vadimonium*ra vonatkozik.) Tehát mind Beikircher, mind pedig Platschek a *vadari* ígét alapvetően egy jogosulti oldalról érkező akaratnyilvánításnak értékeli. Ha ezt az értelmezést pedig rávetítjük a plautusi szöveghelyre (Per. 289: *vadatur hic me*), akkor a *vadatur* ige alatt formailag egy Paegnium (*hic*) által Sagaristióhoz (*me*) címzett akaratnyilatkozatot kell értenünk.

A következő kérdés az, hogy mi lehetett ennek a nyilatkozatnak a jogi tartalma. Erre vonatkozóan Paegnium válaszából vonhatunk le egyértelmű következtetést, aki így szól Sagaristióhoz (Per. 289): *utinam vades desint*. Láthattuk fentebb, hogy a *vas* alatt az olyan személyt kell érteni, aki másért *vadimonium*ot ígér (Varr. ling. 6,74). A két szöveghely együttes értelmezéséből következően a *vadari* terminus technicusszal jelölt – címzett – jognyilatkozat tartalma az lehetett, hogy az egyik fél *vas*-kezes adására szólítja fel (kötelezi) a másik felet.

A szöveg jogi-logikai kontextusába is megfelelően illeszkedne az a tartalom, amely szerint a „felperes” felszólítja – azaz: egyoldalú aktus (szemben az elfogadással, amely kétoldalú aktust tételez) – az ellenérdekű felett *vas*-kezes adására (*vadis datio*; *vadem dare*). Ehelyütt utalok arra, hogy a *vadem dare* kifejezés használatáról számos forrásunk tanúskodik: pl. Cic. fin.: 2,24,79: *vadem te ad mortem tyranno dabis pro amico*; Liv. 3,13,8: *hic primus vades publico dedit*; Sall. Jug.: 35.9: *vades dederat*. Mindezek alapján – álláspontom szerint – Plautus korában a *vadari* és a *vadem dare* igék állnak egymással jogilag komplementer (kiegészítő) viszonyban.

Figyelemmel a fent kifejtettekre az én fordítási javaslatom a *vadatur hic me* esetén a következő: „Ez (*hic* – ti. Paegnium) engem (*me* – ti. Sagaristiót) *vas*-kezes adására kötelez (*vadatur*)”. Jogi lényegét tekintve – álláspontom szerint – a *vadari* mint az ellenérdekű

⁶³ A magyar szótáriróadalomban az alábbi jelentéstartalmakat olvashatjuk: FINÁLY 1884: 2067. sv. *vador*: „valakit *vadimonium*nál fogva kötelez törvényszék előtt megjeleneni”. GYÖRKÖSY 1984: 584. sv. *vador*: „valakit biztosítékkal kötelez (hogy a bíróság előtt megjelenjen); törvény elé idéz”. Ezek a jelentések bizonyos perjogi tényállások esetén helyesek (kivéve a törvény elé idéz fordulatot), azonban nem alkalmazhatók minden – a *vador* igével „leírt” – eljárásjogi helyzetre.

⁶⁴ BEIKIRCHER 2001: 379. 12. lj.

⁶⁵ PLATSCHKE 2001: 290.

félhez címzett jognyilatkozat tartalma az, hogy az adjon (nevezzen) meg olyan személyt (*vas*) vagy személyeket (*vades*), akik helyállási kötelezettséget vállalnak azért, hogy ő egy adott helyen és időben (jogi cselekmények lefolytatása céljából) megjelenjen.

A „felperes” oldaláról érkező felhívást követően azonban egy komplexebb jellegű magánjogi helyzet alakul ki, amely alapján az „alperes”-nek meg kell neveznie egy vagy több *vas*-kezeset. E *vas*-kezes / kezesek pusztá megnevezésével azonban az „alperes” még nem tett eleget a „felperesi” felhívásból fakadó jogi kötelezettségének, ez kizárólag abban az esetben teljesül eredményesen, ha a nevezett személy / személyek a felperes számára is megfelelőek és azok (ti. a megnevezett személyek) a *vas*-kezesi pozíciót elfogadják (azaz: a felperes és a *vas*-kezes között létrejön a *vadimonium*-stipulatio). Összefoglalva: a *vadem dare* egy kétmozzanátú cselekmény: 1) először az alperesnek meg kell neveznie a *vas*-kezeset / kezeseket; 2) másodszer pedig a *vas*-kezes / kezesek és a felperes között létre kell jönnie a *vadimonium*-stipulációnak.

Ezt az interpretációs felvetésemet erősíti Paegnium – Sagaristio *vadatur hic me* kijelentésére tett már említett – alábbi megjegyzése is: *utinam vades desint* (...). A *desum* (inf.: *desesse*) ige alapjelentése az, hogy: „távol vagyok”, azonban e jelentéstartalommal való fordításnak (például: „bárcsak távol lennének a *vas*-kezesek”) a jogi értelme nehezen lenne magyarázható. Ehhez képest a Heumann – Seckel-féle Handlexikon a *desesse* főnévi igenév jogi technikus jelentései között említi a „sich entziehen” (magyarul: „kivonni magát valami alól”) kifejezést.⁶⁶ Ebben az értelemben az *utinam vades desint* mondatrész a következőképpen fordítandó: „bárcsak a *vas*-kezesek kivonnák magukat”. Ezt az értelmezést sugallja – egy másik jogi alapkontextusból kiindulva – az Ulp. 12 *ad ed.* D. 4,6,21,3 paragrafusában olvasható alábbi szövegrészlet is: *defendi autem non is videtur, cuius se defensor ingerit, sed qui requisitus ab actore non est defensionis defuturus*. Az idézett szöveghely a távollévő személy érdekében fellépő *defensorra* vonatkozik.⁶⁷ Ezzel kapcsolatban fejti ki Ulpianus, hogy „nem azt tekintik védettnek, akinek a védője magát (a másik félre) ráerőszakolja, hanem azt, (akinek a védőjét) a felperes kereste meg (kérte fel) és az nem vonta ki magát a védelem alól”. Láthatjuk tehát, hogy a *non desesse defensionis* [„(magát) a védelem alól ki nem vonni”] kifejezés tartalmában a „védői pozíció elfogadását, elvállalását” jelenti.

Véleményem szerint tehát az *utinam vades desint* mondatrész helyes jogi értelmezése az, hogy „bárcsak a *vas*-kezesként megnevezett személyek ezt a jogi pozíciót ne fogadnák el”. Ebben az esetben ugyanis eredménytelennek tekintendő a *vas*-kezesállítási kötelezettségre való felhívás (*vadari*).

Paegnium mondatának második feléből pedig következtetni tudunk arra is, hogy mi lehetett a jogkövetkezménye az eredményes *vas*-kezesállítási kötelezettség elmaradásának (Per. 289): *utinam vades desint, in carcere ut sis*. A *carcer* főnév jelentése:⁶⁸ „fogság, börtön”. Magától értetődő, hogy ebben az esetben kizárólag ún. magánfogságról („Privathaft”, *carcer privatus*) lehet szó.⁶⁹ Ezek szerint Paegnium azért kívánhatta a *vas*-kezesállítási eredménytelenségét a haragosának, mert ebben az esetben megnyílt a jogi lehetőség az

⁶⁶ HEUMANN–SECKEL 1907: 126. sv. *desesse*, 1. b) jelentéstartalom.

⁶⁷ Lásd a megelőző paragrafus szövegét D. 4,6,21,2: (...) *ceterum si non existerat defensor, aequissimum erat subveniri, eo potius, quod eorum qui non defenduntur, si quidem latitent, praetor ex edicto pollicetur in bona eorum mittere, ut si res exegerit etiam distrahantur, si vero non latitent, licet non defendantur, in bona tantum mitti*.

⁶⁸ MOMMSEN 1899: 960. lj. 1. a *carcer* jelentésével kapcsolatban utal arra, hogy a *carcer* és a *vincula* jogilag szinonim fogalmak.

⁶⁹ HEUMANN–SECKEL 1907: 57. sv. *carcer*.

⁷⁰ Vö. STEINWENTER 1948: 2055.

ellenérdekű fél magánfogságba vetésére (ti. abból a célból, hogy így a későbbi időpontban való megjelenése biztosított legyen).⁷¹ E személyi szabadságtól való megfosztás fogana-
tosítása – feltehetően – a *manus iniectio* mintájára történő formalizált önhatalmú cselek-
mény útján történhetett, hasonlóan ahhoz, mint azt Gaius a *vindex* állítási kötelezettség
elmaradása esetén követendő eljárásról írja (Gai. 4,21): *qui vindicem non dabat, domum
ducebatur ab actore et vinciebatur*; azaz: „aki nem adott védőt, azt a felperes haza vezette
és megkötözte” (Brósz Róbert fordítása).⁷²

3.2. Plaut. Aul. 316-319 exegézise

Plautus *Aulularia* (A bögre)⁷³ című komédiájának története szerint egy Euclio nevű –
fősvény természetű – ember a saját házában elásott kincset talált, amelyet régen még
a nagyapja rejtett el. Euclio a kincs létét titkolja a világ előtt, s e titokba még saját leányát
– Phaediát – sem avatja be. Később Euclio – hozományígéret nélkül – eljegyezte Phaediát
egy Megadorus nevű tehetős polgárral. Megadorus – az eljegyzés napján – szakácsokat
(Anthrax és Congrio), illetőleg fuvalásokat (Phrugia és Eleusim) fogadott fel, majd utasít-
totta Strobilus nevű rabszolgáját, hogy szervezze meg a menyegzőt. Strobilus e feladatának
teljesítése során beszélgetésbe elegyedett a szakácsokkal, akiknek gúnyos anekdotákat
mesélt az „örömapa” (ti. Euclio) szűkmarkúságáról és kicsinyességéről. E történetek közül
az egyik így hangzott (Aul. 316-319):

*Pulmentum pridem ei eripuit milvos: / homo ad praetorem plorabundus
devenit; / infit ibi postulare plorans, eiulans, / ut sibi liceret milvom vadaries.*⁷⁴

Ha a szöveget megfosztjuk a komédia abszurd színezetétől, akkor az alábbi történeti
tényállás marad vissza: „A” erőszakkal elragadott (*eripuit*) egy idegen ingó dolgot „B”-
től.⁷⁵ Plautus korában e cselekmény jogi minősítése – minden gauszínűség szerint – lopás
(*furtum*) lehetett, erre enged következtetni ugyanis az alábbi gauszi szöveghely (Gai. 3,209):

⁷¹ Meg kell jegyezni, hogy a görög jogban ismert volt az ún. *ἐγγυητής* jogintézménye, amely büntető perekben az olyan kezest jelölte, aki azért „kezeskedik” hogy egy személy meghatározott időpontban a bíróság előtt megjelenik, s ezzel a megjelenésre kötelezett elkerülhette azt a hátrányt, hogy a bírósági tárgyalásig fogságban kelljen maradnia. Lásd ehhez BARTHOLOMÁ 2018: 14. E hasonlóság alapján több kutató arra következtet, hogy Plautus e részt egy olyan görög komédia alapján írhatta, amelyben az *ἐγγυητής* kifejezés szerepelhetett, amelyet Plautus a *vas* latin jogi szakszóval helyettesíthetett. Vö. pl. PARTSCH 1910: 595.; WITT 1971: 161-162. Tekintettel azonban arra, hogy összehasonlításra alkalmas görög irodalmi mű nem áll rendelkezésünkre, ezért ezt az elméletet még nem bizonyított hipotézisként kell kezelnünk.

⁷² Meggyőződésem azonban, hogy ilyen krudélis eljárásra már a köztársasági kor derekán is csak igen elszigetelt esetekben kerülhetett sor. Miként arra Nörr érzékletesen rámutat: „az antik világ (...) társadalmi élete a barátsági viszonyok egy szoros szövetségén alapult” (NÖRR 1993: 13.: „[d]as soziale Leben der antiken (...) Welt beruhte auf einem engen Geflecht von Freundschaftsbeziehungen”). Ebből következően feltételezem azt, hogy egy közösségen belül kizárólag annak valamely különösképpen marginalizált tagja esetén fordulhatott elő az, hogy valaki ne vállalta volna érte a *vas*-kezességet. Utalok arra, hogy a *vas*-kezesség „baráti hűségén” alapuló jellege kiolvasható Cic. off. 3,10,45 szövegéből is.

⁷³ Részben ez a plautusi vígjáték ihlette Molière: *A fősvény* című művét.

⁷⁴ Devecseri Gábor műfordítása alapján: „A tányérjáról elcsípett egy falatot / egy kánya. Ó meg sírva a *praetor*hoz szaladt: / és nyögve-zokogva követelte tőle azt / hogy a kányát perbe fogja a rablás miatt”. Csiky Gergely műfordítása: „A multkor [*sic!*] elragadta ételét / a kánya, s képzeld mit tett az öreg? / Jajgatva rohant a bíró [*sic!*] elé, / és sírva [*sic!*], bögve azt kívánta [*sic!*] tőle, / hogy perbe fogja a rabló madárt [*sic!*]”. Egyik – kiváló – műfordító átültetése sem adja vissza helyesen a szöveg jogi tartalmát. Az azonban kiemelten hangsúlyozandó, hogy ez a körülmény az olvasót a mű helyes megértésében nem akadályozza.

⁷⁵ Érdekességként érdemes megjegyezni, hogy ezt a plautusi fordulatot Molière is felhasználta *A fősvény* című komédiája harmadik felvonásának első jelenetében, amikor Harpagon arról faggatja a kocsisát, hogy mit

*Qui res alienas rapit, tenetur etiam furti. Quis enim magis alienam rem inuito domino contrectat quam qui ui rapit? Itaque recte dictum est eum improbum furem esse; sed propriam actionem eius delicti nomine praetor introduxit, quae appellatur ui bonorum raptorum, et est intra annum quadrupli [actio], post annum simpli. Quae actio utilis est, etsi quis unam rem licet minimam rapuerit.*⁷⁶

Gaius itt egy keresetkonkurenciára mutat rá.⁷⁷ Ezek szerint, ha valaki erőszakkal elragad (*rapit*) egy idegen dolgot, akkor a sértettet két – egymással konkuráló⁷⁸ – kereset is megilleti: az *actio furti* és az *actio vi bonorum raptorum*. Az *actio vi bonorum raptorum* keresetének a gyökerei⁷⁹ a *de hominibus armatis coactisve* címet viselő *edictum*ra vezethetők vissza, amelyet M. Terentius Varro Lucullus *praetor (peregrinus)* adott ki először a Kr. e. 76. évben az erőszakos csoportosulások garázdálkodásának megfékezése céljából.⁸⁰ Ebből okszerűen következik, hogy az ezt megelőző korszakban (*terminus ante quem*) az erőszakos eltulajdonítási cselekmények kizárólag – a XII táblás törvényben rögzített – lopási *delictum (furtum)* szabályai alapján (XII t. t. VIII. 14-17) voltak elbírálandók.

A kifejtettek alapján – a palutusi szöveg tényállása szerint tehát – Eucliót egy magánjogi jogsértés („magán-deliktum”) érte, aki ezt követően a *praetor*hoz (*ad praetorem*) járult (*devenit*) abból a célból, amelyet Plautus feszes jogi nyelvezettel ekként fogalmazott meg (Aul. 318-319): *infiti ibi postulare (...) ut sibi liceret milvom vadarier*. A *postulare* technikus értelemben – magánjogi peres kontextusban – azt jelenti, hogy „a fél által kérelmezni valamit az eljáró hatóságtól”, „kérelmet előterjeszteni”.⁸¹ Plautus itt tehát jogi nyelven szabatosan megfogalmazta azt, hogy Euclio szóbeli kérelmet terjesztett elő a *praetor* – mint jogszolgáltató magisztrátus (hatóság) – előtt. Az előterjesztett kérelem tartalma pedig az volt, hogy: *sibi liceret milvom vadarier*. E alaki jognyilatkozat jellegét tekintve egy „engedélyezés iránti” (*sibi liceret* = legyen szabad a számára) kérelemnek minősíthető, amelyben a jogkereső fél magisztrátusi engedélyért folyamodik azért, hogy egy *vadarier* (azaz: *vadari*)⁸² ígével jelölt eljárási jogcselekményt az ellenérdekű féllel szemben elvégezhesen.

Utalva a Pers. 289 exegézise során kifejtettekre, a *vadari* jogcselekmény tartalma – többek között – az, hogy a felperes (jogkereső fél) felszólítja az alperest *vas*-kezes / kezesek adására (*vadem/vades dare*), aki / akik helytállási kötelezettséget vállalnak az alperes adott helyen és időben való megjelenéséért. Ez az értelmezés illeszkedik a vizsgált szöveg kontextusába is. Ezek alapján a felperes azt a kérelmet terjesztette elő (*postulare*) az eljáró *praetornak*, hogy engedje meg a számára, hogy az alperestől

is beszélnek róla az emberek, aki erre így válaszol: „[a]zt is pletykálják, hogy egyszer törvénybe idéztette a szomszédék macskáját, mivelhogy az itt megevett egy kis maradék birkasültet” (Illyés Gyula fordítása).

⁷⁶ Fordítás: „Aki idegen dolgot elrabol, szintén lopásért felel. Mert ugyan ki az, aki leginkább a tulajdonos akarata ellenére vesz el egy idegen dolgot, ha nem az, aki erőszakkal elrabolja? Ezért találóan mondták, hogy ez egy (különösen) gonosz tolvaj. De erre a bűncselekményre a *praetor* vezetett be egy különleges keresetet, amelyet *vi bonorum raptorum*nak nevezett el, és ez a kereset egy éven belül a négyszeresre, egy év múltán egyszeresre megy”. (Brósz Róbert fordítása.)

⁷⁷ NELSON 2007: 203sk.

⁷⁸ LIEBS 1972: 163.

⁷⁹ Tehát itt csak a kereset gyökereiről, nem pedig magáról a keresetről van szó, mivel az *actio vi bonorum raptorum* még későbbi eredetű (lásd ehhez LIEBS 1972: 161.).

⁸⁰ LIEBS 1972: 161.

⁸¹ Vö. HEUMANN–SECKEL 1907: 442. sv. *postulare*.

⁸² Vö. OLD: 2003. sv. *vador*.

követelhesse *vas-kezes* állítását. Álláspontom szerint e plautusi szöveghellyel tartalmilag párhuzamba állítható jogi forrásra lelhetünk Gaius Intitúcióinak utolsó paragrafusában (Gai. 4,187):

Quas autem personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, eadem nec uadimonio inuitas obligare nobis possumus, praeterquam si praetor aditus permittat.

Ebben a §-ban Gaius egy „főszabály – kivétel” párt említ. A főszabály alapján az olyan személyeket, akiket a *praetor* engedélyének hiányában (*sine permissu praetoris*) hátrányos jogkövetkezmény nélkül (*inpune*) nem lehet perbe hívni, azokat akarattuk ellenére (*inuitus*) *uadimonium*-ra sem lehet kötelezni. Ez alól kivételt képez az az eset (*praeterquam*), ha a *uadimonium*-ra való kötelezésre a *praetor* – kérelemre – engedélyt ad (*praetor aditus permittat* kifejezés jogilag az alábbiak szerint fordítható: „a megkeresett *praetor* megengedi”). Gaius néhány paragrafussal korábban (Gai. 4,183) nyílt taxációs jelleggel felsorolja, hogy kizárólag a *praetor* engedélyével lehet perbe hívni a szülőket, a *patronus*okat és a patrónákat, valamint a *patronus* vagy a *patrona* gyermekeit és szüleit.⁸³ Az idézett szöveg jogi és logikai összefüggéséből következik, hogy Gaius a 187. §-ban nem a 184. §-ban említett ún. „halasztási *uadimonium*”-ról tesz említést (Gai. 4,184):

Cum autem in ius uocatus fuerit aduersarius neque eo die finiri potuerit negotium, uadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti.

„Amikor pedig törvénybe idézték az ellenfelet és az ügyet aznap nem lehetett befejezni, *uadimonium*-ot kellett, hogy tegyen, azaz meg kellett ígérnie, hogy egy bizonyos napon meg fog jelenni.”⁸⁴

E forráshely alapján: ha az ellenérdekű felet (*aduersarius*) perbe hívták (*in ius uocatus fuerit*), és az eljárást (*negotium*)⁸⁵ a perbehívás („idézés”) napján (*eo die*) nem lehetett befejezni [*neque (...) finiri potuerit negotium*], akkor ebben az esetben a megidézett félnek *uadimonium*-ot kell tenni (*uadimonium ei faciendum est*). Ehhez a részhez fűz Gaius egy rövid magyarázatot, amelyben kifejti a *uadimonium facere* jogi jelentését: *id est ut promittat se certo die sisti*, azaz, hogy az ellenérdekű félnek stipulációban meg kellett ígérnie (*promittere*), hogy egy meghatározott napon (és meghatározott helyen) meg fog jelenni az eljárás folytatása céljából. A szakirodalomban általánosan elterjedt nézet szerint az idézett gaiusi szöveghely arra az esetre vonatkozik, ha a *praetor* nem tudná a perbehívás napján az *in iure* eljárási szakot lezárni, és ezért az eljárás folytatását el kell halasztania.⁸⁶ Tekintettel arra, hogy ebben az esetben a *uadimonium* elrendelésére (és teljesítésére) a perindítást – azaz: az eredményes *in ius uocatiót* – követően kerül sor, e *uadimonium* ún. „peres *uadimonium*”-nak is nevezhető.

⁸³ E személyek vonatkozásában Gaius így ír a tankönyvében (Gai. 4,183): (...) *quasdam tamen personas sine permissu praetoris in ius uocare non licet, uelut parentes patronos patronas, item liberos et parentes patroni patronaue; et in eum, qui aduersus ea egerit, poena constituitur* [Bizonyos személyeket azonban a *praetor* engedélye nélkül nem szabad perbe hívni, mint pl. a szülőket, a *patronus*okat és a patrónákat, valamint a *patronus* vagy a *patrona* gyermekeit és szüleit. (Brósz Róbert fordítása)].

⁸⁴ Brósz Róbert fordítása.

⁸⁵ HEUMANN–SECKEL 1907: 365sk. sv. *negotium* 2) jelentéstartalom: *Prozeß*.

⁸⁶ KASER–HACKL 1996: 227.: „[k]ann das Verfahren *in iure* nicht in einem Verhandlungstermin beendet werden, so daß es vertagt werden muß, so zwingt der Prätor den Beklagten, daß er dem Gegner in einer (prätorischen) Stipulation verspricht, sich für dieselbe Streitsache erneut *in iure* zu stellen”.

Ehhez képest Gaius a 187. §-ban azt írja, hogy „azokat a személyeket pedig, akiket a *praetor* engedélye nélkül büntetlenül nem hívhatunk perbe, akaratuk ellenére nem kötelezhetjük őket *vadimoniumra* sem” (Brósz Róbert fordítása).⁸⁷ E szabály magyarázata eljárásjogilag illogikus eredményre vezetne akkor, ha úgy értelmeznénk, hogy a *praetori* engedéllyel perbehívott személy – az eljárás során – csak *praetori* engedéllyel kötelezhető *vadimonium* teljesítésére. Ugyanis: ha valakit *praetori* engedély megadása mellett perbe hívtak, akkor ebből jogilag értelemszerűen az következik, hogy e peres eljárás lefolytatása során rendszerint felmerülő alaki jogcselekményekhez nem kell külön *praetori* engedély (*argumentum a maiori ad minus*). Következésképpen a 187. §-ban megjelenő „*vadimoniumra* kötelezés” még az *in ius vocatiót* megelőző jogcselekményre kell, hogy vonatkozzon, tehát a „peres *vadimoniummal*” összehasonlítva ehelyütt egy ún. „peren kívüli (pontosabban: perindítást megelőző) *vadimonium*”-ról⁸⁸ lehet szó.⁸⁹

További érdekes kérdéseket vet fel az *easdem nec uadimonio inuitas obligare nobis possumus* szövegrész értelmezése. Az *invitus* jelentése: „valamit nem akaró, kénytetett”.⁹⁰ Gaius közlése szerint tehát a *praetori* engedély nélkül perbe nem hívható személyeket „akaratuk ellenére” *vadimoniumra* sem lehet kötelezni. Ebből a szövegből – *a contrario* – két következtetést vonhatunk le: 1) a *praetori* engedély nélkül perbe nem hívható személyek által önként tett *vadimonium* ígéret a *stipulatorra* hátrányos jogkövetkezményekkel nem jár (mivel a tilalom csak az *invitusra* vonatkozik); 2) e speciális személyi körbe nem tartozó jogalanyokat „akaratuk ellenére” is lehet *vadimoniumra* kötelezni (mivel e korlátozás személyi hatálya csak a személyek meghatározott körére vonatkozik).

Ez utóbbi megállapításból pedig az is következik, hogy a *vadimoniumra* való kötelezés történhet egyoldalú jogcselekménnyel (azaz: a felperes egyoldalú nyilatkozatával) is, ellenkező esetben ugyanis értelmetlen lenne az „akaratuk ellenére nem kötelezhetjük őket” megfogalmazás. Fontos hangsúlyozni, hogy ebben az eljárásjogi kontextusban a *vadimonium* alatt nem a *vadimonium*-stipulatio (kétoldalú) ügylete értendő, ugyanis a *vadimonium* – az eljárásjogi kontextustól függően – jelentheti egyszerűen csak azt a határnapot, amelyen a kötelezettnek meg kell jelennie.⁹¹ E szöveghelyet hasonlóképpen értelmezi Arangio-Ruiz is, amikor kifejti: „la pronuncia dell’attore (...) creava senz’altro a carico del convenuto un’*obligatio* avente ad oggetto la comparizione”.⁹²

Összefoglalva: Gai. 4,187 alapján megkülönböztethetünk a peren kívüli *vadimonium* körében ún. „önkéntes peren kívüli *vadimoniumot*”, amikor a felek konszenzusos alapon – *vadimonium*-stipulációba foglaltan – állapodnak meg a megjelenési határnapról, illetőleg ún. „nem önkéntes peren kívüli *vadimoniumot*”, amikor a jogkereső fél egyoldalú nyilatkozatával kötelezi az ellenérdekű felet egy meghatározott határnapon való megjelenésre. Ez utóbbi jogcselekmény azonban egy speciális alanyi kör vonatkozásában korlátozás alá esik, mivel bizonyos személyek (pl. szülők, patrónus) kizárólag előzetes *praetori* engedély alapján kötelezhetők *vadimoniumra* (azaz: meghatározott határnapon való megjelenésre).

⁸⁷ Gai. 4,184: *quas autem personas sine permissu praetoris inpune in ius uocare non possumus, easdem nec uadimonio inuitas obligare nobis possumus.*

⁸⁸ METZGER 2000: 135. ekként fogalmazza meg a „peren kívüli *vadimonium*” lényegét: „[t]he extra-judicial uadimonium was used before a lawsuit was commenced, as a means of bringing the defendant before the magistrate”.

⁸⁹ CAMODECA 1999: 49. – indokolás nélkül – de szintén e nézet felé hajlik.

⁹⁰ FINÁLY 1884: 1064. sv. *invitus*.

⁹¹ Vö. KASER–HACKL 1996: 227. 7. lj.

⁹² ARANGIO-RUIZ 1948: 139.

Véleményem szerint ezen a ponton vonható párhuzam a Gai. 4,187 és Plaut. Aul. 316-319 között. Strobilus ugyanis a meglopott Euclióról így szól (Aul. 317-319): *homo ad praetorem plorabundus devenit; / in fit ibi postulare plorans, eiulans, / ut sibi liceret milvom vadariet*. A szövegből egyértelműen következik, hogy Euclio egyedül járult a jogszolgáltató magisztrátus elé [*homo ad praetorem (...) devenit*] és azt kérelmezte: *sibi liceret milvom vadariet*; és nem pedig azt, hogy: *sibi liceret milvom in ius vocare*. Minezek alapján arra következtettek, hogy ebben az esetben egy peren kívüli jogcselekmény engedélyezése iránti kérelem előterjesztéséről van szó, mivel a perindítás joghatásai csak az *in ius vocatio*val álltak be, miként erről Gaius is tudósít (Gai. 4,183): *in summa sciendum est eum, qui cum aliquo consistere uelit, in ius uocare oportere*.

Álláspontom szerint az elemzett szöveghelyen Plautus – a helyzetkomikum tekintetében – arra a jogi szabályozásra játszik rá, hogy bizonyos személyi kört csak előzetes *praetori* engedély alapján lehetett perbe hívni (*in ius vocare*), illetőleg „vadálni” (*vadari*). A komikum pedig éppen abban rejlik, hogy Euclio azt remélte, hogy egy nem „vadálható” alany [jelen esetben a *milvus* (kánya)], *praetori* engedély alapján – feltehetően a szülőhöz vagy a patrónushoz hasonlatosan – „vadálhatóvá” válik.

A következő lépésben pedig arra a kérdésre kell válaszolni, hogy mi volt a *vadari* jogcselekmény tartalma. Hasonlóan a Per. 289 vonatkozásában kifejtettekhez – véleményem szerint – itt is az a *vadari* jelentése, hogy a jogkereső fél kötelezhesse az ellenérdekű felet arra, hogy egy későbbi megjelenés biztosítékaként állítson (adjon) *vas*-kezeset / kezesseket.

3.3. A Plaut. Epid. 680-685 és Bacch. 178-180 exegézise

Az Epidicus történetében egy körmönfont rabszolga (Epidicus) az idős, hiszékeny *dominus*át – Periphanest – számos esetben megtéveszti abból a célból, hogy *dominusa* fiúgyermekének – Stratipoclesnek – a csapongó szerelmi életében segítségére legyen. Amikor pedig Epidicus sorozatos cselvetései a felszínre kerülnek, Periphanes felkerekedik, hogy az elszámoltatás okán megkeresse a rabszolgáját [Epid. 678: *ubi illum quaeram (...)*]. Ekkor lép elő Epidicus és így szól *dominus*ához (Epid. 680-682):

Quid me quaeris? Quid laboras? Quid hunc sollicitas? Ecce me. / Num te fugi, num ab domo apsum, num oculis concessi tuis? Nec tibi supplico. Vincire vis? Em, ostendo manus; / tu habes lora, ego te emere vidi: quid nunc cessas? Colliga.

„Miért keresel engem? Miért fáradsz? Miért háborítasz? Íme, itt vagyok. / Hát megszöktem-e? Hát nem vagyok-e otthon? Hát elrejtőztem-e szemeid elől? Nem könyörgöm neked. / Meg akarsz kötözni? Íme, itt van, nyújtom a kezeimet. / Vannak nálad szíjak, láttalak téged venni: most miért tétlenkedsz? Kötözz meg.”

A meglepett Periphanes pedig az öntudatos Epidicus által elmondottakra ekként válaszol (Epid. 685):

Ilicet, vadimonium ultro mi hic facit.

„Eredj már, ez önként tesz nekem *vadimonium*ot.”

Plautus – véleményem szerint – jogi terminológiát használ, amikor Periphanesszal ezeket a szavakat mondhatja:⁹³ *vadimonium ultro mi hic facit*, azaz: ez (az ember) önként tesz nekem *vadimoniumot*.⁹⁴ E megfontolásból pedig az is következik, hogy Periphanes nyilatkozata Epidicus magatartása vonatkozásában nem csak egyszerű (hétköznapi) kommentár, hanem egyben jogi minősítés is. Arangio-Ruiz azt írja, hogy – a nemjogászi irodalomban – a *vadimonium facere* kifejezés esetén az alany – kifejezetten vagy hallgatólagosan – mindig a felperes (tehát ezt egy felperesi cselekvőségként értékeli, amellyel *vadimonium* ígéretre szólítja fel az alperest).⁹⁵ Platschek azonban helyesen mutat rá, hogy e Arangio-Ruiz-féle értelmezés az Epid. 685 esetén nem alkalmazható,⁹⁶ mivel „Epidicus szerepe” – a kontextus alapján – „itt inkább az adósi/alperesi pozíciónak felel meg”.⁹⁷ Azaz: Epidicus kijelentését alperesi szempontból kell értelmezni (értékelni).

Itt adódik továbbá az a kérdés, hogy Periphanes Epidicus mely cselekményét minősíthette akként, hogy ez – mint „alperes” – önként „tesz nekem *vadimoniumot*” [*vadimonium mi(hi) facit*]. Ha egybevetjük Epidicus és Periphanes megnyilvánulásait, akkor – álláspontom szerint – Periphanes gúnyos kijelentése nem állhat mással összefüggésben, mint az Epidicus által mondott utolsó két mondattal:

Epidicus nyilatkozata (Epid. 680-682)	Periphanes nyilatkozata (Epid. 685)
<i>Quid me quaeris? Quid laboras? Quid hunc sollicitas? Ecce me. / Num te fugi, num ab domo apsum, num oculis concessi tuis? Nec tibi supplico. Vincire vis? em, ostendo manus; / tu habes lora, ego te emere vidi: Quid nunc cessas? Colliga.</i>	<i>Ilicet, vadimonium ultro mi hic facit.</i>

Képzeld el a jelenetet: Epidicus kinyújtott kezekkel áll Periphanes előtt, akit arra szólít fel, hogy kötözze meg azokat.⁹⁸ És erre a magatartásra reagál akként Periphanes, hogy: „[e]redj már, ez önként tesz nekem *vadimoniumot*.” Ebből a megfontolásból számomra az következik, hogy a *vadimonium* jogi alakzatának és az alperes személyi szabadságá-

⁹³ WITT 1971: 166. tagadja, hogy a *vadimonium facere* kifejezés jogi terminológiaként jelenne meg a szövegben. Érvélese szerint itt nincs szó valóságos peres eljárásról, illetőleg a rabszolga perképtelensége okán fel sem merülhetne, hogy a rabszolga *vadimoniumot* tegyen saját urának. Alapjában véve Wittnek igaza van, mindazonáltal – álláspontom szerint – egyik érve sem zárja ki a technikus jelentés alkalmazását, ugyanis a műben nem vonatkoztathatunk el attól, hogy a komikum sok esetben abszurd helyzetekre játszik rá, következésképpen nem lehet a jogi helyzeteket annyira realisztikusan vizsgálni, miként azt Witt teszi. Sok esetben éppen az abszurditás az, amely komikussá tesz egy-egy jelenetet, viszont ha ettől a képtelen helyzettől eltekintünk, vizsgálnunk kell, hogy marad-e vissza olyan tartalom, amely számunkra jogilag releváns lehet.

⁹⁴ DONADIO 2011: 225. 104. lj. e szövegben esetlegesen annak bizonyítékát látja, hogy a *vadimonium* már Plautus korában ún. *stipulatio sisti* formájában is létezhetett.

⁹⁵ ARANGIO-RUIZ 1948: 138. 1. lj. így fogalmaz: „l’espressione *vadimonium facere* si trova anche presso scrittori non giuristi (Cic., pro Quinct. 18,57; Iuven., Sat. 3,298), ma sempre con soggetto, espresso o sottinteso, l’attore”.

⁹⁶ Itt azonban meg kell jegyezni, hogy Arangio-Ruiz az általa említett példák körében nem hivatkozik a Plaut. Epid. 685. sorára.

⁹⁷ PLATSCHKEK 2001: 289. 54. lj.

⁹⁸ Álláspontom szerint párhuzam vonható Plautus által ábrázolt jelenet és a XII t. t. III. 3. pontjában részletezett jogos önhatalom végrehajtási módja között. XII t. t. III. 3. szövege alapján: *ni iudicatum facit aut quis endo eo in iure vindicit, secum ducito, vincito aut nervo aut compedibus XV pondo*, azaz: „[h]a nem tud eleget tenni az ítéletnek, vagy ha senki sem lép fel helyette az eljárás folyamán *vindex*ként, vigye magával (a felperes) kötözze meg szíjjal vagy 15 pondus súlyú lábbilincsel” (Zlinszky János fordítása).

nak korlátozhatósága (ti. a kezének összekötözése, „megbilincselése”) között valamiféle összefüggésnek kellett lennie.⁹⁹

Ezt a feltevést erősíti meg egy másik plautusi forráshely is (Bacch. 178-180), ahol a *vadatus* és a *vinctus* szavak egymással szintén szoros összefüggésben jelennek meg. A Bacchides (A két Bacchis) története két azonos nevű (Bacchis) ikernővér szerelmi életének bonyodalmaikat mutatja be. E komédia első felvonásában az egyik Bacchis elköszön udvarlójától – Pistoclerustól –, akit azzal bocsát útjára, hogy siessen vissza. Pistoclerus az induláskor még ekként szól vissza szerelméhez (Bacch. 178-180):

*Mirumst me ut redeam te opere tanto quaesere, / qui abire hinc nullo pacto
possim, si velim: / ita me vadatum amore vinctumque adtines.*

Ha ezt a szöveget megint csak elvonatkoztatjuk az irodalmi jellegétől, akkor lényegét tekintve ismét arról van szó, hogy valakinek valamikor és valahol meg kell jelennie (jelen esetben: Pistoclerusnak rövid időn belül vissza kell térnie Bacchis házába). Tehát Pistoclerus azt mondja: „csodálkozom, hogy oly annyira kérlelsz engem, hogy visszatérjek, aki – ha akarnék – sem tudnék innen elmenni”, majd Pistoclerus azt is hozzáteszi, hogy visszatérése (azaz: ismételt megjelenése) garantált, mivel *ita me vadatum amore vinctumque adtines* (Bacch. 180). Az *attineo* ige jelentése: „tart, tartóztat, hatalmában tart”. A *vadatum* perfektum alakból, arra lehet következtetni, hogy a *vadari* jogcselekményből – azaz a *vas*-adásra való felszólításból – fakadó adósi kötelezettség eredményesen teljesítésre került. A szövegértelmezésem szerint az elemzett textusban az *amor* (szerelem) elvont fogalma jelképezi a *vas*-kezes alakját, azaz a kötelezett – Pistoclerus – allegorikusan a szerelmet (*amor*) állította *vas*-kezesként, ami szavatolja az ő visszatérését. Az *amore* főnév – álláspontom szerint mint elvont fogalom – a *vinctumque* szóhoz kapcsolódó *ablativus rei efficientis*. Minderre tekintettel az idézett szöveg jogilag értelmezett jelentéstartama – véleményem szerint – az alábbiak szerint adható vissza: „engem mint *vas*-kezeset adottat és a szerelem által megkötözöttet tartasz hatalmadban”.

Ami e rövid szöveg vonatkozásában kiemelendő, hogy ez alapján a *vadatus* és a *vinctus* szavak között ismét valamiféle kapcsolódási pontra, tartalmi összefüggésre lehet következtetni. Ebből pedig adódik a kérdés, hogy mi lehetett ez a tartalmi összefüggés. A választ erre a kérdésre – álláspontom szerint – Jhering gondolatai nyomvonalán haladva találhatjuk meg. Jhering rámutat arra, hogy a kezesi helytállások esetén „[a] helytállók funkciója abban állt, hogy azt a személyt, akit egy cselekvés kifejtésére vagy abbahagyására kellett rábírní, erre a magatartásra a személyes befolyásuk által kényszerítsék”.¹⁰⁰ A magyar jogi romanisztikában Réthey¹⁰¹ ezt a „személyes befolyást” („persönlicher Einfluß”) a főadósra gyakorolható „erkölcsi kényszerként” értékeli.¹⁰²

⁹⁹ Meg kell említeni, hogy az én értelmezésemmel ellentétben WITT 1971: 168. Periphanes nyilatkozatát nem a *vincire*, hanem az *ecce me* kifejezésre vonatkoztatja, azaz véleménye szerint a *vadimonium* és a *vincere* kifejezések között nincs tartalmi összefüggés.

¹⁰⁰ JHERING 1906: in: Vorrede zur vierten Auflage, XVI.: „[d]ie Funktion der Einständer bestand darin, denjenigen, der zur Vornahme einer Handlung oder zu einer Unterlassung genötigt werden sollte, durch ihren persönlichen Einfluß dazu zu zwingen”.

¹⁰¹ KENYERES 1994: sv. Réthey Ferenc (1880-1952) „jogi író, politikus, a jogi tanulmányok után 1904-től a kecskeméti, 1917-1919 között a kassai jogakadémián tanár, közben 1912-ben a kolozsvári egyetem magántanára (római jog), 1920-1923 között Moson vm. főispánja, 1929-től ismét kecskeméti jogakadémiai tanár (római jog)”.

¹⁰² RÉTHEY 1916: 34.: „(...) valamely eredmény beálltaért vállalt felelőssége a legmesszebb menő erkölcsi garantiával párosult, úgyhogy a jótállás a kérdéses cselekmény véghezvitele érdekében az adósra gyakorolandó erkölcsi kényszer, személyes befolyás elemeit is magában foglalta”.

Egyrészt teljes egészében meggyőző az a feltevés, hogy az adósra a kezes személye „erkölcsi kényszerként” is hatott, másrészt azonban a *vas* esetén – a plautusi források alapján – e kényszer jellege feltehetően túlmutathatott az „erkölcsi” dimenzió. Tekintettel arra, hogy a *vadimonium* és *vadatus* szavak mellett az Epid. 681-682 és a Bacch. 180 soraiban a *vincio* („megkötözök”, „megbilincselek”) ige megfelelő alakjai e kifejezésekkel szoros tartalmi összefüggést sejtető módon jelennek meg, ebből azt az óvatos következtetést vonom le, hogy a megjelenésre kötelezett személyt – annak vonakodása esetén – akár megengedett önhatalommal is elő lehetett vezetni. Következésképpen: ha a *vas* ígéretet tett arra, hogy egy személy meghatározott időben és helyen megjelenik, majd e személy önként nem tesz eleget e kötelezettségnek, akkor – az idézett plautusi forráshelyek által sugalltak alapján – a *vas* (arányos) fizikai kényszer alkalmazása útján is elővezethette a megjelenni vonakodó személyt.

Ez a meg gondolás azonban már szétfeszíti a kezesi alakzatok jól ismert kereteit,¹⁰³ amelynek lényege szerint a kezes helytállási kötelezettséget vállal az adós megállapodás-szerű teljesítési kötelezettségének elmaradása esetére. Óvatos felvetésem alapján a *vas* elsődlegesen arra vállal kötelezettséget, hogy egy személy meghatározott helyen és időben való megjelenését (elővezetését) biztosítja (majd másodlagosan merülne fel a *vas*-szal szemben az anyagi szankció alkalmazása). Mindezek alapján a *vas* funkciója túlmutatna a klasszikus kezességen, és inkább – a megállapodás gyakorlati célját tekintve – közelebb áll egyfajta „idézési végrehajtói” szerepkörhöz.¹⁰⁴

Itt viszont adódik az a kérdés, hogy az esetleges önhatalmú kényszereselekmény fogantatásánál mi igazolja a magatartás jogosságát (másképp megfogalmazva: milyen jogellenességet kizáró ok forog fenn). Véleményem szerint erre a kérdésre a válasz abban keresendő, hogy – a *vadari* felszólítással – a fél az ellenérdekű felet arra hívja fel, hogy az a megjelenésének biztosítására adjon (állítson) *vas*-t. Azzal, hogy az ellenérdekű fél megnevez egy vagy több *vas*-t, ez a nyilatkozata már implicite tartalmazza a hozzájárulást ahhoz, hogy vonakodása esetén – *ultima ratió*s jelleggel – e személy vagy személyek akár (arányos) fizikai kényszer alkalmazása útján elővezethetők. Ebben az esetben viszont – a *volenti non fit iniuria* elvre is tekintettel – az arányos kényszer alkalmazása nem minősíthető jogellenesnek, így – a *contrario* – e magatartás jogos önhatalomnak értékelendő.

3.4. A Plaut. Curc. 162-163 exegézise

Bekker – álláspontom szerint – az alábbi sorokban a plautusi szöveghelyek jogi értelmezésének egyik módszertani alapvetését (alapelvét) fogalmazta meg: „[w]ir müssen den ganzen Verlauf der Fabel, den Sprecher und die Situation, in welcher er sich befindet, kennen, um ein Ohr zu haben für das was gemeint ist”.¹⁰⁵ A *Curculio* első felvonás második jelenetének szereplői egy kerítő és egy ifjú (Phaedromus). A történet szerint Phaedromus elpanaszolja

¹⁰³ A római jogi kezesség általános típusairól és jellemzőiről lásd ÚJVÁRI 2014: 13-24.

¹⁰⁴ Ez az alap gondolat nem idegen a magyar jogi romanisztikában, ugyanis RÉTHEY 1916: 34. így fogalmaz: „[a] kezes a hitelezőnek mintegy végrehajtási eszközzé válik”, viszont Réthey ezt a „végrehajtási eszköz” jelleget az „erkölcsi kényszer”-ben látja megtestesülni. Álláspontom szerint Réthey a *vas*-ban egy puha „végrehajtási eszközt” lát, ehhez képest az én – óvatos – álláspontom az, hogy a *vas*-t nem csak puha (azaz: erkölcsi jellegű), hanem kemény (azaz: fizikai kényszerítő) eszközök alkalmazása is megillette, így nem csak közvetett módon, hanem közvetlenül is idézési végrehajtónak kell tekinteni.

¹⁰⁵ BEKKER 1892: 99. [Fordítás: „[i]smernünk kell a történet egész menetét, a beszélő személyét és az ő helyzetét, azért hogy fülünk legyen ahhoz, amit (a szerző) gondolt.”]

ennek a kerítőnek, hogy reménytelenül szerelmes egy Planesium nevű leányba. Erre a kerítő ezt feleli (Curc. 138-139):

*Phaedrome mi, ne plora amabo. / Tu me curato ne sitiam, ego tibi quod
amas iam huc adducam.*¹⁰⁶

Ha ezt a mondatot az irodalmi köntösétől megfosztjuk, akkor jogi tartalmában kvázi egy harmadik személyért tett *vadimonium* ígéret nyomai maradnak vissza [itt utalok Varro meghatározására (Varr. ling. 6,74), amely szerint: *vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittebat*). Ugyanis a kerítő (*ego*) akként nyilatkozik, hogy Planesium (tehát egy 3. személy) megjelenését – elővezetését (*adducere*) – egy meghatározott helyen (*huc* = itt) és időben (*iam* = mindjárt) valaki más számára (*tibi*, azaz Phaedromus számára) biztosítja. Majd a kerítő a vállalását teljesítve elővezeti Planesiumot, aki a megbeszélte helyre megérkezve így szól (Curc. 162-163):

*Ubi tu es, qui me convadatu's Veneriis vadimoniis? / Sisto ego tibi me et
mihi contra itidem tu te ut sistas suadeo.*

A szövegben az alábbi jogi jellegű terminus technikusok olvashatók: *convadari*, *vadimonium* és a *sistere*, amelyek igazolják azt az előbbi feltevésemet, amely szerint Plautus a Curc. 138-139. soraiban a másért tett *vadimonium* joghelyzetére célozhatott, s ezért a kerítő – ebben a kontextusban – (kvázi) *vas*-nak minősítendő. Álláspontom szerint itt különbséget kell tenni a *vadari* és a *convadari* igék jogi jelentéstartama között:¹⁰⁷ míg a *vadari* az ellenérdekű félhez intézett jognyilatkozat megtételét jelenti, addig a *convadari* címzettje a *vas* lehetett. Véleményem szerint tehát a *convadari* ige a *vas* lekötő stipulációnak a kérdés része, amelybe a *stipulator* belefoglalja, hogy kinek, hol és mikor kell megjelennie. Ezt a feltevésemet erősíti az a tény, hogy a plautusi szövegben Phaedromus kizárólag a Planesiumot elővezető kerítővel érintkezett (tehát a „megidézett” féllel nem). Lényegét tekintve ebben az esetben elmarad a *vades dare* jogcselekmény a „megidézett fél” részéről (ebből pedig feltehetően az is következik, hogy az ilyen esetekben a *vas* fizikai kényszerrel nem alkalmazhatott az elővezetés foganatosítására).

Az idézett szövegben a *vadimonium* szó azonban nem jogi technikus értelemben jelenik meg, mivel – véleményem szerint – a többes szám (*vadimoniis*) használata okán semmiféleképpen nem lehet olyan fordítási változatot találni, amely jogi értelemben helytálló lehetne. Itt a *Veneriis vadimoniis* kifejezésben sokkal inkább egy költői képet kell látnunk, amely párhuzamba állítható Tibullus elégiáinak alábbi soraival (Tib. 1,2,91-92):

*Vidi ego, qui iuvenum miseris lusisset amores, / post Veneris vinclis [sic!]
subdere colla senem (...)*

Láttam már olyat én, ki nevette az ifjak emésztő vágyait, és öregem verte
bilincsbe Venus.¹⁰⁸

A plautusi szövegben a *Vener(i)is vadimonia* (azaz: „Venus *vadimonium*ai”) – mint költői kép – lényegében megegyezik a tibullusi elégiában olvasható *Veneris vincula*

¹⁰⁶ Fordítás: „Phaedromusom kérlek, ne jajveszékelj. Csak legyen gondod arra, hogy ne szomjazzam, én mindjárt elővezetem ide neked azt, akit szeretsz”.

¹⁰⁷ Ez eddig ismertté vált latin nyelvű írásos emlékeink közül kizárólag a Plaut. Curc. 162-ben jelenik meg a *convadari* ige vö. OLD sv. *convador*.

¹⁰⁸ Kerényi Grácia fordítása.

[„Venus kötelékei” vagy „Venus láncai (bilincsei)”] jelentésével. Véleményem szerint ezt az azonosságot erősítik a fent elemzett Epid. 681-682 sorok is, amelyben Epidicus azt kérdezi, hogy: *vincire vis? Em, ostendo manus; (...) colliga*, s amelyre Periphanes ekként válaszol: *Ilicet, vadimonium ultro mi hic facit* [azaz: „Meg akarsz kötözni? Íme itt van, nyújtom a kezeimet. (...) Kötözz meg.” Periph.: „Eredj már, ez önként tesz neked *vadimoniumot*”].

Minderre tekintettel a Curc. 162. sorának¹⁰⁹ értelmező fordítása így hangzik „[h]ol vagy te, aki engem Venus láncával (azaz: a *vas* által) elővezettedél?”. Itt utalok a Curc. 139. sorára, ahol a kerítő a „megidézett” személy elővezetésére (*adducere*) tesz ígéretet: *ego tibi quod amas iam huc adducam*. Ez az olvasat is a fentebb kifejtett feltételezését erősíti, amely szerint a *vas* nem egy egyszerű kezes, hanem sokkal inkább egy „idézési végrehajtó” lehetett.

Majd Planesium így folytatja (Curc. 163): *sisto ego tibi me et mihi contra itidem tu te ut sistas suadeo* (azaz: „[m]egjelentem neked, és azt tanácsolom, hogy te éppen úgy jelenj meg előttem). Kétségtelen, hogy a *sisto ego* kifejezés jogi természetű,¹¹⁰ amelyben Planesium – feltehetőleg tanúk előtt – kijelenti, hogy a másik fél megjelenési felhívásának eleget tett. Későbbi korokban szokás volt a megjelenés jogi tényét okiratba is belefoglalni.¹¹¹

3.5. A Plaut. Rud. 777-778 exegézise

Végül adódik az a kérdés, hogy mi volt a jogkövetkezménye annak, ha a *vas* nem teljesítette az előállítási kötelezettségét. Az uralkodó felfogás szerint a *vas* eredetileg ún. „túsz” felelősséggel tartozott.¹¹² Ennek lényege, hogy a megjelenésre kötelezett elmaradása esetén a *vas* a saját személyével tartozott felelősséggel akként, hogy a jogosult ebben az esetben „formalizált önhatalom keretében *manus iniectio* által” őt fogságba vethette.¹¹³ Lübtow e körben utal arra, hogy a kezesség és a zálog történetileg tulajdonképpen egy töről fakadnak, mivel eredetileg a kezes – nemteljesítés esetén – ugyanúgy a hitelező tulajdonába került, akár a zálogtárgy.¹¹⁴ Ezt a személyes felelősséget látszik alátámasztani Cicero *A köteles-ségekről* című filozófiai munkájának alábbi részlete is (off. 3,10,45):

Loquor autem de communibus amicitiiis; nam in sapientibus viris perfectisque nihil potest esse tale. Damonem et Phintiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinavisset et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies commendandorum suorum causa postulavisset, vas factus est alter eius sistendi, ut si ille non revertisset, moriendum esset ipsi. Qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidem tyrannus petivit, ut se ad amicitiam tertium adscriberent.

¹⁰⁹ Curc. 162: *Ubi tu es, qui me convadatu's Veneriis vadimoniis?*

¹¹⁰ Vö. Gell. NA 2,14,3: *sisteretur vadimonium*.

¹¹¹ Amennyiben tehát a kötelezett a megállapított helyen és időben – megállapodásszerűen – megjelent, úgy a jogosult erről egy tanúsítványt (*testatio sistendi*) állított ki. A *testatio sistendi* formulájára példaként álljon itt a TPSulp. 16 okirati szövege [TPSulp. 16. Tab. I, pag. 2 (*graphio, scriptura interior*):] [T]i(berio) [Claudio] Caesare Au[gusto] V] / T(ito) F[l]a[vi]o [Vespa]s[ia]no [co(n)s(ulibus) / III k(alendas) N[ovembr(es)] / [P]uteolis in foro [a]nt[e] / aram Augusti Hord[ionia]=/nam C(aius) Sulpicius Cinn[a]=/mus hora tertia stetit.

¹¹² STEINWENTER 1948: 2055.; LÜBTOW 1957: 340.; BOVE 1979: 23.

¹¹³ STEINWENTER 1948: 2055.

¹¹⁴ LÜBTOW 1957: 339.

A Cicero által elbeszéltek előzménye, hogy Phintias egy Dionysius¹¹⁵ nevű tyrannos sérelmére elkövetett felségsértés vádjában bűnösnek találták és ezért halálra ítélték.¹¹⁶ A történet lényege szerint miután Dionysius rendelkezett a kivégzés időpontjáról (*diem necis destinavisset*) az elítélt (Phintias) azt kérelmezte, hogy – az ügyeinek elrendezése miatt – az ítélet végrehajtásáig (néhány napot) még szabadon tölthessen (azaz: a kivégzésig ne legyen fogságban). Ebből az okból Phintias barátja, Damon *vas*-ként felelősséget vállalt arra, hogy az elítélt a kivégzés napján megjelenik (*vas factus est alter eius sistendi*). A forrásból a megjelenési kötelezettség elmulasztásának a jogkövetkezménye is megállapítható: *ut si ille non revertisset, moriendum esset ipsi*, azaz „ha az (ti. Phintias) nem térne vissza, akkor ő maga (ti. Damon) haljon meg”.¹¹⁷ Ebből a forrasszövegből tehát arra lehet következtetni, hogy a Kr. e. V. században a *vas* saját személyével is felelhetett a kötelezett megjelenésének elmaradása esetén.

Logikusnak tűnik Steinwenter álláspontja, amely szerint idővel kialakult az a gyakorlat, hogy a *vas* a saját személyével való felelősségét – a hitelezővel történő megállapodás alapján – pénzfizetés útján megválthatta (tulajdonképpen ebben az esetben a *vas* váltságdíjat fizet önmagáért, hogy a személyi végrehajtást elkerülhesse).¹¹⁸ És e fejlődési folyamat következő állomása lehetett az, hogy a *vas* és a hitelező ezt a megváltási összeget („váltságdíjat”) már előre, a közöttük létrejövő *vadimonium*-stipulációban – azaz: ügyletileg – rögzítették. E szerződési gyakorlatra vonatkozóan is találunk utalást Plautus vígjátékaiban (Rud. 777-778).

A *Rudens* (A hajókötél) története arról szól, hogy egy kerítő két fiatal leányt szeretne hajón Szicília szigetére szállítani, de a tengeri út során hajótörést szenvednek. A két leány viszontagságos körülmények között kijut a szárazföldre, s ott először Venus papnője veszi őket oltalmába, majd egy Daemones nevű száműzött aggastyán házában lelnek menedékre. Mikor a kerítő (Labrax) erőszakkal el akarja hurcolni a leányokat, akkor Daemones, valamint egy Trachalio nevű rabszolga lépnek fel a védelmükben, és Labraxot magánőrizetbe veszik. Ezt követően Trachalio elindul megkeresni a *dominus*át, s távozásakor így szól Daemoneshez (Rud. 777-778):

*Hunc quoque adserva ipsum, ne quo abitat; nam promisimus carnufici aut talentum magnum aut hunc hodie sistere.*¹¹⁹

„Őrizd ezt magát (ti. Labraxot) is, hogy nehogy megszökjön; ugyanis stipulációban megígértük a hóhérnak, hogy ma vagy egy nagy talentumot vagy ezt (az embert) állítjuk elé.”

A szövegben a *promittere* ige kétségkívül a stipulatio ügyleti aktusára vonatkozik. E szöveg értelmezése során ha elvonatkoztatunk a komédia történetétől, akkor a következő élethelyzet rekonstruálható: „A” és „B” személyek mint kötelezettek (*promissores*) stipulációt kötöttek „C” személlyel mint hitelezővel (*stipulator*). Ebben a stipulációban az adósok – a plautusi megfogalmazás szerint vagylagos szolgáltatásként – arra kötelezték magukat, hogy meghatározott helyen és időben „C” személy számára egy „D” személyt elővezetnek

¹¹⁵ PECZ 1902: 572. a szicíliai Syracusae ura Kr. e. 406-tól.

¹¹⁶ SEBESTYÉN 1904: 486.

¹¹⁷ Cicero egyébként ezt az esetet több művében is megemlíti: Cic. Tusc. 5,22,63 és Cic. fin. 2,24,79.

¹¹⁸ STEINWENTER 1948: 2055.

¹¹⁹ Devecséri Gábor műfordításában: „[s] őt magát is jól figyeld, hogy meg ne szökjék. Mert hiszen megígértük a hóhérnak, hogy még ma megkapja őt”. A filológus ebben a fordításban itt inkább a versmértéket, nem pedig a pontos jogi tartalom visszaadását tartotta szem előtt.

(megjelenés biztosítása mint *facere* típusú szolgáltatás), vagy pedig egy szerződésileg előre rögzített összeget (egy talentumot) megfizetnek (mint *dare* jellegű szolgáltatás).¹²⁰ Tekintettel arra, hogy mindkét *promissor* egy harmadik személy megjelenésére tesz ígéretet, ebből kétséget kizárólag megállapítható, hogy a felek között egy *vadimonium*-stipulatio jön létre, amely esetén a kötelezettek *vas*-nak minősülnek (Varr. ling. 6,74: *vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittebat*). A többes *vas* adásra találhatunk példát Livius írásaiban is (Liv. 3,13):

Vades dari placuit; unum vadem tribus milibus aeris obligarunt (...) Decem finierunt; tot vadibus accusator vadatus est reum.

Livius egy Quinctius Caeso nevű ifjú történetét meséli el, akit Kr. e. 461-ben emberölés gyanújával vád alá helyeztek és a tárgyalásig elrendelték a fogva tartását. Majd a szenátus akként rendelkezett, hogy Caesót *vas*-ok adása mellett szabadon lehet engedni. A liviusi forrásszövegből az is kiderül, hogy tíz *vas*-t kellett állítani, akik egyenként – tehát nem egyetemlegesen – 3000-3000 *as* megfizetésére vállaltak kötelezettséget arra az esetre, ha a vádlott a tárgyalási határnapon nem jelenne meg.¹²¹

Habár a *vas*-ok vagyoni felelőssége mind a Rud. 777-778, mind pedig a Liv. 3,13 esetén büntetőeljárás kontextusban jelenik meg, azonban nincs olyan ok, amely e szerződési praxis alkalmazását a magánjogi peres eljárásokban kizárná. Sőt Fliniaux éppen a Liv. 3,13 elemzése alapján helyezkedik arra az álláspontra, hogy a *vas*-adás gyakorlata a magánjogi perekben jelent meg, s ebből vették át később a büntetőeljárásba, alapítva e nézetét arra, hogy Livius kifejezetten hangsúlyozza, hogy Caeso büntetőpere volt az első alkalom, amikor ilyen típusú eljárásban *vas*-okat állítottak (*hic primus vades publico dedit*).¹²²

Visszatérve tehát a Rud. 777-778 értelmezésére, álláspontom szerint e forrásszöveg alapján megalapozott következtetést vonhatunk le arra vonatkozóan, hogy már Plautus korában – a Kr. e. III. és II. század fordulóján – rögzült gyakorlat lehetett az, hogy a *vas* és a megjelenésre kötelező fél közötti stipulatioba belefoglalták a megjelenési kötelezettség elmulasztásának a *vas*-t terhelő vagyoni jogkövetkezményét. E kontraktuálisan kikötött vagyoni szankciós alakzat jogilag – az ügyleti kontextus figyelembevételével – szerződési bírsággként (*poena conventionalis*) határozható meg. E szerződési bírsági jellegre tekintettel azonban – a nyelvtani értelmezés ellenére – a *promissimus carnufici aut talentum magnum aut hunc hodie sistere* részben nem egy vagylagos szolgáltatási tartalmat (alternatív *obligatiót*) kell látnunk, amelyben két egymás mellé rendelt szolgáltatás áll a kötelemben, hanem egy – a szolgáltatások közötti – feltételes viszonyrendszert. Minderre figyelemmel e szerződési tartalom helyes jogi értelmezése az lehet, hogy: „megígértük a hóhérnak azt, hogy Labraxot ma előállítjuk, ennek elmaradása esetére (tehát felfüggesztő feltétellel) pedig egy nagy talentumot fizetünk neki”.

¹²⁰ Vö. KNÜTEL 1976: 60.

¹²¹ A történet vége szerint Caeso – miután szabadon engedték – másnap éjjel önkéntes száműzetésbe vonult, azaz: nem csak egyszerűen megszökött (*dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit*), így nem jelent meg a tárgyalás napján. A *vas*-oknak azonban nem kellett megfizetni a kikötött 3000-3000 *as* összeget, mivel az önkéntes száműzetésbe vonulás miatt okafogyottá vált a büntetőeljárás, ami a processzus megszűnését eredményezte, amely *ipso iure* eloldotta a *vas*-ok helytállási kötelmeit is.

¹²² FLINIAUX 1908: 12. 4. lj.

4. Zárókövetkeztetések

- 1) A *vadari* eljárásjogi jogcselekmény – az alkalmazási kontextustól függően (többek között) – jelenthetett egyoldalú és kétoldalú jogi aktust is. E *terminus technicus* alatt kétoldalú jogi aktusként a felperes által a *vas*-kezes lekötését – azaz: a (leendő) felperes és a *vas* közötti szerződés megkötését – kell érteni.
- 2) Ehhez képest pedig a *vadari terminus technicus* egyoldalú aktus formájában a felperes által az ellenérdekű félhez címzett jognyilatkozatként értelmezendő, amellyel a felperes felhívja a (leendő) alperest *vas*-kezes állítására.
- 3) E felhívásból fakadóan az alperesnek (vagy leendő alperesnek) az az eljárásjogi kötelezettsége keletkezik, hogy olyan *vas*-kezes(ek)e)t nevezzen: a) aki(ke)t az ellenfele elfogad, és b) a *vas*-kezes / kezesek „sem vonják ki magukat” a kötelezettség elvállalása alól, azaz: megköti / megkötik a (leendő) felperessel a *vadimonium*-szerződést (kétlépcsős ügyleti folyamat).
- 4) Ha a *vas*-kezesállítás eredménytelen, akkor – vélhetően még a köztársasági kor derekán is – fennállt annak az elvi lehetősége, hogy a felperes formalizált jogos önhatalom útján az ellenérdekű felet – a megjelenés biztosítása céljából – magánfogságba vethesse.
- 5) A Plaut. Aul. 316-319 alapján megállapítható, hogy a peren kívüli *vadimonium* már Plautus korában is ismert volt.
- 6) A plautusi források azt sejtetik, hogy a *vas*nak jogában állt önhatalom (jogszerű erőszak) alkalmazásával a megjeleneni vonakodó személyt elővezetni.
- 7) Erre tekintettel a *vas* funkciója túlmutat a klasszikus kezességen, és inkább – a megállapodás gyakorlati célját tekintve – közelebb áll egyfajta „idézési végrehajtói” szerepkörhöz.
- 8) A Plaut. Epid. 680-685 alapján feltételezhetjük, hogy már Plautus korában ismert volt az, hogy valaki önmagáért ígér *vadimonium*ot (tehát a megjelenésre kötelezett személy maga köti meg a *vadimonium*-stipulatiót).
- 9) A Plaut. Rud. 777-778 alapján egyértelműen igazolható, hogy Plautus korában bevett szerződési gyakorlat volt, hogy a *vadimonium*ot szerződési bírsággal biztosították.

II. FEJEZET

A VADIMONIUM CICERO: P. QUINCTIUS ÉRDEKÉBEN MONDOTT PERBESZÉDÉBEN

1. Bevezetés

Cicero (Kr. e. 106-43) fennmaradt műveit alappal nevezhetjük a késő köztársaságkori köz- és magánjog kincsestárának.¹²³ Különösen igaz ez a perbeszédekre.¹²⁴ Függetlenül attól az évszázados tudományos disputától, amely szerint Cicero *iuris consultus*nak tekinthető-e vagy sem,¹²⁵ vitathatatlan tény az, hogy e híres szónok sokrétű jogi (jogtudományi) ismeretekkel rendelkezett.¹²⁶ Cicero *Laelius avagy a barátságról* című filozófiai írása alapján azt is megállapíthatjuk, hogy e szakmai ismeretek *fundamentumait* „jó iskolában” sajátította el (Lael. 1):

Ego autem a patre ita eram deductus ad Scaevolam sumpta virili toga, ut, quoad possem et liceret, a senis latere numquam discederem; itaque multa ab eo prudenter disputata, multa etiam breviter et commode dicta memoriae mandabam fierique studebam eius prudentia doctior. Quo mortuo me ad pontificem Scaevolam contuli, quem unum nostrae civitatis et ingenio et iustitia praestantissimum audeo dicere.

„Mikor felöltöttem a férfítogát, apám azzal vitt el Scaevolához, hogy ameddig csak tudok, s módom van rá, tartózkodjam mindig az öreg társaságában. Így aztán számos tudós fejtegetését s számos tömör és találó megállapítását véstem emlékezetembe, s igyekeztem okulni bölcsességéből. Az ő halála után a *pontifex* Scaevolához csatlakoztam, aki – merem állítani – korunk legkiválóbb szelleme s legigazságszeretőbb embere volt.” (Maróti Egon fordítása.)

¹²³ ALBRECHT 2003: 391. kiemeli, hogy: „Cicero a politikai filozófia, etika, jog és szónoklás területén művészileg igényes irodalmat teremt Rómában”. (Tar Ibolya fordítása.)

¹²⁴ WENGER 1953: 243-244.

¹²⁵ HAMZA 1983: 59. e kérdéskört illetően négy csoportba sorolja a tudományos álláspontokat. Ezek szerint: 1) Cicero tevékenysége túlhalad korának *iuris consultus*i keretein és személye egyenesen a modern ügyvéd „előfutáraként” értékelendő; 2) Cicero elsődlegesen (tipikus) *iuris consultus*nak tekintendő; 3) Cicero alapos jogi ismeretekkel rendelkezett, de *iuris consultus*nak nem minősíthető; 4) Cicero *iuris consultus*nak semmi-féleképpen nem tekinthető, bár rendelkezik jogi ismeretekkel, azonban ezek meglehetősen felszínesek.

¹²⁶ WENGER 1953: 242.; BORGGINI 1965: 695.; HAMZA 1981: 153.; NÓTÁRI 2004: 51. és 56.; POWELL 2004: 38.

A fiúgyermekes esetén a *toga praetexta* letétele és a *toga virilis* felöltése annak a szimbóluma volt, hogy e személyeket immáron felnőttként illeti meg a polgárjog.¹²⁷ Erre a jelképes aktusra rendszerint az ifjak 15. és 18. életéve között egy szakrális ünnepség keretében (minden év március hó 17. napján) került sor.¹²⁸ Cicero tehát zsenge felnőttkorától kezdődően kiváló jogtudósokat figyelve, tőlük tanulva sajátíthatta el a jogalkalmazás (ill. a jogtudomány) alapjait.¹²⁹ Elsőként az ifjú Cicero az „augur” Scaevola¹³⁰ irányításával ismerkedhetett a joggal, majd annak halálát követően a „pontifex” Q. Mucius Scaevola¹³¹ mellett folytathatta a tanulást.¹³²

Cicero legkorábbi – írásban ránk maradt – perbeszéde a P. Quinctius érdekében elmondott *oratio*, amely Kr. e. 81. évben egy magánjogi perben hangzott el. E beszédről később Tacitus így vélekedett (dial. 37,6):

Non, opinor, Demosthenem orationes inlustrant, quas adversus tutores suos composuit, nec Ciceronem magnum oratorem P. Quinctius defensus aut Licinius Archias faciunt: Catilina et Milo et Verres et Antonius hanc illi famam circumdederunt (...).

Nem azok a beszédek teszik, gondolom, Demosthenest híressé, amelyeket gyámja ellen szerkesztett, sem Publius Quinctius vagy Licinius Archias megvédelmezése Cicerót nagy szónokká; Catilina, Milo, Verres és Antonius övezte ezzel a hírnévvvel (...). (Borzsák István fordítása.)

Tacitusnak egészen biztosan igaza van abban, hogy Cicero nem a *Quinctianának* köszönhette a szónoki hírnevét. Más perspektívából szemlélve azonban e beszéd a római magánjogtörténetek számára – még így csonkán ránk hagyományozódott formájában is¹³³ – kiemelkedő jelentőségű.¹³⁴

E fejezet tárgya a *vadimonium* vizsgálata *Quinctiánában* fennmaradt forrásszövegek alapján. Erre tekintettel nem célolok e perbeszéd valamennyi jogi aspektusának bemutatása és elemzése, jogi fejtegetéseimet kizárólag a *vadimonium* tényállásokra korlátozom, az egyéb jogi kérdéseket csak a témánk megértéséhez szükséges mértékben ismertetem.

¹²⁷ SCHMIDT 1979: 880.

¹²⁸ SCHMIDT 1979: 880.

¹²⁹ Cicerónak a korabeli jogtudósokkal való kapcsolatáról szemléletes leírást ad HAMZA 1981: 150-151.

¹³⁰ KUNKEL 2001: 14.

¹³¹ KUNKEL 2001: 18.

¹³² POWELL–PATERSON 2004: 38. ezekre a tényekre tekintettel azt a megállapítást teszik, hogy Cicero jó jogi képzettséggel rendelkezett és erre büszke is volt.

¹³³ A perbeszéd szövegének egy része – a 85. §-tól kezdődően – elveszett. Ez azt jelenti, hogy hozzávetőlegesen az *argumentatio* kétharmada és a *peroratio* legeleje hiányzik, azonban a perbeszéd vége (a *peroratio* utolsó 15 §-a) fennmaradt.

¹³⁴ E perbeszédet teszi részletes elemzés tárgyává PLATSCHEK 2005: kiváló monográfiájában.

2. A *Quinctiana* rövid pertörténete

Az eljáró *iudex* C. Aquilius Gallus¹³⁵ volt. A bírói *consilium*¹³⁶ tagjai:¹³⁷ L. Lucilius; P. Quinctilius; M. Marcellus (Quinc. 17,54). A felperes P. Quinctius (érte: M. Tullius Cicero), míg az alperes Sex. Naevius (érte: Q. Hortensius).

A jogvita alapjául szolgáló tényállás szerint a néhai C. Quinctius – aki P. Quinctius testvére volt – és Sex. Naevius között társasági szerződés jött létre [Quinct. 3,11: *C. Quinctius (...) qui societatem cum Sex. Naevio fecerit*]. A felek ennek keretében közös mezőgazdasági termelői tevékenység folytatására szerződtek, e termelési tevékenység színhelye pedig Gallia provinciában – feltehetően Narbo (ma: Narbonne) városában – volt [Quinct. 3,12: (...) *Quinctius fecit, ut dixi, societatem earum rerum quae in Gallia comparabantur. Erat ei pecuaria res ampla et rustica sane bene culta et fructuosa*]. C. Quinctius és Sex. Naevius közötti társaság huzamos ideig (éveken keresztül)¹³⁸ – egészen C. Quinctius haláláig – fennállt (Quinct. 4,14). A társaság C. Quinctius halálával megszűnt.¹³⁹ C. Quinctius végrendeletében – a testvérét – P. Quinctiust nevezte egyedüli örökösévé (Quinct. 4,14: *heredem testamento reliquit hunc P. Quinctium*).

P. Quinctius nem sokkal a testvére halálát követően Galliába költözött, ahol egy éven keresztül kiegyensúlyozott („baráti”) személyes és ügyleti kapcsolatot tartott fent Sex. Naeviusszal (Quinct. 4,15). A *Quinctiana* szövegéből az is kiderül, hogy Sex. Naevius és P. Quinctius között társasági jogi viszony állt fenn, mivel Cicero a beszédben több helyen *socius* megnevezéssel hivatkozik P. Quinctiusra. E vonatkozásban két elképzelhető jogi lehetőség van: vagy a felek társasági szerződést kötöttek egymással, vagy egy ún. „felszámolási”¹⁴⁰ társaság”-ról („Abwicklungsgesellschaft”) lehet szó, amelynek célja a társaság megszűnéséből fakadóan az örökösrel való vagyoni viszonyok rendezése¹⁴¹ (pl.

¹³⁵ KUNDEL 2001: 21. Q. Mucius Scaevola legjelentősebb tanítványa volt Aquilius Gallus. A *cursus honorum*ot tekintve – a lovagi származású jogász – a praetori hivatal viseléséig jutott (Kr. e. 66).

¹³⁶ SCHULZ 1961: 62. utal arra, hogy kialakult az a gyakorlat, hogy az esküdtbíró – mint laikus bíró – ítélkezési tevékenységét segíthette a *consilium iudicis*, amelyben a *iuris consulti* rendszeres (de nem szükségképpen!) jelenléte – Cicero korában – egyértelműen bizonyított. Bár – kivételesen – Aquilius Gallus nem nevezhető „laikus bírónak”, azonban a beszéd tanúsága szerint ő sem szeretett volna eltérni korának eljárásai szokásaitól. Schulz még kiemeli azt is, hogy „rögzült római szokás” („es ist durchgehend römische Sitte”) volt, hogy az, aki egy fontos ügyben döntött, a döntését megelőzően meghallgatta szakértő és objektív személyek véleményét és tanácsát. LEHNE 2014: 288. arra hívja fel a figyelmet, hogy a tanács összetétele az esettől is függhetett, ui. az egyszerű megítélésű ügyekben nem volt szükséges a jogászok jelenléte, míg a bonyultabbak esetén ez már indokolt lehetett. Lehne azt is hangsúlyozza (287-289.), hogy a *consilium* léte önmagában nem magyarázható a bíró „hiányzó jogi ismereteinek kiegészítésével”. Érvelésében utal az esküdtbírói lista és a *consilium* tagjainak – a források alapján igazolható – személyi egybeeséseire, ill. az elemzett Cicero beszédre is (ti. Aquilius Gallus képzett jogász volt). Nem veti el a *consilium* tagjainak esetleges „jogi segítségnyújtó” szerepét, azonban a hangsúlyt inkább arra helyezi, hogy (287.): „Aufgabe des *consilium* war es, dem Urteil zusätzliche Autorität zu verleihen”.

¹³⁷ LEHNE 2014: 287. utal arra, hogy a köztársasági korban a tanács tagjainak (*consiliarii*) a létszáma három és öt fő között mozgott.

¹³⁸ Quinct. 4,14: *cum annos iam compluris societatis esset (...)*

¹³⁹ Vö. Gai. 3,152: *solutur adhuc societas etiam morte socii, quia qui societatem contrahit, certam personam sibi eligit*. [Fordítás: „A társaság feloszlik a tag halálával is, mivelhogy, aki társaságot kötött, meghatározott személyt választott magának.” (Brósz Róbert fordítása.)]

¹⁴⁰ A „felszámolás” kifejezést itt értelemszerűen nem a modern társasági jogi jelentésben használjuk (azaz: a társaság jogutód nélküli megszüntetése azzal, hogy a vagyoni passzívumok meghaladják a vagyoni aktívumok körét). A „felszámolás” („Abwicklung”) alatt egyszerűen csak a társaság megszűnéséből fakadóan a vagyoni viszonyok rendezését célzó eljárás (azaz: a felek közötti elszámolás) értendő.

¹⁴¹ PLATSCHEK 2005: 28skk.

tartozások kiegyenlítése 3. személy irányába, a hasznok-veszteségek egymás között való elszámolása, a még folyamatban lévő ügyletek lezárása). Később mindketten – P. Quinctius és Sex. Naevius is – visszatértek Rómába.

Cicero utal arra, hogy a hagyatékban a vagyoni aktívumok mellett tartozás [passzívum (*aes alienum*)] is volt (Quinct. 4,15): *cum aeris alieni aliquantum esset relictum*.¹⁴² A hagyatéki hitelező egy – időközben szintén elhunyt – P. Scapula nevű férfi volt (Quinct. 4,17), aki foglalkozását tekintve egy bankár (*argentarius*) lehetett. Cicero állítása szerint Naevius azzal hitegette Quinctiust, hogy pénzt fog neki kölcsönadni, amellyel az kiegyenlítheti a hagyatéki tartozást, e kölcsönígéret alapján pedig Quinctius – feltehetően igen rövid lejáratú határidővel – egy tartozáselismerő nyilatkozatot tett a bankár örökösei irányába¹⁴³ (Quinct. 5,18: *ita constituit Scapulis se daturum*).¹⁴⁴

Ezt követően azonban Naevius – Cicero előadása alapján – nem volt hajlandó a megígért összeget rendelkezésre bocsátani, kivéve akkor (*nisi*), ha (Quinct. 5,19): *prius de rebus rationibusque societatis omnibus decidisset et scisset sibi cum Quinctio controversiae nihil futurum*, azaz: ha „először megállapodik (Quinctiusszal) a társaság minden vagyonáról (*res*) és számadási mérlegéről (*ratio*), és biztos lehet abban, hogy Quinctiusszal (e körben) nem lesznek jogvitái”. Quinctius ezért értékesítette azokat a galliai javakat, amelyeket eredetileg is el szeretett volna árvereztetni, s a befolyt vételárból kifizette a hagyatéki tartozást (Quinct. 5,20).

Mindezeket követően – állítólagosan – Quinctius kezdeményezte, hogy – a közte és Naevius között lévő – „egész” vitás ügy kerüljön egyezség útján rendezésre (*tota res transigeretur*). A felek – e peren kívüli eljárás lefolytatásához – „mediátorokat” vettek igénybe: Naevius egy bizonyos M. Trebelliust, Quinctius pedig Sex. Alfenust nevezte meg közvetítőként (Quinct. 5,21). Ez az eljárás azonban nem vezetett eredményre, a felek között a vitás kérdésekben egyezség nem jött létre (*res convenire nullo modo poterat*).

A meghíúsult egyezségkísérletet követően a felek megkezdték egy – esetleges – peres eljárás előkészítését (Quinct. 5,21-22). Ebből a célból közöttük több *vadimonium*-megállapodás is létrejött, azonban ezeket a megjelenési időpontokat rendszeresen elhalasztották, mígnem egy *vadimonium*-időpontban mégis találkoztak a felek (Quinct. 5,22).¹⁴⁵ Ezen a találkozón – mint Platschek írja – Naevius „kész tények elé” állította Quinctiust¹⁴⁶ (6,23): *ait se auctionatum esse in Gallia; quod sibi videretur se vendidisse; curasse ne quid sibi societas deberet*. Azaz Naevius kijelentette (*ait*), hogy „Galliában árverést tartott, a saját belátása szerint (amit jónak látott azt) eladott, gondoskodott arról, hogy e társasági viszonyból kiegyenlíthetetlen követelése ne maradjon”.¹⁴⁷ Cicero utal arra, hogy ezzel Naevius az ügyet a részéről lezártak tekintette, mivel nem kért további *vadimoniumot* (azaz: mint

¹⁴² Cicero elmondása alapján Quinctius e tartozások megfizetéséhez a magánvagyonába tartozó értéktárgyak árverésre bocsátásával szeretett volna pénzt előteremteni, de erről a tervéről – állítása szerint – Naevius lebeszélte (Quinct. 4,15-16).

¹⁴³ THIELMANN 1961: 105.

¹⁴⁴ PLATSCHKE 2013: 241-242. rámutat azonban arra, hogy a *constituere* ige használata ellenére itt nem lehet biztos következtetést levonni arra, hogy a *praetori edictum* szerinti *pecunia constituta* jött volna létre. Az, hogy Quinctius csak egy formátlan tartozáselismerő nyilatkozatot tett-e, vagy a teljesítést *stipulatio* formájában ígérte-e meg, esetlegesen bírságmegállapodás létrejött-e a felek között – miként Platschek kiemeli – a szövegből bizonyossággal nem állapítható meg.

¹⁴⁵ Vö. PLATSCHKE 2005: 58.

¹⁴⁶ PLATSCHKE 2005: 58.

¹⁴⁷ Utalok arra, hogy ez a rész ún. „értelmező fordítás”, ugyanis a *curasse ne quid sibi societas deberet* szó szerint azt jelenti, hogy „gondoskodni arról, hogy neki a társaság ne tartozzon valamivel”, azonban ez a fordítás félreérthető, mivel a római jog szabályai szerint magának a társaságnak (*societas*) nem lehettek tartozásai,

stipulator nem ígértetett *vadimoniumot*), illetőleg – mint kötelezett – maga sem ígért ilyet Quintiusnak. E peren kívüli egyeztetés végén a felek – állítólagosan – további *vadimonium* rögzítése nélkül eltávoztak (*ita sine vadimonio disceditur*).

Ezt követően Quintius még közel egy hónapot töltött Rómában, majd (Kr. e. 83.) február *Kalendae*-ja előtti második napon – azaz: január hó 29-én – Galliába utazott. Cicero elmondása szerint: amikor Naevius tudomást szerzett erről a tényről, értesítette a barátait arról, hogy másnap „a nap második órájában” jöjjenek a *tabula Sextiához* (Quinct. 6,25). A következő napon Naevius kijelentette, hogy – az állítólagos – *vadimonium* időpontjában ő megjelent, míg Quintius nem. E nyilatkozatról okirat került kiállításra, amelyet a jelenlévők tanúként lepecsételtek. Majd Naevius a *praetortól* (Burrienustól) kérelmezte (*postulare*), hogy az utalja be őt a *praetori edictum* alapján (*ex edicto*) az ellenérdekű fél (Quinctius) vagyonának a birtokába (*missio in bona*). Burrienus *praetor* e kérelemnek helyt adva rendelkezett Naevius birtokba való beutalásáról (Quinct. 26,83: *cum te praetor iussisset ex edicto possidere*).

A *praetori* rendelkezést követően kihelyezésre került egy végrehajtási hirdetmény (*proscriptio*). Sex. Alfenus azonban – Cicero elbeszélése alapján – képviselőként (*procurator*) fellépve ezeket a hirdetményeket eltávolította [Quinct. 6,27: *libellos Sex. Alfenus, procurator P. Quincti, (...) deicit*], és felszólította Naevius, hogy Quintius távollétében további végrehajtási cselekményeket ne foganatosítson. Továbbá Alfenus nyilatkozott arról: ha Naevius pert szeretne indítani, akkor ő (ti. Alfenus) mint *procurator* fogja védeni ebben az eljárásban Quintius érdekeit [Quinct. 6,27: *denuntiat sese procuratorem esse, (...) et si quid agere velit, iudicio defendere*].

Naevius következő lépése az volt, hogy megindította a peres eljárást (Quinct. 7,29) és kérelmezte, hogy a perbeli képviselő (*procurator*) – azaz: Alfenus – adjon megfelelő biztosítékot arra, hogy egy esetleges ítéleti marasztalásnak eleget fog tenni (*cautio iudicatum solvi*). Alfenus vonakodott e biztosítékadási kötelezettség teljesítésétől, ezért őt a *praetor* határozatában kötelezte erre. Alfenus a *praetor cautio iudicatum solvi* elrendelő határozatát a néptribunusoknál megtámadta és kérte az *intercessió*jukat.¹⁴⁸ A *tribunus* előtti (különös jogorvoslati) eljárás azzal végződött, hogy Alfenus stipulációban megígérte Naevius számára, hogy P. Quintius – folyó év – szeptember hó idusán (szeptember 13-án) – egy meghatározott helyen – megjelenik (Quinct. 7,29: *ita tum disceditur ut Idibus Septembribus P. Quinctium sisti Sex. Alfenus promitteret*). Alfenus később életét vesztette a proskripciók során.

Kr. e. 83. szeptember hó 13. napján Quintius – a fenti megállapodásnak megfelelően – megjelent, majd Naevius perbe hívta őt. Minden valószínűség szerint Naevius az *actio pro socio* elnevezésű keresetet szeretne volna megindítani Quintius ellen.¹⁴⁹ A vitarendezésben azonban érdemi előrelépés – Cicero elmondása alapján Naevius „patvarkodása” okán – nem történt.¹⁵⁰

A felperes az *in iure* eljárási szakban azt kérelmezte az eljáró Dolabella *praetortól*,¹⁵¹ hogy kötelezze az alperest *cautio iudicatum solvi* teljesítésére. Kérelme jogalapjaként arra az *edictumi* formulára hivatkozott, amely szerint: *quod ab eo petat quous ex edicto*

tekintettel arra, hogy az jogalanyisággal, „jogi személyiséggel” nem rendelkezett. Ehhez képest tartozások (kötelezettségek) alanyai csak a társaságot alkotó tagok lehettek.

¹⁴⁸ PLATSCHEK 2005: 92sk.

¹⁴⁹ Vö. Cic. Quinc. 13,43: *de rationibus et controversiis societatis volt diiudicari*. WOLF 2008: 79.

¹⁵⁰ Cic. Quinc. 21,67: *iacet res in controversiis isto calumniante biennium*.

¹⁵¹ WOLF 2008: 79. a kérelmet Naevius Kr. e. 81 tavaszán vagy nyarán terjeszthette elő.

praetoris bona dies XXX possessa sint (azaz: „amit attól követel, akinek a vagyonát a *praetori edictum* alapján 30 napon keresztül birtokolták”). Naevius tehát arra alapította a biztosíték teljesítése iránti igényét, hogy Quinctius (több mint) 30 napon keresztül vagyoni végrehajtási eljárás hatálya alatt állt, ezért alappal feltételezhető a fizetése képtelensége. E felperesi állítás infamáló jogkövetkezményei miatt vonakodott Quinctius attól, hogy az ellenérdekű fél által követelt perbeli biztosítékot teljesítse.

Abban az esetben, ha helyálló Naevius – fizetőképtelenség gyanújára alapított – hivatkozása, úgy Quinctius csak akkor minősül „alkalmas” alperesnek – azaz: akkor juttatható az eljárás peralapítási fázisba –, amennyiben teljesíti a *cautio iudicatum solvit*. Ellenkező esetben az alperes védekezése nem tekinthető megfelelőnek (szabályszerűnek), így a per „továbbépítésére” nincs eljárásjogi lehetőség. Ennek jogkövetkezménye pedig az lesz, hogy az alperest pervesztesnek kell tekinteni („Damnationsfiktion”). Ehhez képest viszont attól az alperestől, akivel szemben megalapozottan nem merül fel a fizetőképtelenség eshetősége, ilyen *cautio* – mint peralapítási előfeltétel – nem követelhető.

Ezért egy külön megállapítási per keretében arról az előzetes kérdésről kellett dönteni, hogy az alapperben felperes – Naevius – 30 napon keresztül az *edictum* előírásainak megfelelően birtokolta-e a vagyoni végrehajtás során az alapperben alperes – Quinctius – vagyonát. Értelemszerűen a szóban forgó „megállapítási” per felperese Quinctius, míg alperese Naevius volt (tehát az alapperhez képest itt fordított a perfelállítás). E megállapítási perben hozott ítélet azt az előkérdést döntötte el, hogy az alperesnek (Quinctiusnak) kell-e az alapperben eljárási biztosítékot (*cautio iudicatum solvi*) teljesítenie.

E megállapítási per egy *sponsio*s eljárás formájában volt lefolytatható.¹⁵² A „megállapítási kereset” jogalapját a felek – szerződéses úton – akként teremtették meg, hogy egy *sponsio praeiudicialis*t kötöttek – amely tulajdonképpen nem volt más, mint egy stipulációba foglalt fogadás¹⁵³ – arról a kérdésről, hogy az alapper felperese az alperes vagyonát a *praetori edictum* alapján 30 napon keresztül birtokolta-e vagy sem.

3. *Vadimonium* tényállások a perbeszédben

A *Quinctiana* szövegében számos utalás történik a *vadimonium*ra, ezért az alábbiakban ezeket a szöveg helyeket teszem részletes jogi elemzés tárgyává.

3.1. Quinctius és Naevius közötti *vadimonium*ok

A pertörténet rövid ismertetését követően rátérünk a *vadimonium* intézményének a perbeszédben való megjelenési eseteinek (tényállásainak) a vizsgálatára. Az elemzett perbeszédben a *vadimonium* több jogi helyzetet érintően is felmerül. Időrendben elsőként akkor esik róla szó, amikor Naevius és Quinctius között közvetítőkön keresztül történő egyezségi kísérlet meghiúsult (Quinct. 5,20skk.):

¹⁵² HACKL 1976: 277.

¹⁵³ WOLF 1968: 13. írja, hogy Quinctius ebben a perben a stipulatio alapján az *actio certae creditae pecuniae* elnevezésű keresetet indította meg Naevius ellen. E speciális helyzetben azonban nem a megígért pénzről szólt a per, amely egyébként is igen csekély – néhány *sestertius*t kitevő – összeg lehetett, hanem a *sponsio*ban foglalt feltételek valóságának vagy valótlanságának a megállapításáról. Sőt pernyertesség esetén a fogadás (jelképes) összege bahajtásra sem került (vö. Gai. 4,94).

Tum appellat ultro Naevium ut, quoniam suspicaretur aliqua de re fore controversiam, videret ut quam primum et quam minima cum molestia tota res transigeretur. (21) Dat iste amicum M. Trebellium, nos communem necessarium, qui istius domi erat eductus et quo utebatur iste plurimum, propinquum nostrum, Sex. Alfenum. Res convenire nullo modo poterat, propterea quod hic mediocrem iacturam facere cupiebat, iste mediocri praeda contentus non erat. Itaque ex eo tempore res esse in vadimonium coepit. (22) Cum vadimonia saepe dilata essent et cum aliquantum temporis in ea re esset consumptum neque quicquam profectum esset, venit ad vadimonium Naevius.

„Ekkor magától felajánlotta Naevius, mivel gyanította, hogy vitára kerül majd sor, hogy mielőbb és a lehető legkisebb kellemetlenséggel jussanak egyezsége. (21) Naevius egyik barátját, M. Trebelliust, közös ismerősünket és rokonukat, Sex. Alfenust állították ki, aki Naevius házában nőtt fel, és szoros barátságban állt vele. Sehogy sem tudtak egyezsége jutni, mivel Quinctius csak átlagos veszteséget volt kész elfogadni, Naevius azonban nem elégedett meg általános zsákmánnyal. Így ettől az időponttól került az ügy *vadimonium*tűzés szakaszába. (2) Mivel a megjelenés időpontjai gyakran elhalasztásra kerültek, és jelentős idő telt el anélkül, hogy e tárgyban előrelépés történt volna, Naevius megjelent a kitűzött időpontban”. (Nótári Tamás fordítása alapján.)

Az idézett forrásszövegben több jogi kontextusban is megjelenik a *vadimonium terminus technicus*: *res esse in vadimonium coepit, vadimonia saepe dilata essent* és *venit ad vadimonium Naevius*. Elsőként vizsgáljuk meg a *res esse in vadimonium* kifejezést. Mint az előző fejezetben kifejtettük a *vadimonium*nak mint jogügyletnek (*vadimonium promittere*) az a lényege, hogy az egyik fél *stipulatio* formájában – legtöbbször mulasztási bírság ígéréssel – kötelezi magát arra, hogy egy meghatározott helyen és időpontban peres vagy peren kívüli eljárás lefolytatása céljából megjelenjen.¹⁵⁴ Cicero által felvázolt tényállás alapján alappal következtethetünk arra, hogy ebben az esetben nem perbeli – azaz: tárgyaláshalasztási vagy áttételi – *vadimonium*ról lehet szó, ugyanis az ilyen jellegű *vadimonium*mokról – értelemszerűen – kizárólag a perindítást követően lehetne beszélni. A perindítás kezdő jogcselekménye pedig – miként azt Gaius hangsúlyozza (Gai. 4,183) – az ellenérdekű fél perbe hívása (*in ius vocatio*) volt: *in summa sciendum est eum, qui cum aliquo consistere uelit, in ius uocare oportere*.

Cicero viszont itt utalást sem tesz arra, hogy Naevius perbe hívta volna Quinctiust. Az események időrendjét csak akként ábrázolja a beszédben, hogy Naevius egyezségi tárgyalásokat kezdeményezett, ezt követően a felek közvetítőkön keresztül érintkeztek egymással. Ez az eljárás azonban nem vezetett eredményre, s ekkor került az ügy ún. *in vadimonium* fázisba.¹⁵⁵ Cicero tehát nem szól arról, hogy Naevius az eredménytelen egyezségi kísérletet követően perbe „idézte” volna Quinctiust.¹⁵⁶ A perbeszédet a maga

¹⁵⁴ KASER–HACKL 1996: 226.

¹⁵⁵ WOLF 2008: 86. utal az „*in vadimonium*” nyelvtani konstrukció sajátos jellegére, mivel alapvetően az *in vadimonio* formát várnánk, de *ablativus* helyett *accusativus* áll a szövegben. HOFMANN–SZANTYR 1972: 276. az *in + ablativus* alaknak az *in + accusativus*szal való felcserélhetőségével kapcsolatban kifejti, hogy már régtől fogva lehetséges ez abban az esetben, ha a létige (*esse*) mozgást kifejező ige helyett áll. A cicerói szöveg értelme alapján itt is arról van szó tulajdonképpen, hogy az ügy a vitarendezés dinamikájában (mozgásában) „belépett” a *vadimonium* fázisába.

¹⁵⁶ KINSEY 1971: 80.

teljességében értékelve elképzelhetetlen, hogy Cicero – az ügy szempontjából ilyen lényeges eljárási cselekményről – ezen a ponton ne tett volna említést.¹⁵⁷ Ehhez képest a vázolt történeti tényállás eljárási dinamikájába sokkal inkább illeszkedik az az elképzelés, hogy a felek – mivel a közvetítőkön keresztül nem értek célt – a következő lépésben személyesen eljárva próbálják meg a vitás ügyet rendezni. Ennek a peren kívüli eljárásnak ad egyfajta keretet a „peren kívüli” *vadimonium* (elterjedt német terminológia alapján: „Ladungs-*vadimonium*”, azaz: „idézési *vadimonium*”).

Álláspontom szerint a peren kívüli *vadimonium* mellett szóló érveket erősíti továbbá a *venit ad vadimonium Naevius* szövegrész kontextuális értelmezése is. Ez előtt a textus előtt utal Cicero arra, hogy számos *vadimonium* elhalasztására került sor, majd különös jelentőséget tulajdonít annak a ténynek, hogy a folyamatos halasztások után *venit ad vadimonium Naevius* (azaz: Naevius megjelent a *vadimonium* időpontjában). E fogalmazásmódból viszont arra lehet következtetni, hogy a korábban tűzött időpontokon nem volt jelen (mivel azokat valószínűleg az időpont beállta előtt elhalasztották). Viszont Gaiustól tudjuk (Gai. 4,184), hogy perbeli halasztási *vadimonium*ra akkor volt csak lehetőség, ha a *praetor* „aznap nem tudta az ügyet befejezni” (*neque eo die finiri potuerit negotium*). A perjog általános logikájából adódóan azonban az eljáró magisztrátus az *in iure* eljárásban a felperes (vagy annak képviselőjének) távolmaradása esetén egészen biztosan nem halasztást fog elrendelni – többek között azért sem, mert az alperesnek nincsen kivel szemben stipulációs ígéretet tenni –, hanem egyszerűen nem foglalkozik az üggyel. Ugyanis ilyen esetben nem az a kérdés, hogy az adott napon az ügyet nem tudja befejezni, hanem az, hogy azt a felperesi nyilatkozatok hiánya miatt érdemben el sem tudja kezdeni.

A peren kívüli *vadimonium* rögzítésével viszont a vitarendezés már – az előzőekhez képest – egy újabb fázisba lépett.¹⁵⁸ Amíg a felek ugyanis kizárólag formátlanul, közvetítőkön keresztül egyeztetnek, ez az élethelyzet még a bírósági út igénybe vételétől távol áll. Amennyiben azonban ezek a „puhább” tárgyalások nem vezetnének eredményre, úgy a felek a peren kívüli *vadimonium*mal egy komolyabb szintre emelhetik a közöttük lévő vitás ügy intézését. Hangsúlyozandó, hogy – szemben a korábbi irodalmi álláspontokkal¹⁵⁹ – a peren kívüli *vadimonium* nem helyettesítette a perbe hívást (*in ius vocatiót*),¹⁶⁰ annak nem alternatívája volt.¹⁶¹ Wolf kutatásai eredményei alapján a peren kívüli *vadimonium*

¹⁵⁷ PLATSCHKE 2005: 49. nem veti el azt a lehetőséget, hogy itt egy peren kívüli *vadimonium*ról lenne szó, azonban némi óvatosságra int. Álláspontja szerint Cicero igyekszik azt a látszatot fenntartani, hogy a felek az események sodrásában sokáig objektíve kiegyenlített helyzetben voltak. Továbbá a szónok a beszédben komoly jelentőséget tulajdonít annak a körülménynek, hogy Naevius az igényét nem rendes peres eljárás keretében akarta érvényesíteni. Ebbe a képbe pedig – mint Platschek fogalmaz – nem illik bele az, hogy Naevius „a praetor elé vitte volna” Quinctiust, ezért akár Cicerónak érdekében is állhatott ezt a tényt – amennyire csak lehetséges – elködösíteni.

¹⁵⁸ Vö. PLATSCHKE 2005: 44.

¹⁵⁹ Pl. STEINWENTER 1948: 2057. a peren kívüli *vadimonium*ot kifejezetten „idézési formának” („Ladungsform”) nevezi. E felfogást követi KELLY 1966: 6.

¹⁶⁰ WOLF 1985a: 65.

¹⁶¹ Kaser még az 1966-ban megjelent *Das römische Zivilprozeßrecht* című kézikönyvében a következőképpen fogalmaz (KASER 1966: 170.): „[u]m die *in ius vocatio* mit ihrem Zwang zu sofortiger Folge und ihrer Androhung der *missio in bona* zu vermeiden, benennt der Verfolger dem Gegner Zeit und Ort für ein Treffen vor dem Magistrat zur ersten Verhandlung, und der Gegner unterwirft sich mit seinem Stipulationsversprechen”. Itt Kaser annak a szakirodalmi álláspontnak ad hangot, hogy a felperes egyoldalú nyilatkozatával egy általa meghatározott határnapon a magisztrátus előtt való megjelenésre kötelezi az ellenérdekű felet az első tárgyalás megtartása céljából. Az idézett szövegből egyértelműen kiderül, hogy a peren kívüli *vadimonium*ot – a perbe hívás (*in ius vocatio*) hátrányait kiküszöbölő, annak alternatívájának minősülő – perindítási jogcselekménynek tekintette. Ez a nézet az újabb kiadásban átfogó felülbírálatra került lásd: KASER–HACKL 1996: 231.

esetén a megjelenés helyszíne nem a *praetor* tribunálja, hanem egy ahhoz közel eső szintér volt.¹⁶² Ebből azt a logikus következtetést vonja le, hogy ezek a *vadimonium*ok alapvetően kettős célt szolgálhattak. Egyrésztől még a feleknek lehetőséget biztosítottak a peren kívüli megegyezésre, másrésztől pedig, ha a felek peren kívüli eljárásában végérvényesen eldölt az, hogy az álláspontok nem közelíthetők egymáshoz, akkor a jogkereső fél számára megfelelő feltételeket biztosított az *in ius vocatio* aktusának megtételéhez (és az abból folyó azonnali megjelenési kötelezettség foganatosításához). Harmadik célként említhető még az is, hogy a feleknek a peren kívüli *vadimonium* keretében lehetőségük volt a perelőképzítésre,¹⁶³ a per kereteinek előzetes meghatározására (pl. a kereset rögzítésére, a kereseti *formula* javasolt szövegének a megfogalmazására, az esküdtbíró személyének a kiválasztására, a vitatott követelés pontosítására, a bizonyítás tárgyának lehatárolására, a peralapításhoz szükséges megállapodások megkötésére).

Fontos tehát hangsúlyozni, hogy az irodalmi és az epigráfiai források tanulmányozása során az az egyértelmű kép bontakozik ki előttünk, hogy a formuláris eljárásokban a perindítást – illetőleg később a peralapítást (*litis contestatio*) – megelőzően mily jelentős szerepe volt a felek tevékeny közrehatásának.¹⁶⁴ Kiemelendő, hogy ez a közrehatási kötelezettség mind a jogkereső, mind pedig az ellenérdekű félre egyaránt vonatkozott.¹⁶⁵ A peralapítás előtti félaktivitást igénylő körülményekről szemléletes képet tár elénk Cicero *A szónoki felosztások* című művében (part. 99-100):

Atque etiam ante iudicium de constituendo ipso iudicio solet esse contentio, cum aut sitne actio illi qui agit aut iamne sit aut num iam esse desiderit aut illane lege hisne verbis sit actio quaeritur. Quae etiamsi ante quam res in iudicium venit aut concertata aut diiudicata aut confecta non sunt, tamen in ipsis iudiciis permagnum saepe habent pondus cum ita dicitur: plus petisti; sero petisti; non fuit tua petitio; non a me, non hac lege, non his verbis, non hoc iudicio. [100] Quarum causarum genus est positum in iure civili quod est in privatarum rerum lege aut more positum; cuius scientia neglecta ab oratoribus plerisque nobis ad dicendum necessaria videtur. Quare de constituendis actionibus, de accipiendis subeundisque iudiciis, de excipienda iniquitate actionis, de comparanda aequitate, quod ea fere generis eius sunt ut quamquam in ipsum iudicium saepe delabantur tamen ante iudicium tractanda videantur; paullulum ea separo a iudiciis tempore magis agendi quam dissimilitudine generis.

„Sőt, *ante iudicium* [azaz: az *apud iudicem* eljárási szak előtt] még magának a kereseti formula megszövegezéséről is szokott vita támadni, amikor azt vizsgáljuk, hogy van-e joga az eljáráshoz annak, aki eljár; vagy hogy most van-e, vagy vajon már megszűnt, vagy hogy ennek a törvénynek az alapján-e, vagy ezen szavak alapján indulhat-e eljárás. Az ilyesmit, még ha nincsenek is megvitatta, eldöntve vagy lezárva, mielőtt az ügy az esküdtbíró elé kerül, magára az ítéletre nézve azért nagyon is nagy súllyal bírnak, amikor ilyen kijelentésekkel találkozunk: túl sokat követeltél; későn követelted; nem volt

¹⁶² WOLF 1985a: 63-65.

¹⁶³ WOLF 2008: 86.

¹⁶⁴ BÜRGE 1995: 4sk.; 24.; 43.

¹⁶⁵ JAKAB 1993: 137. ezzel összefüggésben kiemeli: „[a] római peres eljárás sajátos alapelvei és rendszere miatt szükséges volt az alperes aktív együttműködése a peralapításban”.

jogod követelni; nem tőlem; nem e törvény alapján; nem e szavak alapján; nem ezen a bíróságon. [100] Az ügyeknek ez a fajtája a civiljogon alapul, ami viszont magánjogi ügyletek kikötésén (klauzuláján) vagy szokásjogán (ügyleti szokásán?) alapul, amelynek tudományát a legtöbb szónok elhanyagolja, szerintünk azonban nélkülözhetetlen a beszédhez. Ezért ami az eljárások megindítását, a bíróságok összetételének megválasztását vagy elfogadását, az eljárás méltánytalanságának kifogásolását és a méltányosság fokozatait illeti, minthogy ez mind ugyanaz a fajta, hogy világos legyen, hogy bármennyire is gyakran kerülnek bele a bírósági eljárásba, attól még a bírósági eljárás előtt kell őket tárgyalni, kissé külön veszem őket a bírósági beszédektől, inkább az eljárás ideje, mint a fajta különbözősége miatt.” (Gonda Attila fordítása nyomán.)

Cicero itt tehát a peralapítást (*litis contestatió*t) megelőző legfontosabb feladatokba enged bepillantást, mint például a pertárgyérték és bizonyos határidők rögzítése, a felperesi és az alperesi legitimáció előzetes vizsgálata (*non fuit tua petitio / non a me*), a jogalaphoz való megállapodás, az érvényesítendő kereset kiválasztásában, a formula megszövegezésében való közreműködés.¹⁶⁶ A szerző hangsúlyozza azt, hogy ezeket a kérdéseket érdemes (célszerű) a feleknek előzetesen megvitatni (*concertare*), eldönteni (*diiudicare*) vagy valamilyen módon „eligazítani” (*conficere*).

Fontos rámutatni továbbá Cicero által használt terminológiára, amellyel az adott eljárási szakaszra utal: *ante quam res in iudicium venit*, azaz: „mielőtt az ügy perbe jön”, amely azonos jelentésű a technikus *res in iudicium deducitur* kifejezéssel.¹⁶⁷ A *res in iudicium deducitur* azt a *litis contestatió*val rögzült ügyet jelenti, amelyről az *apud iudicem* eljárási szakban az eljáró esküdtbírónak vagy esküdtbíráknak dönteni kell. Minden valószínűség szerint e technikus szóhasználatall állítható párhuzamba a perbeszédben szereplő *res esse in vadimonium coepit* kifejezés abban az értelemben, hogy mindkét eset az eljárás lebonyolódásának egy-egy önálló szakaszára (fázisára) utal: az egyik az esküdtbíró előtt folyó *apud iudicem*re, míg a másik a felek peren kívüli (permegelőző / perelőkészítő) „tanácskozására”.

Ha végigtekintjük a fent írtakat, akkor a vitarendezési eljárásnak egy fokozatosság elvére épülő láncolatát állapíthatjuk meg. Ez a láncolat négy elemből áll. Elsőként a felek a – perindítás szándékát még mellőzve – akár személyesen, akár közvetítőkön keresztül egyeztetnek a vitás kérdés rendezéséről.

Abban az esetben, ha ez nem vezet eredményre, úgy az ügy eljuthat a peren kívüli *vadimonium* szakaszába (*res esse in vadimonium coepit*), amelyben továbbra is nyitva áll a megegyezés lehetősége azzal, hogy az álláspontok esetleges „befagyását” követően ezen egyeztetés átfordulhat perelőkészítésbe. Ennek az a célja, hogy a felek – az eljárás koncentrált lefolytatása érdekében – felkészüljenek az *in ius vocatió*t követő *in iure* eljárásra. Az *in ius vocatió*val lép az eljárás a harmadik fázisba. Ezzel a jogcselekménnyel megtörténik a perindítás, amellyel az ügy ismét szintet lép és peres szakaszba kerül.

A jogszolgáltató magisztrátus előtti eljárás ismét kettős célt szolgál: egyrésztől az érdemi tárgyalás előkészítését, másrésztől viszont az eljáró magisztrátus – amennyiben az

¹⁶⁶ LEHNE 2014: 236sk.

¹⁶⁷ Vö. Gai. 4,57: *si uero minus positum fuerit, quam oportet, hoc solum consequitur actor, quod posuit; nam tota quidem res in iudicium deducitur, constringitur autem condemnationis fine, quam iudex egredi non potest.* [Ha pedig kevesebb van felvéve (ti.: a *condemnatio*ba – P. N.), mint amennyi jár, a felperes csak azt kapja meg, amit kért. Ugyanis az egész dolog perbe van véve, mégis a *condemnatio* végén korlátozást szenved, amit a bíró nem léphet át. (Brósz Róbert fordítása.)]

ügy ezt engedi – a saját eszközeivel folyamatosan törekszik arra, hogy az érdekkonfliktust lehetőség szerint békésen elrendezze.¹⁶⁸ Ezzel összefüggésben utal Cicero *Aulus Caecina érdekében* mondott beszédének *prooemium*ában, hogy egy tisztességes és észszerű ember nem viszi a jogvitát *apud iudicem* szakaszba, ha azt már *in iure* el lehetett volna intézni (Caecin. 1,1: *considerati hominis esse putavit, qua de re iure disceptari oporteret, armis non contendere*).¹⁶⁹

És végül, ha a felek viszonya oly mértékben elnehezült, hogy az előzőek alapján nem lehetett közöttük a jogvitát elrendezni, akkor az eljárás az *apud iudicem* szakaszba lép. Ez az eljárási szak személyileg, térben és időben is elkülönül az *in iure* eljárástól. Ennek keretében a jogszolgáltató magisztrátus által kinevezett esküdtbíró (esküdtbírák) előtt folyik a bizonyítási eljárás, amelynek eredményéről a bíró ítélettel dönt. E vonatkozásban írja Düll, hogy ez az eljárásnak az a szakasza, „ahol már nem a *benevolentia* (jóakarat), a *comitas* (barátságosság), a *lenitas* (kíméletesség) [...] játszik a főszerepet, hanem az *arma* (fegyver), a *pugna* (harc), a *bellum* (háború)”.¹⁷⁰ Ha átlapozzuk a Digestát, akkor a haszonélvezetről szóló titulus alatt olvashatjuk a következő – e fenti megállapítást erősítő – forrásszöveget (Ulp. 18 ad Sab. D. 7,1,13,3):

Sed si inter duos fructuarios sit controversia, Iulianus libro trigensimo octavo digestorum scribit aequissimum esse quasi communi dividundo iudicium dari vel stipulatione inter se eos cavere, qualiter fruuntur: cur enim, inquit Iulianus, ad arma et rixam procedere patiatur praetor, quos potest iurisdictione sua componere? Quam sententiam Celsus quoque libro vicensimo digestorum probat, et ego puto veram.

„De ha két haszonélvező között vita keletkezik, Iulianus azt írja a Digesta 38. könyvében, hogy a legméltányosabb (ebben a helyzetben) a közös tulajdon megszüntetésére irányuló kereset analógiája alapján keresetet adni vagy közöttük (kölcsonös) stipulatio által rögzíteni azt, milyen módon (használgják és) gyümölcsöztetik (a haszonélvezet tárgyát). Ugyanis miért – kérdi Iulianus – kéne a *praetornak* eltűrnie, hogy (az ügy a felek között) harchoz és viszálykodáshoz vezessen, ha azokat (ti.: a feleket) a jogszolgáltató hatalmánál fogva meg tudja békíteni. Ezt a nézetet osztja Celsus is a Digesta 20. könyvében, és én is helyesnek vélem.”

Az eset tényállása alapján egy dolog – feltehetően egy ingatlan – két személy együttes (közös) haszonélvezetében állt. A haszonélvezők között a joggyakorlás módjának vonatkozásában vita alakult ki. A jogvita természetéről Ulpianus sajnos nem ad közelebbi tájékoztatást. Elképzelhető, hogy a felek a haszonélvezet tárgyának használatával kapcsolatos vitájukat (pl. mert az egyik fél nagyobb területet használ kizárólagosan, mint a másik) valamilyen *possessorius* eljárás keretében szerették volna rendezni. A felvázolt tényállásból csak annyi derül ki, hogy a felek az *in iure* eljárási szakban a jogszolgáltató magisztrátus előtt állnak az ügyükkel. Ulpianus az eset kapcsán Salvius Iulianus álláspontját hívja fel.

¹⁶⁸ DÜLL 1931: 132. így fogalmaz: „[d]er Magistrat *in iure* will den Streit tunlichst beenden, Frieden und Eintracht wieder herstellen. (...) Der Beamte kommt jedoch dem Kläger entgegen, sieht er stets nach Mitteln, um den Streit gütlich zu lösen”.

¹⁶⁹ DÜLL 1931: 134.

¹⁷⁰ DÜLL 1931: 133.

A forrás logikai kontextusából arra következtettek, hogy Iulianus azon a véleményen volt, hogy a jogszolgáltató magisztrátus (*praetor*) tagadja meg annak a keresetnek (*interdictum*nak?) a kiadását (*denegare actionis*), amelyet a felperes eredetileg kérelmezett. Feltehetőleg azért, mert az e kereset (*interdictum*?) alapján lefolytatott eljárás eredményeként nem lehetne véglegesen és megnyugtatóan rendezni a felek közötti érdekkonfliktust. Azaz: az eljárás lefolytatásával és az ügy eldöntésével a felek közötti probléma (elnehezült életviszony) továbbra is fennmaradna. Minden valószínűség szerint az *ad arma et rixam procedere* kifejezés kettős jelentéssel bír. Egyrészt jelenti az eredeti igény alapján esetlegesen megnyitott *apud iudicem* eljárást, miként Cicero is több helyen hivatkozik a perbeszédeiben az *apud iudicem* eljárásra mint harcra, háborúra (Caecin. 16,46): *quemadmodum in bello ... sic in iudiciis*, vagy (Quinct. 13,43): *iudicium ... quid igitur pugnas*.¹⁷¹ Másrészt pedig – miként arra az előbb utaltam – lehet e kifejezésnek egy, az érintett eljáráson túlható értelme is, mivel az adott eljárás eredményeként nem lehetne véglegesen felszámolni a szóban forgó érdekkonfliktust, következésképpen a felek közötti *rixa* (viszály) továbbra is fennmaradna.

Feltehetően az egyéni megbékélés (megbékéltetés) okán – amely egyben a békés társadalmi rend megóvásának az egyik építőköve – Iulianus tehát azon a véleményen van, hogy az eljáró magisztrátusnak ezt az ügyet a rendelkezésre álló jogeszközök alapján rendeznie kell. A jogász pedig a méltányos rendezés módjára két javaslatot is megfogalmaz. Az egyik abból indul ki, hogy a jogközösségből fakadó konfliktus végérvényes megoldásának a legkézenfekvőbb lehetősége az, ha a jogközösséget a felek között megszüntetik. A perúton való megszüntetés eszközeként a közös tulajdon megszüntetésére irányuló kereset analóg alkalmazását (*actio quasi communi dividundo*?) nevezi meg. E kereset alkalmazása azonban a megszüntetési módok vonatkozásában több dogmatikai kérdést, ill. nehézséget is felvet. Ezek tárgyalását azonban – mivel nem tartozik a vizsgált témánkhoz – ehelyütt mellőzzük.

A másik – Iulianus által ajánlott – rendezési lehetőség pedig az volt, hogy az eljáró *praetor* még az *in iure* eljárási szakban „megegyeztetni” a feleket a használat és a gyümölcsöztetés módjáról, amelyet a felek a hatóság előtt kölcsönös stipulatióba foglalnak. Ebben az esetben a jogközösség fennmaradna ugyan, azonban a felek a *praetor* közrehatása mellett – kölcsönös engedmények útján – maguk rendeznék a konfliktusukat (mai napig él a törvényszéki közbeszédben az a praktikus megfontoláson alapuló mondás, amely szerint „az egyezés a legjobb ítélet”). Ezzel összefüggésben fogalmazza meg Iulianus azt a programadó zárógondolatát, amely szerint „miért kellene a *praetornak* eltűrnie, hogy (az ügy a felek között) harchoz és viszálykodáshoz [az én felfogásom szerint: „értelmetlen perekhez”] vezessen, ha azokat a jogszolgáltató hatalmánál fogva meg tudja békíteni [azaz: a konfliktust más módon véglegesen le tudja zárni]”. E forrásszövegben egyértelműen kiolvasható az *in iure* fázisban felmerülő „megbékéltetési gondolat” („Gütegedanke”), amelyet Düll az egész eljárási szakot átható általános elvnek tekint.

Most térjünk vissza az elemzett cicerói forrásszöveghez, amelyből egyértelműen kiderül, hogy a Naevius és Quinctius közötti vitarendezés a „*vadimonium* szakaszába” jutott, azaz: az ügy – a fentebb kifejtettekre tekintettel – „szintet” lépett, s a felek megkezdték a *vadimonium*ba foglalt megjelenési határnapok „kitűzését”.

A *vadimonium* a jogügyleti típusát tekintve stipulatio volt. A stipulatio formális szerződés, amely kizárólag jelen lévő felek között,¹⁷² a hitelező (*stipulator*) alakszerű szóbeli kérdésére az adós (*promissor*) által tett, a kérdéssel egybehangzó – alakszerű – szóbeli

¹⁷¹ DÜLL 1931: 133.

¹⁷² Ulp. 48 ad Sab. D. 45,1,1 pr.: *Stipulatio non potest confici nisi utroque loquente: et ideo neque mutus neque surdus neque infans stipulationem contrahere possunt: nec absens quidem, quoniam exaudire invicem debent.*

nyilatkozat (ígéret) útján jött létre.¹⁷³ E kétoldalú jogügyletből egy egyoldalú *stricti iuris* kötelelem fakadt.

Figyelemmel arra, hogy a vázolt pertörténet szerint Naeviusnak volt követelése Quinctiuszal szemben, alappal feltehető, hogy a *vadimonium* – mint stipulációs szerződés – hitelezői pozíciójában Naevius, míg adósi oldalán Quinctius lehetett.¹⁷⁴ A szerződés tartalma szerint az adós elsődleges kötelezettsége abban állt, hogy a vita rendezése céljából meghatározott helyen és időpontban megjelenjen. A szöveg alapján az is megállapítható, hogy a felek között több ilyen jellegű megállapodás is létrejött. Az ügyben azonban érdemi elmozdulás nem történt, mert a megjelenési időpontok „gyakran elhalasztásra kerültek” (*vadimonia saepe dilata essent*).¹⁷⁵ Itt hangsúlyozandó, hogy a *vadimonium differre* kifejezésben a *vadimonium* szó nem mint jogügylet,¹⁷⁶ hanem mint a jogügyletben foglalt határnap (időpont) jelentésben szerepel.¹⁷⁷ A peres *vadimonium* elhalasztásáról az *in iure* szakban az eljáró magisztrátus¹⁷⁸ – az *apud iudicem* szakaszban pedig az ítélező esküdtbíró¹⁷⁹ – döntött. Minden valószínűség szerint Cicero a törvényszéki terminológia analogiája alapján választhatta a *vadimonium differre* kifejezést a peren kívüli *vadimonium* „elhalasztásának” megjelölésére. E „halasztási” jogcselekmény jogi karaktere azonban értelemszerűen különbözött egymástól a peres és a peren kívüli eljárásokban. Míg a peres eljárásokban a halasztás tényéről az eljáró magisztrátus (vagy *iudex*) egyoldalú aktszal (*iubere*) rendelkezett (amely alapján a feleknek kötelező volt megkötniük a perbeli stipulációt), addig a peren kívüli viszonyokban ez a rendelkezés szükségképpen a felek privátautonómiájába tartozott.

A *vadimonium differre* kifejezés jogi tartalmában – álláspontom szerint – azt jelenti, hogy az eredeti időpontban való megjelenési kötelezettség feloldása mellett, egy újabb megjelenési határnap is rögzítésre kerül. Véleményem szerint civiljogi hatályllyal a peren kívüli *vadimonium* elhalasztása technikailag két ügylettel volt lebonyolítható. Egyrészt a korábbi *vadimonium* jogi sorsát le kellett zárni, amely egy stipulatio esetén – valós teljesítés hiányában – *acceptilatio* útján¹⁸⁰ volt lehetséges.¹⁸¹ Ezt követően pedig a felek egy újabb stipulációban rögzítették az új megjelenési határnapot.¹⁸²

¹⁷³ Pomp. 26 ad Sab. D. 45,1,5,1: *Stipulatio autem est verborum conceptio, quibus is qui interrogatur daturum facturumve se quod interrogatus est responderit.*

¹⁷⁴ METZGER 2000: 146. ezzel szemben *venit ad vadimonium Naevius* (Cic. Quinct. 5,22) megfogalmazásból arra következtet, hogy a *vadimonium*-ból eredően Naevius volt a megjelenésre kötelezett fél. A magam részéről ezt az álláspontot azért nem tartom meggyőzőnek, mert a megjelenés biztosítása elsősorban a követelést támasztó személynek áll érdekében, mivel az egyezkedések eredménytelensége esetén ő a perbe hívó fél. Erre tekintettel életszerűtlennek tartom azt a lehetőséget, hogy egy (esetlegesen) leendő alperes kötelezze megjelenésre az ellenérdekű felet.

¹⁷⁵ A *vadimonium differre* terminus technicus több antik szerző írásában is megjelenik, lásd Iuv. sat. 3,212-213: *si magna Asturici cecidit domus, horrida mater, pullati proceres, differt vadimonia praetor*; Apul. met. 3,12: *prohinc epulare vadimonium differamus*; Sen. epist. 54,3: *tam ridicule facio, si hoc fine quasi bona valetudine delector, quam ille, quisquis vicisse se putat cum vadimonium distulit.*

¹⁷⁶ Hasonlóan WOLF 2008: 86.

¹⁷⁷ Vö. KASER–HACKL 1996: 227. 6. lj.: „*vadimonium* bedeutet (...) häufig die neue (...) Gerichtstermin, *vad. facere* daher 'einen Termin anordnen', *vad. sistere* (Gell. 2,14,1-3), (sich) zu einem Termin stellen' usw.”.

¹⁷⁸ Vö. Iuv. sat. 3,213: *differt vadimonia praetor*.

¹⁷⁹ Plin. nat. hist. 7,182: *Baebius iudex, dum vadimonium differri iubet.*

¹⁸⁰ Gai. 3, 169: *Item per acceptilationem tollitur obligatio. acceptilatio autem est ueluti imaginaria solutio. nam quod ex uerborum obligatione tibi debeam, id si uelis mihi remittere, poterit sic fieri, ut patiaris haec uerba me dicere: QVOD TIBI EGO PROMISI, HABESNE ACCEPTVM? et tu respondeas: HABEO.*

¹⁸¹ NELSON–MANTHE 1999: 391.

¹⁸² WOLF 2008: 87. 25. lj. felveti annak a lehetőségét is, hogy a *vadimonium* elhalasztása talán egy – a felek közötti – formátlan megállapodás (*pactum*) útján is megtörténhetett. Elméletben ez lehetséges, azonban az

A kifejtettekre tekintettel a peren kívüli *vadimonium* „elhalasztása” alapvetően a felek együttműködésén alapult.

Cicero az *argumentatió*ban az események időrendi felsorolásával ekként ostromozza Naevius (Quinc. 14,46):

Profecto, si quid deberetur, peteret; non omnia iudicia fieri mallet quam unum illud unde haec omnia iudicia nascuntur. Qui inter tot annos ne appellarit quidem Quinctium, cum potestas esset agendi cotidie, qui, quo tempore primum male agere coepit, in vadimoniis differendis tempus omne consumpserit, qui postea vadimonium quoque missum fecerit, hunc per insidias vi de agro communi deiecerit, qui, cum de re agendi nullo recusante potestas fuisset, sponsionem de probro facere maluerit, qui, cum revocetur ad id iudicium unde haec nata sunt omnia, condicionem aequissimam repudiet, fateatur se non pecuniam sed vitam et sanguinem petere (...)

„Mindenesetre, ha (Quinctius) valamivel tartozna, (akkor Naevius) követelje; nem kívánná inkább minden per megvalósulását jobban, mint azt az egyet ahonnan ezen összes per fakad. Aki annyi év alatt ugyan Quinctiust nem szólította fel teljesítésre, amikor nap mint nap lett volna cselekvési lehetősége. Aki, elsőként attól az időponttól kezdve kezdett kétesen (rosszhiszeműen?) eljárni, (midőn) minden időt a *vadimonium*ok elhalasztásával vesztegetett el. Aki ezek után felhagyott a *vadimonium*mal, (majd) lesből támadva erőszakkal kivetette (Quinctiust) a közös telekről. Aki, amikor lehetősége volt az ügyben pert indítani, miután senki nem utasította vissza (a *formula* elfogadását), inkább jobban kedvére volt *sponsio de probro* megkötése. Aki, mikor ahhoz a perhez, ahonnan minden a kezdetét vette, visszahívják, a legméltányosabb feltételt elutasítja, (és) kijelenti, hogy ő nem pénzt, hanem életet és vért követel (...).”

Cicero érvelésében folyamatosan visszatérő motívum az, hogy Naevius soha nem akart tisztán az ügy érdeméről tárgyalni, hanem mindig valamiféle „erkölcsileg kétes kerülőúton” kísérelt meg igényt érvényesíteni Quinctiusszal szemben. Felrója Naeviusnak, hogy éveken keresztül nem szólította fel (*non appellarit*) a teljesítésre Quinctiust, holott lehetősége lett volna rá. Az *appellare* ige ebben a kontextusban az adós megintését takarja,¹⁸³ amely azonos jelentésű az *interpellare* igével.¹⁸⁴ Ezzel Cicero arra az önellentmondásra utal, hogy Naevius állítása szerint Quinctius hosszú évek óta tartozik neki, azonban mégsem tett olyan jognyilatkozatot, amely folytán késedelmes adósnak lehetett volna őt tekinteni.¹⁸⁵

Platschek álláspontja szerint a *potestas agendi* kifejezésben az *agere* alatt nem a tárgyalás (egyeztetés) egy bizonyos formája, hanem konkrétan a bírósági eljárás indítása értendő.¹⁸⁶

okiratokból számunkra megismerhető joggyakorlat szerint a felek a *vadimonium* stipulatio megszüntetésére következetesen az *acceptilatio* aktusát alkalmazták, vö. TPSulp. 27 (lásd ehhez az V. Fejezetben kifejtetteket).¹⁸³ Vö. Ulp. 77 ad ed. D. 47,10,15,33: *si quis non debitorem quasi debitorem appellaverit iniuriae faciendi causa, iniuriarum tenetur*. [„Ha valaki személysértés elkövetése céljából egy olyan személyt, aki nem adósa, adósként megint, az személysértés miatt felel.”]

¹⁸⁴ PLATSCHKE 2005: 50.

¹⁸⁵ Vö. Marci. 4 reg. D. 22,1,32 pr.: *mora fieri intellegitur non ex re, sed ex persona, id est, si interpellatus (...) non solverit*. [„Úgy tekintik, hogy a késedelem nem magától, hanem egy személytől áll be, azaz, ha (az adós), miután őt megintették (...) nem teljesít.”]

¹⁸⁶ PLATSCHKE 2005: 51-52. ezt a véleményét logikusan le is vezeti a 41. § alapján.

Habár meggyőzőnek tartom Platschek logikus érvelését, azonban részemről a *potestas agendi* kifejezés jelentését mégsem korlátoznám le kizárólag a „perindítási lehetőségre”. Cicero ugyanis kezdettől fogva azt sérelmezte, hogy Naevius hosszú ideig a legapróbb jelét sem adta annak, hogy bármiféle követelése lett volna, azaz nem tett semmit, amiből kiderült volna, hogy elszámolatlan tartozást állít Quinctius ellenében (Quinc. 4,15):

Quo mortuo, nec ita multo post, in Galliam proficiscitur Quinctius, ibi cum isto Naevio familiariter vivit. Annum fere una sunt, cum et de societate multa inter se communicarent et de tota illa ratione atque re Gallicana; neque interea verbum ullum interposuit Naevius aut societatem sibi quippiam debere aut privatim Quinctium debuisse.

Cicero a beszédében tehát következetesen azt állítja, hogy *neque interea verbum ullum interposuit Naevius*, azaz hogy „mindeközben Naevius egy szót sem szólt” a tartozásról. E tágabb szövegösszefüggésbe – véleményem szerint – illeszkedik a 46. §-ban olvasható *potestas esset agendi cotidie* kifejezés akként való fordítása, hogy „nap mint nap lett volna cselekvési lehetősége” – beleértve akár a perindítást is –, ennek ellenére azonban mindvégig passzív maradt (azaz: nem tett semmit).

Miként Platschek írja, hogy e tétlenség fázisát egy „cezúra” követi, ugyanis Naevius magatartása passzivitásból átfordul aktivitásba, amelyet Cicero így jellemez: *male agere coepit*.¹⁸⁷ E kontextusban az *agere* minden kétséget kizáróan valamiféle jogérvényesítési cselekményre utal, azonban ez a kifejezés nem jelent szükségképpen perúton való igényérvényesítést. Gaius így ír például az Intitúciókban (Gai. 4,26): *per pignoris capionem lege agebatur*. A jogtudós tehát az *agere terminus technicus* használja a *legis actio per pignoris capionem* alapján lefolytatott igényérvényesítési eljárásra, amelyről később a 29. §-ban kifejti, hogy: *pignoris capio extra ius peragebatur, id est non apud praetorem*. Az idézett forrásszövegből kiderül, hogy a *pignoris capio* eljárása *extra ius* – azaz nem a *praetor* előtt – zajlott le. Habár e példát a *legis actio*s eljárások köréből vettem, azonban – álláspontom alapján – megerősíti azt a felvetésemet, hogy az *agere* kifejezés nem utal szükségképpen peres úton, a jogszolgáltató magisztrátus előtt (*in iure*) történő jogérvényesítési eljárásra.

Véleményem szerint Cicero a *qui, quo tempore primum male agere coepit, in vadimoniis differendis tempus omne consumpserit* szövegrész első felében (*quo – coepit*) azt szeretne volna kifejezni, hogy Naevius már az első pillanattól kezdve, hogy az érdekösszeütközés rendezését jogi útra terelte (itt értve a felek közötti *vadimonium*-megállapodást), kétesen (rosszhiszeműen?) járt el (*male agere*). A mondat második felében (*in – consumpserit*) pedig megindokolja, hogy miért tekinti úgy Naevius magatartását mint *male agere*: mivel érdemi egyeztetések vagy esetleg *in ius vocatio* helyett Naevius egyre csak a *vadimonium* időpontjainak elhalasztásával húzta el a vita lezárását. Platschek a Quinctianát részletesen

¹⁸⁷ PLATSCHKE 2005: 51-57. részletesen elemzi a *quo tempore primum male agere coepit* szövegrészt és az alábbi konklúziót vonja le (56.): „[p]rimum male agere coepit ist daher zu übersetzen: 'Er begann zum ersten Mal schikanös vorzugehen', und meint ein erstes gerichtliches Vorgehen, dem später ein anderes folgt (...)”. Platschek (57) értelmezése szerint a *per (iudicium)* egyszer már folyamatba volt téve, de a felek nem jutottak el a *litis contestatio*ig. Majd e körben két elképzelhető lehetőséget vázol fel. Egyrészt Naevius és Quinctius állhatott már korábban – Kr. e. 84 év végén – *in iure* egymással szemben, ebben az eseten a *vadimonia dilata* perbeli halasztási *vadimonium* lenne (amelyről Gai. 4,184 §-ban ír). Másrészt elképzelhető az is, hogy Cicero az *agere* kifejezésbe a perelőkészítő cselekvéseket is beleérti, így akkor a *vadimonia dilata*n peren kívüli *vadimoniumok* („Ladungsvadimonien”) elhalasztása értendő. Majd azt a sommas megállapítást teszi (57): „[a]uch § 46 erlaubt daher keinen eindeutigen Schluss auf den Verfahrensstand zur Zeit der *vadimonia dilata*”.

feldolgozó monográfiájában utal is egy Arsinoëben talált papiruszra,¹⁸⁸ amely Claudius császár (41-54) a szenátushoz intézett egyik beszédét (*oratio principis*) tartalmazza (latinul), s amelyben a perelhúzásokkal összefüggésben jelenik meg a *male agere* (*male agnes*) kifejezés (BGU II 611 col. 1, lin. 21 – col. 2, lin. 1-6):¹⁸⁹

... ne / tenuisse caussam petitori expedit. / hae ne [[inter]] `pro` cedant artes male agentibus, si / vobis videtur, patres conscripti, decernamus, ut etiam / prolatis rebus iis iudicibus necessitas iudicandi / imponatur, qui intra rerum agendarum dies / incohata iudicia non peregerint.

„... ne legyen üdvös a felperes számára, hogy a pert feltartsa (lassítsa?). Az ilyen módok (ti.: perelhúzó taktikák, manőverek – P. N.) ne legyenek megengedve a rosszhiszemű (?) perlekedőknek, ha szenátorok, ti egyetértetek velem, elrendelnék, hogy az ítélkezési szünetekre (szünnapokra?) is azon bírák számára kötelezővé tennék az ítélkezés szükségességét, akik nem intézték el azokat a pereket, amelyek még a törvénykezési napok alatt megkezdődtek.”

Ez a Kr. u. I. század első feléből származó papirusz Claudius császár egy a bírósági reformról elmondott *oratio*-ját rögzíti.¹⁹⁰ A szövegben a *petitor* kifejezés arra enged következtetni, hogy a rendelkezés polgári peres ügyekre vonatkozott.¹⁹¹ A szöveg első fele sajnos nem maradt ránk. Minden valószínűség szerint e részben a felek perelhúzó manőverei kerülhettek részletezésre.¹⁹²

A perelhúzások megelőzésére a császár egy meglepő javaslatot tett. Nem a felek szankcionálása felől közelített a kérdéshez, hanem az eljáró bírák oldaláról. A javaslat lényege az volt, hogy a törvénykezési szünnapokon is ítélkezésre kötelezte az eljáró bírakat, akik a szünet előtt tárgyalni kezdett ügyet a szünetig nem fejezték be. Miként Plautus írja a Foglyok című vígjátékában (Capt. 78): *ubi res prolatae sunt, quom rus homines eunt*, azaz: amikor az ítélkezés szünetel, akkor az emberek vidékre mennek. Itt tulajdonképpen arról van szó, hogy a tehetősebb réteg (amelyek közül az esküdtbírák is kikerültek), ebben az ítélkezési szünetben „kiszakadhatott” a nagyvárosból, és elutazhatott a vidéki birtokaira. E javaslat e „pihenési idő” megvonását célozta, amelytől hatásában az ítélkező tevékenység meggyorsítását várták.

A fenti szabályozás tehát a bírakat szerette volna érdekeltté tenni abban, hogy az ügyek feleslegesen ne húzódhassanak sokáig. E rendelkezés azt is sejteti, hogy a jogalkotó feltételezte azt, hogy a bírák engedékeny pervitele lehet – az egyik – oka a pertartam elhúzódásának. Ezért akként rendelkezett, hogy azon bírák, akik az ítélkezési szünet kezdetéig nem fejezik be az ügyet, azok az eljárás folytatását nem halaszthatják el a szünet utánra, hanem a szünet időtartama alatt is tárgyalniuk kell azt. Woess ezzel kapcsolatban sommásan így fogalmaz: „Schwäche des Richters wird also mit Ferienkürzung bedroht”.¹⁹³

A forrásszövegben azon felpereseket, akik ilyen perelhúzó taktikákat alkalmaznak, nevezik *male agens*nek. Fontos itt hangsúlyozni, hogy az eljárás elhúzása a *male agerének* csak egy formája.¹⁹⁴ A Digestában a *male agere* kifejezés például a *pluspetitio*val áll össze-

¹⁸⁸ PLATSCHEK 2005: 54.

¹⁸⁹ BGU II 611 = ChLA X 418.

¹⁹⁰ WENGER 1953: 388.

¹⁹¹ WOESS 1931: 346-347.

¹⁹² WOESS 1931: 345.

¹⁹³ WOESS 1931: 345.

¹⁹⁴ PLATSCHEK 2005: 54.

függésben.¹⁹⁵ Habár a BGU II 611 alatt felvett szövegben a *male agere a litis contestatió*t követő eljárás vonatkozásában jelenik meg, azonban a cicerói szöveg tárgyalt részében – véleményem szerint – az *in ius vocatió*t megelőző eljárási stádium tekintetében kerül használatra. Ennek ellenére a tartalmi hasonlóság tagadhatatlan, mivel Cicero azzal ostorozza Naevium – mint igényérvényesítőt –, hogy a *vadimonium*ok folyamatos halasztásával csak vesztegette (húzta) az időt.

Majd Cicero – eljárás-kronológiailag haladva – rátér a felek utolsó találkozására (Quinc. 14,46): *qui postea vadimonium quoque missum fecerit, hunc per insidias vi de agro communi deiecerit*. Platschek az első tagmondatot a következőképpen fordítja „der danach auch einen Vadimoniumstermin ungenutzt ließ”,¹⁹⁶ Nótári pedig hasonlóan a magyar fordításban így adja vissza a szöveg értelmét: „a megadott időpontot nem használta ki”,¹⁹⁷ Részemről egyik értelmező fordítást sem tartom hibásnak, mert mindkét fordító arra gondol – ami igaz is –, hogy Naevius nem juttatta el az ügyet a peralapítási fázisba, holott erre lehetősége volt (azaz: ezért maradt „kihasználatlan” a *vadimonium* időpont). Ha jól értem, akkor a fordítók a *missum*ot a *vadimonium* jelzőjének tekintették és az „elhajított” *vadimonium* kifejezést értelmezték „kihasználatlan”-ként.

Elképzelhető azonban az is, hogy a *missum* névszó az igéhez (*facere*) tartozik. A *missum facere aliquem* összetett ige jelentése „elhagyni, menni engedni, tovább nem üzni”,¹⁹⁸ ha pedig az OLD-ot fellapozzuk, akkor az alábbi jelentéseket olvashatjuk: „to set aside, abandon, drop”.¹⁹⁹ Lényegében a *missum facere* igének tartalmilag van egy olyan jelentése, hogy „felhagyni valamivel” (amivel az *accusativus*). Erre figyelemmel a fordítási javaslatom az, hogy „aki ezek után felhagyott a *vadimonium*mal”, azaz: aki ezek után nem kért több *vadimonium*ot, mivel a saját részéről az ügyet lezártnak tekintette. Ez a fordítási javaslat illeszkedik Cicero által korábban kifejtettekhez is, amely szerint Naevius az utolsó személyes találkozó alkalmával az alábbi nyilatkozatokat tette (Quinc. 6,23):

Ait se auctionatum esse in Gallia; quod sibi videretur se vendidisse; curasse ne quid sibi societas deberet; se iam neque vadari amplius neque vadimonium promittere; si quid agere secum velit Quinctius, non recusare. Hic cum rem Gallicanam cuperet revisere, hominem in praesentia non vadatur; ita sine vadimonio disceditur.

Cicero idézi – állítólagosan – Naevius által elmondottakat, amelyek szerint Naevius kijelentette, hogy: 1) árverést tartott Galliában; 2) kielégítette a követeléseit a befolyt vételárból; 3) nem ígértetett *vadimonium*ot; és 4) nem ígért *vadimonium*ot. Álláspontom szerint a *qui postea vadimonium (...) missum fecerit* (Quinc. 46) kifejezés az *ait (...) se iam neque vadari* (Quinc. 23) szövegrészre utal vissza, s erre tekintettel állítja Cicero, hogy Naevius az utolsó találkozó (egyzetetés) alkalmával „felhagyott” (*missum fecerit*) a *vadimonium*mal. A *se iam neque vadari amplius neque vadimonium promittere* szövegrészből egyértelműen kiderül, hogy a *vadari* és a *vadimonium promittere* egymást kiegészítő kifejezések,²⁰⁰ azaz: egyazon kétoldalú jogügyletnek (*vadimonium*) a szerződő felek részéről tett egybehangzó

¹⁹⁵ Ulp. 17 ad Sab. D. 7,3,1,4: *Non solum autem usus fructus ante aditam hereditatem dies non cedit, sed nec actio de usu fructu: idemque et si ex die fuerit legatus usus fructus: denique Scaevola ait agentem ante diem usus fructus nihil facere, quamvis alias qui ante diem agit, male agit.*

¹⁹⁶ PLATSCHKEK 2005: 49. lj. 185.

¹⁹⁷ NÓTÁRI 2010: 162.

¹⁹⁸ Vö. FINÁLY 1884: 1246. s.v. *mitto* 3) B. jelentéstartalom.

¹⁹⁹ OLD sv. *mitto* 4. jelentéstartalom.

²⁰⁰ BEIKIRCHER 2001: 379. 12. lj.

jognyilatkozatai.²⁰¹ Ezzel a résszel Cicero egyértelműen arról próbálja meggyőzni az eljáró bírót, hogy Naevius ekkortól befejezettek tekintette az ügyet. Sőt Cicero azt is sugallja, hogy Quinctius volt az, akinek inkább érdekében állt – most már mint igényérvényesítő – ezeket az előkészítő tárgyalásokat folytatni. De Quinctius ekkor (ti.: az utolsó személyes találkozás alkalmával) azért nem ígértetett nyomban Naeviuszal *vadimoniumot* (*vadari*), mert feladatai Galliába szólították: *hic cum rem Gallicanam cuperet revisere, hominem in praesentia non vadatur*. Majd végül a szónok a perbeszédben ismét hangsúlyozza azt, hogy a felek *sine vadimonio* – azaz: anélkül, hogy újabb *vadimoniumot* tettek volna – távoztak (*ita sine vadimonio disceditur*).²⁰²

Ezt követően Quinctius még közel 30 napig Rómában maradt (Quinc. 6,23). A szövegből kiderül az is, hogy Quinctiusnak több más személlyel is voltak olyan jogilag vitás ügyei – bár az előttünk rejtve marad, hogy adósi vagy hitelezői oldalon –, amelyek szintén a „*vadimonium* szakaszába” léptek. Ezt onnan tudjuk, hogy Cicero utal arra, hogy Quinctius e 30 nap alatt a többiekkel, akikkel *vadimoniumot* (azaz: *vadimonium*-stipulációt) kötött, e szerződésekbe foglalt megjelenési időpontokat elhalasztotta (Quinc. 6,23): *cum ceteris quae habebat vadimonia differt*. Végül pedig Quinctius (Kr. e. 83.) január hó 27. (Quinc. 6,24) vagy 29. (Quinc. 18,57) napján elutazott Galliába.²⁰³

3.2. Quinctius állítólagos *vadimonium* mulasztásának (*vadimonium desertum*) ténykörülményei

Cicero tényállítása szerint Quinctius útban Gallia felé találkozott Naevius egyik barátjával – L. Publiciusszal –, aki Rómába érve e találkozásról tájékoztatta Naevius (Quinc. 6,25). Naevius pedig állítólagosan a hallottak hatására rabszolgákat küldött ki a barátaihoz azzal az üzenettel, hogy azok másnap – a nap második órájában – a *tabula Sextiánál*²⁰⁴ jelenjenek meg.²⁰⁵

A másnapi történésekről Cicero akként tudósít, hogy Naevius és sok barátja a fenti időpontban és helyen megjelent, majd *testatiókat* állított ki.²⁰⁶ Platschek a vonatkozó szöveg fordításakor (Quinc. 6,25) a *tabulae maximae* olvasatot veszi alapul és értelmezése szerint egy „riesige Urkunde”, azaz egy „hatalmas okirat” elkészítésére került sor.²⁰⁷ Álláspont-

²⁰¹ Vö. még Cic. Verr. 2,3,38: *statuit iste ut arator decumano quo vellet decumanus vadimonium promitteret, ut hic quoque Apronio, cum ex Leontino usque Lilybaeum aliquem vadaretur, ex miseris aratoribus calumniandi quaestus accederet*.

²⁰² PLATSCHKE 2005: 58-59. abból a feltételezésből indul ki, hogy ez az utolsó találkozás már *in iure* szakban történt, azaz: ezt megelőzően Naevius perbe hívhatta Quinctius. RÜFNER 2008: 768. – álláspontom szerint helyesen – rámutat arra, hogy e feltételezéshez a forrásszövegben nincs elegendő viszonyítási pont, következésképpen Rüfner is afelé hajlik, hogy a Cicero által leírtak a felek peren kívüli érintkezésére vonatkoznak.

²⁰³ PLATSCHKE 2005: 59-61. e szövegben fellelhető diszcrepanciát plauzibilis módon a szövegahagyományozódás romlásával magyarázza. Álláspontja szerint a két dátum közül a január 29-e a valószínűbb.

²⁰⁴ A *tabula Sextia* mint helyszín értelmezése hosszú idő óta vitatott a szakirodalomban: egyes nézetek szerint a *tabula Sextia* kifejezés egy Sextius nevű bankár – fórumon lévő – pénzváltó asztalát vagy irodahelyiségét jelöli. Pl. MITTEIS 1898: 235. a *tabula Sextia* kifejezésnek a „Bureau eines Argentarius” jelentést tulajdonítja. Ehhez képest PLATSCHKE 2005: 70. szerint a *tabula* szó alatt egy kültéren – akár oszlopon, falon vagy talapzaton – elhelyezett emlékmű („Monument”) értendő, amely térben közel esett a PRAETOR tribunáljához.

²⁰⁵ Quinc. 6,25: *Quod ubi ex Publicio audivit, pueros circum amicos dimittit, ipse suos necessarios ab atris Liciniis et a faucibus macelli corrogat ut ad tabulam Sextiam sibi adsint hora secunda postridie*.

²⁰⁶ Quinc. 6,25: *Veniunt frequentes. Testificatur iste P. QVINCTIVM NON STETISSE, ET STETISSE SE; tabulae maxime signis hominum nobilium consignantur, disceditur*.

²⁰⁷ PLATSCHKE 2005: 71. és 72. 274. lj.

tom szerint viszont helyesebb a *maxime* olvasatból kiindulni²⁰⁸ (a *maximae* helyett),²⁰⁹ azaz (Quinc. 6,25): *tabulae maxime signis hominum nobilium consignantur*. Ha a *maxime adverbium*ból indulunk ki, akkor Cicero gúnyolódó szavait esetlegesen ekként fordíthatnánk: „kiváltképp (*maxime*) (ezen) előkelő emberek (urak?) pecsétjeivel pecsételtettek le az okiratok”. Az ironikus *nobilis* jelző arra utal vissza, hogy Naevius állítólagosan a tanúként felkért barátait – a feltehetően rosszhírű – „Licinius-féle csarnokból és a húsipiac utcáiról” hívta össze (Quinc. 6,25).

Cicero az okirati szöveg tartalmáról is tájékoztat bennünket: *testificatur (...) P. Quinctium non stetit, et stetit se*. Abból a tényből, hogy Cicero több okirat lepecsételéséről tesz említést [*tabulae (...) consignantur*], arra következtetek, hogy két különböző tartalmú okirat került kiállításra. Az egyik okiratban tanúk pecsétjével Naevius azt rögzítette, hogy ő megjelent [*testificatur (...) se stetit*], a másikban pedig azt, hogy az ellenérdekű fél nem jelent meg [*testificatur (...) P. Quinctium non stetit*] a szerződésileg megállapított időpontban. Ha ezt a két jogi tényt ugyanis egy okiratba foglalták volna, úgy megmagyarázhatatlan lenne az, hogy az ellenérdekű fél, ill. annak képviselője jelenlétének hiányában miért kellett volna több példányban kiállítani ugyanazt az okiratot.

A Sulpicius archívum okiratai között több *testatió*t is találunk, amelyek *vadimonium*ban rögzített időponton való megjelenést dokumentálnak, emellett azonban jelentős számban olvashatók olyan okiratok is, amelyekben a felek *vadimonium* megállapodást rögzítenek.²¹⁰ Ebből okszerűen adódik a kérdés, hogy a per során lehetett-e Naevius birtokában olyan okirat, amely esetlegesen a közte és Quinctius között létrejött *vadimonium*ot tanúsítaná. Álláspontom szerint ilyen bizonyítási eszközre Naevius nem hivatkozott. Erre Cicero alábbi elbeszéléséből következtetek (Quinc. 18,57-58):

Ais esse vadimonium desertum. Quaesivit a te, statim ut Romam rediit, Quinctius quo die vadimonium istuc factum esse diceres. Respondisti statim: Nonis Febr. Discedens in memoriam redit Quinctius quo die Roma in Galliam profectus sit; ad ephemeridem revertitur: invenitur dies projectionis pridie kal. Febr. Nonis Febr. (...) (58) Profectus est una L. Albius, homo cum primis honestus; dicet testimonium. Prosecuti sunt familiares et Albius et Quinctium; dicent hi quoque testimonium. Litterae P. Quincti, testes tot, quibus omnibus causa iustissima est cur scire potuerint, nulla cur mentiantur, cum astipulatore tuo comparabuntur.

Ebben a részben Cicero az ellenfél időrendiséget illető tényállításainak ellentmondáosságát igyekszik bizonyítani. Ennek keretében a szónok azt állítja, hogy Quinctius, amint visszatért Rómába, azt kérdezte Naeviustól, hogy álláspontja szerint mikor jött létre közöttük a *vadimonium*-stipulatio. Erre a kérdésre Naevius állítólagos válasza az volt, hogy február *Nonae*-ján (azaz: február 5-én).²¹¹ Mint köztudott: a stipulatio olyan szóbeli szerződés, amely kizárólag a felek egyidejű jelenlétében hozható létre (Ulp. 48 ad ed. D. 45,1,1 pr.): *Stipulatio non potest confici nisi utroque loquente: et ideo neque mutus neque surdus neque*

²⁰⁸ Vö. M. Tullii Ciceronis orationes. Pro P. Quinctio. Recognovit C. F. W. Müller, Bibliotheca Teubneriana, Lipsiae, 1913.

²⁰⁹ PLATSCHKE 2005: 72. 276. lj. röviden érinti ezt a kérdéskört.

²¹⁰ TPSulp. 1-21. Lásd ehhez részletesen a III. Fejezetet.

²¹¹ PLATSCHKE 2005: 84. mérlegeli azt a lehetőséget is, hogy a szóban forgó *vadimonium*-stipulatio nem Naevius és Quinctius, hanem Naevius és egy harmadik személy (Alfenus?) között jött létre február hó 5. napján azzal a tartalommal, hogy e harmadik személy ígéretet tett Quinctius február 19-én való megjelenésére.

infans stipulationem contrahere possunt: nec absens quidem, quoniam exaudire invicem debent. Ulpianus kifejezetten rögzíti, hogy távollévő személy nem tud stipulatiót kötni, mivel a feleknek kölcsönösen hallaniuk kell egymást. Erre figyelemmel Cicero visszautal arra, hogy a felperesi állítás szerint Quinctius már január 29-én elhagyta Rómát, míg Naevius a Városban maradt. Ha az alperesi állítás az, hogy a szerződés Rómában jött létre február hó 5. napján és a felperes eredményesen bizonyítja azt, hogy ezen a napon a felek nem találkozhattak, akkor ezzel kiüresítené a *vadimodium desertum* jogalapját.²¹² A felperesi oldal állításának igazolására egyrészt tanúbizonyítást ajánlott fel: L. Albiust és név szerint meg nem határozott *familiaris*okat. Illetőleg okirati bizonyítékként hivatkozott Quinctius által vezetett ún. *ephemeris*re. Az *ephemeris* egy olyan írásban vezetett számadás, amelybe a rómaiak a napi kiadásait jegyezték fel.²¹³

Majd a § végén megjegyzi, hogy ezen érdektelen felperesi tanúk és okirati bizonyíték kerül majd összevetésre az alperesi *astipulátorral*: *litterae P. Quincti, testes tot (...) cum astipulatore tuo comparabuntur.* Ebből a részből következtetni tudunk az alperes által ajánlott bizonyítási eszközre is. Először is arra kell rámutatni, hogy a szövegben olvasható *astipulátor* [*sic!*] nem feleltethető meg a gaiusi Intitutiókban bemutatott *adstipulátorral* (Gai. 3,110): *possumus tamen ad id, quod stipulamur, alium adhibere, qui idem stipuletur, quem uulgo adstipulatorem uocamus.* Gaius meghatározása alapján az *adstipulátor* tulajdonképpen egy „járulékos hitelező”²¹⁴ volt, aki ebből kifolyólag – a *solutionis causa adiectus* esetével ellentétben²¹⁵ – perlési jogosultsággal rendelkezett. Gaius továbbá azt is kifejti (Gai. 3,117), hogy „*adstipulátor*t tulajdonképpen egyedül akkor alkalmazunk, amikor úgy stipulálunk, hogy halálunk után adjanak valamit” (Brósz Róbert fordítása).²¹⁶

Látjuk tehát, hogy a Gaius által tárgyalt *adstipulatio* konstrukciója nem illeszthető be a cicerói szöveg jogi kontextusába. Viszont ha fellapozzuk az OLD-ot, akkor az *astipulátor* 2) jelentéstartama alatt azt találjuk: „one who supports an opinion, an adherent”. Ha ezt a jelentést rávetítjük egy perbeli helyzetre, akkor azt a logikus következtetést vonhatjuk le, hogy a peres fél „véleményét támogató személy” értelemszerűen nem lehet más, mint akit a fél perbeli állításának igazolására tanúként felajánl (azaz: maga a tanú).²¹⁷ Ez a magyarázat pedig illeszkedik a cicerói szöveg eljárásjogi tartalmához. Az én felfogásom szerint Cicero itt – tartalmilag – azt mondja, hogy a bizonyítási eljárás során „a mi okirati bizonyítékaink és a mi aggálytalan tanúink kerülnek majd összevetésre a te tanúddal”. Tehát a szövegben megjelenő *astipulátor* kifejezés – véleményem szerint – az perben meghallgatni kért tanút jelöli.

E premisszából kiindulva azonban a következő kérdés az, hogy milyen tény bizonyítására alkalmazhatta Naevius a tanút. Tekintettel arra, hogy az egész szövegrész (57-58 §) origójában a felek közötti stipulatio létrejöttének időpontja áll, ebből okszerűen következik, hogy az ellenfél ezen ügyletkötési időpont igazolására kéri a tanú meghallgatását. Ebből azt a további következtetést vonom le, hogy Naevius a *vadimonium* létrejöttének igazolására

²¹² Cicero e védekezését a *peroratió*ban megismétli (Quinc. 28,86): *docui, cum desertum esse dicat vadimonium, omnino vadimonium nullum fuisse; quo die hunc sibi promississe dicat, eo die ne Romae quidem eum fuisse.*

²¹³ THILO 1980: 183-185.

²¹⁴ BENEDEK-PÓKECZ KOVÁCS 2014: 248.

²¹⁵ SCHNABEL 2015: 14. hangsúlyozza, hogy az *adiectus*nak kizárólag egyetlen pozitív jogosítványa volt: az, hogy a kötelezettet szolgáltatást kötelemszüntető hatállyal elfogadhatta.

²¹⁶ Az *adstipulatio* mögött tulajdonképpen egy megbízási jellegű jogviszony húzódik meg, ugyanis mindazt, amit az *adstipulátor* – a *stipulátor* halálát követően – behajtott, azt el kell számolnia a *stipulátor* örököseivel (Gai. 3,117).

²¹⁷ PLATSCHEK 2005: 78. lényegében hasonló végkövetkeztetésre jut.

nem okirati bizonyítékot terjesztett elő, hanem csak tanúbizonyítást ajánlott fel. A *cum astipulatore* nyelvtani értelmezéséből kiindulva azt is alappal feltételezhetjük, hogy kizárólag egyetlen tanúról van szó. Mindezek alapján akként rekonstruálom Naevius perbeli állítását, hogy közte és Quinctius között február 5-én egy *vadimonium*-stipulatio jött létre, amelyről okirat kiállítására nem került sor, de jelen volt egy ügyleti tanú (*astipulator*), aki igazolni tudja az ügyletkötés tényét.

Abból a tényből, hogy a felperesi oldal ismerte azt, hogy az alperes a bizonyítási eljárás során milyen bizonyítási eszközöket fog felvonultatni, egy a formuláris eljárásra vonatkozó további óvatos feltételezés is megkockáztatható. Alfons Bürge *Zum Edikt De edendo. Ein Beitrag zur Struktur des römischen Zivilprozesses* című tanulmányában éles logikai gondolatvezetés mentén szemléletesen mutatja be, hogy a formuláris eljárásokban milyen különös jelentősége volt a felek interakciójának a peralapítást megelőző fázisban.²¹⁸ Tekintettel arra, hogy Bürge az *editio*s kötelezettséget vizsgálja, így megállapításai alapvetően a felperesi joghelyzetre vonatkoznak. Bürge amellet érvel, hogy főszabály szerint azok a bizonyítási eszközök, amelyeket a felperes a peralapítást (*litis contestatio*) megelőzően nem hozott az ellenérdekű fél tudomására, azok a bizonyítási eljárásból (*apud iudicem* szakból) ki voltak rekesztve (preklúziós hatás).²¹⁹ Most térjünk vissza az elemzett cicerói *textushoz*. Mint arra fentebb utaltam, a forrásszövegből feltételezhető az, hogy a felperesi oldal tisztában volt azzal, hogy az alperes milyen bizonyítékokra fog az eljárás során (a jövőben) hivatkozni (jelen esetben: hogy egyetlen tanúval akarja majd a stipulatio létrejöttére vonatkozó állítását bizonyítani). Itt viszont adódhat az az óvatos feltételezés, amely szerint elképzelhető az, hogy nem csak a felperesnek, hanem az alperesnek is közölnie kellett a legfontosabb bizonyítékait még a *litis contestatio*t megelőzően, azt követően pedig – fő szabály szerint – újabb bizonyítékokra nem hivatkozhatott (a „meglepetés” bizonyítási eszközök kizárása).

Összefoglalva: Naevius állítása szerint közte és Quinctius között létrejött egy *vadimonium*-stipulatio, amelyben az adós kötelezte magát, hogy február hó 20. napján a fórumon a *tabula Sextiánál* megjelenik. E határnapon azonban csak Naevius jelent meg, aki tanúkkal hitelesített okiratba foglalta Quinctius távolmaradásának a tényét. Quinctius vitatja azt, hogy Naeviuszal *vadimonium*ban állapodott volna meg. Perdöntőnek tartja azt, hogy Naevius – állítólagos – nyilatkozata szerint a *vadimonium* február hó 5. napján jött létre közöttük Rómában,²²⁰ mivel ő már január hó 29. napján elhagyta a Várost.

3.3. Naevius eljárásjogi lépései a *vadimonium desertumot* követően és a tények jogi értékelése

Cicero elbeszéléséből az a kép bontakozik ki, hogy Naevius már az állítólagos *vadimonium desertum* napján a jogszolgáltató magisztrátushoz (*praetor*) ment és kérelmezte azt, hogy utalják őt be az ellenérdekű fél vagyoniának birtokába (Quinc. 6,25): *postulat a Burrieno praetore Naevius ut ex edicto bona possidere liceat*. Az „azonnaliságra” pedig Cicero egy másik közléséből következtethetünk, amikor is Naevius magatartásának „elvárhatóságát” egy „öndialógus” keretében ekként értékeli (Quinc. 15,48):

²¹⁸ BÜRGE 1995: 1-50.

²¹⁹ BÜRGE 1995: 37. és 44.

²²⁰ Cicero a *peroratió*ban így utal erre (Quinc. 28,86): *Docui, cum desertum esse dicat vadimonium, omnino vadimonium nullum fuisse; quo die hunc sibi promississe dicat, eo die ne Romae quidem eum fuisse*.

- 1) (állítás): *ad vadimonium non venerat, ut ais* (azaz: nem jött el a *vadimonium*ra, miként állítod);
- 2) (kérdés): *ilicone ad praetorem ire convenit* [azaz: illő volt-e nyomban (*ilico*) a *praetor*hoz menni].

Cicero tehát az *il(l)ico* (= azonnal, legott, nyomban) időhatározó szó alkalmazásával nem hagy kétséget afelől, hogy Naevius már az általa mulasztani állított határnapon felkereste a *praetor*t a vagyon birtokába való beutalás (*missio in bona*) kérelmezése céljából. A szövegből azonban nem tűnik ki, hogy Naevius mivel indokolhatta meg ezt a kérelmet. Mindenesetre nem kétséges az, hogy az eljáró *praetor* (Burrienus) helyt adott a *postulatio*nak és elrendelte a *missio in bonát*.

Cicero a *partitio* körében azt hangsúlyozza, hogy rá fog mutatni – többek között – arra, hogy Naeviusnak nem volt jogalapja (*causa*) Quinctius vagyónába való birtokba utalás kérelmezésére (Quinc. 10,36):

*Ostendam primum causam non fuisse cur a praetore postulares ut bona P.
Quincti possideres (...).*

Vessünk egy pillantást a *missio in bonára*. A *missio in bona (rei servandae causa)* elrendelése a vagyoni végrehajtást folyamatba tevő hatósági aktusnak minősült.²²¹ Hangsúlyozandó, hogy ez az eljárás nem csak a jogerősen marasztalt alperes (*iudicatus*) ellen, hanem azon adóssal szemben is megindítható volt, aki a jogérvényesítési eljárást azáltal akadályozta, hogy passzív magatartást tanúsított (*indefensus*) vagy személyében nem volt fellelhető (rejtőzködött).²²²

A *missio in bona* kérelmezésére (*postulare*) a hitelező (*creditor*) volt jogosult. Paulus így ír arról az esetről, ha nem a hitelező terjeszti elő a vagyon birtokába való beutalási kérelmet (Paul. 59 ad ed. D. 42,5,12 pr.):

*Plane si is postulaverit, qui creditor non est, minime dicendum est vel eum,
qui creditor est, possidere posse, quia nihil egit talis postulatio.*

Azaz: „természetesen ha az (a személy) terjesztett elő kérelmet, aki nem hitelező, (akkor) semmiképpen sem mondható az, hogy az (a személy) – aki hitelező – az (ezáltal) birtokolhat, mivel egy ilyen kérelem ’nem tett semmit’ (*nihil egit*)”. A *postulatio nihil egit* kifejezés a modern perjogi fogalmainkkal úgy fordítható, hogy „a kérelem hatálytalan”, mivel azt nem a jogosult fél terjesztette elő. (Az idézett paulusi forráshely²²³ egyébként arról szól, hogy ha több hitelező van és közülük csak egy terjeszt elő *missio in bona* iránti kérelmet, majd a *praetor* elrendeli a birtokba való bebocsátást, úgy e rendelkezés személyi hatálya kihat-e valamennyi hitelezőre vagy sem.)

Most térjünk vissza a perbeszédhez. Cicero ekként kezdi az *argumentatiót* (Quinc. 11,37):

*Non fuit causa cur postularet. Qui hoc intellegi potest? Quia Sex. Naevio
neque ex societatis ratione neque privatim quicquam debuit Quinctius.*

Cicero azt mondja, hogy Naeviusnak nem volt jogalapja arra, hogy kérelmezze a *missio in bonát*, majd azt kérdezi: „miből látható ez”. Erre pedig azt a választ adja, hogy Quinctius

²²¹ KASER–HACKL 1996: 390.

²²² KASER–HACKL 1996: 390.

²²³ Paul. 59 ad ed. D. 42,5,12 pr.: *cum unus ex creditoribus postulat in bona debitoris se mitti, quaeritur, utrum solus is qui petit possidere potest, an, cum unus petit et praetor permisit, omnibus creditoribus aditus sit.*

se a társasági jogviszonyból sem egyéb más – *privatim* – ügyből kifolyólag nem tartozott Naeviusnak.²²⁴ Ezzel viszont *a contrario* Cicero azt is állítja, hogy Naevius nem volt Quinctius hitelezője (*creditor*). Ha pedig ezt az állítását a D. 42,5,12 pr. szövegével együtt értelmezzük, akkor arra az eljárásjogi megállapításra juthatunk, hogy amennyiben Cicerónak igaza van, úgy Naevius *missio in bona* iránti kérelme *nilhil egit*, azaz „hatálytalan volt”.

Majd Cicero a 48. §-ban akként építi tovább a védekezést, hogy még *debitum* esetén sem lett volna jogilag megalapozott a *missio in bona* iránti kérelem. Itt Cicero egy „lépcsőzetes” érvelést fejt ki,²²⁵ amely szerint nem volt jogszerű a *missio in bona* elrendelése, mivel az ellenérdekű fél nem tartozott. A következő lépésben pedig azt fejtegeti, hogy a vagyonba való beutalást azonban az a körülmény sem indokolná jogilag, ha Quinctius valóban tartozás terhelté volna.²²⁶

Ezen a ponton az ügyvéd rátér annak az esetleges tartozásnak a kérdésére, amely az – állítólagosan – elmulasztott *vadimonium*ból (*vadimonium desertum*) fakadhatott. *Quid igitur demonstrat*, azaz „mit állít tehát (Naevius)” (Quinc. 14,48), kérdezi Cicero. Majd erre akként válaszol: *vadimonium sibi ait esse desertum*. Mielőtt azonban emellett érvelne, hogy nem történt *vadimonium* mulasztás, a *vadimonium desertum* esetén alkalmazható jogkövetkezményeket értékeli. Cicero hipotetikus megfogalmazása szerint (Quinc. 15,48): „(Quinctius) nem ment el a *vadimonium*ban rögzített helyre a megbeszélte időben, miként te azt (Naevius) állítod” (*ad vadimonium non venerat, ut ais*), majd felteszi a kérdést, hogy ebben az esetben „jogilag helyes volt-e” (*verum fuit*) azonnal az *edictum* alapján a *missio in bona*t követelni (Quinc. 15,48): *continuone verum fuit postulare ut ex edicto bona possidere liceret*. Az ügyvédi érvelésből arra következtethetünk, hogy a joggyakorlat (jogszokás?) szerint a *missio in bona* elrendelése alapvetően *ultima ratio*s jellegű lehetett,²²⁷ mivel Cicero ezt a jogintézményt a 48. §-ban az *extremus* (végső) jelzővel illeti. Az 51. §-ban pedig az „ősök” tekintélyére (*maiores nostri*) való hivatkozást is beemeli az érvrendszerébe és azt hangsúlyozza,²²⁸ hogy az ősök akarata az volt, hogy a *missio in bona* elrendelése csak ritkán (*raro*) történjék. Továbbá utal arra is, hogy a *praetorok* megegyeztek (*comparaverunt*) abban, hogy kizárólag „megfontoltan” (*considerate*), azaz: nem „automatikusan”, hanem a körülmények gondos mérlegelése alapján (az arányosság elve szerint?) kerüljön sor e kényszerítő intézkedés folyamatba tételére. Nem egyértelmű a szövegben, hogy Cicero a *praetorok* milyen megegyezésére utalhatott. Elképzelhető, hogy a szónok a *praetores* megnevezés alatt a *praetor urbanus*t és a *praetor peregrinus*t érthette, akik egykoron ezt a kényszerítő intézkedést először kihírdették a jogpolitikai programjukban (*edictumukban*).²²⁹

Majd Cicero azt is felrója Naeviusnak, hogy *virī boni (...)* *timide (...)* *istuc descendunt (...)* *multis vadimoniis desertis*, azaz „a derék férfiak (...) félve (...) ereszkednek le eddig (ti. a *missio in bona* kérelmezéséig), miután számos *vadimonium* mulasztásra került”. Számomra

²²⁴ Cicero a 37. § és a 43. § között kizárólag emellett érvel, hogy Quinctiusnak semmiféle tartozása (*debitum*) nem állt fenn Naevius irányában.

²²⁵ PLATSCHEK 2005: 135.

²²⁶ Quinc. 14,48: *Quid si debuisset? Continuone causa fuisset cur a praetore postulares ut bona possideres? Non opinor id quidem neque ius esse neque cuiquam expedire*.

²²⁷ PLATSCHEK 2005: 131.

²²⁸ ASTIN 1978: 100. rámutat arra, hogy rendszerinti elem volt a rómaiaknál az ősök szokásaira és tekintélyére való hivatkozás érvként való felhasználása. DELI 2013: 79. megjegyzi, hogy: „[a] rómaiak mos maiorumra csak azokban az esetekben hivatkoztak, amikor egy adott normát nem tudtak más, ismert jogforrásra visszavezetni”. Más kontextusban a *mos maiorum, exempla maiorum* értelmezéséhez lásd EL BEHEIRI 2012: 33-34.

²²⁹ Az *edictum* jogforrási karakterének fejlődéséhez lásd SELB 1986: 259-272.

a szöveg legérdekesebb része a *multis vadimoniis desertis* megfogalmazás. A pompeji és a herculaneumi viaszostáblákból ismerjük a *vadimonium* szerkezetét, amely alapvetően – egy stipulatióba foglaltan – két komponensre osztható fel: 1) a kötelezettnek hol és mikor kell megjelennie; és 2) pontosan mekkora összegű bírságot (*poena vadimonii*) kell fizetni e megjelenési kötelezettség elszegése esetén. Az okiratok alapján a mulasztás szankciója a szerződéses bírság, amelyet – az önkéntes teljesítés elmaradása esetén – a jogosult egy külön perben érvényesíthet. Az okiratok szövegéből sem következik az, hogy önmagában a *vadimonium* mulasztása (*vadimonium desertum*) – a *praetori edictum* valamely tényállása szerint – megalapozná a végrehajtási eljárás elrendelhetőségét,²³⁰ hanem egy újabb kereseti jogalaplul (*actio certae creditae pecuniae*) szolgál az igényérvényesítő fél számára.²³¹ A Quinctiana idézett szövegéből is arra következtethetünk, hogy a gyakorlatban nem volt ismeretlen az a tényhelyzet, ha valaki ugyanazon jogosult személy vonatkozásában – „sorozatban” – több *vadimoniumot* is elmulasztott, mivel Cicero a beszédben *multa vadimonia desertaról* (sok elmulasztott *vadimoniumról*) tesz említést. Így önmagában egy *vadimonium* elmulasztásának a ténye nem szolgálhatott alapul a végrehajtás elrendelésének.²³² Tekintettel arra, hogy az eljáró bíró – Aquilius Gallus – a korának egyik kiemelkedő jogtudósa volt, nem tartom elképzelhetőnek azt, hogy Cicero a beszédben egy nemlétező praxisra való utalással szeretne volna őt meggyőzni.

Az 52. §-ban Cicero egymás után háromszor fogalmazza meg azt az állítást, hogy: *ad vadimonium non venit*. És mindhárom alkalommal „bagatell” helyzetként írja le azt, ha Quinctius – feltéve, de meg nem engedve – mégis elmulasztotta volna a *vadimoniumból* fakadó kötelezettségének a teljesítését.²³³

Cicero a *partitió*ban rögzítette, hogy az *argumentatió*ban három bizonyítási kérdéskört fog érinteni (Quinc. 10,36): 1) bizonyítja azt, hogy Naeviusnak nem volt (jog)alapja (*causa*) a *missio in bona* követelésére; 2) Naevius nem birtokolt az *edictum*nak megfelelően; 3) Naevius nem is birtokolta Quinctius vagyonát. Platschek az első pontot logikus módon leredukálja arra a kérdésre, hogy volt-e megalapozott kérelmezési ok (*causa postulationis*) Naevius oldalán. Tehát a *causát* nem jogalapként (jogszabályként) fogja fel, hanem okként, amely a *missio in bona* céljával áll összefüggésben, amely pedig egy „igény biztosítása”.²³⁴ Platschek pedig a kérelem okát akkor tartja megalapozottnak, ha Naeviusnak valóban követelése állt fenn Quinctiusszal szemben, és kimerített volna minden lehetőséget annak érdekében, hogy ezt a követelést rendes eljárásban érvényesítse.²³⁵

²³⁰ Vö. PLATSCHEK 2005: 128. Ezzel szemben CLOUD 2002: 168. abból a feltételezésből indul ki, hogy létezhetett a *vadimonium*nak egy különös neve az ún. „juridical Ladungsvadimonium”, amelynek – véleménye szerint – a lényege az volt, hogy Naevius a *praetor* engedélyét (felhatalmazást) kért a *vadimonium*hoz, ezzel e jogviszonynak „hatósági minőséget” („juridical status”) kölcsönözve, így a távolmaradás esetén rögtön elrendelhető volt a *missio in bona*. Tulajdonképpen Cloud egy „kétébességes” idézési *vadimonium* létezését vélelmezi: egy egyszerűt és egy *praetor* által engedélyezettet.

²³¹ KASER–HACKL 1996: 228.; PLATSCHEK 2005: 136.

²³² KNIEP 1914: 164. Cicero szövegéből éppen az ellenkezőket vonja le: „[j]edenfalls war zu Ciceros Zeiten das *vadimonium desertum* ein Anwendungsfall für die *venditio bonorum*”. Azonban ez a nézet napjainkban már meghaladottá vált vö. KASER–HACKL 1996: 228.; PLATSCHEK 2005: 136.

²³³ Quinc. 16,52: *Ad vadimonium non venit. Quis? Propinquus. Si res ista gravissima sua sponte videretur, tamen eius atrocitas necessitudinis nomine levaretur. Ad vadimonium non venit. Quis? Socius. Etiam gravius aliquid ei deberes concedere, quicum te aut voluntas congregasset aut fortuna coniunxisset. Ad vadimonium non venit. Quis? Is, qui tibi praesto semper fuit. Ergo in eum qui semel hoc commisit, ut tibi praesto non esset, omnia tela coniecisti quae parata sunt in eos qui permulta male agendi causa fraudandique fecerunt?*

²³⁴ PLATSCHEK 2005: 138.

²³⁵ PLATSCHEK 2005: 138.

Álláspontom szerint az 54. §-tól kezdődően Cicero *argumentatió*jában a *partitió*ban megjelölt 1) és 2) bizonyítandó tényre vonatkozó érvelés részben egybefonódik, az élesen egymástól nem választható el.²³⁶

Első kérdés az, hogy mely ediktális rendelkezés lehetett a *missio in bona* elrendelésének a jogalapja. A Digesta 42. könyvének 4. titulusa a *quibus ex causis in possessionem eatur* (mely okokból kifolyólag utalnak be valakit a birtokba) címet viseli. Ha e titulus alatt felvett *edictum*-klauzulákat egybevetjük a beszédben kifejtett érvelés tartalmával, akkor arra következtethetünk, hogy nagy valószínűséggel az Ulp. 59 ad ed. D. 42,4,7,1 fragmentumban idézett – vagy ahhoz hasonló – rendelkezésen alapulhatott a *missio in bona* elrendelése:²³⁷

Praetor ait: „qui fraudationis causa latitabit, si boni viri arbitrato non defendetur, eius bona possideri vendique iubebo”.

„A praetor így szól: 'aki csalárdul el fog rejtőzni, ha objektív mérlegelés alapján (megfelelően) nem képviselik, (úgy) el fogom rendelni, hogy ennek a (személynek) a vagyonát birtokba vegyék és értékesítsék'.”

Ha fellapozzuk Gaius Institúcióit, akkor a 3. kommentár 77-78. §-aiban szintén megtaláljuk az idézet *edictum*klauzula nyomait:

Videamus autem et de ea successione, quae nobis ex emptione bonorum competit. 78. Bona autem ueneunt aut uiuorum aut mortuorum: uiuorum, uelut eorum, qui fraudationis causa latitant nec absentes defenduntur (...).

„Nézzük most meg azokat a jogutódlásokat, amelyek bennünket egész vagyon megvásárlása folytán illetnek. 78. Vagy élők, vagy elholtak vagyona kerül eladásra. Azon élőké például, akik csalárdul elrejtőznek s távollétükben nincs lehetőség a védelmükre (...).” (Brósz R. fordítása.)

Miként azt fentebb hangsúlyoztam: a peren kívüli *VADIMONIUM* esetén önmagában a *vadimonium desertum* tényére nem lehet alapítani a *missio in bona* elrendelését.²³⁸ Ehhez többlettényállásokat kell igazolni a kérelmezési eljárásban. Az *edictum*klauzula alapján

²³⁶ PLATSCHEK 2005: 128. rámutat arra, hogy a *vadimonium desertum*ról szóló részben még az *edictum*ról nincs szó. Igaza van Platscheknek, hogy *explicit* módon nem jelenik meg az *edictum*ra utalás a 48. és az 59. §-ok között (ez a rész szól a *vadimonium desertum*ról), azonban az 54. §-tól kezdődően a *latitatio*ra való utalásra figyelemmel nem lehet azt mondani, hogy ebben a részben Cicero még nem érinti a „*latitatio*s *edictum*” szabályait. KASER–HACKL 1996: 228. 16. lj. hasonló összefüggésben utal a beszéd 54. §-ára.

²³⁷ WOLF 1985: 66. 30. lj.

²³⁸ METZGER 2000: 147. ezzel szemben ezt a *vadimonium*mot (*vadimonium ad tabulam Sextiam*) nem tekinti peren kívüli *vadimonium*nak, álláspontja alapján ez kizárólag perbeli – azaz: az *in ius vocatio*t követően a *praetor* által elrendelt – *vadimonium* lehetett. Az érvelése szerint ugyanis (150.): „if the missed *uadimonium* was juridical, there is nothing incongruous in the order to possess”. Metzger – kimunkált felfogása – azonban több ponton is olyan feltételezéseken alapul, amelyek a forrásszövegből egyértelműen nem vezethetők le. Ezzel szemben részemről továbbra is perdöntőnek tartom azt az érvet, amely szerint sehol sem jelenik meg a szövegben a *vadimonium ad tabulam Sextiam* vonatkozásában, hogy Naeuius ezt megelőzően perbe hívta volna Quinctiust. E lényeges tény azonban nem lenne elhallgatható a tényállás ismertetése (*narratio*) körében. Ez egy olyan ritka kivétel, amikor az *argumentum e silentio*ra alapított érvelés megállja a helyét. Továbbá, ha ez valóban perbeli *vadimonium* lenne, akkor érthetetlen – sőt: jogilag meglehetősen „együgyű” – volna Cicerónak az a megjegyzése (Quinc. 16,51), hogy egy becsületes ember (*vir bonus*) kizárólag *multis vadimoniis desertis* esetén kérelmezte volna a *missio in bonat*. Más indokok alapján utasítja el Metzger felfogását CLOUD 2002: 168., aki azt hangsúlyozza, hogy a magisztrátus tribunálja közelében való megjelenésre történő kötelezettségvállalás a peren kívüli *vadimonium* jellemzője. Önmagában ezt az érvet PLATSCHEK 2005: 173. 579. lj. nem tartja teljesen meggyőzőnek.

a *missio in bona* elrendelhetőségének három konjunktív jogszabályi feltételét lehet megállapítani, amelyek közül kettő objektív és egy szubjektív jellegű. Objektív kritérium az, hogy 1) az ellenérdekű fél elrejtőzzön (*latitat*) és 2) érte képviselőként senki ne lépjen fel (*non defendetur*), szubjektív feltétel pedig az elrejtőzés motívuma, amely szerint annak 3) csalárd okból (*fraudationis causa*) kell erednie. Ezeket a körülményeket feltehetően – különösen a rejtőzködés tényét – az eljáró *praetornak* a kérelem elbírálásakor vizsgálnia kellett. Ezzel szemben Platschek álláspontja szerint a *praetornak* a *missio* előtt nem kellett az ediktális tényállási elemeket vizsgálni, mivel a birtokba való beutalás nem eredményezett egy végleges (visszafordíthatatlan) állapotot.²³⁹ Platschek véleményét annyiban osztom, hogy a *praetori* vizsgálatnak minden bizonnyal nem kellett elérnie a bizonyítási szintet, azt azonban – az intézkedés tárgyi súlyára tekintettel – nem tartom elképzelhetőnek, hogy a *praetor* kérelemre automatikusan rendelte el a birtokba való beutalást. Ehhez képest azt tartom életszerűnek, hogy a kérelmezőnek nem *bizonyítania* kellett az ediktumklauzula tényállási elemeinek meglétét, hanem – a mai fogalmainkkal élve – csak „*valószínűsíteni*” azokat. A *valószínűsítés* ugyanis a meggyőzés alacsonyabb foka, amely lényegében azt célozza, hogy az érdekelt az állított tény vagy körülmény fennforgását „*hihetővé tegye*” az eljáró hatóság, ill. bíróság számára.

Fontos még azt is hangsúlyozni, hogy – Cicero perbeszéde szerint – a hivatkozott ediktumklauzula alapján elrendelt *missio in bona* nem tekinthető végleges hatályúnak. Ugyanis a forrásszöveg alapján a következő jogi folyamat rekonstruálható: a *missio in bona* elrendelését követően egy végrehajtási hirdetményt (*proscriptio*) kellett közzétenni, amelytől számított 30 napon belül, ha az érdekelt fél személyesen vagy képviselő útján érdemben fellépett (védekezett), úgy a *missio in bona* hatályát veszítette.²⁴⁰ Ellenkező esetben a határozat „*véglegessé*” vált, amely megnyitotta a jogi lehetőséget a vagyon értékesítésére (azaz: a végrehajtási árverésre).

Most vessünk egy pillantást az 54. §-ra. E szöveg értékes betekintést enged a *iuris consulti respondeáló* praxisába. Az 54. § jogi kontextusba helyezése céljából érdemes röviden kitérni a korabeli jogászai tevékenység mibenlétére, amelyről Cicero a következőképpen ír *A szónokról* című művében (De orat. 1,212):

Sin autem quaereretur quisnam iuris consultus vere nominaretur, eum dicerem, qui legum et consuetudinis eius, qua privati in civitate uterentur, et ad respondendum et ad agendum et ad cavendum peritus esset (...)

„Ha pedig azt kérdeznék valaki, hogy ugyan kit nevezhetnénk igazán *iuris consultus*-nak („jogtudósnak”), azt mondanám, aki tudósa azoknak a törvényeknek és szokásoknak, amelyeket magánszemélyek használnak az állam (területén), és (járatos) a jogi szakvélemény adásában, a perlésben és az okiratszerkesztésben (...).”

Cicero arra a kérdésre tehát, hogy ki nevezhető valóban *iuris consultus*-nak, azt válaszolja, hogy aki egyrészt tudósa a magánjogi joganyagának (elméleti oldal), másrészről pedig jártas a *responsumok* adásában, a perlésben és az okiratszerkesztésben (gyakorlati oldal). Láthatjuk tehát, hogy Cicero a gyakorlati jogászai tevékenységet három tevékenységi körre osztja fel, amelyek a *respondere*, az *agere* és a *cavere* igékkel jelölhetők. Pólay így fogalmazza meg a *respondere* tevékenység lényegét: „a *respondere a iuris consulti* fő tevékenysége

²³⁹ PLATSCHKEK 2005: 149.

²⁴⁰ WOLF 1985: 66. 30. lj.

volt: véleményadás (*responsum*) a peres felek, magistratus vagy az esküdtbíró kérésére vitás jogi kérdésekben. E tevékenység körében nyílt elsősorban alkalom a jogszabályok értelmezésére, jogtételek alakítására”.²⁴¹ A *responsum*ok vonatkozásában nem létezett egy alakszerűen meghatározott (előírt) forma, ezeket a jogászok szóban adták a hozzájuk forduló félnek, és e szakvéleményeket csak akkor foglalták írásba, ha az ügyből esetlegesen per lett.²⁴² Cicero felrója Naeviusnak, hogy miért nem kérte ki egy *iuris consultus* véleményét arról, hogy mit kell tenni egy esetleges *vadimonium* elmulasztását követően (Quinc. 17,53):

Cum ius amicitiae, societatis, adfinitatis ageretur, (...) eo tempore tu non modo non ad C. Aquilium aut L. Lucilium rettulisti, sed ne ipse quidem te consuluisti, ne hoc quidem tecum locutus es: „Horae duae fuerunt: Quinctius ad vadimonium non venit. Quid ago?”

„Amikor barátság, társasági és rokoni viszony jogáról volt szó (...) akkor nem C. Aquiliushoz vagy L. Luciliushoz fordultál, de még önmagaddal sem tanácskoztad meg, és nem mondtad magadnak: „Elmúlt reggel nyolc óra, Quinctius nem jelent meg a kitűzött időpontban. Mit tegyek?” (Nótári Tamás fordítása)

Cicero itt az eljáró bírót (C. Aquilius Gallus) és annak *consiliumának* egy tagját (L. Lucilius) szövi bele a beszédébe, akik mindketten gyakorló *iuris peritusok* voltak, s – kissé eldramatizálva – szemére veti Naeviusnak, hogy az általa hivatkozott tényhelyzetet illetően nem fordult e jogászokhoz *responsum*ért. Majd Cicero e „mulasztás” utólagos „pótlásaként” maga kér (fiktív módon) *responsumot* Naevius nevében. Ugyan Cicero beszéde ezen a ponton túlzottan színpadias és a kérdés meglehetősen irányított jellegű, azonban mégis bepillantást enged a *responsum* kérésének a gyakorlatába (Quinc. 17,54):

(...) quaero abs te, C. Aquili, L. Lucili, P. Quinctili, M. Marcelle: vadimonium mihi non obiit quidam socius et adfinis meus quicum mihi necessitudo vetus, controversia de re pecuniaria recens intercedit; postulone a praetore ut eius bona mihi possidere liceat, an, cum Romae domus eius, uxor, liberi sint, domum potius denuntiem? (...) non multum me fallit, si consulamini, quid sitis responsuri: primum exspectare, deinde, si latitare ac diutius ludificare videatur, amicos convenire, quaerere quis procurator sit, domum denuntiare.

E szöveg szerkezetében a Digestából is jól ismert *quaero – respondit* sémát követi.²⁴³ A *iuris consultusokhoz* címzett – fiktív – nyilatkozat szerkezetileg két részre bontható: 1) a tényállás rövid megfogalmazása (*vadimonium – intercedit*) és 2) a konkrétan lehatárolt jogi kérdés felvetése (*postulone – denuntiem*). Minden valószínűség szerint ez a tömörített szövegrész a *responsum*-kérés gyakorlatát tükrözi vissza, amely szerint a fél először röviden összefoglalja az ügyet, majd meghatározza a megválaszolandó jogi problémát. Jelen esetben egy eljárásjogi kérdésről van szó, amely elvi lényegét tekintve úgy foglalható össze, hogy: mit kell tenni abban az esetben, ha a *vadimonium* kötelezettje elmulasztotta a megjelenési határnapot. Majd Cicero a következő – fokozatosság elvére épülő – „szakvéleményt” adja a *iuris consulti* szájába: először várni kell (*exspectare*). E „kivárási időt” követően pedig, ha úgy tünne, hogy a mulasztó fél rejtőzködik és ezzel huzamosabb ideig kijátssza

²⁴¹ PÓLAY 1988: 16.

²⁴² SCHULZ 1961: 62.

²⁴³ Vö. Mod. 8 resp. D. 5,3,47; Iav. 3 epist. D. 7,1,54; Scaev. 1 resp. D. 8,2,41,1; Paul. 3 resp. D. 8,3,37 stb.

a másik felet (pontosabban: annak perindítási szándékát), akkor – a következő lépésben – fel kell keresni az érintett személy barátait, tudakozódni kell arról, hogy ki a képviselő (*procurator*), ill. értesítést kell küldeni az otthonába.

Álláspontom szerint Cicero a *si latitare ac diutius ludificare videatur* megfogalmazással egyértelműen a praetori edictumklauzulában rögzített (D. 42,4,7,1) *qui fraudationis causa latitabit* tényállási elemekre utal. Ezeket a tényállási elemeket a *missio in bona* elrendelésekor – álláspontom szerint – az eljáró magisztrátusnak vizsgálnia kellett és e tényállási elemeket megalapozó tényeket, körülményeket a kérelmezőnek kellett valószínűsíteni.²⁴⁴ És ezen a ponton mondja Cicero, hogy a *fraudationis causa latitatio*t nem alapozza meg önmagában az, hogy valaki *vadimonium*ot mulasztott. Ez a tény kizárólag a valószínűsítési láncolat egy láncszemét alkothatja, azonban többletkörülmények igazolása szükséges ahhoz, hogy a rejtőzködés (*latitatio*) jogi minősítése megállapítható legyen. Cicero alapján az 'elrejtőzés' valószínűsítésére alkalmas körülmény elsősorban maga az időmúlás, azaz abban az esetben merülhet fel egyáltalán a rejtőzködés minősítésének jogi lehetősége, ha a megjelenési kötelezettség elmulasztásától számítva egy huzamosabb (*diutius*) időköz már eltelt. Megjegyzendő, hogy a „huzamosabb” időköz mértékének a megítélése mérlegelés körébe eső kérdés, azonban Cicero itt arra utal, hogy a megjelenési időpont elmulasztásból „azonnal” nem lehet arra következtetni, hogy a kötelezett rejtőzködjön.

Viszont – Cicero álláspontja szerint – önmagában a mulasztás és a „huzamosabb” idő elteltének igazolása sem elegendő a rejtőzködés valószínűsítéséhez, hanem a jogosultnak azt is igazolnia kell, hogy megtett minden objektíve elvárható intézkedést a kötelezett felkutatására (pl. a barátaitól való érdeklődés; annak vizsgálata, hogy a fél hagyott-e hátra *procurator*t, a kötelezett otthon való értesítése). Ha pedig a kérelmező megfelelően igazolja (pl. tanúkkal), hogy ezek az intézkedések sem vezettek eredményre, úgy e többletkörülmények már megalapozhatják a *latitatio* valószínűsítését.

Összegezve tehát: önmagában egy *vadimonium* elmulasztása nem szolgálhat alapul a *latitatio* valószínűsítéséhez, amely pedig egyik érdemi előfeltétele a *missio in bona* elrendelésének. Azaz: a *vadimonium* elmulasztásának *ipso facto* nem lehet a jogkövetkezménye a vagyonba való beutalás (*missio in bona*).

3.4. Naevius és Alfenus között létrejött *vadimonium*-megállapodások

Cicero perbeszédében Naevius és Quinctius relációján kívül más személyi vonatkozásban is felmerülnek *vadimonium*-megállapodások, mégpedig Naevius és Alfenus – mint Quinctius *procurator*a – között. Naevius és Alfenus közötti *vadimonium*ok körében két típus különíthető el: 1) *vadimonium*, amely alapján Naevius a saját megjelenésére tesz ígéretet (Quinc. 19,61); 2) *vadimonium*, amely alapján Naevius egy harmadik személy (azaz: Quinctius) megjelenésére tesz ígéretet²⁴⁵ (Quinc. 7,29 és 21,67).

Elsőként vizsgáljuk meg az Alfenus által a saját megjelenésére tett *vadimonium*ot. A perbeszéd alapján – miként arra a pertörténetben röviden utaltam – a *missio in bona*

²⁴⁴ SCHEIBELREITER 2018: 179. egy egészen más kérdést vizsgálva, de az általam kifejtettekhez nagyon hasonló eljárásjogi gondolatvezetés mellett írja a következőket: „[w]enn nun ein Kläger die *actio de dolo* erfolgreich beantragen will, so muss er glaubhaft darlegen, dass der von ihm geschilderte Sachverhalt insofern eine Rechtsverletzung beschreibe, als damit der typisierte Tatbestand der Formel verwirklicht worden sei”. Scheibelreiter is amallett érvel, hogy a felperesi kérelemre nem lehet automatikusan kiadni az *actio de dolo* formuláját, hanem a felperesnek valószínűsítienie kell („muss er glaubhaft darlegen”), hogy az általa előadott tények megalapozhatják a jogsértést.

²⁴⁵ Lásd ehhez a III. Fejezet 3.2. alpontjában – a *factum alienum* vonatkozásában – kifejtetteket.

folyamatba vételét követően kihelyezésre kerültek a végrehajtási hirdetmények, amelyeket Alfenus önhatalmúlag eltávolított (Quinc. 6,27; 19,61; 20,63). Alfenus arra hivatkozott, hogy ő mint képviselő (*procurator*) kész fellépni Quinctius érdekeinek a védelmében. E vonatkozásban pedig a Quinc. 19,61 és 20,63²⁴⁶ forráshelyek egy igen értékes bepillantást engednek számunkra a magánjogi peres vitarendezési eljárás dinamikájába. Az elsőként említett forráshelyben az ügyvéd (azaz: Cicero) Alfenusnak a képviselői minőségében kifejtett tevékenységét ekként méltatja (Quinc. 19,61):

Debere tibi dicis Quinctium, procurator negat; vadari vis, promittit; in ius vocas, sequitur; iudicium postulas, non recusat.

„(Naevius te) azt mondod, hogy Quinctius tartozik neked, a *procurator* ezt tagadja, *vadimonium*ot akarsz, ő ezt (stipulációban) megígéri, perbe hívod, ő követ, kérelmez a kereseti *formula* kiadását, ő (annak elfogadását) nem utasítja vissza.”

Cicero itt áttekinti a peralapításig terjedően a perelőkészítési és az *in iure* eljárási szak legfontosabb stádiumait. Az első lépésként a felek „informálisan” egyeztetnek a követeléstől (pl. az egyik fél követelést állít, amelyet a másik fél egészben vagy részben elismerhet, vagy tagadhat): *debere tibi dicis Quinctium, procurator negat*.

Ha a felek ebben az informális szakaszban ki tudnak egyezni, akkor minden további jogi lépés szükségtelen. Megegyezés hiányában kerül a vitarendezés az ún. „*in vadimonio*” szakaszba (vö. *res esse in vadimonium coepit*), amelyben a felek peren kívüli *vadimonium*ban állapodnak meg: *vadari vis, promittit*. Mint azt fentebb kifejtettük, a peren kívüli *vadimonium* alapvetően két célt szolgálhatott: egyrészt a felek a *vadimonium* időpontjában tovább egyezkedhetnek (és ezáltal peren kívüli egyezséget köthetnek), másrészt pedig a peres eljárást előkészíthetik.

Az egyezségkötés elmaradása esetén következtetett a perindítás fázisa.²⁴⁷ Gai. 4,183 rögzíti, hogy „aki valakit perelni akar, az illetőt perbe kell hívnia” (Brósz Róbert fordítása),²⁴⁸ azaz a peres eljárás kezdő jogcselekménye az *in ius vocatio* volt: *in ius vocas, sequitur*.

A *postulo* ige általános jelentésben valamilyen kérelem előterjesztését jelenti *in iure apud eum, qui iurisdictioni praeest* (Ulp. 6 ad ed. D. 3,1,1,2) „az *in iure* eljárási szakban

²⁴⁶ Quinc. 20,63: *Fatetur enim libellos Alfenum deiecisse, vadimonium promisisse, iudicium quin acciperet in ea ipsa verba quae Naevius edebat non recusasse.*

²⁴⁷ METZGER 2000: 152-154. álláspontja ezzel szemben az, hogy Cicero itt nem egy darab eljárás különböző fázisairól beszél, hanem két elkülönülő eljárásról. Nézete szerint: egyrészt van a felek között egy jogvita Quinctius tartozását illetően, valamint egy másik vita a Quinctius által elmulasztott *vadimonium* ügyében (152.). Elmélete alapján Quinctius tartozása felőli vita *in iure* szakba lépett (érvelése szerint erre vonatkozik a *debere tibi dicis Quinctium, procurator negat* szövegrész, azaz: Metzger ezeket a cselekményeket már *in iure* szakban tett nyilatkozatokként értékeli). Majd ebben az *in iure* eljárásban Alfenus egy halasztást ér el, azaz: a felek között megkötésre kerül egy halasztási *vadimonium* (tehát egy peres *vadimonium*). Ezt követően – Metzger megfogalmazása szerint (153.) – „Naevius elveszíti a türelmét” („Naevius than becomes impatient”), ennek következtében taktikát vált: pert indít a Quinctius által elmulasztott *vadimonium*ra alapítva és ebben az ügyben idézi meg Alfenust mint képviselőt (tehát: az *in ius vocatio* már a Quinctius által elmulasztott *vadimonium* miatti bírság megfizetése iránt indított eljárás perkezdő jogcselekménye). Metzger elmélete figyelemre méltó, azonban jogilag nem magyarázható meg az, hogy ebben az esetben akkor Naevius miért tért vissza a társasági jogvitából fakadó alapperhez azt követően, hogy Quinctius ismét visszaérkezett Rómába, egyszerűbb lett volna ugyanis marasztalást elérni vele szemben a *vadimonium desertum* alapján (mivel a stipulációból az adósnak objektív felelőssége keletkezik, és a kimentési okok igen szűkre szabottak).

²⁴⁸ Gai. 3,193: *In summa sciendum est eum, qui cum aliquo consistere uelit, in ius uocare oportere (...)*

az előtt, aki jogszolgáltatási hatáskörrel bír”.²⁴⁹ A *iudicium* szakkifejezés pedig igen sokrétű jelentéstartamot magában rejtő jogi fogalom, amelyek közül az egyiket a Heumann – Sackel-féle Handlexikon az alábbiak szerint fogalmazza meg: „[d]a im Formularprozeß die Streitbegründung durch magistratische Zulassung der von den Parteien verlangten bzw. angenommenen konkreten Formel erfolgt, so kann in zahlreichen Wortverbindungen Wort und Begriff des *iudicium* durch *formula* vertreten werden”.²⁵⁰ Az *in iure* eljárási szakban az igényérvényesítő fél egyik legfontosabb eljárási cselekménye az, hogy kérelmezze a jogszolgáltató magisztrátustól az eljáró bíró megnevezését is tartalmazó kereseti *formula* kiadását. E vonatkozásban Cicero így fogalmaz: *iudicium postulas, non recusat*,²⁵¹ vagyis: Naevius a jogszolgáltató magisztrátustól kérelmezte egy már meghatározott *formula* kiadását,²⁵² amelyet Alfenus nem utasított vissza (*iudicium non recusare = iudicium accipere*²⁵³), azaz Alfenus kész volt a kérelmezett formula alapján perbe bocsátkozni, azt „elfogadni”.²⁵⁴

Összefoglalóan: a Quinc. 19,61 alapján a formularis per dinamikáját a felek közötti vita kialakulásától a peralapítás „kapujáig” terjedően a következő lépcsőzetes ábrával lehet szemléltetni:²⁵⁵

iudicium postulas – non recusat

in ius vocas – sequitur

vadari vis – promittit

debere dicis – negat

Majd az eljárásjogi helyzet a felek között akként alakult, hogy Naevius – azt követően, hogy Alfenus képviselőként elfogadta a *formulát* – egy újabb nyilatkozatot intézett a *praetor*hoz, amelyben kérte a képviselő (*procurator*) *cautio iudicatum solvi* adására való kötelezését (Quinc. 20,63). A *praetor* e kérelemnek helyt adott és kötelezte Alfenust e perbeli biztosíték teljesítésére. Alfenus azonban ezt a praetori rendelkezést megtámadta (*appellare*) a *tribunusok* előtt (Quinc. 20,63). Cicero perbeszédében az *appello* ige jogi tartalma nem feleltethető meg a mai fogalmaink szerinti „fellebbezésnek” mint rendes perorvoslati jogintézménynek. Itt arról van szó, hogy az egyik magisztrátus döntésének végrehajtása ellen – meghatározott feltételek fennállása esetén – egy másik magisztrátus „vétőját”, „tiltakozó közbelépését” (*intercessio*) lehetett kérelmezni.²⁵⁶ Ez a „közbelépési

²⁴⁹ JAKAB 1993: 129.

²⁵⁰ HEUMANN–SECKEL 1907: 295. sv. *iudicium*.

²⁵¹ JAHR 1960: 170–173. a *postulare iudiciumot* az *editio* jogintézményével hozza összefüggésbe. Véleménye szerint a *postulare iudicium* és az *edere iudicium* nem két elkülönülő jogcselekmény, hanem egyazon cselekmény két aspektusa. Véleménye szerint a felperes a magisztrátus előtt javaslatot tesz egy formulamegfogalmazásra, amely egyrészt jelenti a magisztrátus irányában e formula kiadásának a kérelmezését (*postulatio*), másrészt pedig az alperes irányában a kereset közlését (*editio*).

²⁵² WOLF 1968: 17.; JAKAB 1997: 278.

²⁵³ Vö. Quinc. 20,62: *et, cum is iudicium acceperit pro Quintio*.

²⁵⁴ WOLF 1968: 15. és 17–18. hangsúlyozza, hogy a helyes szövegértelmezés szerint Alfenus még nem fogadta el a *formulát*, hanem csak „kész volt arra”, hogy azt elfogadja. A peralapítás vonatkozásában továbbá FÖLDI 2023: 32. meggyőzően érvel amellett, hogy a formularis eljárásban a *litis contestatio* folyamatát közjogi és magánjogi aktusok szőtték át, amely utóbbi esetében a felek interakciójának különösen fontos szerepe volt, erre tekintettel pedig Wlassak – nem szó szerint értendő – „szerződési elmélete” („Vertragstheorie”) – az uralkodó felfogással ellenében – mégis helytálló lehet.

²⁵⁵ Vö. PLATSCHEK 2003: 374.

²⁵⁶ KASER–HACKL 1996: 502. 3. lj.

jog” (vétójog) a néptribunusokat – a *dictator* kivételével – minden magisztrátussal szemben megillette.²⁵⁷

Hogy pontosan mi történhetett a *tribunus* előtti eljárásban, az meglehetősen homályos. A perbeszédből az azonban kiderül, hogy mindkét fél – Alfenus és Naevius – megjelent a *tribunus*(ok) előtt, akik viszont nem emeltek vétót a *praetor* határozatával szemben. Cicero állítása szerint M. Brutus néptribunus nyilvánosan kijelentette, hogy kész közbelépni akkor, ha Alfenus és Naevius nem tudnak egyezsége jutni a vitás kérdést illetően (Quinc. 20,65: *M. Brutus intercessurum se dixit palam, nisi quid inter ipsum Alfenum et Naevium conveniret*). Majd ez az egyezés létre is jött a felek között (Quinc. 7,29):

Appellantur tribuni; (...) ita tum disceditur ut Idibus Septembribus P. Quinctium sisti Sex. Alfenus promitteret.

Tehát: Alfenus a tribunusokat hívta segítségül (azaz: kérelmezte az *intercessio*jukat a *praetori* döntéssel szemben), majd a felek – a tribunusi eljárásból – azzal távoztak, hogy Alfenus stipulációban ígéretet tett Naeviusnak²⁵⁸ arra, hogy Quinctius szeptember idusán (szeptember 13-án) – meghatározott helyen és órában – megjelenik. E megállapodásnak az alapeljárásra gyakorolt joghatása nem egyértelmű, a szövegből az eljárásjogi következmény egyértelműen nem állapítható meg. Az rögzíthető, hogy *intercessio* nem történt, amely hatálytalanította volna a *cautio iudicatum solvit* elrendelő *praetori* határozatot.

Erre tekintettel Metzger véleménye szerint a tribunus előtti eljárás nem vezetett eredményre, így nem volt semmi hatása az alapperre.²⁵⁹ Továbbá Metzger azt is megjegyzi, hogy Cicero nem tesz arról említést, hogy vajon a *vadimonium*ot a *praetor* kényszerítette-e ki, illetőleg utal arra is, hogy természetesen annak nem lenne semmilyen jogi akadálya, hogy a *procurator* az *in iure* eljárásban ígéretet (*vadimonium*ot) tegyen a képviselt személy megjelenésére.²⁶⁰ (Ezekből arra következtek, hogy Metzger abból indul ki, hogy a felek között a *vadimonium* az *in iure* – azaz a *praetor* előtti – eljárásban jött létre.)

A magam részéről nem osztom teljes körűen Metzger nézetét. Helyes az a megállapítás, hogy a tribunus oldaláról hatósági aktus (*intercessio*) nem történt. A szövegértelmezésem alapján viszont a *vadimonium* megkötésére nem a *praetori* (*in iure*) eljárásban, hanem a tribunusi eljárásban (a tribunus előtt) került sor. Miként Cicero fogalmaz: *appellantur tribuni (...) ita tum disceditur ut Idibus Septembribus P. Quinctium sisti Sex. Alfenus promitteret*, azaz: „megszólítottak a tribunusok (ti. a tribunusokhoz fordultak) (...) aztán úgy hagyattatott ott (ti. Alfenus), hogy megígérte P. Quinctius megjelenését szeptember idusára (szeptember 13-ára)”. A *disceditur* igét akként értelmezem tehát, hogy „Alfenus ott hagyattatott”, azaz a másik fél (azaz: Naevius) akként távozott a tribunusi eljárásból (és nem a *praetor* elől!), hogy megkötötte ezt a *vadimonium*-stipulációt Alfenusszal. Itt viszont egyértelmű, hogy – Cicero elmondása szerint – nem Alfenus, hanem Naevius állt közvetett módon „hatósági kényszer alatt”, mivel a néptribunus a határozat meghozatala előtt tájékoztatta a feleket: 1) vagy egyezséget kötnek az eljárásban, 2) vagy pedig vétót emel (Quinc. 20,65: *M. Brutus intercessurum se dixit palam, nisi quid inter ipsum Alfenum et Naevium conveniret*). Eljárásjogilag mindenféleképpen különös jelentőséget kell tulajdonítani ennek a tribunus előtt kötött megállapodásnak, ezáltal – értelmezésem szerint – Naevius (ideiglenesen) „elállt” attól az eljárástól, amelyet az Alfenusszal kötött *in ius*

²⁵⁷ MEDICUS 1979: 1420.; PÓKECZ Kovács 2015: 87.

²⁵⁸ Quinc. 21,66: *Alfenus promittat Naevio sisti Quinctium*.

²⁵⁹ METZGER 2000: 154-155.

²⁶⁰ METZGER 2000: 155.

vocatioval indított meg (azaz: ezt a perviszonyt a tribunusi eljárásban kötött egyezséggel a felek maguk „tették félre”). A modern perjogi fogalmaink közül ez a helyzet talán az „eljárás szüneteléséhez” állhat a legközelebb.

Most vessünk egy pillantást a *vadimonium*-megállapodás jellegére. Ezek szerint Alfenus *vadimoniumot* ígért Quinctius megjelenéséért. Gellius (NA 16,10,8) közlése szerint a Kr. e. II. század folyamán (a *lex Aebutia* hatályba lépésével) – több jogi fogalom mellett – a *vas* szakkifejezés is „erejét veszítette”, „elavuttá vált” (*evanesco*).²⁶¹ Elképzelhető, hogy a *vas* megnevezést – mint *duodecim tabularum antiquitast* – a Kr. e. I. században a jogi szaknyelvben már nem használták, azonban éppen a tárgyalt cicerói forráshely bizonyítja, hogy a *vas* fogalma mögött rejlő jogi koncepció nem tűnt el nyomtalanul. Miként Varro megfogalmazta (Varr. ling. 6,74): *vas appellatus, qui pro altero vadimonium promittebat*. A Qunic. 7,29 §-ában vázolt tényállás pedig minden további nehézség nélkül szubszumálható Varro fogalom meghatározása alá.²⁶² Itt fontos még azt is megemlíteni, hogy ebből a stipulatióból nem keletkezett megjelenési kötelezettsége Quinctiusnak. Azaz: ez a megállapodás nem ütközött a *nemo factum alienum promittere potest* elvébe, ugyanis a szerződés tartalma szerint nem arra irányult, hogy 3. személynek meg kell jelennie, hanem arra: hogy a *promissor*nak bírságot kell fizetnie abban az esetben, ha a 3. személy nem jelenik meg (tehát a 3. személy megjelenése nem a szerződés tárgya, hanem a szerződés felfüggesztő feltétele volt).²⁶³

Végül a perbeszédből azt is megtudjuk, hogy Quinctius eleget tett az Alfenus által ígért *vadimonium*nak és e megjelölt helyen és időpontban megjelent (Quinc. 21,66): *Venit ad vadimonium Quinctius*. Tekintettel arra, hogy ez a *vadimonium* szintén nem az *in iure* eljárásban a *praetor* által elrendelt, hanem a felek privátautonomiája körében megkötött megállapodás volt, így ez is peren kívüli *vadimonium*nak minősíthető. Ez azt jelenti, hogy a *vadimonium*on való megjelenést követően Naeviusnak Quinctiust is perbe kellett hívnia (*in ius vocare oportet*).

4. Zárókövetkeztetések

- 1) Ha részleteiben áttekinthetjük a beszédet, akkor kirajzolódik előttünk a római (magánjogi) vitarendezési eljárás dinamikája, amely egy – fokozatosság elvére épülő – cselekményláncon alapul. Ez a láncolat négy elemből áll. Elsőként a felek a – perindítás szándékát még mellőzve – akár személyesen, akár közvetítőkön keresztül egyeztetnek a vitás kérdéstről. Abban az esetben, ha ez nem vezet eredményre, úgy az ügy eljuthat a peren kívüli *vadimonium* szakaszába (*res esse in vadimonium coepit*), amelyben továbbra is nyitva áll a megegyezés lehetősége azzal, hogy az álláspontok esetleges „befagyását” követően ezen egyeztetés átfordulhat perelőkészítésbe. Ennek az a célja, hogy a felek – az eljárás koncentrált lefolytatása érdekében – felkészüljenek az *in ius vocatiót* követő *in iure* eljárásra. Az *in ius vocatio*val lép az eljárás a harmadik fázisba. Ezzel a jogcselekménnyel az ügy ismét szintet „ugrik” és peres szakaszba kerül. A negyedik láncszem pedig a peralapítást követő bizonyítási eljárás (*apud iudicem* szak).

²⁶¹ Gell. NA 16,10,8: *sed enim cum proletarii et assidui, et sanates, et vades et subvades, et viginti quinque asses, taliones, furtorumque quaestio cum lance et licio evanuerint, omnisque illa duodecim tabularum antiquitas nisi in legis actionibus centumviralium causarum lege Aebutia lata consopita sit (...)*.

²⁶² Vö. még Plaut. Curc. 138-139. és 162-163.

²⁶³ FINKENAUER 2010: 116-117. 128. lj.

- 2) A peren kívüli viszonyokban civiljogi hatállyal a *vadimonium* „elhalasztása” (*vadimonium differe*) technikailag két üggyellett volt lebonyolítható. Egyrészt: a korábbi *vadimonium* jogi sorsát le kellett zárni, amely egy stipulatio esetén – valós teljesítés hiányában – *acceptilatio* útján volt lehetséges. Ezt követően pedig a felek egy újabb stipulatioiban rögzítették az új megjelenési határnapot. Ebből a folyamatból is a felek (perindítás előtti) nagyfokú kooperációs készségének szükségessége tükröződik vissza.
- 3) Elképzelhető az, hogy nem csak a felperesnek, hanem az alperesnek is közölnie kellett a legfontosabb bizonyítékait még a *litis contestatio*t megelőzően, azt követően pedig – fő szabály szerint – újabb bizonyítékokra nem hivatkozhatott (a „meglepetés” bizonyítási eszközök kizárása).
- 4) Önmagában egy *vadimonium* elmulasztása nem szolgálhat alapul a *latitatio* valószínűsítéséhez, amely pedig egyik érdemi előfeltétele a *missio in bona* elrendelésének. Azaz: a *vadimonium* elmulasztásának *ipso facto* nem lehet a jogkövetkezménye a vagyonba való beutalás (*missio in bona*).

III. FEJEZET

A SULPICIUS ARCHÍVUM VADIMONIUM OKIRATAI

1. Bevezetés

Az *iffabb Plinius* így elevenítette fel barátjának – a történetíró Tacitusnak – írt egyik levelében a *Vesuvius* Kr. u. 79. évi kitörése alkalmával átélt megrázó emlékeit (Plin. ep. 6,20,13-15):²⁶⁴ „[e]kkor hamueső kezd hullani, egyelőre csak ritkásan. Hátrapillantok: mögöttünk sűrű sötétség terjengett, elborította a földet, rohanó áradat módjára hömpölygött utánunk. (...) Alig tekintünk körül, máris sötétség szakad ránk, nem olyan, mint a holdtalan vagy felhős éjszaka, hanem olyan, mint mikor zárt helyiségben eloltják a lámpát. (...) Voltak, akik maguk baján, mások szeretteik sorsán siránkoztak, akadtak olyanok is, akik halálfélelmükben a halálért esedeztek, sokan az égi istenek felé nyújtották karjukat, sokan mások azt hangoztatták, hogy nincsenek már sehol sem istenek, és rászakadt a világra az a bizonyos utolsó, örökké tartó éjszaka”.²⁶⁵ Ugyanezt a katasztrófát – 1700 év távlatából – *Johann Wolfgang von Goethe* – az itáliai utazásai során vezetett naplójában – már a következőképpen értékeli: „Sonntag waren wir in Pompeji. Es ist viel Unheil in der Welt geschehen, aber wenig, das den Nachkommen so viel Freude gemacht hätte. Ich wuß nicht leicht etwas Interessantes”.²⁶⁶

E „szerencsés tragédia” különös módon érinti a modern jogi romanisztika világát is. 1959 áprilisában történt ugyanis, hogy a Pompejit Salernóval összekötő autópálya építési munkálatai során, a Pompeji közelében fekvő Murècine városrész határában egy antik villa maradványait fedezték fel az építőmunkások.²⁶⁷ A villa pontos rendeltetéséről csak feltételezéseink vannak. A leginkább elfogadott álláspont szerint ez az épület egykoron egy szakmai *collegium* székhelye lehetett.²⁶⁸ 1959. július 24-én e villa egyik étkezőhelyiségében (*triclinium*), egy vesszőkosárban elhelyezve találtak rá a (ma) Sulpicius archívumnak nevezett okirategyüttesre (viaszostáblákra, *tabulae ceratae*).²⁶⁹

²⁶⁴ Plin. ep. 6,20,13-15: *Iam cinis, adhuc tamen rarus. Respicio: densa caligo tergis imminebat, quae nos torrentis modo infusa terrae sequebatur. (...) Vix consideramus, et nox — non qualis illunis aut nubila, sed qualis in locis clausis lumine extincto. (...) hi suum casum, illi suorum miserabantur; erant qui metu mortis mortem precarentur; multi ad deos manus tollere, plures nusquam iam deos ullos aeternamque illam et novissimam noctem mundo interpretabantur.*

²⁶⁵ Borzsák István fordítása.

²⁶⁶ Fordítás: „Vasárnap Pompejiben voltunk. Sok szerencsétlenség történt már a világon, de kevés, amely az utókornak annyi örömet szerzett volna. Érdekesebbet nem egykönnyen tudok elképzelni”. (Rónay György fordítása.)

²⁶⁷ WOLF 2010: 17.

²⁶⁸ CAMODECA 1999: 11.; GRÖSCHLER 1997: 24skk.; PÓKECZ KOVÁCS 2009: 316.; WOLF 2010: 18.

²⁶⁹ CAMODECA 1999: 11skk. részletesen ismerteti az okiratok felfedezésének történetét.

Sajnos a régészek és a muzeológusok nem tudták megmenteni az összes Murécínében talált viaszostáblát az utókor számára, ugyanis az ásatási munkálatok során vagy röviddel azt követően sok tábla elkallódott, vagy olyan súlyosan károsodott, hogy bárminemű rekonstrukció lehetetlenné vált. Ennek következtében ma már nem tudjuk pontosan, hogy az eredeti leletgyűttes hány okiratot is tartalmazhatott, de *Camodeca* becslése szerint ez a szám akár a 350-et is elérhette.²⁷⁰

A Sulpicius archívum a nevét arról a bankárdinasztiáról kapta, amelynek irattárába ezen okiratok tartoztak. A Sulpiciusok felszabadított rabszolgák voltak,²⁷¹ akik egy bankházat²⁷² vezettek a campániai Puteoliban. Az archívumban található okiratok közül a legkorábbi Kr. u. 26. március 18-ai, a legkésőbbi pedig 61. július 14-ei keltezésű. Ebben az időszakban Puteoliban pezsgő gazdasági élet folyt, ugyanis a Kr. u. I. században itt működött Itália legnagyobb tengeri kikötője. Ide érkeztek be azok a nagy kereskedelmi hajók, amelyek Egyiptomból hozták a gabonát Róma számára. Az a gazdaságilag pezsgő környezet, amely Puteolit a Kr. u. I. század első felében jellemezte, kedvező feltételeket biztosított a fejlett jogélet kialakulásához.

Most térjünk vissza röviden a szóban forgó okiratlethez. Megjegyzendő, hogy már korábban is került elő jelentősebb számú – jogügyleti tartalmat dokumentáló – viaszostáblákat tartalmazó lelet (itt elég csak az ún. dáciai viaszostáblák okirati anyagára,²⁷³ vagy Iucundus bankár nyugtaarchívumára²⁷⁴ utalni). Azonban egyik lelet sem tartalmazott – sem számát, sem pedig ügyleti sokszínűségét tekintve – a murécinei gyűjteményhez fogható. A Sulpicius archívum okiratai érzékletes képet festenek a római jog kutatói számára a korai principátus Itáliájának mindennapi jogéletéről.²⁷⁵

2. A Sulpicius archívum *vadimonium*-okiratainak a jogtörténeti kutatásokban betöltött jelentősége

A *Camodeca* által publikált 127 dokumentum között 16 darab – teljes vagy részleges – *vadimonium*-okirat és 6 darab *vadimonium* határnapon való megjelenést rögzítő tanúsítvány (*testatio sistendi*)²⁷⁶ található (TPSulp. 1-21, + 1 bis),²⁷⁷ azaz: a *vadimonium*hoz köthető

²⁷⁰ CAMODECA 1999: 19.

²⁷¹ A Sulpicius dinasztia társadalmi állásához lásd részletesen GRÖSCHLER 1997: 58skk.

²⁷² Az ókori bankházakról és a bankárok szerepéről részletes leírást ad ANDREAU 1999: 30skk.; FÖLDI 1991/1992: 223.

²⁷³ Lásd ehhez PÓLAY 1972: 13skk.

²⁷⁴ Lásd ehhez GRÖSCHLER 1997: 22sk.; WOLF 1983: 43. Lucius Caecilius bankár házában összesen 153 darab okiratot fedeztek fel. Lásd ehhez HÜTTEMANN 2017: 11-28.

²⁷⁵ A szerződési gyakorlat kutatásának jelentőségéhez lásd JAKAB 2013: 14skk.

²⁷⁶ Amennyiben a kötelezett a megállapított helyen és időben – megállapodásszerűen – megjelent, úgy a jogosult erről egy tanúsítványt (*testatio sistendi*) állított ki. A *testatio sistendi* formulájára példaként álljon itt a TPSulp. 16 okirai szövege [TPSulp. 16. Tab. 1, pag. 2 (*graphio, scriptura interior*): [T]i(berio) [Claudio] Caesare Aug[usto] V] / T(ito) F[il]i[us] vi]o [Vespa]s[ia]no [co(n)s(ulibus) / III k(alendas) N[ovembr(es)] / [P]uteolis in foro [a]nt[e] / aram Augusti Hord[ionia] =/nam C(aius) Sulpicius Cinn[a] =/mus hora tertia stetit. Fordítás: „Tiberius Claudius Caesar Augustus – (akinek ez az) ötödik (alkalommal való konzulása) – és Titus Flavius Vespasianus konzulok évében november Kalendae-ja előtti harmadik napon Puteoliban, a fórumon, az augusztusi hordioniana oltár előtt Gaius Sulpicius Cinnamus a harmadik órában megjelent”. Láthatjuk tehát, hogy ebben az okiratban a felek mintegy jegyzőkönyvszerűen okiratozták a *vadimonium*-megállapodásban foglaltak megtartását. A dokumentumot tanúk hitelesítették pecsétjükkel, és ezt a stipulatio kötelezettje (*promissor*) – mint okirati bizonyítékot – használhatta fel abban az esetben, ha stipulator esetleg tagadta volna a *vadimonium*-megállapodás teljesítését.

²⁷⁷ CAMODECA 1999: 49.

okiratok a Sulpicius archívumból fennmaradt dokumentumok 17 %-át teszik ki.²⁷⁸ Ez a statisztikai adat is azt a feltételezést erősíti, hogy a *vadimonium* lényeges „építőelem” volt a magánjogi jogviták rendezésére irányuló eljárások lebonyolításban (dinamikájában).

A nem jogász irodalom egyes szöveghelyei alapján már régóta kézenfekvő volt a római jog kutatói számára, hogy a jogász irodalomból ismert ediktális – peres – *vadimonium* mellett a gyakorlatban létezett egyfajta „peren kívüli” *vadimonium* is, amelyet a felek még a perindítást (pontosabban az *in ius vocatiót*)²⁷⁹ megelőzően kötöttek egymással.²⁸⁰ A peren kívüli *vadimonium* létezésének egyértelmű forrásbizonyítékai voltak – többek között – Cicero *pro Quinctio* perbeszédjének már elemzésre került szöveghelyei, továbbá – példaként – említhető még Horatius híres „fécsegő szatírája” is (serm. 1,9). Az antik szépirodalmi szerzők műveiből a jogtörténeti kutatók számos érdekes részletet ismerhetnek meg egy-egy jogintézmény működése kapcsán, illetőleg ez fordítva is igaz: az irodalomtörténészek mélyebb jogi ismeretek által pontosabb képet alkothatnak egy-egy *textus* helyes interpretációjáról. E két tudományterület metszéspontjára mutat rá Michael von Albrecht is, aki hangsúlyozza azt: „[d]a der Alltag jedes Römers mit juristischen Erfahrungen erfüllt ist und diese wiederum dem ‚Väterbrauch‘ verbunden sind, kommt der Gedankenwelt des Rechts auch für das Verständnis der schönen Literatur große Bedeutung zu”.²⁸¹

E két tudományterület közötti összefüggés igazolása céljából vessünk egy pillantást Horatius fent hivatkozott szatírájára (serm. 1,9). A költeményben elmesélt történet szerint Horatius a *via sacra*n sétált, amikor egy számára alig ismert férfi lépett oda hozzá, aki magát mint tudós „irodalmárt” mutatta be, s rögvest bizalmaskodni kezdett az éppen a beteg barátját meglátogatni igyekvő költővel. E „művelt széplélek” abból a célból kereste – tolakodó módon – Horatius társaságát, hogy az segítségére legyen abban, hogy Maecenas közelébe kerülhessen. Horatius a történet során több alkalommal igyekezett a kéretlen kísérőjétől udvariasan megszabadulni. E próbálkozások azonban eredménytelenek maradtak, míg végül e tolakodó útítársat – Apolló „közrehatására” (*deus ex machina*) – egy felperes perbehívása szakította el Horatiustól. Ezen epizód előzményeiről ekként ír Horatius (serm. 1,9,35-37):

ventum erat ad Vestae, quarta iam parte diei / praeterita, et casu tum respondere vadato / debebat, quod ni fecisset, perdere litem.

A költő elbeszélése szerint tehát: a fórumon álló Vesta-templomnál jártak éppen, amikor „a nap negyed része már eltelt” (a mai időmeghatározásunk alapján: 10 óra már elmúlt). Ezt a közlést követi a mondatban az *et casu tum respondere vadato debebat* rész. Ha áttekintjük a fordításokat, akkor e *textus* értelmezésével (fordításával) kapcsolatban egy változatos kép bomlik ki előttünk. A teljesség igénye nélkül utalok az alábbi fordítási változatokra:

- 1) „(...) und zufällig hatte mein Begleiter gerade jetzt einer Ladung zu folgen. Sein Erscheinen war verbürgt.” (Wilhelm Schöne);
- 2) „(...) und dort soll gerade er jetzt vor Gericht stehen.” (Franz Göller);
- 3) „Zufällig mußte sich mein Begleiter wegen eines Termins vor Gericht stellen (...)” (Otto Schönberger);

²⁷⁸ E dokumentumok szövegét lásd a *Függelék*ben.

²⁷⁹ METZGER 2023: 351. hangsúlyozza, hogy „[d]er Akt des *in ius vocare* lässt, materiell betrachtet, noch nicht den Prozess beginnen, sondern dient nur dazu, die Gegenwart einer Person zum Zweck einer rechtlichen Auseinandersetzung zu sichern (...)”. Egyrésztől igaza van Metzgernek, másrésztől azonban processzualis szempontból mégis az *in ius vocatio* aktuosa az a jogi mozzanat, amellyel maga az (*in iure*) eljárás a kezdetét veszi vö. pl. KASER–HACKL 1996: 64.; FÖLDI–HAMZA 2022: 169.

²⁸⁰ STEINWENTER 1948: 2057.

²⁸¹ ALBRECHT 2016: 526.

- 4) „(...) da musste er sich zufällig einem Vadimoniumsgegner stellen” (Johannes Platschek);
- 5) „(...) he was due to give answer to a plaintiff” (Rushton Fairclough);
- 6) „(...) most volt törvényre idézve, kezest is állított” (Bede Anna).

Most vizsgáljuk meg a forrást jogi perspektívából. A *vadari* igéből származtatható *vadato* szó használata egyértelműen arra utal, hogy a szövegértelmezés során egy *vadimonium*-tényállásból kell kiindulni. A *vadimonium* mint jogügylet egy stipulatio útján jön létre, amelyben a kötelezett arra tesz ígéretet, hogy egy meghatározott helyen és időben megjelenik. A *vadari* – a *stipulari* igéhez hasonlóan – többjelentésű ige. Egyrésztől jelentheti magát a *vadimonium* – mint kétoldalú jogügylet – megkötését, másrésztől pedig szimplán a jogosult által az adóshoz intézett (címezett) szóbeli kérdésfeltevést is.²⁸² Ez utóbbiból vezethető le az, hogy a *vadatus* – mint főnevesült participium – a *vadimonium* jogosultját jelölheti (azaz: *qui alium vadatus est*). Ebből következően a *vadato* kifejezés részeshatározói értelemben értelmezendő a szövegben és hozzávetőlegesen a következőképpen fordítható: „és véletlenül éppen akkor kellett válaszolni (nyilatkozni) a *vadimonium* jogosultja számára”.²⁸³

A másik értelmezési lehetőség – amelyet már Adolf Kiessling is említett a horatiusi szatírákhoz írt átfogó kommentárjában – az, hogy a *vadato* kifejezést – hasonlóan a *sortito*, *compecto*, *auspicato* rögzült kifejezésekhez – „hiányos” *ablativus absolutus*nak (*ablativus absolutus mancus*) tekintjük.²⁸⁴ Ebben az esetben a *vadato* szó magyarul a „miután *vadimonium*ot tett”, azaz (értelmező fordításban): „*vadimonium* alapján” kifejezéssel lenne visszaadható. E megfontolás szerint tehát a tagmondat a következőképpen fordítandó: „és véletlenül a *vadimonium* alapján (éppen) akkor kellett válaszolnia (választ adnia)”. A *respondere debet* kifejezést azonban itt nem indokolt szó szerinti fordításban visszaadni. Tekintettel arra, hogy „(szóban) válaszolni” csak személyes megjelenés esetén lehetséges, azért ehelyütt érdemes a *respondere* igét átvitt értelemben „megjelenni” jelentéstartalommal fordítani. Ezek szerint – az általam helyesnek tartott – fordítási javaslat a következő: „és véletlenül a *vadimonium* alapján éppen akkor kellett (személyesen) megjelenni”.

Bármelyik fordítási variánst fogadjuk is el helyesnek, egy tény az elemzett szöveg-hely alapján mindenféleképpen rögzíthető: „A” személy (azaz: a szószátyár kísérő) mint *promissor* és „B” személy mint *stipulator* között korábban egy *vadimonium*-stipulatio jött létre, amelyben „A” személy kötelezte magát, hogy az adott napon 10 órakor a Vesta-temp-lom előtt – egy vitás ügy rendezése céljából – megjelenik. A szövegből az is rekonstruálható, hogy Horatius „kéretlen kísérője” habozott azon, hogy „öt (ti.: Horatiust) vagy a (vitás) ügyet hagyja-e el”,²⁸⁵ de végül – a költő legnagyobb bosszúságára – amellet döntött, hogy Horatiusszal folytatja az útját, azaz: nem jelent meg a *vadimonium* időpontjában (*vadimonium desertum*).

Masi Doria azt írja, hogy: „[r]espondere sembra indicare l’attività da svolgere apud praetorem, e l’immediatezza del collegamento con *vadato* può far pensare che la fase *in iure* fosse già cominciata”.²⁸⁶ Ha az elemzett jogi helyzetet azonban a szatíra kontextusába helyezzük, akkor egyértelműen megállapítható, hogy a Horatius által említett *vadimonium*ot

²⁸² Vö. Cic. Quinc. 6,23: *se iam neque vadari amplius neque vadimonium promittere*. Lásd még ehhez az I. Fejezetben kifejtetteket.

²⁸³ Ily módon értelmezi a szöveget például Johannes Platschek.

²⁸⁴ KIESSLING 1886: 102. Hasonlóan BORZSÁK 1972: 139. Lásd még PARATORE 1964: 830. 6. lj.

²⁸⁵ Hor. serm. 1,9,41: *tene relinquam an rem* (...).

²⁸⁶ MASI DORIA 2001: 323

a felek még az *in iure* eljárás megindítását megelőzően kötötték (azaz: itt ún. peren kívüli *vadimonium*ról van szó). A szatíra végét ugyanis a következő sorok zárják (74-78):

*casu venit obuius illi / adversarius et ,quo tu, turpissime? ’ magna / in clamat
voce, et , licet antestari? ’ ego vero / oppono auriculam. rapit in ius; clamor
urimque, / undique concursus. sic me servavit Apollo.*

Horatius elbeszélése szerint a „terhes társaság” által okozott szellemi kínokból akként menekült meg, hogy véletlenül szembejött velük a „ragaszkodó kísérőjének” az ellenfele (*adversarius*), azaz: az a személy, akinek e kísérő *vadimonium*-stipulációjában megígérte a Vesta-templom előtt való megjelenést a szóban forgó napra. Ekkor a hirtelen megjelent ellenérdekű fél (*adversarius*) rákiáltott a – *vadimonium* időpontját elmulasztó – kötelezettre, hogy „merre (mész) te gyalázatos”, majd Horatiushoz fordult a következő szavakkal: *licet antestari?* Majd a fecsegőt megragadta és önhatalmúlag a jogszolgáltató magisztrátus elé vitte: *rapit in ius*.

E tényállás helyes jogi értelmezéséhez a kulcsot a XII t. t. 1,1-ben kell keresnünk, amely szerint: *si in ius vocat, [ito]. Ni it, antestamino. Igitur em capito*. Azaz: „[ha] perbe hív, menni kell. Ha nem megy, (felperes) hívjon tanúkat, aztán ragadja meg őt” (Zlinszky János fordítása). Ha a Horatius által írottakat egybevetjük a XII táblás törvények idézett rendelkezésével, akkor a következő eseménysor rekonstruálható: a kötelezett elmulasztotta a *vadimonium*ot (*vadimonium desertum*), az ellenérdekű fél – a véletlen találkozást követően – azonnal perbehívta őt (*in ius vocatio*),²⁸⁷ majd felhívta Horatiust annak tanúsítására, hogy a berbehívott (*in ius vocatus*) vonakodott a jogszolgáltató magisztrátus előtt megjelenni. Ezek után megragadta a perbehívott személyt és fizikai kényszerrel (önhatalom) vezette a jogszolgáltató magisztrátus elé (*in ius*), amely cselekmény ebben az esetben – figyelemmel a XII t. t. felhívott rendelkezéseire – jogos önhatalomnak minősült.

A kifejtettekből következően egyértelműen megállapítható, hogy az elemzett esetben kizárólag peren kívüli *vadimonium*ról lehet csak szó, mivel az – a felek között – az *in ius vocatio*t megelőzően jött létre.²⁸⁸ Mint azt már több alkalommal kifejtettük, a peren kívüli *vadimonium* kettős célt szolgált. Egyrészt a felek e találkozó alkalmával még peren kívül (egyezség útján) rendezhették a vitás ügyüket, ennek elmaradása esetén pedig előkészíthették a perindítást. Másrészt pedig, mivel a *vadimonium* helyszíne mindig valamely jogszolgáltató magisztrátus hivatali működésének színhelye közelébe esett, így az előkészítette és megkönnyítette az *in ius vocatio* jogcselekményének a foganatosítását.²⁸⁹

A római jog kutatói számára hosszú ideig ilyen és ehhez hasonló elszórt szöveghelyek alapján volt csak tudomásuk a peren kívüli *vadimonium* létezéséről, közvetlen jogi forrás azonban nem állt a rendelkezésükre. Ez a helyzet változott meg a XX. század második felétől, amikor is a herculaneumi és a pompeji ásatások során fellelt jogi dokumentumok (viaszos táblák) szövegei fokozatosan publikálásra kerültek. Ezen okiratok között – mint már említettük – relatíve nagy számban található *vadimonium*-szerződések. A Sulpicius archívum 16 *vadimonium*-szerződést tartalmaz (TPSulp. 1-15, + 1 bis), míg Herculaneum területéről ezidáig 4 ilyen jellegű okirat került a felszínre (TH 6, TH 13-15).²⁹⁰ A kutatók

²⁸⁷ Hasonlóan WOLF 1985a: 65. 28. l.j.; BÜRGE 1999: 3-4.

²⁸⁸ Fontos hangsúlyozni, hogy az *in iure* szakot megindító jogcselekmény az *in ius vocatio* volt, vö. Gai. 4,183: *in summa sciendum est eum, qui cum aliquo consistere uelit, in ius uocare oportere (...)*.

²⁸⁹ WOLF 2001: 90.

²⁹⁰ Ezek közül három okirat (a TH 13-15) egyazon ügyet érintően került kiállításra. A fennmaradt okiratokból rekonstruálható, hogy a szóban forgó ügy egy vitás ténykérdést érintett, amely akörül bonyolódott, hogy egy

többségének véleménye alapján valamennyi pompeji²⁹¹ – és herculaneumi²⁹² – okirat peren kívüli *vadimonium*ot rögzít.²⁹³ E fejezetben elsődlegesen a Sulpicius archívum okirati anyagát teszem vizsgálat tárgyává.

3. A *vadimonium*-okiratok szerkezete („*vadimonium*-formula”)

Ha áttekintjük a fennmaradt *vadimonium*-okiratok megfogalmazását, akkor megállapíthatjuk, hogy alapvetően valamennyi azonos alapformulát követ, amelyet Wolf a következő leegyszerűsített sablonnal szemléltet:²⁹⁴

*Vadimonium factum Numerio Negidio*²⁹⁵
in Kalendas Ian. primas
Puteolis in foro ante aram Augusti
Hordionianam hora tertia;
HS M dari stipulatus est Aulus Agerius
spondi Numerius Negidius.
Actum Puteolis
Kalendis Decembribus
..... *cos.*

Minden *vadimonium*-okiratban rögzített szöveg objektíve stilizált formában, egyes szám harmadik személyben került megfogalmazásra, tehát ezen dokumentumok a *testatiók* körébe tartoznak. Az okirati anyagot áttekintve megállapítható, hogy a *vadimonium*-okiratok többségében ún. diptychonok (azaz: két fatáblácskából álló dokumentumok), azonban található közöttük triptychon (azaz: három fatáblácskából álló dokumentum) is (TPSulp. 3.; TPSulp. 6.; TPSulp. 9?; TPSulp. 10.). A viaszostáblák a mindennapi ügyleti érintkezés és a számadási praxis általános íráshordozó tárgyai voltak. Ezek általánosságban tenyér nagyságú, téglalap alakú, 1-1,5 cm vastag fatáblácskák voltak, amelyeknek az egyik oldalát vékonyan kicsiszolták úgy, hogy a tábla mind a négy peremén egy néhány milliméteres szegély maradjon. Az így keletkezett kimélyített részt öntötték ki viasszal vagy viaszszerű, könnyen formálható anyaggal, majd azt lesimitották. Miután ez az anyag ebben a „kis medencében” megszilárdult, akkor létrehozott egy sima írófelületet, amelybe a szöveget egy ún. íróvesszővel (*stilus*) karcollhatták bele.

Az általános okírat szerkesztési gyakorlatnak megfelelően az iratokban kétszer jegyezték le ugyanazt a szöveget (ezért nevezzük az ilyen jellegű dokumentumokat „kettős okiratoknak” is): az ún. belső írat (*scriptura interior*) tartalmazta a hivatalos szöveget, amelyet a felek zsinórral átkötve lezártak. Ezt a zsinórt rendszerint a második fatábla második ol-

bizonyos Petronia Iusta nevű nő szabadon született személy volt-e, vagy sem. A jogirodalom ezeket a dokumentumokat kezelte elsőként a peren kívüli *vadimonium* „okirati bizonyítékaként”. Vö. ARANGIO-RUIZ 1948: 136.

²⁹¹ METZGER 1998: 222-223. és METZGER 2000: 160-178. álláspontja szerint azonban nem feltétlenül minősíthető valamennyi lelet peren kívüli *vadimonium*nak. RÜFNER 2023: 1980. 48. lj. a TPSulp. 13-15.; a TH 6 és a TH 13-15. okiratokat „áttételi *vadimonium*nak” (Verweisungs*vadimonium*) tekintik.

²⁹² CAMODECA 2017: 103.

²⁹³ Vö. KUNDEL 1972: 210.; KASER-HACKL 1996: 231.; WOLF 1985a: 59-69.; GRÖSCHLER 1997: 63. 247. lj. ; CAMODECA 2017: 103.; DONADIO 2011: 479.

²⁹⁴ WOLF 2001: 90.

²⁹⁵ WOLF 2001: 90. az általa megfogalmazott sablonban véletlen elírás folytán tárgyesetet használ (*Numerium Negidium*), azonban minden okiratban a *vadimonium factum* után álló név *dativus*ban szerepel, ezért a fenti formulát a javított formában – részes esettel – idézem.

dalán – középen – vajt mélyedésben (*sulcus*) vezették el.²⁹⁶ E mélyedésben fekvő zsinórra csepegtették a viaszt, amelyen a tanúk (*signatores*) a pecsétjeiket elhelyezhették. Így e lezárt okirati részbe csak akként lehetett betekinteni, ha e viaszpecsétet feltörték. Ily módon óvták az okirati szöveget a későbbi hamisítástól. A tanúk neveit pedig tintával – *genitivus* alakban – rávezették az okira a *sulcus* két oldalára (értelemszerűen az okirati tanú a pecsétet a saját nevének helyezett el). Megjegyzendő még az is, hogy – minden valószínűség szerint – a tanúkon kívül még a szerződő felek is lepecsételték az okiratot. Erre enged következtetni az, hogy a TH 6 okirat esetén a dokumentumot „aláíró” (lepecsételő) személyek közül az egyik maga a *vadimonium* kötelezettje, P. Marius Crescens volt (TH 6 Tab. II, p. 4, *pars dextra*, 7. sor).²⁹⁷ Ezt követően a szöveget – a táblácska viasszal nem preparált részén tintával, vagy egy harmadik viaszostáblán – megismételték, amely szabadon hozzáférhető maradt (*scriptura exterior*).

Az okiratozott szöveg tartalmilag három részre tagolható. Az első rész a tulajdonképeni – szűk értelemben vett – *vadimonium* (*vadimonium factum – hora tertia*).²⁹⁸ Gaius az Intitúciókban ugyanis – a perbeli (ediktális) *vadimonium* vonatkozásában – következőképpen fogalmaz (Gai. 4,184): *cum autem in ius uocatus fuerit aduersarius neque eo die finiri potuerit negotium, uadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti*.²⁹⁹ A mondat utolsó részét parafrázálva tehát *vadimoniumot* tenni azt jelenti, hogy valaki megígéri azt, hogy egy meghatározott határnapon (*certo die*) megjelenik. Az okirati szöveg első részében pedig rögzítésre kerül, hogy a kötelezettnek mikor (ezen belül: melyik napon és hány órakor) és hol (ezen belül: a helység és a közterület megnevezése, valamint valamilyen tereptárgy megjelölése) kell megjelennie.³⁰⁰ Az okirati szöveg második része egy konkrét összegben meghatározott szerződési bírságígéretet (*stipulatio poenae*) tartalmaz arra az esetre, ha a kötelezett az első részben foglalt megjelenési kötelezettségét elmulasztaná (*vadimonium desertum*). A harmadik rész pedig a keltezés. Az alábbiakban részletes elemzés tárgyává teszem az első két rész tartalmát.

3.1. *Vadimonium factum Numerio Negidio*

A *vadimonium*-formula a *vadimonium factum alicui* szerkezettel kezdődik. A kifejezésben szereplő ige a *facere*, amely itt passzív szerkezetben, *perfectum* alakban és rövidült formában áll (ti. a *factum est* összetett igéből az *est* „kiesett”). A *vadimonium factum* kifejezést pedig egy személynév követi *dativus* alakban.

Arangio-Ruiz a herculaneumi ásatások során felszínre került *vadimonium*-okiratok vizsgálata során arra az álláspontra helyezkedett, hogy a *dativusban* álló személynév egyszerű részeshatározói esetben értelmezendő. Véleménye szerint a *vadimonium factum* nem más

²⁹⁶ Fontos azonban megemlíteni, hogy nem minden viaszostáblácskán volt *sulcus* kialakítva (lásd pl. TPSulp. 1), ezekben az esetekben a *signatores* egyszerűen csak a táblácska sík felületén átkötött zsinórra rácsepegtetett viaszba nyomták bele a pecsétjeiket.

²⁹⁷ A TH 6 okirat egykoron összesen 9 *signatores* pecsétjét tartalmazta. E 9 személy közül 8 név olvasható, amely közül az egyik a kötelezetté. Ha feltételezzük azt, hogy az olvashatatlan név a jogosulté lehetett, akkor a dokumentumon összesen 7 tanú pecsételte le.

²⁹⁸ Vö. WOLF 1985a: 67.

²⁹⁹ Lásd még Gell. NA 6,1,9: *interrogavit quispiam ex more, in quem diem locumque vadimonium promitti iuberet; Imit. 84, 20-23: de vadimonio promittendo in eum locum in quo is erit qui ei provinciae praerit futurus esse videbitur eo die in quem ut vadimonium promittatur postulabitur.*

³⁰⁰ LENEL 1927: 515. is kiemeli, hogy: [a]llen Vadimonien gemeinsam ist, daß das Versprechen zunächst auf 'illa die illo loco sisti' geht”.

mint az alpereshez címzett egyoldalú felperesi nyilatkozat megtörténtének dokumentálása,³⁰¹ amelyben a felperes a helyszín és az időpont meghatározásával megjelenésre kötelezi az alperest.³⁰² Értelmezésében tehát a *vadimonium factum Numerio Negidio* jelentése az, hogy „*vadimonium* tétetett az alperes számára”, a mondatot aktív átalakításban: „a felperes az alperes számára *vadimonium*ot tett”, azaz a felperes egyoldalúan közölte az alperessel, hogy hol és mikor kell megjelennie.³⁰³ Arangio-Ruiz tehát ezt az ügyletet nem tekinti a felek közötti *obligatio verborum*nak.³⁰⁴

Arangio-Ruiz álláspontja nyelvtanilag érthető, azonban a gaiusi Intitúciók szövege alapján jogilag nem tekinthető helyesnek. Gaius ugyanis lényegében megfogalmazza a *vadimonium facere* mint jogi aktus tartalmát (Gai. 4,184), amely szerint *uadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti*. Azaz: (az alperesnek) „*vadimonium*ot kell tennie, azaz meg kell ígérnie, hogy bizonyos napon meg fog jelenni” (Brósz Róbert fordítása). Az *id est* kifejezéssel általában mindig valamilyen jogi definíciót vagy magyarázatot vezetnek be a jogi szövegekben. Gaius itt tehát a *vadimonium facere* lényegét (tartalmát) írja körül. E meghatározásból egyértelműen az következik, hogy a *vadimonium facere* egy – stipulatio útján létrejött – kétoldalú aktus,³⁰⁵ amelyben a kötelezett ígéretet tesz (*promittere*) a jogosultnak arra, hogy egy meghatározott határnapon megjelenik. Megjegyzendő, hogy a gaiusi szöveg a peres (ediktális) *vadimonium*ra vonatkozik, azonban a peres és a peren kívüli *vadimonium* között csak alkalmazási céljában volt különbség, de struktúrájában nem.³⁰⁶

Ferrari – értékes tanulmányában – kifejti azt a véleményét, amely szerint a *vadimonium facere alicui* kifejezés megfeleltethető a *stipulari* ígének, azaz – mint írja – „*chiedere una promessa (nel caso nostro una promessa vadimoniale)*”.³⁰⁷ Ferrari kutatási eredményeire alapítva fejti ki álláspontját Platschek, aki az okiratokban használt *dativust* egyszerű részeshatározói esetnek tekinti, és a következő fordítási javaslatot fogalmazza meg: „[d]em Schuldner wurde das Versprechen angetragen, sich (...) einzufinden”, azaz: „az adósnak az az ígéret lett indítványozva, hogy jelenjen meg (...)”.³⁰⁸

Wolf mutatott rá elsőként az okiratokban használt *vadimonium factum Numerio Negidio* és a Gaiusnál olvasható (Gai. 4,184) *vadimonium ei faciendum est* fogalmazásmódok közötti feltűnő hasonlóságra.³⁰⁹ A gaiusi szövegben a *faciendum est* egy gerundivum, amely mellett a cselekvő személyét egy *dativus auctoris* jelöli. Azonban a *dativus auctoris* nem csak gerundivum esetén rögzítheti azt a személyt, akinek cselekednie kell, hanem más szenvedő igék mellett is jelölheti a cselekvő személyét. Erre figyelemmel Wolf – álta-

³⁰¹ KUNKEL 1972: 212. 29. lj. szintén egyoldalú felperesi aktusnak tekinti a *vadimonium facere* jogcselekményt.

³⁰² ARANGIO-RUIZ 1959: 230. REICHARD 1993: 151. is Arangio-Ruiz értelmezését követi.

³⁰³ TOMULESCU 1970: 320. Arangio-Ruizhoz hasonlóan a *vadimonium facere* kifejezésben szintén egy egyoldalú felperesi aktust lát, álláspontja azonban abban különbözik Arangio-Ruizétól, hogy Tomulescu ennek az egyoldalú nyilatkozatnak nem tulajdonít jogi kötelezettséget fakasztó hatást, hanem azt kizárólag egy „egyszerű meghívásnak” („einfache Einladung”) értékeli.

³⁰⁴ ARANGIO-RUIZ 1959: 230. és 232-233.

³⁰⁵ FERRARI 1958: 174-175. és 184.

³⁰⁶ WOLF 1985a: 68.

³⁰⁷ FERRARI 1958: 184. Itt meg kell jegyezni azonban azt is, hogy Ferrari a *vadimonium*-okiratok vonatkozásában egy másik értelmezési lehetőséget is felvetett (azaz: Ferrari összesen két interpretációs lehetőséget tárgyal!). FERRARI 1958: 182. a másik általa elképzelhető magyarázat szerint *vadimonium*-okiratokban megjelenő *vadimonium factum alicui* megszövegezést kizárólag az okirat címének („fejlécének”) tekintendő, annak különösebb jogi tartalom nem tulajdonítható.

³⁰⁸ PLATSCHEK 2001: 291.; RÜFNER 2023: 1977-1978. Platschek fordítási javaslatát követi.

³⁰⁹ WOLF 1985: 68-69.

lam is helyesnek tartott³¹⁰ – álláspontja szerint az okiratokban használt *dativus* is *dativus auctorisként* értelmezendő és az a *vadimoniumot* tevő (ígérő) alperesre – mint cselekvő személyre – vonatkozik. A *vadimonium factum Numerio Negidio* tehát – Wolf értelmezésében – a következőképpen fordítandó: „az alperes *vadimoniumot* tett (ígért)”.³¹¹ Wolf tehát – Ferrari és Platschek nézetével ellentétben – nem a hitelezői, hanem az adósi oldal cselekvősége felől értelmezi a *vadimonium facere* kifejezést.

A *vadimonium* lényegi eleme volt annak rögzítése, hogy a kötelezettnek pontosan hol és mikor kell megjelennie. Mielőtt vizsgálat tárgyává tennék azt, hogy a kötelezetteknek hol kellett megjelenniük, érdemes egy pillantást vetni az okiratok keltének helyére. A Sulpicius archívum *vadimonium*-okiratai közül, amelyeken a keltezési rész olvasható, egy dokumentum kivételével (TPSulp. 12) valamennyit Puteoliban állították ki. A TPSulp 12. szám alá felvett okirat keltének helyszíne pedig Capua városa volt. A Herculaneumban talált okiratok közül a TH 13-15 okiratok keltezése olvasható, azonban ezek a dokumentumokban a felek kizárólag a kiállítás dátumát rögzítik, míg a TH 6 keltezése nem olvasható.

A Puteoliban kelt okiratok közül a kötelezettnek 12 esetben helyben, Puteoli városának egy meghatározott pontján kellett megjelennie (TPSulp, 1, 1 bis, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11). A Capuában kiállított okiratban a várost rögzítő rész olvashatatlan. Míg 3 Puteoliban kelt dokumentum (TPSulp. 13, 14, 15), valamint mind a 4 herculaneumi (TH 6, TH 13, TH 14, TH 15) okirat esetén a megjelenés helyszíne Róma városában volt.

A felek a megjelenés pontos színhelyét minden esetben valamilyen konkrét viszonyítási pont megadásával határozták meg. A Puteoliban való megjelenés helyszínét valamennyi okiratban akként rögzítették, hogy: *in foro ante aram Augusti Hordionianam*, tehát a „fórumon, az Augustusnak szentelt Hordionius-féle oltár mellett”. Egy másik okirat szövege alapján tudomásunk van arról (TPSulp. 36), hogy Puteoliban az *ara Hordionianán* kívül létezett egy ún. *chalcidicum Hordionianum* elnevezést viselő építmény is. A *chalcidicum* általánosságban egy *basilicához* tartozó melléképületet, szegletcsarnokot jelent.³¹² A *basilica* pedig egy fedett csarnoképület volt, amely olykor a jogszolgáltató magisztrátus működésének a színhelyeül is szolgált.³¹³ A *basilica* kapcsán azonban fontos hangsúlyozni azt, hogy ezeket a középületeket nem lehet – kizárólagosan – „törvénykezési csarnokoknak”, „bírósi épületeknek” tekinteni, ezen építmények ugyanis „multifunkcionális karakterrel” bírtak, amelyek közül csak az egyik „profil” volt az, hogy a jogszolgáltató magisztrátus tevékenységének színteret biztosítottak.³¹⁴ Camodeca álláspontja szerint az *ara Hordioniana* minden valószínűség szerint a *chalcidicum Hordionianum*ban – tehát a fórumon lévő *basilica* közelében – állhatott.³¹⁵ A *chalcidicumot* és a szóban forgó oltárt a *gens Hordionia* valamely tagjai emeltette, amely nemzetség ebben a korban puteoli társadalmának prominens rétegéhez tartozott.³¹⁶

A capuai dokumentum esetén (TPSulp. 12) a rögzített találkozási pont: *in basilica ante curam [sic!]*. A *municipiumok*ban és a *coloniákban curiának* nevezték azt az épülete, ahol

³¹⁰ Mivel a Gai. 4,184. §-ában olvasható megszövegezési modell lényegében ráilleszthető az okirati szövegre.

³¹¹ CAMODECA 2017: 104. is a Wolf-féle értelmezés felé hajlik, akinek tézisével kapcsolatban a következőképpen fogalmaz: „è chiaro che, interpretata in tal modo, questa tipica formula dei documenti vadimoniali della prassi può ben conciliarsi con i dati noti dalle altre fonti in materia, giuridiche e anche letterarie (...)”.

³¹² Vö. Vitruv. 5,1,4.

³¹³ Vitruviustól azt is tudjuk, hogy e bazilikák – amellet, hogy a hatósági tevékenységet folytató tisztviselő tribunáljának is otthont adtak – elsődlegesen a kereskedelmi élet színterei voltak (Vitruv. 5,1,4 és 5,1,8).

³¹⁴ FÄBER 2014: 203-209.

³¹⁵ CAMODECA 1999: 51.

³¹⁶ JASCHKE 2010: 144.

a városi tanács (*ordo decurionum*) ülésezett.³¹⁷ Az okirat szövege szerint tehát a feleknek a *basilicában*, a városi tanács épülete felőli oldalon kellett találkozniuk.³¹⁸

A Rómába tett *vadimonium* esetén két okiratban – azonos felek között – a megjelenés helyszíne (TPSulp. 13, TPSulp. 14) a következő: *in foro Augusto ante statuum Cnaei Senti Saturnini triumphalem*, egy dokumentumban pedig (TPSulp. 15): *in foro Augusto ante aram Martis Ultoris proxume gradus*. A TH 15-ben a TPSulp. 15-höz hasonlóan a kötelezettnek *Romae in foro Augusto ante aedes Martis Utoris*, tehát „Mars temploma előtt” kellett megjelenni. A TH 6 esetén a felek a következőképpen határozták meg a találkozási pontot: *Romae in foro Augusto ante signum Dianae Luciferae ad colunam X*, azaz: „Rómában, Augustus fórumán a Diana Lucifera szobra előtt a 10. oszlophoz”. A TH 13 és TH 14 – az előző okiratokhoz képest – kivételesen a *praetor urbanus* tribunálja előtt való megjelenési kötelezettséget rögzít: *in foro Augusto ante tribunal praetoris urbani*.

A megjelenési időközök igen változatos képet mutatnak. Vannak olyan dokumentumok (TPSulp. 1 bis, 3, 4), amelyek azt tanúsítják, hogy a kötelezettnek a dokumentum keltétől számított 3. napon kellett a meghatározott helyen megjelennie³¹⁹ (azaz: a határidőszámításba a megállapodás napját is beleértették). A TPSulp. 1 esetén ez az időköz pedig 8 nap volt (a Sulpicius archívum többi okiratán vagy a megjelenés vagy a kiállítás dátuma nem olvasható, így további információkat e vonatkozásban nem nyerhetünk belőlük). A TH 14 okirat szerint a megállapodás keltétől számított 87. napon, míg a TH 15 esetén – feltehetően³²⁰ – a soron következő év azonos napján kellett megjelennie a kötelezettnek (azaz: ez utóbbi esetben a megjelenési időköz kerekén egy év volt). A fennmaradt okiratok szerint a megjelenési kötelezettség az alábbi hónapokra vonatkozott:

hónap	okirat
január	TPSulp. 5; TPSulp. 8; TPSulp. 19 (test. sist.)
február	-
március	TPSulp. 10; TPSulp. 13; TH 15
április	-
május	TPSulp. 9
június	TPSulp. 2; TPSulp. 4; TPSulp. 11
július	TPSulp. 3
augusztus	-
szeptember	TPSulp. 6; TPSulp. 14

³¹⁷ HAUSMANINGER 1979: 1557.

³¹⁸ MANTHE 1981: 155. a találkozási helyszínt az egykoron Puteoliban álló *curia Basilicae Augusti Annianae* mellé vélelmezi. CAMODECA 1999: 65. feltételezése szerint a találkozó színhelye pedig Capuában lehetett. Az olvashatlan sorból kizárólag csak egy „a” betűzhető ki a sor elején, amely elképzelhetően a [C]a[puae] szóhoz tartozhatott.

³¹⁹ METZGER 2000: 166-177. e „három napos *vadimoniumok*” vonatkozásában azt feltételezi, hogy ezek nem peren kívüli (önkéntes) *vadimoniumok*, hanem az *in iure* eljárásban – a jogszolgáltató magisztrátus által elrendelt – ún. halasztási (elnapolási) *vadimoniumok* lehettek. Metzger abból indul ki, hogy a *vadimonium* és a három napos intervallum – bizonyos esetekben – szoros összefüggésben állnak egymással (168.). Ezen összefüggés elsődleges forrásbizonyítékaként hivatkozik Macrobiusra (sat. 1,16,14: *comperendini [sc. dies sunt] quibus vadimonium licet dicere*). Metzger a „három napos *vadimoniumot*” a *lex Irnitana* 91. kaputjában részletezett *intertiummal* hozza összefüggésbe (170-173.).

³²⁰ Lásd ehhez WOLF 2001: 91. 44. lj.

hónap	okirat
október	TPSulp. 16 (test. sist.)
november	TPSulp. 1; TPSulp. 1 bis.; TPSulp. 15
december	TH 14

A felek a megjelenési határnapon túl a pontos órában is megállapodtak. A megjelenési időpontokat áttekintve megállapítható, hogy azok viszonylag széles skálán mozognak, azonban a dokumentumok többségében a nap harmadik órája (*hora tertia*) került rögzítésre:

<i>hora prima</i>	TPSulp. 12
<i>hora secunda</i>	TH 13; TH 14
<i>hora tertia</i>	TPSulp. 1; TPSulp. 2; TPSulp. 3; TPSulp. 4; TPSulp. 5; TPSulp. 8; TPSulp. 9; TPSulp. 14; TH 15
<i>hora quinta</i>	TPSulp. 13; TH 6
<i>hora nona</i>	TPSulp. 10

E rövid áttekintést követően vessünk egy pillantást a konkrét okirati szövegre. A TPSulp. 1 dokumentum szövege – viszonylag – jól olvasható. Ez az okirat egy diptychon, amelynek az első táblának a második oldala és a második táblán olvasható harmadik oldala tartalmazza a *scriptura interiort*, amelynek szövege a következő:

TPSulp. 1 [Tab. I. pag. 2 (*graphio, scriptura interior*)]

Vadimonium factum

L(ucio) Mario Hermeroti in k(alendas)

[[idus]] Novembres primas

Puteolis in foro ante aram

August(i) Hordionianam

hora tertia HS ((I)) ([I]) et

HS I) ∞ ∞ et HS ∞ [- dari] / stipulatus est (Caius) [Sulpicius]

Cinnamus spo[pondit L(ucius)]

TPSulp. 1. [Tab. II. pag. 3 (*graphio, scriptura interior*)]

Marius Hermeros

Actum Puteolis

VIII k(alendas) Novembres

Cn(aeo) Hosidio Geta

L(ucio) Vagellio [co(n)s(ulibus)]

„Lucius Marius Hermeros *vadimonium*ot tett a soron következő november hónap első napjára, Puteoli fórumára, az Augustusnak szentelt Hordionius-féle oltár (*ara Hordioniana*) elé, a nap harmadik órájára. Gaius Sulpicius Cinnamus 20.000 *sestertiust* és 7000 *sestertiust* és 1000 *sestertiust* stipuláltatott magának, Lucius Marius Hermeros (erre) ünnepélyesen ígéretet tett. Kelt Puteoliban november Kalendae-ját megelőző 8. napon, Gnaeus Hosidius Geta és Lucius Vagellius *consulok* évében.”

A *vadimonium*mal érintett felek egyrésztől a bankár, Gaius Sulpicius Cinnamus, másrésztől pedig egy Lucius Marius Hermeros nevet viselő személy voltak. Tekintettel arra, hogy Hermeros volt a megjelenésre kötelezett fél, ebből logikusan következik az, hogy G. Sulpicius Cinnamusnak volt – vélt vagy valós – követelése Hermerossal szemben. Mint az előző fejezetben – Cicero *pro Quintio* beszédének elemzésekor – láthattuk, hogy a római konfliktusrendezési eljárás dinamikája szerint a felek az egymás közötti vitás kérdéseket először „informálisan” – személyesen vagy közvetítők útján – próbálták elintézni. Ha ez a „puha” eljárás nem vezetett eredményre, akkor léphetett „az ügy a peren kívüli *vadimonium*” szakaszába (Cic. *Quinct.* 5,21: *ex eo tempore res esse in vadimonium coepit*). Az okiratot a felek Kr. u. 47. október 25-én állították ki Puteoliban. Az okirat alapján Hermeros arra kötelezte magát, hogy Kr. u. 47. november 1-jén, a nap harmadik órájában a *colonia* fórumán az Augustusnak szentelt hordioniana oltár előtt megjelenik.

Az itt ismertetett okirati szöveg (TPSulp. 1) a *vadimonium*-okiratok rendes sémáját követi, azonban vannak olyan okiratok, amelyek szövegében a felek utalást tesznek arra, hogy a stipulator milyen keresetet megindítását tervezi. A TPSulp. 2-ben rögzítésre kerül, hogy a stipulator *actio empti* (5. sor: *acturus ex empto*), míg a TPSulp. 15 esetén *actio venditi* (*scriptura interior* 6. sor: *acturus ex vendito*) szándékozik indítani az ellenérdekű féllel szemben. Ennek említése minden bizonnyal azzal függ össze, hogy a felek okirati szinten is deklarálták azt, hogy az *editio actionis*³²¹ – valamilyen formában – végbement.³²² Az *editio actionis* technikai lebonyolításáról Ulpianus a következőképpen tájékoztat bennünket (Ulp. 4. *ad ed. D.* 2,13,1,1):

Edere est etiam copiam describendi facere: vel in libello complecti et dare: vel dictare. Eum quoque edere Labeo ait, qui producat adversarium suum ad album et demonstret quod dictaturus est vel id dicendo, quo uti velit.

Tehát a forrás az *editio actionis* négy módozatát említi: 1) az ellenérdekű félnek lehetőséget biztosítanak arra, hogy (a felperes által már előre megfogalmazott) kereseti formuláról másolatot készítsen; 2) vagy a felperes maga gondoskodik a szöveg átmásolásáról egy viaszostáblára és ezt adja át az ellenérdekű félnek; 3) vagy az alperesnek szóban felolvassa az elkészített kereseti formula szövegét; 4) ill. Labeo véleménye szerint az is elegendő, ha a felperes az *album*hoz vezeti az alperest és rámutat a kereseti formulára, vagy csak egyszerűen szóban elmondja, hogy melyiket akarja alkalmazni. Álláspontom szerint a peren kívüli *vadimonium* egy megfelelő keretet biztosíthatott ahhoz, hogy a felek az érvényesítendő kereset formuláját közösen kiválaszthassák, azt a saját ügyükre pontosan megszövegezzék,³²³ és ezzel egyúttal az *editio actionis* ediktális kötelezettségének is eleget tegyenek.

³²¹ Vö. Ulp. 4. *ad ed. D.* 2,13,1 pr.: *Qua quisque actione agere volet, eam edere debet: nam aequissimum videtur eum qui acturus est edere actionem, ut proinde sciat reus, utrum cedere an contendere ultra debeat, et, si contendendum putat, veniat instructus ad agendum cognita actione qua conveniatur.* [Fordítás: Mindenkinék, amilyen keresettel perelni szeretne, azt közölnie kell: ugyanis a legméltányosabb (eljárásnak) tűnik az, hogy az, aki perelni fog, közölje a keresetet, hogy ezáltal az alperes tudja azt, hogy neki engednie kell-e vagy tovább harcolnia (azaz: vitatnia a felperesi igényt), és ha a harc mellett döntene, akkor miután megismerte azt a keresetet, amit indítanak ellene, úgy felkészülten jöjjön a perbe.] BÜRGE 1995: 6-7.; SCHEIBELREITER 2018: 173-177.

³²² WOLF 2001: 93.

³²³ Erről részletesen lásd az V. Fejezetet.

3.2. A *stipulatio poenae* (*poena vadimonii*) jogi karaktere és formulája

Már Plautus koráig – a Kr. e. III. és II. század fordulójáig – visszamenőleg igazolható az a szerződési gyakorlat, amely szerint a felek *stipulatio* formájában akként állapodtak meg, hogy e *stipulatio* adósa egy meghatározott személy megjelenésének elmaradása esetén – a hitelező javára – egy konkrét összegű bírság megfizetését vállalta.³²⁴ A pompeji és a herculaneumi viaszostáblákból évszázadokkal később is ugyanez a praxis tükröződik vissza (a fent írt plautusi példához képest azzal a különbséggel, hogy már nem egy *vas* ígéri a bírság megfizetését egy harmadik személy meg nem jelenése esetére, hanem maga a megjelenésre kötelezett).

Fentebb utaltam arra, hogy Arangio-Ruiz a herculaneumi *vadimonium*-okiratok vizsgálata alapján arra az álláspontra helyezkedett, hogy a megjelenési helyszín és időpont rögzítése a jogot érvényesíteni szándékozó félnek az egyoldalú aktusa (közlése volt), amelyben megjelenésre szólította fel az ellenérdekű felet.³²⁵ E nézet szerint ez az egyoldalú felhívás azonban csak közvetett módon kötelezte a címzettet, azaz: ha a nyilatkozat címzettje nem lett volna hajlandó egy felfüggesztő feltételhez kötött bírságígéretet (*stipulatio*t) megtenni, akkor őt a megjelenésre felhívó fél rögtön perbe hívhatta (amely egy hátrányosabb helyzetbe hozta volna ezt a személyt, mivel az *in ius vocatio*ból fakadóan azonnali megjelenési kötelezettség terhelte volna). Reichard is jellegadóan egy felfüggesztő feltételhez kötött bírságstipulátónak tekinti a *vadimonium*ot.³²⁶

E felfogások tehát a *poena* *stipulatio*t a *vadimonium*-szerződés lényeges (szükségképeni) elemének tekintik. Pontosabban megfogalmazva: e nézetek képviselői a *vadimonium*-szerződések lényegét nem abban látják, hogy valaki megjelenésre kötelezi magát (mint főkötelezettség), s ennek elmaradása esetén bírság megfizetését vállalja (mint járulékos kötelezettség). Ezen álláspontok szerint tehát a *vadimonium*-szerződésből egyetlen szolgáltatás fakad, ez pedig a *poena* megfizetésére irányuló kötelezettség, amelynek hatályosulása egy szuszpenzív (felfüggesztő) feltételtől függ (ti. „ha XY nem jelenne meg”).³²⁷

Itt érdemes megjegyezni, hogy dogmatikailag megkülönböztethetünk egymástól kétféle szerződési bírságstipulatio: egyrésztől az ún. „valódi”, másrésztől pedig az ún. „nem valódi” szerződési bírságot („echte – unechte Vertragsstrafe”).³²⁸ E megkülönböztetés lényege abban áll, hogy a felek megígérik-e magát a célzott magatartást is – amelyet a kötbér biztosít – a *stipulatio*ban (valódi szerződési bírság), vagy pedig azt (pontosabban: annak elmaradását) csak a bíráságfizetés esedékességének feltételül teszik (nem valódi szerződési bírság). E dogmatikai kategorizálás alapján Arangio-Ruiz és Reichard egy „nem valódi” szerződési bírságként tekint a *vadimonium*-okiratokban rögzített bírságstipulatioira.

A másik nézet képviselői pedig a *vadimonium*-szerződés keretében a bírságígéretet „valódi szerződési bírságnak” tekintik, amely tulajdonképpen nem más mint a megjelenési kötelezettség (főkötelezettség) elmulasztásához járuló – anyagi jogi szankciót rögzítő – *stipulatio*s kötelezettségvállalás.³²⁹ E nézet szerint ebben az esetben egy ún. „kettős *stipulatio*ról”

³²⁴ Plaut. Rud. 777-778: *Hunc quoque adserva ipsum, ne quo abitat; nam promissimus carnufici aut talentum magnum aut hunc hodie sistere.*

³²⁵ ARANGIO-RUIZ 1959: 230.

³²⁶ REICHARD 1993: 150. ekként fogalmaz: „(wird das *poena*-*Vadimonium* von den Juristen) nicht als Doppelstipulation, sondern als selbständiges bedingtes Strafversprechen interpretiert worden sein”.

³²⁷ KNÜTEL 1976: 71-76. is e nézet felé hajlik.

³²⁸ HONSELL-MAYER-MALY-SELB 1987: 239.; KASER 1973: 208-209.

³²⁹ Vö. BOYÉ 1964: 1005. „stipulation accessoire de peine”. Lásd még BOVE 1979: 33. és 63.

(Doppelstipulation) van szó.³³⁰ Ennek keretében tehát a kötelezett – stipulatio formájában – ígéretet tesz egyrészről a megjelenésre (*facere* szolgáltatás, 1. stipulatio), másrészről pedig a megjelenési kötelezettség elmulasztása esetén meghatározott szerződéses bírság megfizetésére köti le magát (felfüggesztő feltételhez kötött *dare* szolgáltatás, 2. stipulatio).

A következő lépésben vessünk egy pillantást a rendelkezésre álló jogtudósi forrásokra. Ha fellapozzuk a Digestát, akkor a D. 2,5 titulusának utolsó fragmentumaként a következő szöveget olvashatjuk (Ulp. 47 ad Sab. D. 2,5,3):

Cum quis in iudicio sisti promiserit neque adiecerit poenam, si status non esset: incerti cum eo agendum esse in id quod interest verissimum est, et ita Celsus quoque scribit.

Az idézett forrásszöveg Ulpianus Sabinus-kommentárjának 47. könyvéből származik. Schulz véleménye szerint Sabinus *Iuris civilis libri III* címet viselő műve – bár kerüli az *institutiones* megnevezést – de minden valószínűség szerint egy tankönyv (Elementarbuch) lehetett, amely a jogtudós előadásainak a gyűjteményét foglalhatta magában (és amely feltehetően csak Sabinus halálát követően jelent meg).³³¹ E mű klasszikus kori hatását és jelentőségét mutatja, hogy ahhoz Ulpianus mellett Pomponius és Paulus is részletes kommentárt írt. Ulpianus írása egy lemmatikus kommentár, azonban a Digestába felvett fragmentumokban az egyes jogászokra utaló jelzetek sajnos teljesen törülésre kerültek, ezért a lemma és a kommentár részek sajnos csak igen ritkán különböztethető meg egymástól teljes bizonyossággal.³³² Lenel Ulpianus Sabinus-kommentár 47. könyvének a *De verborum obligatione* 3. címet adta és a tárgyalt fragmentumot a 2933. rubrikában a *De vadimonii* alcím alatt helyezte el.³³³

A szöveg tartalmi exegézisét megelőzően fontos még rögzíteni azt a tényt, hogy a kompilátorok a Digestába átvett jogtudósi írások szövegében a *vadimonium terminus technicus* a *cautio / stipulatio (iudicio) sisti* kifejezésre cserélték (interpolálták).³³⁴ Ebből következően az eredeti szövegben az *in iudicio sisti promiserit* megfogalmazás helyett minden bizonnyal a *vadimonium promisserit* kifejezés állhatott.³³⁵

A jogeset tényállása szerint „A” (mint adós) és „B” (mint hitelező) között egy verbalobligatio (stipulatio) jött létre, amelyben „A” szerződési bírság kikötése (*poena*) nélkül *vadimonium*ot ígért „B”-nek (*quis [in iudicio sisti] <vadimonium> promiserit*). Ebben az esetben tehát arról van szó, hogy a *promissor* a stipulációban kizárólag arra vállalt kötelezettséget, hogy egy meghatározott helyen és időben megjelenik.³³⁶ A stipulatio – római polgárok közötti – szóbeli megformulázását az alábbiak szerint képzelem el: a hitelező feltette például azt a kérdést, hogy *spondesne te sisti in Kalendas Puteolis in foro ante aram Augusti Hordionianam hora tertia*, amelyre az adós akként válaszolt: *spondeo*. A felek

³³⁰ WOLF 1985a: 61. és 67.; PLATSCHKEK 2001: 282-284. és 291.

³³¹ SCHULZ 1961: 186-187.

³³² HAVAS 2009: 77. így ír az antik kommentárirodalomról: „(...) a kommentárok anyaga a legértékesebb, mert ennek antik gyakorlata az volt, hogy a kérdéses szakaszokat szó szerint közölte (vö. lemma)”. Ezért különösen nagy vesztesége a római jog tudományának az, hogy a ránk maradt szöveg hagyományokban sajnos – ritka kivételektől eltekintve – már nem szerepelnek az átemelt szövegrészekre vonatkozó jelölések.

³³³ LENEL 1889: 1183.

³³⁴ KASER-HACKL 1996: 226. 1. l.j.; PLATSCHKEK 2001: 282.

³³⁵ A *vadimonium promittere* kifejezés több irodalmi forrásszövegben is dokumentált, vö. például: Gell. NA 6,1,9: *in quem diem locumque vadimonium promitti iuberet*; Cic. Quinct. 6,23: *ait (...) se iam neque vadari amplius neque vadimonium promittere*; Cic. Verr. 2,3,38: *statuit iste ut arator decumano quo vellet decumanus vadimonium promitteret (...)*.

³³⁶ Vö. Gell. NA 6,1,9: *in quem diem locumque vadimonium promitti iuberet*.

azonban nem kötöttek ki a stipulációban szerződési bírságot (*poena*) arra az esetre, ha az adós a megjelenési kötelezettségének nem tenne eleget. Ezt követően „A” nem jelent meg a stipulációban rögzített helyen és határnapon (*vadimonium desertum*).

A felmerülő jogkérdés az volt, hogy ebben az esetben milyen jogkövetkezményei lehetnek a mulasztásnak, pontosabban megfogalmazva: milyen jogi lehetőségek illethették meg a *stipulatort* („B”) a szerződésszegő *promissorral* („B”) szemben. A fragmentum szövegéből kitűnik az, hogy a jogtudósok között véleménykülönbség állhatott fenn az ügy megítélésére kapcsán. Ez a feltételezés ugyanis egyértelműen következik a *verissimum est* kifejezés használatából (mivel logikusan csak kettő vagy több vélemény vonatkozásában állítható valamiről az, hogy: „a leghelyesebb”). E véleménykülönbség mibenléte azonban (sajnos) a szövegből már nem állapítható meg. Az elemzett forrás alapján e jogi probléma vonatkozásában az az álláspont vált uralkodóvá, amely szerint a hitelező az *actio (incerti) ex stipulatu* elnevezésű keresettel perelhetette az adóst – a mulasztással okozott – érdeksérelme (*id quod interest*) erejéig.³³⁷ Ulpianus e nézet helyességének megerősítése céljából – mint auktoritásra – utal Celsusra,³³⁸ aki – az egyik közelebről meg nem nevezett³³⁹ – művében szintén így foglalt állást.

Ulpianus Edictum-kommentárjában – szintén Celsusra hivatkozva – az alábbiakat írja (Ulp. 77 ad ed. D. 45,1,81 pr.):

Quotiens quis alium sisti promittit nec adicit poenam, puta vel servum suum vel hominem liberum, quaeritur, an committatur stipulatio. Et Celsus ait, etsi non est huic stipulationi additum „nisi steterit, poenam dari”, in id, quanti interest sisti, contineri. Et verum est, quod Celsus ait: nam qui alium sisti promittit, hoc promittit id se acturum, ut stet.

A forrásszöveg első mondata szerint: „valahányszor valaki (stipulációban) megígéri, hogy más (meghatározott helyen és időben) – például a saját rabszolgáját vagy egy szabad embert – előállít és (szerződési) bírság nem kerül kikötésre, úgy felmerül a kérdés, hogy a *stipulatio* érvénybe lép-e”.³⁴⁰ A tényállás alapján tehát „A” *stipulatio* formájában megígéri „B”-nek, hogy „C” adott helyen és időpontban megjelenik (azaz másért *vadimoniumot* ígér), viszont a felek a *vadimonium*-szerződésben nem rögzítenek szerződési bírságot arra az esetre, ha „C” nem jelenne meg. A jogi kérdés pedig az volt, hogy abban az esetben, ha „C” a stipulációban foglalt helyen és időben nem jelenne meg, akkor e stipulációra alapítva „B” személy peres úton érvényesíthet-e igényt „A” személlyel szemben.

E jogi probléma gyökere a *nemo alienum factum promittendo obligatur* szabály³⁴¹ ismeretében érthető meg. E jogi rendelkezés szerint senki nem válik kötelezetté azért, ha valaki egy harmadik személy cselekményére (*factum alienum*) ígéretet tesz. Abban az esetben tehát, ha a *promissor* egy harmadik személy cselekvőségét ígéri meg a *stipulator* számára, akkor e jogügylet – főszabály szerint – érvénytelennek minősül.³⁴²

³³⁷ KASER–HACKL 1996: 228.

³³⁸ KUNDEL 2001: 146. Kr. u. I. és II. század fordulóján tevékenykedő jogtudós, aki a *praetori* tisztséget Kr. u. 106. vagy 107. évben viselte.

³³⁹ SCHULZ 1961: 289. Celsus (*filius*) legfőbb műve a 39 könyvből álló *Digesta* volt, amely magában foglalta Celsus korábbi írásait is, amelyek a *Commentarii*, *Epistolae* és *Quaestiones* címet viselték.

³⁴⁰ Vö. HEUMANN–SECKEL 1907: sv. *committere* 3) jelentéstartalom: „*committitur stipul.*, die Stip. tritt in Wirkung: das, wozu sich der Schuldner verpflichtet hat, kann gefordert werden”.

³⁴¹ Lásd Ulp. 49 ad Sab. D. 45,1,38 pr.: *videtur igitur alienum factum promississe, nemo autem alienum factum promittendo obligatur, et ita utimur*.

³⁴² Ulp. 49 ad Sab. D. 45,1,38,1: *Sed si quis promittat per alium non fieri, praeter heredem suum dicendum est inutiliter eum promittere factum alienum*. Lásd még SIKLÓSI 2014: 199–200.

Jelen esetben tehát az a kérdés, hogy „A” és „B” között létrejött stipulatio érvényes-e tekintettel arra, hogy „B” személy „C” jelenlétét ígérte meg. Ulpianus – Celsusra utalással – érvényesnek tartja a stipulatiót, következésképpen „B” az érdeksérelme erejéig jogot alapíthat erre a szerződésre. Finkenauer kiemeli, hogy e fragmentum értelmezési nehézsége a *sistere/sisti* helyes fordításában áll: a *sistere* ugyanis lehet tárgyas (tranzitív) vagy tárgyatlan (intranszítív) ige is.³⁴³ A tárgyatlan jelentése az, hogy „valaki megjelenik”, tárgyas jelentésben pedig: „magát vagy mást (valahová) állít”. Ha a tárgyatlan jelentését vesszük alapul – írja Finkenauer – akkor az azt jelenti, hogy valaki megígérte azt, hogy egy 3. személy valahol meg fog jelenni, amely valóban egy *factum alienum*ra tett kötelezettségvállalás lenne (ami pedig érvénytelennek minősülne). Azonban, ha a tárgyas jelentésből indulunk ki, úgy máris megváltozik a joghelyzet. Ekkor ugyanis arról van szó, hogy a kötelezett azt ígéri, hogy ő maga – azaz: saját cselekvőséggel – egy 3. személyt a meghatározott helyen és időben előállít, amely jogi értelemben *factum proprium*nak minősül. Finkenauer különös jelentőséget tulajdonít még az idézett példáknak is (*puta vel servum suum vel hominem liberum*), hangsúlyozva azt, hogy a szabad ember (*homo liber*) helyesen akként értelmezendő, hogy – miként a *dominica potestas* alatt lévő *servus suus* – a *homo liber* is az adós (*promissor*) *potestas*a (ez legyen akár *patria potestas*, akár *manus*) alatt álló személy (megszorító értelmezés).³⁴⁴ Összegezve tehát: a tényállás akként értelmezendő, hogy az adós (*promissor*) arra vállal kötelezettséget, hogy egy, a hatalma alatt álló személyt (akár rabszolga, akár szabad) meghatározott helyen és időben előállít (amelyre való cselekvőség az ő hatalmi körébe esik), így kötelezettsége *factum proprium*nak minősül.³⁴⁵

A fenti jogértelmezés előre bocsátása alapján teljes egészében érthető Celsus álláspontja, aki akként fogalmaz, hogy: „habár ebben a stipulációban nincs kikötve, hogy 'szerződési bírságot kell fizetni, hacsak nem jelenik meg', azonban (mégis) magában foglalja a megjelenéshez fűződő érdeke erejéig a felelősséget (*quanti interest sisti*)”. Majd Ulpianus ekként kommentálja Celsus szavait: „és helyes az, amit Celsus mondott: mert aki azt ígéri, hogy egy másik személyt (meghatározott helyen és napon) elő fog állítani, azzal azt ígéri, hogy ő tenni fog azért, hogy az (ott) megjelenjen”.

A harmadik forrásszöveg pedig, amelyben a *vadimonium* stipulatio tartalma kizárólag a megjelenés helyére és időpontjára vonatkozó kötelezettségvállalást fogja át a proculianusi iskola egykori vezetőjétől, Neratius Priscustól (*cos. suff.* Kr. u. 97)³⁴⁶ származik (Neratius 2 membr. D. 2,11,14):

Si procurator ita stipulatus est, ut sistat dumtaxat eum quem stipularetur, non etiam poenam si status non esset stipularetur: propemodum nullius

³⁴³ FINKENAUER 2010: 116.

³⁴⁴ FINKENAUER 2010: 116.

³⁴⁵ FINKENAUER 2010: 116. ekként fogalmaz: „[I]ediglich wenn die Person gewaltfrei wäre oder in der Gewalt eines Dritten stünde, läge das Versprechen eines *factum alienum* vor (...)”. Viszont a szerződési gyakorlatban kialakult és elfogadottá vált az a megoldás, hogy ha valaki más cselekvőségére tesz ígéretet, akkor az ahhoz kapcsolódó szerződési bírság stipulatio érvényes volt (Ulp. 49 ad Sab. D. 45,1,38,2): *At si quis velit factum alienum promittere, poenam vel quanti ea res sit potest promittere*. Ulpianus idézett megállapításának elvi tartalma a jusztnianuszi Intitúciók szövegébe is felvételre került (Iust. Inst. 3,19,21): (...) *qui alium facturum promisit, videtur in ea esse causa ut non teneatur, nisi poenam ipse promiserit*. Az olyan stipulációról írja Ulpianus, amelyben a *promissor* – a hatalma alatt nem álló – harmadik személy megjelenésére tesz ígéretet és annak elmaradása esetére szerződési bírságot ígér, hogy: (Ulp. 49 ad Sab. 45,138,24): *si quis ita stipulatus fuerit: „ illum sistas?”*, *nulla causa est, cur non obligatio constat*. Lásd még ehhez REICHARD 1993: 155-156.; WOLF 1985b: 785-786.; KASER 1973: 192-194.

³⁴⁶ KUNKEL 2001: 144.

momenti est ea stipulatio, quia procuratoris, quod ad ipsius utilitatem pertinet, nihil interest sisti. Sed cum alienum negotium in stipulando egerit, potest defendi non procuratoris, sed eius cuius negotium gesserit utilitatem in ea re spectandam esse: ut quantum domini litis interfuit sisti, tantum ex ea stipulatione non stato reo procuratori debeatur. Eadem et fortius adhuc dici possunt, si procurator ita stipulatus esset „quanti ea res erit”: ut hanc conceptionem verborum non ad ipsius, sed ad domini utilitatem relatum interpretemur.

Neratius *Membranarum libri VII* címet viselő műve tulajdonképpen kérdések (*quaestiones*) és jogi szakvélemények (*responsa*) gyűjteményét tartalmazza.³⁴⁷ Alapvetően itt egy négyalanyú eljárásjogi helyzetről van szó: 1) „A” személy mint *dominus litis*; 2) „B” személy mint „A” képviselője (*procurator*); 3) „C” személy mint ellenérdekű fél és 4) „D” személy mint *promissor*, aki ígéretet tesz „C” személy megjelenésére. A tényállás alapján tehát „B” személy (*procurator*) és „D” személy között egy stipulatio jött létre, amelyben „D” (*promissor*) megígérte, hogy „C” meghatározott helyen és időben megjelenik:³⁴⁸ *procurator ita stipulatus est, ut sistant dumtaxat eum quem stipularetur.*³⁴⁹ Az idézett szövegből kitűnik, hogy az *eum quem* kifejezés nem a kötelezettre (*promissor*), hanem egy harmadik személyre vonatkozik.³⁵⁰ Platschek rámutat arra, hogy a stilsztikai szempontból nem túl elegáns szóismétlésből [*ita stipulatus est, ut sistant (...) stipularetur*] arra lehet következtetni, hogy az eredeti szövegben a *stipulatus est* ige helyett – nagy valószínűséggel – a *vadatus est* vagy a *vadimonium fecit* megfogalmazás állhatott.³⁵¹ A felek („B” és „D”) azonban a stipulatioiban – a fenti esetekhez hasonlóan – nem rögzítettek bírságot arra az esetre, ha „C” személy nem jelenne meg. Végül pedig „C” nem jelent meg a „D” által ígért helyen és időben.³⁵²

A jogi probléma abban állt, hogy e szerződés megszegéséből fakadóan sújtják-e „D” személyt hátrányos jogkövetkezmények. Ugyanis – mint fentebb láttuk – a szerződési bírságot nem rögzítő *vadimonium*-stipulatio elszegése esetén a *stipulator actio ex stipulatu* illleti a megjelenés elmaradásából fakadó érdeksérelme (*interesse*) erejéig. Viszont a tárgyalt jogesetben, ha csak a relatív szerkezetű szerződéses jogviszonyból indulunk ki, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy a *procurator* – mint a *stipulatio* hitelezője – a saját vagyoni érdekeinek vonatkozásában érdeksérelmet nem szenvedett, mivel az érdekében megsértett fél a *dominus litis*, aki azonban nem alanya a stipulatioinak. A fő szabályt követve tehát ez a stipulatio valóban „majdnem jelentéktelen” (*propemodum nullius momenti*) vagy – más szóval a peresíthetőség hiánya miatt – „csonka” lenne (álláspontom szerint a jogász az itt elemzett helyzetet egyfajta *naturalis obligatio*hoz hasonlíthatja).³⁵³

³⁴⁷ SCHULZ 1961: 289.

³⁴⁸ Vö. D. 45,1,81 pr.: *quis alium sisti promittit nec adicit poenam (...).*

³⁴⁹ Azaz: „a képviselő (*procurator*) akként stipuláltatott (magának), hogy csupán csak megjelenik az, akit stipuláltatott magának (...).”

³⁵⁰ REICHARD 1993: 144.

³⁵¹ PLATSCHKEK 2001: 283.

³⁵² REICHARD 1993: 144. és 147. még megjegyzi azt is, hogy e jogesetben feltehetően peren kívüli *vadimonium*ról lehet szó. Érvelése alapján a „tipikus” *vadimonium* – azaz: az edictum szerinti *vadimonium* – tartalmazott bírságígéretet. A szóban forgó *vadimonium* azonban mellőzi a bírságígéretet, ezzel eltért a „normáltípustól”. Ez az eltérés pedig azzal magyarázható, hogy ez nem perbeli *vadimonium* volt, ugyanis ellenkező esetben arra kötelezők lettek volna az ediktális előírások.

³⁵³ A felfogással ellentétben REICHARD 1993: 145. a *nullius* kifejezésnek „érvénytelen” értelmet tulajdonít. Álláspontja szerint a klasszikus korszakban a szerződések egyik érvényességi feltétele volt a „hitelezői érdek”

Az ügy sajátosságaira tekintettel azonban Neratius ezt az esetet a fő szabály alóli kivételként kezelte és megadhatónak tartotta az *actio ex stipulatu* „B” személy javára, amellyel ő az „A” személyt ért érdeksérelem (*interesse*) erejéig perelhetett „D” személy ellen. A jogtudós különös jelentőséget tulajdonított annak a körülménynek, hogy „B” személy a stipulatio megkötésekor egy másik személy érdekében járt el („más ügyét vitte”): *sed cum alienum negotium in stipulando egerit*. E többlettényállásra alapítva – Neratius óvatos megfogalmazásával – „védhető az a nézet” (*potest defendi*), amely szerint ebben az esetben – kivételesen – nem a szerződő fél (*stipulator*) érdekét (*utilitas*)³⁵⁴ kell tekintetbe venni, hanem azon személyét, akinek az érdekében eljár („akinek az ügyét viszi”): *non procuratoris, sed eius cuius negotium gesserit utilitatem in ea re spectandam esse*. Neratius tulajdonképpen a felperesi „petitum” tartalmát is megfogalmazza, azaz: a felperes kereseti kérelme – és ennek alapján a kérelemnek megfelelően kiadott *formula condemnatio*jának is a tartalma³⁵⁵ – az, hogy eredményes felperesi bizonyítás (pernyertesség) esetén az alperest akkora összegre kell marasztalni, „amekkora érdeke fűződik az ügy urának a másik fél megjelenéséhez” (*quantum domini litis interfuit sisti*).

E nézet alátámasztására Neratius egy másik példát is idéz: *eadem et fortius adhuc dici possunt, si procurator ita stipulatus esset „quanti ea res erit”: ut hanc conceptionem verborum non ad ipsius, sed ad domini utilitatem relatum interpretemur*. Ebben a második esetben Neratius abból indul ki, hogy – minden más tényállási elem változatlanul hagyása mellett – „B” (*stipulator*) és „D” (*promissor*) között a *vadimonium*-stipulatio egy szerződési bírságígéretet is tartalmazott, amely nem tarifálsan rögzítette a mulasztás esetén fizetendő bírságot, hanem *quanti ea res erit* klauzula formájában. Itt Neratius az ügyleti gyakorlatot kommentálja. A forrásszöveg szerint megalapozottan következtethetünk arra, hogy a szerződési gyakorlatban bevett szokás lehetett, hogy a *vadimonium*ot ígértető képviselő (*procurator* vagy *cognitor*) akként fogalmazta meg a stipulációs formulát, hogy felvette – a mulasztás esetére – a *quanti ea res erit* klauzulát. Ebben az esetben – a fenti okok alapján – felmerül a szerződési szöveg értelmezésének a szükségessége. Neratius – feltehetően – korának következetes joggyakorlatát ismerteti, amikor azt írja, hogy a szóbeli szerződési (kérdés)formula, azaz a stipulációs kérdésfeltevés ily módon való megfogalmazása (*hanc conceptionem verborum*) helyesen akként értelmezendő, hogy az nem a *stipulator* saját, hanem a *dominus litis* (azaz: a „képviselet”) érdekére vonatkozik (*non ad ipsius, sed ad domini utilitatem relatum interpretemur*).

Most térjünk vissza az eredeti kérdésfeltevéshez [a kettős stipulatio (Doppelstipulation) vizsgálatához]. Az elemzésre került forrásszövegekből azt a következtetést vonom le, hogy a szerződési bírság kikötése nélkül létrejött *vadimonium*-stipulatio (*vadimonium sine poena*) önmagában is megállja a helyét, és abból peresíthető kötelelem keletkezik (tehát a saját megjelenés vagy más személy „megjelentetése” – mint *facere* szolgáltatás – tárgya a kötelelemnek). Tekintettel arra, hogy az ilyen jellegű *vadimonium*ban az adós nem egy meghatározott dolog vagy meghatározott pénzüsszeg szolgáltatására kötelezi magát, ezért

fennforgása. Ezt a feltevést a *condemnatio pecuniaria* elvével hozza összefüggésbe, mivel az *actio* megadása esetén az igény pénzben konvertálhatónak kell, hogy legyen és – ekként folytatja – „wenn schon bei Abschluß des Geschäfts eine vermögensmäßige Betroffenheit des potentiellen Gläubigers ausscheidet, das Geschäft unwirksam ist”.

³⁵⁴ Vö. HEUMANN–SECKEL 1907: sv. *utilitas* 2. jelentéstartalom: Nutzen, Vorteil, Interesse.

³⁵⁵ REICHARD 1993: 148.

e kötelem elszegéséből fakadóan egy *actio incerta* illeti a jogosultat (amelynek *intentio*ja a *quidquid dare facere oportet* klauzulát tartalmazza).³⁵⁶

Végezetül a kettős *stipulatio* egyértelmű forrásbizonyítékát lelhetjük fel az alábbi – Paulustól származó – szövegben, amely egyben a *vadimonium* *stipulatio*s formulájának szerkezeti sémáját is megőrizte számunkra (Paul. 3 *quaest.* D. 45,1,126,3):

Si ita stipulatus fuero te sisti et, nisi steteris, aliquid dari, quod promittenti impossibile est: detracta secunda stipulatione prior manet utilis et perinde erit, ac si te sisti stipulatus essem.

„Ha én akként *stipuláltattam*, hogy neked meg kell jelenni és ha te nem jelensz meg, akkor valamit (olyan dolgot) kell adnod, ami (teljesítése) neked mint kötelezett számára lehetetlen: a második *stipulatio* érvénytelensége után az első érvényes marad, éppen úgy, mintha azt *stipuláltattam* volna, hogy neked meg kell jelenni.”

Paulus a szövegben a félreérthetetlen módon idézi a mindennapi gyakorlatban alkalmazott ügyleti formula (azaz: *stipulatio*s kérdésfeltevés) konkrét megfogalmazási módját (pontosabban: a szóbeli megfogalmazás szerkezeti felépítését): *si ita stipulatus fuero te sisti et, nisi steteris, aliquid dari*. Még teljesebb formában jelenik meg előttünk a *vadimonium* ügyleti formulája Papinianusnál (Pap. 2 *quaest.* D. 45,1,115 pr.):

Ita stipulatus sum: „te sisti in certo loco: si non steteris, quinquaginta aureos dari spondes?” si dies in stipulatione per errorem omissus fuerit, cum id ageretur, ut certo die sisteres, imperfecta erit stipulatio. (...) Quod si ab initio id agebatur, ut quocumque die sisteres et, si non stetisses, pecuniam dares, quasi quaelibet stipulatio sub condicione concepta vires habebit, nec ante committetur, quam fuerit declaratum reum promittendi sisti non posse.

A jogeset tényállása szerint a felek olyan *vadimonium*-*stipulatio*t kötöttek, amelynek a szóbeli formulájában a megjelenés helyszíne mellett nem került rögzítésre a megjelenés időpontja.³⁵⁷ A jogi kérdés az, hogy a *vadimonium*-*stipulatio* esetén az időpont rögzítése szükségképpen tartalmi elem (*essentiale negotii*) volt-e? Mert ha szükségképpen elemnek tekintjük, akkor annak hiányában nem jön létre a jogügylet: *imperfecta [sic!] erit stipulatio*.³⁵⁸ Papinianus véleménye szerint ez a kérdés a felek akarátának vizsgálata alapján dönthető el.³⁵⁹ A *stipulatio* esetén fontos azt hangsúlyozni, hogy a felek a szerződés tartalmát a formális aktust megelőzően részletesen megtárgyalták egymással, majd ezt az ügyleti tartalmat „öntötték” *stipulatio*s kérdés és felelet formájába.³⁶⁰ Papinianus tehát azt mondja, ha a felek (a *stipulatio* megformulázását megelőzően) megállapodtak abban (*id ageretur*),

³⁵⁶ KASER–KNÜTEL–LOHSE 2021: 73.; FÖLDI–HAMZA 2022: 599.

³⁵⁷ Vö. lex Imit. c. 84, 20-23: *de vadimonio promittendo in eum locum in quo is erit qui ei provinciae praerit futurusve esse videbitur eo die in quem ut vadimonium promittatur postulabitur*.

³⁵⁸ SIKLÓSI 2014: 151. 531. lj. is utal arra, hogy: „[a]z *imperfectus* melléknév használata gyakran az ügylet nemlétezésére látszik utalni”. A nem létező szerződés fogalmához és esetköreihez lásd FÖLDI–HAMZA 2022: 478. és SIKLÓSI 2014: 77-85. KNÜTEL 1976: 72. érvénytelenségi kérdésként tekint az esetre: „das Problem, ob die *cautio vadimonium sisti* wegen der fehlenden Angabe des Gestellungszeitpunktes unwirksam sei”. Megjegyzendő, hogy az itt kifejtett véleménykülönbség alapvetően csak elméleti jellegű, ugyanis eredményében mindkét eset azonos, azaz: sem a létre nem jött szerződésre, sem pedig az érvénytelen szerződésre jogosultságot alapítani nem lehet.

³⁵⁹ BABUSIAUX 2006: 69.

³⁶⁰ BÜRGE 1999: 117.

hogy a kötelezett egy meghatározott időpontban (*certo die*) megjelenik³⁶¹ és ennek rögzítése csak tévedésből (*per errorem*) maradt ki a kérdésfeltevésből, akkor a *vadimonium-stipulatio* nem jött létre: *stipulatio imperfecta*.³⁶² A másik eshetőség pedig az, ha a felek szándéka kezdettől fogva (*ab initio*) arra irányult, hogy az adós ne egy konkrét időpontban (*certo die*) jelenjen meg egy meghatározott helyen, hanem a kötelezett e megjelenési kötelezettségét bármely időpontban (*quocumque die*) teljesítheti.³⁶³ Ekkor ugyanis – mint Babusiaux írja – a *stipulatio* „megfogalmazása helyesen adja vissza a felek akaratát”.³⁶⁴

E rövid kitérőt követően térjünk vissza ismét a *vadimonium-stipulatio* megformulálásához. Az idézett forrásszövegben Papinianus a *vadimonium* ügyleti formulájának szó szerinti megfogalmazását idézi, amely szerint a stipulator az alábbi kérdést tette fel a *promissor*nak „*Te sisti in certo loco: si non steteris, quinquaginta aureos dari spondes*”, amelyre a *promissor* az alábbi feleletet adta: „*Spondeo!*”.

Tehát mind a Pap. D. 45,1,115 pr., mind pedig a Paul. D. 45,1,126,3 (*stipulatus fuero te sisti et, nisi steteris, aliquid dari*) szövege alapján megállapítható, hogy a stipulációs kérdésfeltevés szolgáltatási kötelezettségként (*facere*) rögzítette a megjelenést, nem pedig csak egyszerű hatályosító (felfüggesztő) feltételként annak elmaradását a szerződési bírság vonatkozásában.³⁶⁵

³⁶¹ Ez az alkufolyamat tükröződik vissza az alábbi forrásszövegből is (Paul. 14 ed. D. 2,8,8pr.): *De die ponenda in stipulatione solet inter litigatores convenire. Si non conveniat, pedius putat in potestate stipulatoris esse moderato spatio: de hoc a iudice statuendum*. A kontextusból – a *iudex* szó használata okán – egyértelműen kitűnik, hogy itt egy perbeli – azaz: halasztási vagy pedig áttételi – *vadimonium*ról lehetett szó (a *iudex* szó minden bizonnyal interpolált és az eredeti szövegben feltehetően a *praetor* megnevezés szerepelhetett lásd PLATSCHEK 2001: 285. 25. lj.). Az első mondat szerint tehát általában a felek szoktak (előzetesen) megállapodni (*conveniri*) arról, hogy melyik napot / időpontot (*dies*) foglalják bele a *vadimonium-stipulatio*ba. A második mondat azzal az eshetőséggel foglalkozik, ha a felek nem tudnak megegyezni erről az időpontról. Paulus – a Kr. u. I. század második felében vagy a II. század első felében tevékenykedő jogász (Pediuss működésének datálásával kapcsolatos bizonytalanságokat lásd KUNKEL 2001: 168-169) – Sex. Pedius véleményét idézi, aki szerint előzetes konszenzus hiányában a *stipulator* hatalmassága meghatározni azt az időközt (*spatium*), amely a két tárgyalási határnap között eltelik. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy a *stipulator* választhatja ki a megjelenés határnapját. Ez az egyoldalú „döntés” valójában azonban csak egy indítványtételi jogosítvány a jogszolgáltató magisztrátus felé, ugyanis a javasolt időpontról a magisztrátusnak döntenie kell: *de hoc a [iudice] <praetore> statuendum*. Ez azt jelenti, hogy a jogszolgáltató magisztrátus fogja elrendelni (*iubere*), hogy milyen tartalommal kell a feleknek megformulálni a stipulációt, miként ez Gelliusnál is olvasható (Gell. NA 6,1,9: *tum e militibus, qui in iure apud eum stabant, interrogavit quispiam ex more, in quem diem locumque vadimonium promitti iuberet*).

³⁶² BABUSIAUX 2006: 77. a *stipulatio imperfecta* kifejezést „unvollständige Stipulation”-ként (befejezetlen / nem teljes stipulációként) fordítja. Álláspontja szerint (BABUSIAUX 2006: 78.) a határidő hiányában megfogalmazott *vadimonium-stipulatio*ból peresíthető jogügylet keletkezik (azaz a jogügylet létrejött és érvényes is), azonban a kikötött szerződési bírság nem perelhető, a hitelezőt csak az *actio incerti ex stipulatu* illeti meg (az *actio certae creditae pecuniae* megindítása kizárt). Ha jól értelmezem, akkor Babusiaux felfogása szerint lényegében itt egy részleges érvénytelenségről van szó.

³⁶³ KNÜTEL 1976: 121-122. azonban felveti, hogy lehet-e a kötelem tárgyként megjelenési kötelezettségről beszélni egyáltalán. Knütel kétségei alapvetően KASER 1973: 207. dogmatikai okfejtésén alapulnak, aki így fogalmaz: „[d]ie Gestellung ist gewiß das primäre Ziel, das der Stipulator mit dem Geschäft anstrebt. Der Promissor wird daher durch die Gestellung als Primärleistung befreit. Aber diese Primärleistung hat nur die Funktion einer 'facultas alternativa', sie ist in solutione, nicht in obligatione”. Érthető Kaser véleménye, azonban – véleményem szerint – egy ponton önellentmondásba kerül. Kaser maga is a *vadimonium*ból fakadó megjelenési kötelezettséget „Primärleistung”-nak, azaz „elsődleges szolgáltatásnak” nevezi, az elsődleges szolgáltatás pedig szükségképpen a kötelem tárgyának kell, hogy legyen. Az elsődleges szolgáltatás mibenlétéhez lásd FÖLDI-HAMZA 2022: 417.

³⁶⁴ BABUSIAUX 2006: 69.; Lásd még HARKE 2005: 296-297.

³⁶⁵ Ezzel szemben KNÜTEL 1976: 72-76.

Ezt a nézetet még inkább erősíti Paulus szóhasználata (D. 45,1,126,3): *Si ita stipulatus fuero te sisti et, nisi steteris, aliquid dari, quod promittenti impossibile est: detracta secunda stipulatione prior manet utilis et perinde erit, ac si te sisti stipulatus essem*. A már idézett tényállás szerint „A” (*stipulator*) és „B” (*promissor*) *vadimonium*-stipulációt kötöttek, amely alapján „B” kötelezte magát arra, hogy meghatározott helyen és időben megjelenik. A felek a megjelenési kötelezettség elmulasztása esetére szerződési bírságot is rögzítettek. A szerződési bírsággként meghatározott kötelezettség azonban lehetetlen szolgáltatásra irányult.³⁶⁶ Minden valószínűség szerint „B” nem jelent meg a *vadimonium*nak megfelelően, ezért „A” a *vadimonium desertum*ból fakadó jogkövetkezményeket szeretne volna érvényesíteni.

Itt azonban adódott az a kérdés, hogy a lehetetlenség kihat-e teljes körűen *vadimonium*-stipulációra (ugyanis ebben az esetben „A” eredményesen nem támaszthatna igényt „B”-vel szemben). Paulus azonban rámutat, hogy ebben az esetben két szolgáltatási kötelezettségről van szó: *stipulatio prior* és *stipulatio secunda*. A *stipulatio prior* jelenti a megjelenésre vonatkozó (*facere*) kötelezettséget, a *stipulatio secunda* pedig a szerződési bírságígéretet (*dare* kötelezettség) fogja át. A *prior* és a *secundus* jelzők egyértelműen a kötelezettségeknek a *stipulatio* formulájában szereplő megfogalmazási sorrendjére utalnak. A jogi probléma – véleményem szerint – abból adódott, hogy a *vadimonium* stipulációs formulája e két kötelezettségre vonatkozó kérdést egybefoglaltan (azaz: egy kérdésként, összetett mondat formájában megfogalmazva) tartalmazta és a *promissor* „*spondeo*” válasza mindkét kötelezettséget átfogta.³⁶⁷ A források alapján (római polgárok esetén) az alábbiak szerint tartom rekonstruálhatónak a *vadimonium*-stipulatio ügyleti formuláját.³⁶⁸

A <i>stipulator</i> kérdése	A <i>promissor</i> válasza
<i>Spondesne te sisti [in certum diem] in certo loco, et si non steteris, quinquaginta aureos dari?</i>	<i>Spondeo!</i>

Mint közzismert: a civiljog szabályai szerint a *spondesne – spondeo* fogalom párt kizárólag római polgárok használhatták. A peregrinusok csak a *dabis – dabo, promittis – promitto, fidepromittis – fidepromitto* stb. alakokkal hozhattak létre érvényesen szóbeli szerződést (Gai. 3,93): *Sed haec quidem uerborum obligatio DARI SPONDES? SPONDEO propria ciuium Romanorum est; ceterae uero iuris gentium sunt, itaque inter omnes homines, siue ciues Romanos siue peregrinos, ualent*. Itt érdemes megemlíteni, hogy a Sulpicius archívum *vadimonium*-dokumentumai között is található olyan okiratok, amelyekben a szerződő felek egyike – személyi állapotát tekintve – peregrinus jogállású (TPSulp. 4; 13 és 14).

³⁶⁶ Egy párhuzamos – és konkrétabb – példát olvashatunk Celsusnál (Celsus 26 dig. D. 45,1,97 pr.): *Si ita stipulatus fuero: „te sisti? nisi steteris, hippocentaurum dari?” proinde erit, atque „te sisti” solummodo stipulatus essem*. Azaz: „[h]a én akként stipuláltatnék magamnak, hogy: ’esküszöl, hogy te megjelenj, és ha nem jelensz meg, akkor adsz egy hippocentaurt’, ennél fogva ez olyan lenne, mintha csupán „te megjelenj” (tartalmat) stipuláltattam volna”.

³⁶⁷ PLATSCHEK 2001: 291.

³⁶⁸ FLINIAUX 1908: 68. 2. lj. javaslat: „*Spondesne certo die sisti? ni steteris, tantam pecuniam dari spondes?*” (bár megjegyzendő, hogy Fliniaux az alábbi megfogalmazást is elképzelhetőnek tartja: „*Si certo die non steteris, tantam pecuniam dari spondes?*”). PLATSCHEK 2001: 291. rekonstrukciója szerint pedig a stipulációs kérdésformula az alábbiak szerint lehetett megfogalmazva: „*In (diem) (loco) (hora) te sisti spondesne et, si non steteris, HS ... mihi dari spondesne?*”. RÜFNER 2003: 1978. pedig – a Sulpicius archívum *vadimonium* okiratai alapján – az alábbi megszövegezési formát tartja valószínűnek: *Spondesne kalendis Novembres primis, Puteolis in fore [sic!] ante aram Augusti Hordionianam hora tertia te sisti et nisi steteris viginti milia sestertium et septem milia sestertium et mille sestertium dari?*

Ezekben az esetekben a *fide rogavit* és a *fide promisit* kifejezések használatával³⁶⁹ alapították a felek a kötelmet.³⁷⁰ Az okiratok érdekessége, hogy minden esetben feltüntetik azt, hogy a szerződő peregrinus melyik város polgára volt: a türoszi Zenon (TPSulp. 4) vagy az alexandriai Trupho (TPSulp. 13-14).

Most térjünk vissza a D. 45,1,126,3 exegéziséhez. Paulus akként fogalmaz, hogy: *detracta secunda stipulatione prior manet utilis*, azaz „a második stipulatio levonása után az első stipulatio érvényben marad”. Álláspontom szerint ez a szöveg egyértelműen bizonyítja azt, hogy a *vadimonium cum poena* esetén jogilag két kötelemfakasztó tényállás különíthető el egymástól: a *stipulatio prior* és a *stipulatio secunda*.³⁷¹ A *detrahere* igét ebben az esetben „levonni, elragadni” értelemben kell használni. Paulus tehát azt mondja, hogy a második stipulatio (a szerződési bírság) „levonása” a felek jogviszonyából nem érinti a korábbi (azaz: az első) stipulatio érvényességét.³⁷² Azaz: az egyetlen alkalommal elhangzó *spondeo* nyilatkozattal egy érvényes és egy érvénytelen kötelelem keletkezik. A *vadimonium* jellegadó tartalmát a *te sisti* adja, amely önmagában is megáll a szerződési bírság ígérete nélkül, míg ez fordítva nincs így (Ulp. 7 ad ed. D. 45,1,69):

Si homo mortuus sit, sisti non potest nec poena rei impossibilis committetur, quemadmodum si quis Stichum mortuum dare stipulatus, si datus non esset, poenam stipuletur.

Az idézett forrás két tényállást tartalmaz. Az első tényállás jobb megértése érdekében érdemes az exegézist a második vizsgálatával kezdeni. E szerint a felek között létrejött szerződés alapján „A” azt ígérte, hogy egy Stichus nevű rabszolgát ruház át „B”-re. Arra az esetre, ha „A” a nevezett rabszolga tulajdonjogát nem ruházná át, akkor szerződési bírság megfizetésére kötelezte magát. A megfogalmazásból egyértelműen kiderül, hogy itt egy kettős stipulációról van szó. Az átruházni stipulált rabszolga azonban a kötelelem létrejöttének jogi pillanatában már nem élt, következésképpen a *promissor* lehetetlen szolgáltatás teljesítésére vállalt kötelezettséget. Felmerült azonban az a jogi kérdés, hogy lehet-e érvényesíteni a szerződési bírság iránti igényt „A” ellen, tekintettel arra, hogy a tulajdonátruházás nem történt meg (nem teljesítés). E kérdésre a helyes jogi válasz az, hogy nem lehet szerződéses bírság (kötér) iránti igényt érvényesíteni. A felek közötti kötelemi viszonyokban ugyanis a domináns szolgáltatás a rabszolga tulajdonjogának az átruházása, és a felek a tulajdonátruházás alapjául szolgáló szerződés biztosítékaként kötötték ki a kötbért. Tulajdonképpen a kötbérkötés a domináns szolgáltatást rögzítő szerződés járuléka. Tekintettel azonban arra, hogy a domináns szolgáltatás tárgya már a szerződés létrejöttékor nem létezett (eredeti fizikai lehetetlenség), a stipulatio érvénytelen. Biztosítandó szerződés hiányában pedig kiüresedik a kötbér-stipulatio is, ugyanis kötbérigényt csak a szerződéses szolgáltatás nemteljesítése, hibás vagy késedelmes teljesítése esetén lehet érvényesíteni, viszont érvénytelen szerződésből nem keletkezik szolgáltatási kötelezettség.

³⁶⁹ A provinciái szerződési praxisban is a *fide rogavit* – *fide promisit* formulát alkalmazták a peregrinus felek a stipulatióknál vö. PÓLAY 1965: 191-192.

³⁷⁰ Lásd pl. TPSulp. 4. Tab. I, pag 2 – tab. II, pag. 3 (*graphio, scriptura interior*): [*Vadimoniu*]m fac[tu]m / [*Zenoni*] *Zenobi* l(i)berto [T]yri[o] / [in] III idus Iunias primas / [P]uteolis in foro [an]te ara[m] / A[u]gusti Hordionianam / hora tertia [H]S ∞ CC da[r]i /fide r[o]gavit C(aius) Sul[p]icius / Cinnam[us] fide promi[s]it // *Zenon Zenob[i]* l(i)bertus Tyrius /Actum [P]uteolis V idus / Iunias / Fausto Cornelio Sulla Felice / Q(uinto) [Ma]rcio Barea Sorano co(n)s(ulibus).

³⁷¹ KNÜTEL 1976: 74-75. nem zárja ki egyértelműen a Doppelstipulation fennforgását, azonban hajlik arra, hogy a tárgyalt esetet inkább konverzióként értelmezze.

³⁷² Hasonló értelemben lásd ORMANNI 1962: 730. 320. lj.

A forrásszövegben a második tényállást – mint láthatjuk – a *quemadmodum* szó vezet be, amely itt az „ugyanúgy mint” jelentéssel fordítandó. Ebből okszerűen következik, hogy a jogesetben ismertetett két tényállás között lényeges átfedések vannak. Az első eset tényállása – tekintettel a második esetből ismertté vált tényállási elemekre is – az alábbiak szerint rekonstruálható: „A” személy stipulációban megígérte „B”-nek, hogy „C” egy meghatározott helyen és időpontban megjelenik. A felek abban is megegyeztek, ha „C” nem jelenik meg, akkor „A” szerződési bírságot fizet „B” számára. A második tényállás ismeretében *si homo mortuus sit* akként értelmezendő, hogy a *homo* alatt rabszolgát kell érteni, nem pedig szabad embert, és ennek a rabszolgának a *dominusa* „A”. Azaz: „A” személy a saját rabszolgájának a megjelenésére tesz ígéretet „B” személy számára.³⁷³ Továbbá alappal feltételezhető, hogy – a második esettel egyezően – ez a rabszolga a stipulatio létrejöttének pillanatában már halott volt (azaz: itt is egy lehetetlen, nem pedig egy ellehetetlenült szolgáltatásról van szó). Ellenkező esetben ugyanis a jogi konzekvencia szempontjából nem lehetne párhuzamba állítani a két jogesetet (miként azt Ulpianus teszi, erre utal egyértelműen a *quemadmodum* szó alkalmazása). A tényállást összegezve tehát: a *dominus* megígéri azt, hogy a saját rabszolgáját egy adott helyen és időpontban elővezeti, és a felek ezt a stipulációs ígéretet egy szerződési bírsággal is biztosítják. Az előállítani ígért rabszolga azonban a stipulatio megkötésekor már nem élt. A jogi kérdés – a második esettel egyezően – az, hogy a megjelenés elmaradásának tényére alapítva érvényesíthető-e a szerződési bírság iránti követelés „A”-val szemben. Ebben az esetben ugyanaz a jogi megítélés mint a második tényállás vonatkozásában: álláspontom szerint itt – a fentebb kifejtettek alapján – kettős stipulatio jött létre a felek között. A domináns szolgáltatás az, hogy a *dominus* a rabszolgáját köteles elővezetni. Ezt a szerződéses magatartást biztosítja a kötbér. Ha az a szerződés, amelyből a domináns szolgáltatás fakad, érvénytelen, úgy az azt biztosító jogügylet is gyökerét veszti, így abból igény nem érvényesíthető.

3.3. A *poena vadimonii* összehszerűsége

Az ediktális (perbeli) *vadimonium* esetén a stipulálandó összeg részletesen szabályozás alá esett,³⁷⁴ amelyről Gaius a következőképpen tudósít bennünket az Intitúciókban (Gai. 4,186):

Et si quidem iudicati depensiue agetur; tanti fit uadimonium, quanti ea res erit; si uero ex ceteris causis, quanti actor iurauerit non calumniae causa postulare sibi uadimonium promitti: nec tamen pluris quam partis dimidiae nec pluribus quam sestertium C milibus fit uadimonium. Itaque si centum milium res erit nec iudicati depensiue agetur; non plus quam sestertium quinquaginta milium fit uadimonium.

A forrásszövegből az olvasható ki, hogy fő szabály szerint a felperes (*actor*) tehetett javaslatot a *poena vadimonii* összegére (álláspontom alapján a magisztrátus rendelte el azt, hogy mekkora összeg szerepeljen végül a *vadimonium*-stipulációban). Ez technikailag akként történhetett, hogy – a *vadimonium* szükségessége esetén – a felperesnek egy perbeli esküt kellett letennie arról, hogy az a per, amelyben *vadimonium*ot ígértet magának, az nem

³⁷³ Vö. Ulp. 77 ad ed. D. 45,1,81 pr. *Quotiens quis alium sisti promittit (...), puta vel servum suum vel hominem liberum (...)*.

³⁷⁴ LENEL 1927: 81. az *edictum*-rekonstrukciójában a *De vadimoniis* tituluson (tit. VII) belül a második klauzulának a *quanti uadimonia fiant* megnevezést adta.

alaptalan.³⁷⁵ És ekkor lehetett indítványt tenni a *poena vadimonii* pontos összegére is: *quantum actor iurauerit non calumniae causa postulare sibi vadimonium promitti*. A felperes által indítványozható összeg azonban kettős korlátozás alá esett: egyrésztől nem haladhatta meg a pertárgyérték felét (*nec tamen pluris quam partis dimidiae*), másrésztől pedig – abszolút korlátként – nem lehetett több mint 100.000 sestertius (*nec pluribus quam sestertium C milibus*).³⁷⁶ Gaius egy gyakorlati példával is szemlélteti az olvasói számára a számítási módszertant, amely szerint, ha a pertárgyérték 100.000 sestertius, akkor a *vadimonium* összege nem haladhatja meg az 50.000 sestertiust. A fő szabály alól kivételt jelentettek a vagyoni végrehajtási (*actio iudicati*) és a kezési visszkereseti igény érvényesítése (*actio depensi*) iránt indított perek, mert ezekben az esetekben a *vadimonium*ban rögzített *poena* megegyezett a pertárgyérték összegével.

Az *edictum*ban rögzített normák azonban a peren kívüli *vadimonium*ra nem vonatkoztak,³⁷⁷ azok szabályait a gyakorlat (szokásjog) alakította.³⁷⁸ A Sulpicius archívum okiratai alapján arra lehet következtetni, hogy a peren kívüli *vadimonium* esetén a teljes pertárgyértékkel azonos (vagy azzal közel egyező) összeget stipuláltak szerződési bírsággként.³⁷⁹ Ez a megállapítás okszerűen következik a TPSulp. 3 értelmezéséből [TPSulp. 3. Tab. III, pag 5 (*graphio, scriptura exterior*)]:

[V(adimonium) f(actum) C(aio) S]ulpic[io] Fausto in [III no]nas / [Iulia] s primas [P]uteolis in foro / [a]nte aram [A]ug(usti) Hordionia[na]m / hor(a) tertia HS L maioris sum=/mae rei in [iudiciu]m deducturus / et [H] S I d[epo]siti anuli arrae / nomin[e] stipul(atus) est L(ucius) F[a]e[n]sius / Eumenes [sp]o(pondit) C(aius) Sulpicius Faustus / Act(um) Puteol(is) V non(as) Iul(ias) / L(ucio) Vitellio L(ucii) f(ilio) [Me]ssalla Ppublicola co(n) s(ulibus)

„Gaius Sulpicius Faustus *vadimonium*ot tett a soron következő július hónap Nonae-ja előtti 3. napra, Puteoli főmúrára, az Augustusnak szentelt Hordionius-féle oltár (*ara Hordioniana*) elé, a nap harmadik órájára. Lucius Faenius Eumenes 50.000 sestertiust (azért, hogy) ennél nagyobb összeget vigyen perbe és 1000 sestertiust egy foglalóként letett gyűrű miatt stipuláltatott magának, Caius Sulpicius Faustus (erre) ünnepélyesen ígéretet tett. Kelt Puteoliban, július hónap Nonae-ja előtti 5. napon, Lucius fia Lucius Vitellius és Messalla Ppublicola konzulok évében.”

Az okirat kiállításának időpontja Kr. u. 48. év július hó 3. napja. A *vadimonium* szövegéből az alábbi tényállás rekonstruálható: L. Faenius Eumenes és G. Sulpicius Faustus

³⁷⁵ KASER–HACKL 1996: 228.

³⁷⁶ Ha a stipulációba foglalt összeg az *edictum*ban meghatározott korlátokba ütközött, akkor – feltehetően – a verbálszerződés (a prétori jog szerinti) „részleges érvénytelensége” volt megállapítható. BACKHAUS 1983: 167. hangsúlyozza, hogy a D. 50,17,110 princípiumában ránk maradt „szövegtorzó” – *in eo, quod plus sit, semper inest et minus* – Paulusnak a praetori *edictum*hoz írt kommentárjának a 6. könyvéből származik, amelyben a jogtudós a *vadimonium*ot tárgyalta. Kézenfekvőnek tűnik, hogy ez a megállapítás a *stipulatio poenae* összegével álljon összefüggésben. Tehát abban az esetben, ha a *stipulatio poenae* meghaladta volna a pertárgy értékének a felét vagy a 100.000 sestertiust, akkor is eredményesen perelhetett volna a felperes – az alperes mulasztása esetén – az *edictum* által megengedett érték erejéig, mivel a „több benne van a kevesebb”.

³⁷⁷ CAMODECA 1999: 52.; WOLF 2001: 92.

³⁷⁸ Vö. JAKAB 2020: 71. a római jogrendben a szokásjog jelentőségéről a következőképpen fogalmaz: „[a] véletlenszerű törvényhozási produktumokat az anyagi jog és a perjog területén is a szokások és az erkölcsi alapú, megszilárdult értékek egészítették ki, a jogházagokat a szokásjog töltötte ki”.

³⁷⁹ GRÖSCHLER 1997: 63. 247. lj.; CAMODECA 1999: 52.: „[i]l suo importo nei nostri *vadimonia* stragiudiziali doveva di regola coincidere o comunque essere assai vicino alla stima del valore della lite”.

között ügyleti kapcsolat volt. A TPSulp. 3 és a TPSulp. 2³⁸⁰ dokumentumok ugyanahhoz az ügyhöz tartozó eljárás iratok.³⁸¹ A TPSulp. 2 okirat alapján – amely szerint a megjelenési kötelezettség időpontja június hó 24. napja volt – az is megállapítható, hogy a felek adásvételi szerződést kötöttek egymással (*acturus ex empto*). E szerződés eladói pozíciójában a bankár G. Sulpicius Faustus, míg a vevői oldalon L. Faenius Eumenes volt. A szövegből kiderül az is, hogy L. Faenius Eumenes a szerződés létrejöttének látható jogi jelöl³⁸² foglalként (*arra*) egy gyűrűt³⁸³ adott át az eladónak. Az adásvételi ügylet lebonyolítása során azonban valami – közelebről nem ismert – rendellenesség lépett fel, amelynek következtében a vevő két jogalapon szeretett volna pert indítani az eladóval szemben: egyrészt az adásvételi szerződés alapján (*actio empti*), másrészt pedig a foglaló visszaadásának elmaradása okán – feltehetően – a letét szabályai szerint (*actio depositi directa*).³⁸⁴

Különösen érdekes az okirat szövegében, hogy a felek kifejezetten utalnak arra, hogy a kikötött *poena* 50.000 sestertius, de a vitával érintett követelés értéke ennél azonban magasabb: *maioris summae rei in iudicium deducturus*. Abból a körülményből tehát, hogy a felek ezt az okiratban kifejezetten rögzítendő ténynek kezelték, okszerűen következik az, hogy a peren kívüli *vadimonium*ok esetén a *poena* értéke rendszerint megegyezett a követelés összegével (ellenkező esetben ugyanis indokolatlan lett volna e szövegrész felvétele az egyszerű és sematizált *vadimonium* okirat szövegébe).³⁸⁵

³⁸⁰ TPSulp. 2: *Vadimonium factum C(aio) Sulpicio / Fausto in VIII k(alendis) Iul(ias) prim(as) / Put(eolis) in foro ante aram / Hord(ionianam) hora tertia / HS I)) acturus ex / empto dari stipulatus / est L(ucius) Faenius Eume=nes spondit Caius) Sulpi=//[cius Faustus]*. Fordítás: „Gaius Sulpicius Faustus *vadimonium*ot tett a soron következő július hónap *Kalendae*-ja előtti 8. napjára Puteoli fórumára, az Augustusnak szentelt Hordionius-féle oltár (*ara Hordioniana*) elé, a nap harmadik órájára. Lucius Faenius Eumenes – *ex empto* perindítás (okán) – 50.000 *sestertius*t stipulálattott magának, Caius Sulpicius Faustus (erre) ünnepélyesen ígéretet tett.”

³⁸¹ Ezek az egymással összefüggő okiratok egyértelműen igazolják, hogy a perindítás előkészítése során a felek intenzív kapcsolatban álltak egymással és adott esetben több – egymást követő – *vadimonium*ot is kikötöttek, amelynek során egyeztethettek a követelésről (egyezséget köthettek), vagy a perindítást professzionálisan előkészíthették (*editio actionis*, a pontos pertárgy meghatározása, a bizonyítandó tények rögzítése, a *formula* szövegének a megszerkesztése stb.).

³⁸² Gai. 3,139: *Emptio et uenditio contrahitur, cum de pretio conuenerit, quamuis nondum pretium numeratum sit ac ne arra quidem data fuerit. Nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et uenditionis contractae*. Lásd még FÖLDI 2011: 24-27.

³⁸³ Ulp. 32 ad ed. D. 19,1,11,6: (...) *si anulus datus sit arrae nomine*.

³⁸⁴ A második század folyamán a foglaló adását már nem tekintették letéti jellegű jogügyletnek. Ulpianus a D. 19,1,11,6 alá felvett szövegében azt az esetet tárgyalja, hogy a felek között egy adásvételi szerződés (borvétel) jött létre, amelynek keretében a vevő egy gyűrűt adott át foglalként, majd az adásvételi szerződés rendeltetésszerűen teljesedésbe ment (a vételár és az áru átadásra került), azonban az eladó nem adta vissza a foglalként kapott gyűrűt. [A jogforrás szövege a következő (D. 19,1,11,6): *is qui vina emit (...) ego illud quaero: si anulus datus sit arrae nomine et secuta emptione pretioque numerato et tradita re anulus non reddatur, qua actione agendum est, utrum condicatur, quasi ob causam datus sit et causa finita sit, an vero ex empto agendum sit. Et Iulianus diceret ex empto agi posse: certe etiam condici poterit, quia iam sine causa apud venditorem est anulus.*] A jogtudósok két perindítási lehetőséget vizsgálnak: egyrészt az adásvételi szerződés alapján (*actio empti*), másrészt pedig a jogalap nélküli gazdagodás szabályai szerint (*condictio ob causam finitam*). Lásd ehhez részletesen: JAKAB 2009: 109-112.; SIKLÓSI 2021b: 1593.

³⁸⁵ NÖRR 1995: 80-82. felveti annak a lehetőségét, hogy a peren kívüli *vadimonium* és a *taxatio* között akár szorosabb összefüggés is fennállhatott. Nörr rámutat annak az eshetőségnek a plauzibilitására: ha a felek a peren kívüli *vadimonium*ban a követelés értéke alapján maguk határozzák meg a mulasztás esetén fizetendő *poena* összegét, akkor ezzel akár a jogszolgáltató magisztrátus által meghatározható *taxatio* mértékére is döntő befolyást gyakorolhattak.

Álláspontom szerint e szerződési gyakorlat (ti. hogy a peren kívüli *vadimoniumban* rögzített bírság általában megegyezett a követelés összegével) ismeretében érthetjük meg Horatiusnak – a fejezet elején már idézett – alábbi sorait (serm. 1,9,35-37):

*ventum erat ad Vestae, quarta iam parte diei / praeterita, et casu tum
respondere vadato / debebat, quod ni fecisset, perdere litem.*

Mint azt fentebb már megállapítottuk: a szöveg arról szól, hogy „A” és „B” személy között egy peren kívüli *vadimonium*-stipulatio jött létre, amely szerint „A” („a Fecsegő” – *promissor*) kötelezte magát, hogy egy adott napon a Vesta szentély mellett 10 órákor megjelenik. Azonban e megjelenési kötelezettség elmulasztása esetén (*quod ni fecisset*) – mint Horatius írja – „A” elveszíti a pert (*perdere litem*). A *perdere litem* kifejezés nem értelmezhető szó szerinti jelentésben, ugyanis a szóban forgó jogi helyzetben még nem beszélhetünk perről (*lis*), mivel – mint a költemény további részéből kiderül – a perbe hívásra (*in ius vocatio*) csak később került sor. Következésképpen: nincs folyamatba téve per, amit „A” elveszíthet.

Viszont a horatiusi sorok rögtön értelmet nyernek akkor, ha az alábbi modellt vesszük alapul: „A” és „B” a perindítás előkészítése érdekében *vadimoniumban* állapodtak meg. A felek a *vadimoniumba* – a kötelezett távolmaradása miatti bírságént – a „B” által állított követelés összegét foglalták. Ha „A” elmulasztja a *vadimoniumban* rögzített helyen és időpontban való megjelenést (*vadimonium desertum*), akkor „elveszíti” a *poenát* (pontosabban: a bírság esedékessé válik, amely megegyezik a felperes követelésével). Ebben a helyzetben az igényt állító („B”) eljárás (bizonyítási) helyzete sokkal kedvezőbbé válik. Ugyanis: ha az ellenérdekű fél („A”) önként nem teljesíti a *poena* összegét, akkor „B” a stipulatio alapján a határozott pénzösszeg megfizetésére irányuló keresettel (*actio certae creditae pecuniae*) léphet fel vele szemben. Ekkor viszont a felperes igen könnyű bizonyítási helyzetben van (ugyanis csak azt kell bizonyítania, hogy a másik fél nem jelent meg). Itt meg kell jegyezni még azt is, hogy az *actio certae creditae pecuniae* alapján csak és kizárólag akkor kerülhetett sor a peralapításra (*litis contestatio*) és a bizonyítási eljárás megnyitására (*apud iudicem* szak), ha az alperes a pervesztés esetére a pertárgy értékének harmadát (*sponsio tertiae partis*) – perbírságként – megígérte.³⁸⁶ Ellenkező esetben már az *in iure* szakban kötelezték az alperest a követelés megfizetésére.³⁸⁷ Ezért ha a megjelenésre kötelezettek nem volt valami alapos kimentési oka,³⁸⁸ akkor nehezen elképzelhető, hogy felvállalta volna a biztos pervesztéssel végződő eljárást.

Láthatjuk tehát, hogy az általam vázolt modell szerint az igényt állító személy igényérvényesítése lényegesen leegyszerűsödik, ugyanis a *stipulatio poenae* funkcióját tekintve lényegében egy „végrehajtási záradékká” válna.³⁸⁹ Ha ebből a szerződési modellből indulunk

³⁸⁶ Vö. Gai. 4,171: *Ex quibusdam causis sponsonem facere permittitur, uelut de pecunia certa credita et pecunia constituta, sed certae quidem creditae pecuniae tertiae partis, constitutae uero pecuniae partis dimidia.*

³⁸⁷ Ehhez lásd részletesen az IV. Fejezetben kifejtetteket.

³⁸⁸ Ezt kifogás (*exceptio*) formájában érvényesíthette az alperes. A *praetori edictum* felsorolta azokat az okokat, amelyekre kimentésként lehetett hivatkozni. Vö. LENEL 1927: 501-502. a *De exceptionibus* titulus alá felvett 269. §-nak a *Si quis vadimoniis non obtemperaverit* (azaz: „Ha valaki a *vadimonium*oknak nem tett eleget”) címet adta és összesen hét igazolási okot sorol fel. Minden valószínűség szerint a peren kívüli *vadimoniumok* vonatkozásában is ezekre az okokra lehetett hivatkozni eredményesen.

³⁸⁹ Tehát az eredetileg tervezett pert szükségtelen lefolytatni, mivel az igényt állító sokkal rövidebb (egyszerűbb) úton célhoz érhet. További kutatást igényel, azért itt csak mint hipotézist fejttem ki a következőket: elképzelhetőnek tartom azt, hogy abban az esetben, ha a mulasztó fél megfizette az eredetileg érvényesíteni kívánt igénnyel egyező bírságot (amelyet a peren kívüli *vadimoniumban* rögzítettek), majd a jogosult az alappert mégis folytatni szeretné, akkor az adós *exceptio dolival* védhetné magát. Ez akár egy elképzelhető magyarázat

ki, akkor már könnyen érthetővé válik, hogy miért írhatta Horatius azt: ha a kötelezett nem jelenik meg a peren kívül kikötött *vadimoniumon*, akkor „elveszíti a pert” (azaz: lényegében meg kell fizenie azt az összeget, amit az ellenérdekű fél eredetileg követelt tőle).

Véleményem szerint a következő körülmények is – közvetett módon – megerősíteni látszanak azt az álláspontot, hogy a peren kívüli *vadimoniumba* a teljes követelés összegét foglalták. Több olyan okirat is található a Sulpicius archívumban, amely több bírságösszeget is tartalmaz (TPSulp. 1; 1 bis.; 3; 7; 8 és 12). A több bírságstipulatio oka az lehetett, hogy ezekben az esetekben a stipulator több jogalpból is igényt állított a másik féllel szemben és mindegyikre külön-külön stipuláltak a bírságot³⁹⁰ (miként ezt a TPSulp. 3 esetén láttuk: az *actio emptire* alapított igényért 50.000, míg az *actio depositire* alapozottan 1000 *sestertius poenát* rögzítettek a felek).

Meg kell jegyezni, hogy sajnos a táblákon lévő számok nagyon bizonytalanul olvashatók. Mindenesetre Camodeca a TPSulp. 1 bis. okirat olvasatánál felveti annak a lehetőségét, hogy az okiratban rögzített 266[6] *sestertius a sponsio tertiae partis* összege lehetett.³⁹¹ Az *actio certae creditae pecuniae* esetén ugyanis csak akkor tudott érdemben perbe bocsátkozni az alperes, ha perveszteség esetére stipulációban felvállalta azt, hogy a felperesnek a követelt pertárgyérték harmadát perbírságként megfizeti (máskülönben eljárásjogilag nem tekintették az alperest megfelelően védekezőnek, így már *in iure* szakban a felperesi kérelemmel egyezően kötelezték őt).³⁹² Camodeca nem veszi ebbe a körbe, azonban véleményem szerint ide tartozónak kell tekintenünk a TPSulp. 1 okiratot is, amelynek a szövege a következő [TPSulp. 1. Tab. I. pag. 2 – tab. II, pag. 3 (*graphio, scriptura interior*)]:

*Vadimonium factum / L(ucio) Mario Hermeroti in k(alendas) / [[idus]]
Novembres primas / Puteolis in foro ante aram / August(i) Hordionianam /
hora tertia HS ((I)) ([[I]] et / HS I) ∞ ∞ et HS ∞ [... dari] / stipulatus est
(Caius) [Sulpicius] / Cinnamus spo[pondit L(ucius)] // Marius Hermeros /
Actum Puteolis / VIII k(alendas) Novembres / Cn(aeo) Hosidio Geta / L(ucio)
Vagellio [co(n)s(ulibus)]*

„Lucius Marius Hermeros *vadimoniumot* tett soron következő november hónap első napjára, Puteoli főmúrára, az Augustusnak szentelt Hordionius-féle oltár (*ara Hordioniana*) elé, a nap harmadik órájára. Gaius Sulpicius Cinnamus 20.000 *sestertius* és 7000 *sestertius* és 1000 *sestertius* stipuláltatott magának, Lucius Marius Hermeros (erre) ünnepélyesen ígéretet tett. Kelt Puteoliban november Kalendae elsejét megelőző 8. napon, Gnaeus Hosidius Geta és Lucius Vagellius *consulok* évében.”

Az okiratot Kr. u. 47. október hó 25. napján állították ki. A tartalma szerint Lucius Marius Hermeros (*promissor*) ígéretet tett Gaius Sulpicius Cinnamusnak (*stipulator*), hogy

is lehetne arra, hogy a TPSulp. 3 esetén az igényt állító miért hangsúlyozta kifejezetten azt, hogy az adós 50.000 *sestertius* ígért egy olyan ügyben, amelyben az igény ezt az összeget meghaladja. Ennek egyik lehetséges oka az lehet, hogy a stipulator az 50.000 *sestertius* meghaladó követelésrészsre az igényérvényesítési lehetőséget fenn szerette volna tartani. Azaz: ha a *promissor* mulasztana, akkor elveszíti az 50.000 *sestertius poenát*, ezt követően a *stipulator* mégis pert indítana ellene az eredeti jogalapon, úgy az 50.000 *sestertius* meghaladó követelését még érvényesítheti.

³⁹⁰ WOLF 2001: 92.

³⁹¹ CAMODECA 1999: 55.: „[I]a *summa vadimonii*, che ammontava probabilmente alla singolare cifra di 266[6] *sesterzi*, si può a mio avviso spiegare con un caso di *sponsio tertiae partis*, come in TPSulp. 7; la somma principale doveva quindi consistere in 8000 *sesterzi*”. Erre az értelmezési lehetőségre elsőként MANTHE 1981: 157. utalt a TPSulp 7 (= TP 12) kapcsán (amelyben a *poena* összege 3333 *sestertius*). Lásd még: PLATSCHKE 2013: 51.

³⁹² Lásd ehhez részletesen az IV. Fejezetben kifejtetteket.

Puteoliban a meghatározott helyen és időben megjelenik. A felek a megjelenés elmulasztása esetén szerződési bírságot akként kötöttek ki, hogy az adósnak ebben az esetben „20.000 és 7000 és 1000 sestertius” kell megfizetnie. Álláspontom szerint vélhetően itt is egy *sponsio tertiae partis*ről lehet szó. Meggyőződésem alapján a 20.000 és az 1000 *sestertius* mint a fő követelés összege egybe tartozik (amely így 21.000 sestertius tesz ki). Arra vonatkozóan, hogy a felek miért nem 21.000 sestertius rögzítettek, két magyarázatot tartok elképzelhetőnek. Az egyik szerint egy egyszerű hibáról lehet szó, azaz az okirat kiállítója elírta a számokat és először a 21.000 helyett 20.000-et írt, majd a hibát rögtön észlelve nem törölte a leírtakat, hanem csak a számok végéhez hozzáírta az 1000 *sestertius*. Vagy a másik elképzelhető lehetőség, hogy a bankár Gaius Sulpicius Cinnamus 20.000 *sestertius* tőkeösszeget adott kölcsön Hermerosnak,³⁹³ aki stipulációban megígérte a kamatokat (amely jelen esetben 1000 *sestertius* tett ki), így a tőke és a kamattartozás összesen 21.000 *sestertius* volt. Mind a kölcsönt (amelynek visszafizetését a szerződési gyakorlat alapján stipulációban is megígérték³⁹⁴), mind a stipulált kamatot az *actio certae creditae pecuniae*-vel lehetett követelni. És ennek a *stricti iuris* kötelemből / kötelemekből fakadó 21.000 *sestertius*nak éppen harmada a 7000 *sestertius*, amely álláspontom szerint *sponsio tertiae partis* összege lehetett. Az általam kifejtett elképzelés illeszkedik abba a modellbe, amely szerint a peren kívüli *vadimonium*ban a megindítani szándékozott keresetekkel érvényesíteni akart összegek kerülhettek rögzítésre.

Camodeca áttekintése alapján a Sulpicius archívumba tartozó *vadimonium* okiratok körében³⁹⁵ a legkisebb *poena* 660 (TPSulp. 8),³⁹⁶ míg a legmagasabb 50.000 *sestertius* volt (TPSulp. 2, 3, 5, 6, 15).³⁹⁷ Habár relatíve kevés okirat áll a rendelkezésünkre, de – mint Nörr hangsúlyozza – nem lehet véletlen az, hogy nincs olyan *vadimonium*, amelyben – az egy keresetre kikötött³⁹⁸ – *poena* az 50.000 *sestertius* meghaladná.³⁹⁹ Álláspontom szerint ez a tény a municipális magisztrátus jogszolgáltatási hatáskörével állhat összefüggésben.

A Római Birodalomban – ugyanúgy mint napjainkban – a jogszolgáltató magisztrátus eljárási hatásköre – többek között – a pertárgyértéktől függött. A *lex Irnitana* 84. *caputja* szerint Irni *municipium*ban a hivatalban lévő *duumvir*nek – fő szabály szerint – olyan vagyoni perekben volt hatásköre „eljárni”, amelyekben a pertárgyérték az 1000 *sestertius* nem haladta meg. A *lex Rubria* 21. *caputja* szerint a municipális magisztrátusnak az *actio certae creditae pecuniae*-vel indított vagyoni per akkor tartozott a hatáskörébe, ha annak pertárgyértéke a 15.000 *sestertius* nem haladta meg. A *Fragmenta Atestinum* (6. sor) alapján pedig az olyan infamáló kereseteket lehetett megindítani a helyi magisztrátus előtt, amelyek esetén a pertárgyérték a 10.000 *sestertius* nem haladta meg.⁴⁰⁰

Simshäuser feltételezi azt, hogy a Kr. e. 17-ben elfogadott *lex Iulia de iudiciis privatis* az itáliai *municipium*okban a hatáskör vonatkozásában egy egységes pertárgyértékhatárt

³⁹³ Vö. TPSulp. 53 kölcsönszerződésben Lucius Marius Iucundus éppen 20.000 *sestertius* összegű kölcsönt vett fel Gaius Sulpicius Faustustól.

³⁹⁴ GRÖSCHLER 2006: 261-287.

³⁹⁵ A herculaneumi táblákban a TH 13-15 esetén 1000, míg a TH 6-ban 3000 *sestertius* volt a szerződési bírság.

³⁹⁶ Meg kell jegyezni, hogy a TPSulp. 8 okiratban két bírágösszeg is rögzítésre került (660 és 840): *HS DCCCXL / et HS DCLX dari stipulatus / est (...)*.

³⁹⁷ CAMODECA 1999: 52.

³⁹⁸ Ez azért jegyeztem meg, mert ha a *vadimonium*ban kikötött teljes *poena* összegét vesszük alapul, akkor TPSulp. 3-ban ez 51.000 *sestertius*, azonban itt – mint fentebb kifejtettem – két keresetről van szó: egy *actio empti*ről (amelynek a *poena vadimonii* 50.000 *sestertius*) és egy *actio depositi directi*ről (a *poena vadimonii* 1000 *sestertius*).

³⁹⁹ NÖRR 1995: 81.

⁴⁰⁰ PUGLIESE 1963: 145-146.

vezethetett be.⁴⁰¹ Camodeca utal arra, hogy a római eljárásjogi szabályok lehetővé tették a felek számára, hogy a pertárgyértékkel összefüggő hatásköri normáktól közös megegyezéssel eltérjenek.⁴⁰² Ez a megállapítás a késő klasszikus korban egyértelműen irányadó volt, azonban e szabály alkalmazhatósága a Kr. u. I. századi perjogban – a bizonyító források hiánya miatt – erősen kérdéses. Sőt Wolfnak a *lex Irnitana*⁴⁰³ vizsgálata során elért kutatási eredményei éppen azt valószínűsítik, hogy az értékhatárhoz fűződő hatásköri szabályok kógens alaki jogi rendelkezések lehettek.⁴⁰⁴ Habár a *lex Irnitana* egy provinciai *municipium*ra vonatkozott (amely egyébként egy erősen romanizált területen feküdt), azonban nem látok okot arra, hogy e kérdést illetően az itáliai párhuzam lehetőségét kizárjam.⁴⁰⁵

Visszatérve az eredeti kérdéskörhöz, a feltételezésem az, hogy a Kr. u. I. században Puteoli *coloniá*ban az eljáró jogszolgáltató magisztrátus (*duumvir iure dicundo*) hatásköre azokra a vagyoni perekre terjedt ki, amelyek esetén a pertárgyérték nem haladta meg az 50.000 *sestertius*-t.⁴⁰⁶ Camodeca ezzel szemben elveti azt a lehetőséget, hogy az okiratok által maximálisan rögzített 50.000 *sestertiusos poena vadimonii* a városi magisztrátus értékhatárhoz kötött hatáskörével állna összefüggésben.⁴⁰⁷ Érvelését arra alapítja, hogy a Puteoliba és a Rómába tett *vadimonium*ok összegszerűségében nem állapítható meg eltérés (mindkettő esetén 50.000 a maximum).⁴⁰⁸ Azaz (Camodeca érvelése szerint): ha az 50.000 *sestertius* a municipális magisztrátusra kötelező értékhatárral állna összefüggésben, akkor ez a Rómába irányuló *vadimonium poena* összegét nem korlátozná.

Camodeca álláspontja logikus, azonban – véleményem szerint – nem „perdöntő”. Ugyanis – mint fentebb kifejtettem – a *vadimonium* lényege – többek között – abban állt: ha a kötelezett határnapot mulasztott (azaz: késleltette az eljárás megindítását), akkor a *stipulatio poenae* hatályosul, amellyel az eredeti igény érvényesítése jelentős mértékben

⁴⁰¹ SIMSHÄUSER 1973: 195-196.

⁴⁰² CAMODECA 1999: 52. utal a Paul. 1 ad ed. D. 50,1,28 fragmentumra, amelynek a szövege a következő: *inter convenientes et de re maiori apud magistratus municipales agetur*.

⁴⁰³ E Flavius-kori városi rendtartás pontos datálásához lásd ILLÉS 2009: 61-77.

⁴⁰⁴ WOLF 2000: 46. így foglalja össze a végső megállapítását: „[d]ie Streitwertgrenze von 1000 Sesterzen war absolut; Streitsachen, deren Wert diese Begernzung überstieg, waren der Gerichtsbarkeit des Statthalters ausnahmslos vorbehalten; das Gesetz gestattete den Parteien nicht, durch ihr Einverständnis die Zuständigkeit des Duumvir begründen”.

⁴⁰⁵ A *lex Irnitana* eljárásjogi szabályainak és az itáliai *municipium*okban érvényesülő alaki jogi normák összehasonlíthatóságához lásd HACKL 1997: 152-153.

⁴⁰⁶ Felmerülhet itt az a kérdés, hogy ez az értékhatár milyen súlyú ügyeket foglalhatott magában. Az alábbi számítási levezetésem csak hozzávetőleges, azonban mégis képet alkothatunk az 50.000 *sestertius* pertárgyérték jelentőségéről. Tacitustól tudjuk (Tac. ann. 15,39), hogy Nero – Róma égése után – 3 *sestertius*ban maximálta a gabona *modius*onkénti árát. Ez minden bizonnyal egy igen alacsony „hatósági ármaximum” lehetett, mégis ezt az adatot veszem kiindulópontnak. Egy *modius* gabona súlya – GRÖSCHLER 1997: 86. 247. lj. becslése szerint – hozzávetőlegesen 6,75 kg lehetett. 1 tonna búza tehát ca. 148,15 *modius*nak feleltethető meg, így egy tonna búza értéke kerekítve 444,5 *sestertius*. 50.000 *sestertius*ért eszerint kb. 112,5 tonna búzát lehetett venni. Ha a KSH 2022-es adatait vesszük alapul, akkor 1 tonna élelmezési búza átlagára 131.687 forint volt. Így 50.000 értékű búza a mai áron olyan 14.800.000 forintnak feleltethető meg. Ez igen durva becslés, mégis valami alapot nyújt ahhoz, hogy képet alkothassunk az 50.000 *sestertius* vagyoni értékéről.

⁴⁰⁷ CAMODECA 1999: 52: „[I]a nostra documentazione comunque non ci mostra differenze, quanto all’ammontare della *summa vadimonii*, fra i *vadimonia Puteolos* e quelli *Romani*; in entrambi i casi si va dalle poche migliaia di sesterzi fino ad un massimo di 50.000. Dunque non entra qui in gioco il limite di valore posto alla competenza dei magistrati cittadini (...)”.

⁴⁰⁸ A Sulpicius archívum okiratai közül az alábbi *vadimonium*ok megjelenési helyszíne Róma: TPSulp. 15 (*poena vadimonii*: 50.000 *sestertius*); TPSulp. 13 (*poena vadimonii*: 3000 *sestertius*); TPSulp. 14 (*poena vadimonii*: 1000 *sestertius*). Azokban az esetekben, ahol a per lefolytatására a városi magisztrátus is hatáskörrel bírna, viszont a felek mégis Rómába tesznek *vadimonium*ot, akkor a *vadimonium*-szerződés egyben egy illetékességi kikötésnek is minősül vö. ZIEGLER 1976: 651.

megkönnyebbül. A kötelezett mulasztása esetén alapvetően két lehetőség áll fenn: egyrészt a kötelezett önként teljesíti a bírságot, másrészt pedig az önkéntes teljesítés elmaradása esetén erre a jogosult öt perrel rákényszerítheti. Viszont, ha a perúton való igényérvényesítés válna szükségessé és a stipulált *poena* összege az 50.000 *sestertius* meghaladná (amely teóriám szerint az értékhatár-szabályok miatt a municipális jogszolgáltató magisztrátus hatáskörén kívül esne), úgy ezt a pert a *municipiumi* lakos szintén csak Rómában tudná megindítani. Ez pedig számára ismét idő és költségráfordításokkal járna (amely ellentmond a *vadimonium* általalm vélt koncepciójának). Ehhez képest sokkal gyorsabb (és életszerűbb) volt a stipulator számára, hogy az adós mulasztása esetén a helyi jogszolgáltató *forum* előtt érvényesítse a kötelezett mulasztásából fakadó igényét (és ezért kötöttek ki a maximális értékhatárt elérő 50.000 *sestertius*).

Az 50.000 *sestertius* maximális hatásköri értékről alkotott teóriámnak a TPSulp. 3 ellentmondani látszik két okból is: egyrészt az okirat tartalma szerint a stipulator 50.000 *sestertius* meghaladó összegű követelést szeretne perbe vinni (*HS L maioris summae rem in iudicium deducturus*); másrésztől a stipulált *poena* összege meghaladja az 50.000 *sestertius* (az *actio empti* alapján 50.000 és az *actio depositi* szerint 1000 *sestertius* a rögzített *poena vadimonii*, amely mulasztás esetén 51.000 *sesterius* értékű igényt alapoz meg).

Ez az ellentmondás azonban csak látszólagos az alábbi okok miatt. Ha áttekintjük a Sulpicus archívumot, akkor a TPSulp. 27 okiratról kiderül, hogy a TPSulp. 3 dokumentumban szereplő felek a későbbiek folyamán ennek az eljárásnak a folytatását „áttették” Rómába.⁴⁰⁹ Ez tehát illeszkedik abba a teóriába, amely szerint a municipális magisztrátusnak 50.000 *sestertius* értékhatárig volt eljárési hatásköre.

Továbbá, ha a TPSulp. 3 esetén a *promissor* mulasztott volna, akkor összesen 51.000 *sestertius poena* megfizetése terhelte volna, amelynek a municipális jogszolgáltató hatóság előtti perúton való érvényesítése – első ránézésre – a hatásköri korlátokba ütközne. Gaius azonban erről a joghelyzetről így ír (Gai. 1 ad ed. provinc. D. 2,1,11 pr.):

Si idem cum eodem pluribus actionibus agat, quarum singularum quantitas intra iurisdictionem iudicantis sit, coacervatio vero omnium excedat modum iurisdictionis eius: apud eum agi posse Sabino Cassio Proculo placuit.

Gaius által ismertett tényállás szerint „A” több keresetet is szeretne indítani „B” ellen. Az egyes keresetekkel érvényesített igények pertárgyértéke – külön-külön – az eljáró jogszolgáltató magisztrátus hatáskörébe tartozik, azonban az értékek egybeszámolása esetén azt meghaladja. Kérdés az, hogy az eljáró (városi) magisztrátusnak van-e hatásköre az eljárás lefolytatására, vagy hatáskör hiányában az ügyet át kell tenni a provinciai helytartó *forum*ához (mint az inscriptióból kiderül, az idézett forrásszöveg Gaius provinciai *edictum*hoz írt kommentárjából származik).⁴¹⁰ A jogtudósok (Sabinus, Cassius és Proculus) e hatásköri kérdés vonatkozásában egyöntetűen akként foglaltak állást, hogy ebben az esetben van eljárési hatásköre a városi (municipális) magisztrátusnak (láthatjuk, hogy a két iskola között sem volt nézetkülönbség ebben az ügyben).

A TPSulp. 3 esetén a kötelezett mulasztása esetén a *stipulator*t nem egy, hanem két elkülönülő joggalapon illette volna meg az *actio certae creditae pecuniae* (mivel két *stipulatio*ba foglalták a bírságígéretet), amelynek esetén az egyik kereset 50.000, míg a másik 1000 *sestertius* pertárgyértékre menne (továbbá a *sponsio tertiae partis*ből is önálló keresetek

⁴⁰⁹ A TPSulp. 27 számú okirathoz lásd részletesen az V. Fejezetet.

⁴¹⁰ E szöveghez lásd még RODGER 1997: 188-190.

fakadnak). Tekintettel azonban arra, hogy egyik keresettel érvényesített igény sem haladja meg az 50.000 *sestertius*, így – figyelemmel a D. 2,1,11 princípiumban foglaltakra – nem lett volna eljárási akadálya annak, hogy a *stipulator* a városi magisztrátus előtt indítson pert a *promissor* ellen.

4. Zárókövetkeztetések

- 1) A *vadimonium factum alicui* értelmezésével kapcsolatban a Wolf-féle fordítási javaslatot tartom helyesnek, amely a mondatban megjelenő részes esetben álló személynevet nem egyszerű részeshatározónak, hanem *dativus auctoris*-nak tekinti.
- 2) A peren kívüli *vadimonium*ot nem lehet akként leegyszerűsíteni, hogy szerepe kimerült abban, hogy a felek ezzel csupán az *in ius vocare* aktusát készítették elő. A peren kívüli *vadimonium* jelentősége ugyanis ezen erősen túlmutat, mivel a felek ezeken a *vadimonium*okon alapozták meg részleteiben a perindítást. A *vadimonium* tulajdonképpen – e körben – a jogi keretet adta meg a felek kooperációjához. Többek között a felek ekkor egyeztethették egymással az indítandó kereset formuláját, amelynek rögzülését követően az *editio actionis* ediktális kötelezettségének teljesítéséhez fűződő eljárásjogi joghatások is beálltak.
- 3) A források alapján (római polgárok esetén) az alábbiak szerint tartom rekonstruálhatónak a *vadimonium*-stipulatio ügyleti formuláját: *Spondesne te sisti [in certum diem] in certo loco, et si non steteris, quinquaginta aureos dari? – Spondeo!*
- 4) A *vadimonium cum poena* esetén pedig egy ún. valódi szerződési bírságról van szó. Egyrésztől a kettős stipulatióból adósi kötelezettség keletkezik a megjelenésre (főszolgáltatás), amelynek elmaradása esetén hatályosul a bírásfgfizetési kötelezettség (járulékos szolgáltatás).
- 5) A peren kívüli *vadimonium* esetén rögzített szerződéses bírság összege – feltehetően – megfelelt az igényt állító fél követelésének az értékével.
- 6) Az 5) pontra tekintettel – álláspontom szerint – a peren kívüli *vadimonium* lényege a vagyoni jogi ügyek esetén – többek között – abban állt: ha a kötelezett határnapot mulasztott (azaz: késleltette az eljárás megindítását), akkor a *stipulatio poenae* hatályosult, amellyel az eredeti igény érvényesítése (azaz: az állított összeg eredményes követelése) jelentős mértékben egyszerűbbé vált. Ekkor az igényt állító fél ugyanis sokkal kedvezőbb eljárási helyzetbe került, mivel az eredeti igény bizonyítási programja helyett csak azt kellett igazolnia, hogy ellenfele a *vadimonium* időpontjában nem jelent meg.
- 7) A TPSulp. 1 alá felvett *vadimonium* háttérében az a tényállás állhatott, hogy az igényt állító fél az *actio certae creditae pecuniae*-vel kívánt keresetet indítani (20.000 + 1000 *sestertius*), és az okiratban feltüntetett további 7000 *sestertius* pedig megfeleltethető a *sponsio tertiae partis* összegének.

IV. FEJEZET
AZ *ACTIO CERTAE CREDITAE PECUNIAE* KERESETI
FORMULÁJA
(A TPSULP. 31 EXEGÉZISE)

1. Bevezetés

Egy működő magánjogi jogrend – egyik – alapja az egyént megillető (alanyi) jogok állami úton való érvényesíthetőségének a biztosítása. A megfelelő jogérvényesítési – joghoz-férési – lehetőség megteremtésének két nélkülözhetetlen előfeltétele az igazságszolgáltatás hivatali rendszerének kialakítása és az eljárási szabályok meghatározása.

A köztársaság és a korai principátus korában – a központi igazgatás rendszerében – jogszolgáltatási hatáskörrel rendelkező legfőbb római tisztségviselők (*magistratus*) az éves hivatali időre választott *praetorok* voltak. Cicero (leg. 3,1,8) így ír a *praetori* hivatalról: „[a] jog eldöntője, aki magánjogi peres ügyeket ítél és ítélni rendel, legyen a *praetor*: Ő legyen a civiljog őre”.⁴¹¹ A jogszolgáltatás decentralizációjának keretei között a tartományokban (*provinciae*) az igazságszolgáltatás központi vezetése a tartományi helytartót illette.⁴¹² Az önkormányzattal rendelkező (autonóm) itáliai és tartományi városi alakulatokban (*colonia* és *municipium*) a jogszolgáltatási hatáskörrel felruházott városi tisztségviselő (*duumvir iure dicundo, aedilis*) volt jogosult azon magánjogi peres ügyek intézésére, amelyeket a városi rendtartás (*lex municipalis*) a helyi *magistratus* eljárási hatáskörébe utalt. Ebben a korban (ti. későköztársaság és kora principátus) még – a mai értelemben véve kialakult – bírósági szervezetről nem beszélhetünk, a magánjogi peres ügyek döntő többségét egy egyfokú eljárásban, a jogszolgáltatási hatáskörrel felruházott tisztségviselő által az adott perre kinevezett esküdtbíró (*iudex*) bírálta el.

A formuláris eljárás fókuszában értelemszerűen maga a *formula* állt (*per formulas litigaremus*). A Kaser–Hackl-féle kézikönyv így ír a *formuláról*: „[w]ir haben die *formula* (...), die auch iudicium heißt, als eine schriftlich aufgezeichnete Äußerung kennengelernt, die in ihrem vollständigen Bestand die Namen des bestellten Einzelrichters oder der Rekonferatoren und außerdem das 'Prozeßprogramm' enthält, also den Inbegriff der zwischen den Parteien bestrittenen rechtserheblichen Fragen, über die Richter durch Urteil entscheiden soll”.⁴¹³

Gaius tankönyve alapján (Gai. 4,39-44) a *formula* alapvető felépítését már hosszú ideje jól ismerjük (law in book). A formuláris eljárás gyakorlati lefolyásának (law in action)

⁴¹¹ Cic. leg. 3,1,8: *Iuris disceptator, qui privata iudicet iudicative iubeat, praetor esto. Is iuris civilis custos esto.*

⁴¹² JAKAB 2020: 27-32.

⁴¹³ KASER–HACKL 1996: 308. A *formula* jelentéséhez és etimológiájához lásd PLATSCHEK 2023a: 342-343., különösen 1. lábjegyzet.

alaposabb feltárásához és megértéséhez hasznos közlésekre lelhetünk egyes római auktorok (pl. Cicero, Quintilianus) műveiben, azonban e vonatkozásban (napjainkban) a lefontosabb adalékokat mégis az epigráfiai (és papirologiai) források tartalmazzák számunkra. A felírtos szövegelemlek közül pedig – mint már többször kiemeltük – különösen jelentős az ún. Sulpicius archívum. E dokumentumegyüttes TPSulp. 31 szám alá felvett *textusa* egy *actio certae creditae pecuniae* alapján kiadandó *formula* okirati szövegét rögzíti.

Az előző fejezetben láthattuk, hogy a felek kivétel nélkül meghatározott összegű bírság-stipulációval biztosították a *vadimonium*-ot. Így a *promissor* mulasztása esetén (*vadimonium desertum*), a stipulator az *actio certae creditae pecuniae* keresetet indíthatta az adós ellen.⁴¹⁴ Ezért számunkra különösen érdekes ez az okirat, amelynek – erős vulgárlatinsággal⁴¹⁵ – ránk hagyományozódott szövege a következő [TPSulp. 31. Tab. I, pag. 2 – tab. II. pag. 3 (*graphio, scriptura interior*)]:⁴¹⁶

Ea res agetur de sponsione.
C(aius) Blossius Celadus iudex esto;
si parret C(aium) Marcium Satur[ninum]
C(aio) Sulpicio Cinnamo HS I) ∞ d[are]
oportere, q(ua) d(e) r(e) agitur;
Caius Blossius Celadus iudex C(aium)
Marcium Saturninum HS I) ∞
C(aio) Sulpicio Cinnamo cond[em]nato;
si non parret, apsolvito.
C(aius) Blossius Celadus iudex esto;

pag. 3.

[si pa]rret C(aium) Marcium [Sat]urninum
[C(aio)] Sulpicio Cinnam[o] HS [(I)] I)∞∞∞
dare oportere, q(ua) d(e) [r(e) ag]itur;
C(aius) Blossius Celadus iude[x] C(aium)
Marcium Saturninum HS ((I)∞∞(I))
[C(aio)] Sulpicio Cinnam[o] c[o]ndemnato;
si non parret, apsolvito.
Iudicare iussit (A)ulus Cossinius Priscus Ilvir:
[Actu]m Puteol[i]s,
(vac.)
Fausto Cornelio Sulla [Fel]ice
Q(uinto) Marcio Barea Sorano co(n)s(ulibus).⁴¹⁷

⁴¹⁴ KASER–HACKL 1996: 228.

⁴¹⁵ ADAMS 1990: 227-247.

⁴¹⁶ CAMODECA 1999: 97-98. szövegkiadását veszem alapul. A legújabb szövegeditió: WOLF 2010: 59.

⁴¹⁷ Fordítás: „Ennek a pernek a jogalapja a *sponsio* lesz. Gaius Blossius Celadus legyen a bíró. Ha bizonyítást nyer, hogy Gaius Marcius Saturninus 6000 sestertiuszt köteles adni Gaius Sulpicius Cinnamuskak, amelyről itt szó van, akkor Gaius Blossius Celadus bíró marasztald Gaius Marcius Saturninust 6000 sestertiusban Gaius Sulpicius Cinnamus javára, ha ez nem bizonyosodik be, akkor mentsd fel. // Gaius Blossius Celadus legyen a bíró. Ha bizonyítást nyer, hogy Gaius Marcius Saturninus 18.000 sestertiuszt köteles adni Gaius Sulpicius Cinnamus számára, amelyről itt szó van, akkor Gaius Blossius Celadus bíró marasztald Gaius Marcius Saturninust 18.000 sestertiusban Gaius Sulpicius Cinnamus javára, ha ez nem bizonyosodik be, akkor mentsd fel. Aulus Cossinus Priscus *duumvir* rendelte el, hogy (az ügyet) elbírálják. Kelt Puteoliban, [a hónapra és napra vonatkozó *sorüres*] Faustus Cornelius Sulla Felix és Quintus Marcius Barea Soranus konzulok évében.”

2. Az okirat szerkezete és keltezése

A TPSulp. 31 egy három – viasszal bevont – fatáblából álló jogi dokumentum (*triptychon*),⁴¹⁸ amelyet a felek – a Sulpicius archívum többi viaszostáblájához hasonlóan – ún. kettős okiratként (*Doppelurkunde*)⁴¹⁹ állították ki. A kettős okirat lényege az, hogy az irat kétszer rögzíti ugyanazt a jogi szöveget, így a dokumentum szerkezetileg két elemből épül fel, amelyeket a szakirodalomban ún. belső (*scriptura interior*) és külső írásnak (*scriptura exterior*) nevezünk. A *scriptura interior* tekintendő az okirat hiteles szövegének, amelyet a felek az írásba foglalás után lezártak és lepecsételtek.⁴²⁰ Az ún. külső írásban (*scriptura exterior*) a *scriptura interior*ban lejegyzett szöveg ismételték meg. Ezt a részt azonban már nem zárták le, így az szabadon hozzáférhető maradt, ezért – a könnyű hamisíthatóság okán – e szövegrészhez bizonyító erő nem fűződött.

A tárgyalt viaszostábla *scriptura interiora* jól olvasható (tab. I, pag. 3 – tab. II, pag. 3.), míg a harmadik táblára írt *scriptura exterioron* kizárólag néhány betű vehető csak ki (tab. III, pag. 5). A *scriptura interior* textusa egy okiratba szerkesztve két elkülönülő – de egymással alaki jogilag szorosan összefüggő – kereseti *formulát* (*iudicium*) rögzít. Az okirat szövege objektíve stilizált, azaz a dokumentum kiállítója azt egyes szám harmadik személyben fogalmazta meg (vö. tab. II, pag. 3. lin. 8.: *iussit*).

Az okirat keltezésének érdekessége, hogy az a kiállítás évét tartalmazza [*Fausto Cornelio Sulla [Fel]ice Q(uito) Marcio Barea Sorano co(n)s(ulibus)*], de a hónap és nap megjelölése hiányzik. Az okiraton szabad szemmel azonban az is jól látható, hogy az okirat kiállítója a keltezés helye és éve között egy teljes sort (tab. II, pag. 3., lin. 10.) szabadon hagyott a hónap és nap – utólagos – felvezetése céljából. Ennek – feltehető – okát lentebb részletesen vizsgálom. Mindenesetre a konzuli datálás alapján megállapítható az, hogy a *formulát* – Claudius (41-54) császár uralkodásának idején – a Kr. u. 52. év júniusa és októbere közötti időszakban foglalták írásba.⁴²¹

3. Exkurzus: A formulák általános szerkezeti felépítése Gaius tankönyve alapján

A római jogászok – célszerűségi és szakszerűségi megfontolások okán – mind az ügyleti életben, mind pedig a jogérvényesítés területén törekedtek a jogilag precízen kimunkált klauzulákból felépülő (tipikus) sémák (azaz: ügyleti és eljárási *formulák*) kialakítására. A sematizálás célja minden esetben alapvetően a kiszámíthatóság – ezzel pedig végső soron a jogbiztonság – erősítése.

Gaius a tankönyvében így tudósít bennünket az eljárási *formulák* (rendszerinti) építőköveiről (Gai. 4,39): *partes autem formularum hae sunt: demonstratio, intentio, adiudicatio*,

⁴¹⁸ CAMODECA 1999: 97. hangsúlyozza, hogy téves az a gyakran megjelenő szakirodalmi nézet, amely szerint az okirat egy *diptychon* lett volna, mivel a második tábla második oldalán – tehát az okirat negyedik oldalán – nincs nyoma okirati szövegnek, illetőleg ezen az oldalon van egy *sulcus* az okirati tanúk számára.

⁴¹⁹ GRÖSCHLER 1997: 18.

⁴²⁰ WOLF-CROOK 1989: 11.; SCHMIDT 2011: 76. A viaszostáblák alaki sajátosságaihoz általában lásd PÓLAY 1972: 40-61.

⁴²¹ CAMODECA 1999: 99. rámutat arra, hogy a Kr. u. 52. év egyik *consul ordinarius*a Faustus Cornelius Sulla Felix volt, aki mellett június és október hónapok között Q. Marcius Barea Soranus töltötte be a *consul suffectus*i hivatalt.

condemnatio, tehát a *formula* (rendes) alkatrészei a *demonstratio*, az *intentio*, az *adiudicatio* és a *condemnatio*.⁴²² Ugyanakkor Gaius rámutat arra is, hogy ezek az alkatrészek nem szükségképpen találhatók meg együtt minden *formulában* (Gai. 4,44: *non tamen istae omnes partes simul inueniuntur*). Majd Gaius – a tankönyvének egy későbbi részében – részletezi az *exceptio* (Gai. 4,115skk.) és a *praescriptio* (Gai. 4,130skk.) lényegét.

Következő lépésben érdemes egy pillantást vetni ezeknek az alkotórészeknek a tartalmára. Gaius által a 39. §-ban ismertetett felsorolási sorrend a klauzuláknak a *formulában* való szerkezeti elhelyezkedését tükrözi vissza: így amennyiben a *formula demonstratiót* tartalmaz, az az *intentio* előtt áll, míg a *condemnatio* mindig zárja a *formulát*, és ha osztóperről van szó, akkor az *adiudicatio* mindig megelőzi a *condemnatiót*.⁴²³

Figyelemmel arra, hogy a kereseti *formula* nem nélkülözheti az *intentiót*,⁴²⁴ ezért érdemes a *formula* alkatrészeinek bemutatását ezzel a szerkezeti elemmel kezdeni. Gaius meghatározása szerint (Gai. 4,41) *intentio est ea pars formulae, qua actor desiderium suum concludit*. Az idézett forrásszöveg alapján az *intentio* a *formulának* az a része, amelybe a felperes belefoglalja a követelését (*desiderium*).⁴²⁵ Ez a felperesi követelés (*desiderium*) azonban a *formulában* nem (közvetlenül) felperesi tény- és jogállításként, hanem közvetten, egy ún. „végkövetkeztetési formában” („in Form einer Schlußfolgerung”)⁴²⁶ van megfogalmazva (pl. „ha kiderül, hogy az alperes a felperesnek 10.000 sestertium köteles adni” vagy „ha kiderül, hogy a rabszolga a felperes tulajdona a *ius Quiritium* alapján”).⁴²⁷ E megfogalmazási móddal az *intentio* egyúttal azt is körül írja, hogy a felperesnek mit kell bizonyítania az *apud iudicem* eljárás szakban a pernyertesség érdekében.⁴²⁸

A *demonstratio* a jogvita alapjául szolgáló tényállás rövid körülírásával az *intentio* konkretizálását célozza. Erre abban az esetben van szükség, ha az *intentio* megfogalmazásából a pertárgy kifejezetten nem tűnik ki [pl. *quidquid (...) dare facere oportet*]. A *quod* névmással bevezetett *demonstratio* a *formulában* mindig az *intentio* előtt helyezkedik el. Gaius megfogalmazása szerint (Gai. 4,40): [*demonstratio est ea pars formulae, quae praecipue ideo inseritur, ut demonstraretur res, de qua agitur, velut haec pars formulae: quod Aulus Agerius Numerio Negidio hominem vendidit*]. Ezek szerint a *demonstratio* a *formulának* az a része, amelyet különösen azért illesztenek be, hogy bemutassák azt a dolgot, amely miatt a per folyik, mint például a *formulának* ez a része: „mivel a felperes az alperesnek eladta (ezt) a rabszolgát”.⁴²⁹ Gröschler rámutat arra, hogy a *demonstratio* is a felperesi tényállítást adja vissza objektíve stilizált formában, amelyet az eljáró bírónak a bizonyítási eljárás során vizsgálnia kell.⁴³⁰

A *condemnatio* lényegét Gaius így foglalja össze (Gai. 4,43): *condemnatio est ea pars formulae, qua iudici condemnandi absoluendiae potestas permittitur, uelut haec*

⁴²² GRÖSCHLER 2017: 129. rámutat arra, hogy feltűnő módon Gaius nem említi itt a bírókénevezést a *formula* alkatrészei között. Ennek oka – írja Gröschler –, hogy Gai. 4,39-43 §§-ok között csak a perprogram és annak rögzítését célzó alkatrészek kerülnek bemutatásra, a perprogramban pedig a bírókénevezés nem játszik szerepet (mivel a perprogramnak a bíró nem alkotórésze, hanem címzettje).

⁴²³ KASER–HACKL 1996: 311. 3. lj.

⁴²⁴ KASER–HACKL 1996: 313. utal azonban arra, hogy feltételezhetően léteztek *intentio* nélküli *formulák* is.

⁴²⁵ Vö. HEUMANN–SECKEL 1907: sv. *desiderium* 1) jelentéstartalom: „Verlangen, Anliegen, Gesuch”.

⁴²⁶ KASER–HACKL 1996: 311.

⁴²⁷ Gai. 4,41 (Brósz Róbert fordítása nyomán).

⁴²⁸ KASER–HACKL 1996: 311. 5. lj.

⁴²⁹ LENEL 1927: 289. ez alapján így rekonstruálja az *actio venditi* ediktális mintaformuláját: *quod As As No No hominem q- d. a. uendidit, q. d. r. a., quidquid ob eam rem Nm Nm Ao Ao dare facere oportet ex fide bona, eius, iudex, Nm Nm Ao Ao c. s. n. p. a.*

⁴³⁰ GRÖSCHLER 2017: 140.

pars formulae: iudex Numerium Negidium Aulo Agerio sestertium X milia condemna. Si non paret, absolve. Az eljáró esküdtbíró (*iudex*) tehát – a marasztalási és osztóperek esetén – a formula ezen részéből származtatja az adott ügy érdemi elbírálására feljogosító hatalmat (*condemnandi absolvendive potestas*). Ez a rész két ítéleti alternatívát vázol fel: eredményes felperesi bizonyítás esetén az alperest marasztalni, ellenkező esetben pedig a kereset alól „felmenteni” kell (*condemnato/absolvito*).⁴³¹ A marasztalás minden esetben pénzszolgáltatásra irányult.⁴³²

Az *adiudicatio* az ún. osztóperek (pl. közös tulajdon megszüntetése iránti per) esetén kiadott *formula* rendes alkatrésze, amely feljogosítja az eljáró esküdtbíróút ún. jogalakító ítélet meghozására, azaz arra, hogy a pertárgy(ak) kizárólagos tulajdonjogát (ill. egyéb más dologi jogot)⁴³³ valamelyik peres félnek „odaítéljen” (*adiudicare*).⁴³⁴

A fent röviden bemutatott ún. rendes alkatrészek mellett a *formula* „rendkívüli” elemeket is tartalmazhatott. Ilyen rendkívüli alkotórésznek minősült a *formulába* szerkesztett *exceptio* és a *praescriptio*.

Az *exceptio* az alperes védelmét célozta,⁴³⁵ amelyet méltányosság okán⁴³⁶ az ő indítványára – esetről-esetre – vettek fel a *formula* szövegébe.⁴³⁷ Az *exceptio* a formula szerkezetében a *condemnatio* előtt állt, és általában mint a marasztalás negatív feltétele volt megfogalmazva [*si (...) non (...)*].⁴³⁸

A *praescriptio* (a nevét arról kapta, hogy azokban az egyedi ügyekben kiadott írásbeli *formulákban*, amelyekbe a felek ilyen alkatrészt bevezettek, azt mindig az okirat lelegején (még a bíró kinevezését megelőzően) rögzítették.⁴³⁹ Az *praescriptióban* mindig valamilyen tény (*factum*) került meghatározásra (Gai. 4,134: *in praescriptione de facto quaeritur*), amelyet az eljáró esküdtbírónak az eljárás során elsőként kellett vizsgálnia.⁴⁴⁰ A *praescriptiót* a *formulában* általában az *ea res agatur* vagy az *ea res agetur* kifejezés vezeti fel.

4. A TPSulp. 31-ben foglalt *formulák* szerkezeti felépítése és tartalma

A kereseti *formula* alkatrészeinek vázlatos bemutatását követően (law in book) most térjünk vissza a TPSulp. 31 okirat szerkezeti és tartalmi vizsgálatához (law in action). Már a dokumentum első átolvasásakor nyilvánvaló, hogy az okirat két keresetformulát is tartalmaz. Most vessünk egy pillantást e *formulák* szerkezeti elemeire.

⁴³¹ PLATSCHEK 2023b: 383. 56. lj. megjegyzi azt, hogy a *formulában* megjelenő *iudex esto, condemna/-ato, absolve/ito* szavakban nem szükségszerűen a *praetor* (vagy más jogszolgáltató) magisztrátus „beszél”, hanem azokban sok esetben a felek akarata (megállapodása) tükröződik vissza, amelyet a magisztrátus döntésével csupán jóváhagy.

⁴³² Gai. 4,48: *Omnium autem formularum, quae condemnationem habent, ad pecuniarium aestimationem condemnatio concepta est.*

⁴³³ KASER–HACKL 1996: 319.

⁴³⁴ Gai. 4,42.

⁴³⁵ Gai. 4,116.

⁴³⁶ Gai. 4,116: *saepe enim accidit, ut quis iure civili teneatur, sed iniquum sit eum iudicio condemnari.*

⁴³⁷ KASER–HACKL 1996: 320.

⁴³⁸ KASER–HACKL 1996: 320.; Gai. 4,119: (...) *quia omnis exceptio obicitur quidem a reo, sed ita formulae inseritur, ut condicionalem faciat condemnationem (...)*.

⁴³⁹ Gai. 4,132: [*p*] *praescriptiones scilicet appellatas esse ab eo, quod ante formulas praescribuntur, plus quam manifestum est.*

⁴⁴⁰ FÖLDI–HAMZA 2022: 175.

A vizsgált iratban rögzített szöveg – makroszerkezetét tekintve – három szerkezeti részre bontható: 1) az elsőként okiratozott *formula* szövegére, 2) a másodikként okiratozott *formula* szövegére, ill. 3) mindkét *formulára* vonatkozó okirati szövegrészre.

Az elsőként okiratozott *formula* szerkezeti felépítése a következő:

- *praescriptio* (*ea res agetur de sponsione*);
- *iudicis datio* (*C. Blossius Celadus iudex esto*);
- *intentio* [*si parret (...) oportere*];
- *qua de re agitur* klauzula;
- *condemnatio* {*Caius Blossius Celadus iudex (...) apsolvito [sic!]*}.

Ehhez képest a másodikként okiratozott *formula* „szerkezeti képlete” az alábbiak szerint vázolható fel:

- *iudicis datio* (*C. Blossius Celadus iudex esto*);
- *intentio* [*si parret (...) oportere*];
- *qua de re agitur* klauzula;
- *condemnatio* {*Caius Blossius Celadus iudex (...) apsolvito [sic!]*}.

Majd az okirat harmadik szerkezeti elemeként mindkét keresetre vonatkozó formai rész zárja, amely tartalmazza:

- a jogszolgáltató magisztrátus egyedi ügyre kiadott elbírálási parancsát (*iudicare iussit*);
- az okirat kiállításának helyét (*Actum Puteolis*);
- az okirat kiállításának idejét: a hónap és nap számára üres hely szabadon hagyása mellett az év feltüntetésével [*Fausto (...) consulibus*].

A perfelállítás mindkét kereset esetén azonos: felperesként Caius Sulpicius Cinnamus érvényesít igényt Caius Marcius Saturninus alperes ellen. Továbbá azonosak az okiratba foglalt *formulák*ban rögzített keresetek (*actiones*) is, mivel Caius Cinnamus Sulpicius követelése (*desideria*) mindkét esetben határozott pénzösszeg (*certa pecunia*) megfizetésére irányulnak: *si parret (...) HS (...) dare oportere*.⁴⁴¹ Gaius e vonatkozásban így fogalmaz az Institúciókban: [*a*]ppellantur (...) in personam uero actiones, quibus dari fieriue oportere intendimus, conditiones. Tehát azokat a kötelmi kereseteket, amelyekben a felperes azt állítja, hogy az alperes valamit adni vagy tenni tartozik (*dari fieriue oportere*) *condictió*knak nevezik. Lenel rámutat arra, hogy – Caesar korától egészen a késői klasszikus korszakig – a határozott pénzösszeg (*certa pecunia*) peresítésére irányuló *condictio* technikus megnevezése *actio certae creditae pecuniae* volt.⁴⁴²

Lenel – a gaiusi Institúciók szövege alapján a következőképpen rekonstruálta az *actio certae creditae pecuniae* ediktális *mintaformuláját*:⁴⁴³

⁴⁴¹ A kereseti *formulák* kontextusában az *oportere* ige jogi jelentéstartama az, hogy a peresített igény civiljogi alapon nyugszik. Vö. HEUMANN–SECKEL 1907: 393. s.v. *oportere* 1) aa) jelentéstartalom: „in den Klagformeln bedeutet *oportere*: die im Zivilrecht gegründete Verpflichtung, Schuld des Beklagten; in dieser Bedeutung steht *oportere* oder *oportet* in der *intentio* aller *formulae in ius conceptae* für *actiones in personam*, und nur in solchen Formeln”.

⁴⁴² LENEL 1927: 234. így fogalmaz: „(...) wissen wir, daß der eigentliche technische Ausdruck für die auf *certa pecunia* gerichtete *condictio* von den Zeiten Cäsars bis in die der letzten klassischen Juristen ein anderer – nämlich *actio certae creditae pecuniae* – gewesen ist”. MANTOVANI 1999: 48. 87. lj. azzal szűkíti Lenel által kifejtetteket, hogy az *actio certae creditae pecuniae* a kifejezetten csak a kölcsönből fakadó *condictio certae pecuniae* jelöli.

⁴⁴³ LENEL 1927: 237.

*Iudex esto. S. p. N^m N^m A^o A^o sestertium decem milia dare oportere, iudex
N^m N^m A^o A^o sestertium decem milia c. s. n. p. a.*

Ha az okirat szövegét összevetjük a rekonstruált *formula* megfogalmazásával, akkor látható, hogy a felek az *edictum*ban proponált mintaf formulát konkretizálták a saját ügyükre. A mintaf formula és TPSulp. 31 szám alatt felvett okiratban rögzített formulák megszövegezése között egyetlen különbség van: az okirati formulák *intentiója* és a *condemnatioja* között egy *qua de re agitur* toldat (klauzula) helyezkedik el.⁴⁴⁴

Cicero egyik gúnyos megjegyzéséből talán arra lehet következtetni, hogy az ediktumban proponált mintaf formula – és az ediktum alapján szerkesztett esetleges formulagyűjtemények – a *qua de re agitur* toldatot nem tartalmazták⁴⁴⁵ (Cic. Mur. 28):

Itaque si mihi, homini vehementer occupato, stomachum moveritis, triduo me iuris consultum esse profitebor. Etenim quae de scripto aguntur, scripta sunt omnia, neque tamen quicquam tam anguste scriptum est quo ego non possim, qua de re agitur, addere (...).

„Ha ti ezért engem, egy igen elfoglalt embert, felbosszantotok, úgy meg fogom ígérni, hogy három nap alatt jogásszá (*iuris consultus*) leszek. Ugyanis amit írásbeli alapon perelnek, (az) minden (már előre) meg van fogalmazva, és egyik sincs oly szorosán írva, hogy ne tudnám hozzátenni: *qua de re agitur*.”

A *Pro Murena* rövid pertörténete szerint több vádló – többek között a későköztársaságkori kiváló jogtudós Servius Sulpicius Rufus – választási vesztegetéssel (*ambitus*) vádolta meg L. Licinius Murenát, aki mellett Cicero szónokként lépett fel a bírósági eljárásban. Cicero e beszédben igen hosszasan támadja Servius Sulpicius Rufust – akihez egyébiránt kiváló baráti kapcsolat fűzte – mint jogászt (jogtudóst, *iuris consultus*). Cicero a *de scripto agere* kifejezéssel a jogászok *agere* tevékenységre utal, amely magában foglalja az adott (konkrét) ügyben a felperesi igény érvényesítésére alkalmas kereseti formula írásbeli megfogalmazását.⁴⁴⁶ Fontos rámutatni arra, hogy a köztársasági kor utolsó évszázadára valamennyi lényeges kereseti mintaf formula kialakításra került,⁴⁴⁷ így a jogászok *agere* tevékenysége sok esetben a megfelelő kereseti mintaf formula kiválasztására korlátozódott. Ezért írhatta – túlzott leegyszerűsítéssel – Cicero: *scripta sunt omnia*, azaz már minden – mintaf formula – meg van fogalmazva, és a jogász (*iuris consultus*) segítségével az egyedi ügyekben kiállított peres okiratban kizárólag e mintaf formulában rögzített szöveget kell csak a *qua de re agitur* klauzulával – mechanikusan – kiegészíteni.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ MANTOVANI 1999: 48. már a *qua de re agitur* klauzulát felveszi a rekonstrukciójába: *C. Aquilius iudex esto. Si parat N. Negidium A. Aulo sestertium X milia dare oportere, qua de re agitur, C. Aquilius iudex N. Negidium A. Agerio sestertium X milia condemnato; si non parat absolvito.*

⁴⁴⁵ MANTOVANI 1999: 48. bár a formularekonstrukció textusában megjeleníti a *qua de re agitur* szövegrészt, de a 90. lábjegyzetben utal a bizonytalanságra és hivatkozik a Gai. 4,86 §-ára, amelyben – a TPSulp. 31 szövegével ellentétben – nem szerepel a *qua de re agitur* klauzula (Gai. 4, 86: *Nam si uerbi gratia L. Titius pro P. Meuius agat, ita formula concipitur: SI PARET NVMERIVM NEGIDIVM PVBLIO MEVIO SESTERTIVM X MILIA DARE OPORTERE, IVDIX, NVMERIVM NEGIDIVM LVICIO TITIO SESTERTIVM X MILIA CONDEMNA. SI NON PARET, ABSOLVE*).

⁴⁴⁶ PLATSCHEK 2021: 171.

⁴⁴⁷ PÓLAY 1988: 118.

⁴⁴⁸ PLATSCHEK 2021: 176-177. egy más szempontú értelmezési megközelítés mellett érvel. Álláspontja szerint a helyes értelmezés érdekében el kell vetni azt az elképzelést, hogy Cicero itt magáról a formulában – szó szerint – megjelenő *qua de re agitur* toldatról beszélne. Ehelyütt – véleménye szerint – Cicero arra gondol,

Most röviden térjünk vissza a tárgyalat viaszostáblákon okiratozott *formulák* szövegében megjelenő *qua de re agitur* klauzula jogi jelentéstartamának vizsgálatához. Kaser ezt a klauzulát nem tartja többnek, mint „stilisztikai átvezetésnek” („stilistische Überleitung”) két *formula*alkatrész között.⁴⁴⁹ Ehhez képest Babusiaux – meggyőzőnek tűnő – álláspontja alapján a *qua de re agitur* klauzula a konkrét ügyben a peres felek között az *in iure* eljárási szak alatt vagy azt megelőzően végbement interakciókra utal, és a jogi értelme az, hogy a *formulában* írtakat – amelyre legalábbis a *qua de re agitur* vonatkozik – a felek akaratának megfelelően kell értelmezni (azaz: a *formula* – a korlátozott kifejezési lehetőségek okán – nem törekszik teljességre).⁴⁵⁰

A TPSulp. 31 számú okiratban rögzített *formulák* egybevetése alapján két különbség állapítható meg: 1) az első *formula praescriptiō*t tartalmaz, míg a második *formulában* ez a rendkívüli alkatrész nem jelenik meg. Továbbá: 2) az első *formulában* a pertárgyérték 6000, ehhez képest pedig a második *formulában* 18.000 *sestertius*.

Az eltérés okait e fejezet későbbi részében vizsgálom, ehelyütt csak utalok arra, hogy az *actio certae creditae pecuniae* – fő szabály szerint – egy absztrakt kereset, következésképpen e kereset alapján kibocsátott *formula* (anyagi jogi) jogcím (*causa*) megjelölést nem tartalmaz.⁴⁵¹ Ebből következik, hogy ugyanazzal a *formulaszöveggel* volt peresíthető a stipulációra, a kölcsönre, a *littera*kontraktusokra vagy akár tartozatlan fizetésre alapított felperesi igény is. Ehhez képest a felek az első *formulát* – *praescriptio* alkalmazása útján – kiegészítették az igényérvényesítési jogalap – mint jogi tény – meghatározásával: *ea res agetur de sponsione*, azaz rögzítették, hogy „[e]z az ügy a *sponsio* alapján lesz peresítve”.

A második *formula* – a fő szabálynak megfelelően – absztrakt megfogalmazású, azonban Cinnamus bankári (*argentarius*)⁴⁵² tevékenységére tekintettel logikusan feltételezhető, hogy annak alapjául valószínűleg egy kölcsönszerződés⁴⁵³ szolgálhatott, de – teoretikusan – elképzelhető akár más hitelügylet is (pl. árverési értékesítéssel kapcsolatos stipuláció,⁴⁵⁴ egyéb bankügylet⁴⁵⁵).

A *formulákban* egyező az eljáró esküdtbíró (*iudex*) megnevezése: *C. Blossius Celadus iudex esto*. A *lex Irnitana* 87. kaputja alapján – amely a *de iudicibus reieciendis dandis* (a visszautasítandó és kinevezendő esküdtbírákról) címet viseli – pontos képet alkothattunk az esküdtbíróvá válás folyamatáról. A római eljárási szabályok az esküdtbíró (*iudex*) személyének kiválasztását elsődlegesen a felek magánautonómiája körébe utalták, így a felek – akár az *in iure* eljárást megelőzően – szabadon egyezkedhettek arról, hogy ki az a személy, akit a jogvitájuk eldöntésére bíróként mindketten elfogadnak⁴⁵⁶ (*lex Irni*.

amiről a konkrét per „szól”, így a *qua de re agitur addere* kifejezés vonatkozásában a fordítási javaslata: „Einsetzen des Streitgegenstands in die Formel” (azaz: „a pertárgy behelyettesítése a formulába”).

⁴⁴⁹ KASER 1976: 16.

⁴⁵⁰ BABUSIAUX 2006: 255.

⁴⁵¹ LENEL 1927: 237.

⁴⁵² FÖLDI 1991/1992: 225. Így jellemzi az *argentarius* tevékenységi körét: „az *argentarius*ok a forrásokból kitűnőleg pénzváltással, letéti és hitelügyletekkel, kifizetések teljesítésével, majd több főleg árveréssel kapcsolatos hitelügyletekkel foglalkoztak”.

⁴⁵³ A Sulpicius archívum kölcsönszerződéseit lásd TPSulp. 50-59.; GRÖSCHLER 2009: 387skk.

⁴⁵⁴ Lásd ehhez: THIELMANN 1961: 186skk.

⁴⁵⁵ Lásd például: JAKAB 2008: 321skk.

⁴⁵⁶ PLATSCHKE 2023b: 383. 56. lábjegyzetben ezért hangsúlyozza azt, hogy a *iudex esto* szavakban nem mindig a „*praetor* szólal meg”. Ezt akként érti, hogy sok esetben a felek egyező akarral kialakítják a *formula* tartalmát és megszövegezik azt, amelyet a *praetor* tulajdonképpen csak jóváhagy („zu betonen bleibt jedenfalls, dass in den Worten *iudex esto* (...) nicht notwendig „der Prätor spricht” (...), es bildet sich Einigung der Parteien ab, die der Prätor genehmigt”).

c 87 30-32). Amennyiben a felek által esküdtbíróknak javasolt személy vonatkozásában kizáró ok nem állt fenn, úgy a jogszolgáltató magisztrátus (*duumvir iure dicundo*) őt az adott ügy bírójává kinevezte⁴⁵⁷ (*iudicis datio*).⁴⁵⁸ Ha pedig a felek (bírószágon kívül) nem tudtak megegyezésre jutni az eljáró esküdtbíró személyéről, akkor – szubszidiárius jelleggel⁴⁵⁹ – megnyílt a lehetőség – a már hatósági kontroll alatt álló, alakilag szabályozott – esküdtbíróválasztási (ún. „visszavetési”) eljárás lefolytatására.⁴⁶⁰ Ez az eljárás alapvetően két fázisra tagozódott: elsőként a három bírói „osztályból” (*decuria*)⁴⁶¹ mindkét fél egyet-egyet visszautasíthatott, majd második lépésben a visszamaradt *decuriá*ba besorolt személyeket – szigorúan lefektetett eljárási rend alapján – a felek felváltva, egyenként visszautasíthatták, amíg egyetlen személyre nem szűkítették a kört. A TPSulp. 31 okirat esetén – az okirat pontos keltezésének hiánya okán – alappal feltételezhető, hogy a peres felek – a perelőkészítés érdekében a bírósági eljáráson kívül – megállapodtak abban, hogy jogvitájuk elbírálására C. Blossius Celadus személyére tesznek (közös) indítványt.

Az okiratot a campaniai – Puteoli (a mai: Pozzuoli) – *colonia* rangú⁴⁶² – városában állították ki (*actum Puteolis*). A városi alakulatokban a – korlátozott – jogszolgáltatási (*iurisdictiós*) hatáskör alapvetően a – kollegialitás elve alapján működő – *duoviri iure dicundo* magisztrátusát illette meg.⁴⁶³ A *iurisdictiós* hatáskör jogszabályi alapja a városi rendtartás (*lex municipalis*) volt, amely a peres *iurisdictio* keretében megadta a *duumvirek*nek azt a közhatalmi jogosítványt, hogy a hatáskörükbe tartozó ügyek elbírálására esküdtbíró adhassanak (D. 2,1,1: *iudices litigantibus dare*). A TPSulp. 31 elbírálási záradéka alapján Aulus Cossinius Priscus *duumvir* volt az a városi *iurisdictiós* magisztrátus, aki az eljárás lefolytatására és az ítélet meghozatalára Caius Blossius Celadust esküdtbíróknak (*iudex*) nevezte (volna) ki (*iudicare iussit*).

⁴⁵⁷ FÖLDI 2023: 20. e kérdéskört érintően fejt ki azt a meggyőző nézetét, amely szerint a római polgárok sokkal inkább elfogadták az olyan személy által hozott ítéletet, akit az ő közreműködésükkel a magisztrátus nevezett ki, mintha azt maga a jogszolgáltató magisztrátus hozta volna. Ezzel összefüggésben rámutat még arra, hogy a *formuláris* eljárás *in iure* és *apud iudicem* eljárási szakokra való felosztásában a római peres eljárásjog „liberalizmusa” tükröződik vissza. (FÖLDI 2023: 14. megjegyzi azt is, hogy bár a liberalizmus fogalma a XIX. században keletkezett, de e fogalom szellemtörténeti gyökerei egészen a római antikvitásig vezethetők vissza.) A modern értelemben vett liberális polgári per sajátosságaihoz áttekintő jelleggel lásd KENGYEL 2014: 54-55.

⁴⁵⁸ SIMSHÄUSER 1992: 184.; SCHMIDLIN 2009: 1086. és FÖLDI 2023: 21. rámutatnak arra, hogy ebben az esetben a felek nem voltak kötelesek az ún. *album iudiciorumba* felvett esküdtbírói névsorból bírát választani, úgynevezett „listán kívüli” („listenfremd”) bírát is ki kellett neveznie a *duumvir*nek, ha az a jogszabály által előírt feltételeknek megfelelt. Ehhez képest a korábbi nézetet lásd HONSELL–MAYER–MALY–SELB 1987: 526., amely szerint a megegyezéssel esküdtbíróválasztásra „bizonyára” („wohl”) csak a listában szereplő személyek köréből kerülhetett sor.

⁴⁵⁹ SCHMIDLIN 2009: 1086.

⁴⁶⁰ Illetőleg volt egy harmadik esetkör is: abban az esetben, ha a felek nem tudtak megállapodásra jutni az esküdtbíróról, és valamelyik fél nem akart közreműködni aktívan a bíróválasztási eljárás lefolytatásában, akkor – az eljárás gyorsítása érdekében – a jogszolgáltató magisztrátus az ellenérdekű fél által javasolt személyt nevezte ki esküdtbíróvá (lex. Irni. c 87, 41-43. sorok). E szabályt azt célozta, hogy a passzív fél magatartása ne akaszthassa meg az eljárás menetét.

⁴⁶¹ Lex Irni. 86. kaput (45-48 sorok) alapján a megválasztott *duumvirek* kötelesek a hivatalba lépésük napjától számított öt napon belül – a provinciai helytartó által meghatározott számú – esküdtbíróból álló listát (*album iudicium*) összeállítani. Ha az *album iudicium* elkészült (VIII C 15-17), akkor a következő lépésben a *duumvirek* az *album iudiciorumba* felvett esküdtbírákból három – egyenlő lélekszámú – dekuriát kell kialakítaniuk, majd a – SIMSHÄUSER 1992: 168. által „részlistának” nevezett – dekuriák névsorát írásban ki kell függeszteniük a törvénykezési székhelyen (*apud [sic!] tribunal*).

⁴⁶² RADKE 1979: 1245.; Tac. ann. 14,27: *Colonia Claudia Neronensis*.

⁴⁶³ LIEBENAM 1905: 1827skk.

Érdeemes megjegyezni, hogy az igazságszolgáltatási hatalom (*potestas*) átruházására két mozzanatban kerül sor. A *condemnatio*val az eljáró magisztrátus a közhatalmi jogosítványt teremti meg arra,⁴⁶⁴ hogy az eljáró esküdtbíró a jogvitát elbírálja, ez alapozza meg a bíró eljárásjogi jogosultságát [ezért használja Gaius (Gai. 4,43) a *permittere*, azaz a „megengedni” kifejezést]. Azonban a *formula* szövege alapján a nevezett esküdtbírónak nem csak joga, hanem kötelezettsége is a peres eljárás lefolytatása. Ezt fejezi a második kereseti *formula* végén elhelyezett – azonban mindkét kereseti formulára vonatkozó⁴⁶⁵ – „elbírálási záradék”: *iudicare iussit (A)ulus Cossinius Priscus Ilvir. A iudicare* – mint tranzitív (tárgyas) ige – mellé értelemszerűen oda kell érteni a *res* főnevet, így e klauzula értelme az, hogy „az ügyet elbírálni”, azaz „az ügy elbírálását” Aulus Cossinius Priscus *duumvir* rendelte el.

4.1. *Ea res agetur de sponsione*

Miként arra fentebb már utaltam, a TPSulp. 31 *formuláiban* foglalt igények különböző jogalapokból fakadnak („*actio ex sponsione*” és *actio certae creditae pecuniae*). A felek ezt a (jogi) tényt (Gai. 4,134: *in praescriptione de facto quaeritur*) az első *formula praescriptio*jában rögzítik: *ea res agetur de sponsione*.

Az okirat első publikálása óta számos jogi romanista kifejtette az álláspontját e szövegrész értelmezéséről.⁴⁶⁶ Kaser a *litis contestatio* keresetfelemészti joghatása felől közelíti meg e *praescriptio* lényegét.⁴⁶⁷ Álláspontja szerint ebben az esetben a *praescriptio*val a felek az absztrakt *condictio* alapjául szolgáló jogcímet (*causa actionis*) egyéniesítették, következésképpen a perindítással kizárólag a *sponsio* alapján perbe vitt jog keresete konzumálódik, így egy esetleges pervesztesség esetén a felperes továbbra is perelhetett *condictio*val, igényét például kölcsön (*mutuum*) vagy jogalap nélküli gazdagodás jogcímeire alapítva.⁴⁶⁸

Véleményem szerint Kaser által kifejtett álláspont általánosságban plauzibilis (azaz: a felek individualizálhatták, hogy a *condictio*t milyen alapon indítják, ily módon pedig a keresetfelemészti hatás csak a nevesített jogalap vonatkozásában állt be). Azonban a TP-Sulp. 31 *praescriptio*jában foglalt jogalap meghatározására nem a Kaser által kifejtett okból (ti. a keresetkonszumpció korlátozása végett) került sor, annak más jogi indoka volt. Santoro – a jelen ismereteim szerint – az első romanista, aki a *praescriptio*ban foglaltakat a *sponsio tertiae partis*-szal hozta összefüggésbe.⁴⁶⁹ Ez a felfogás mára általánosan elfogadott nézetté vált.⁴⁷⁰

A *formulák* egymáshoz való viszonyának teljes körű megértése céljából vizsgáljuk meg a forrásokat. Elsőként vessünk egy pillantást a *praescriptio* nyelvtani értelmezésére (*ea res agetur de sponsione*). Az *agetur* igealak egy *passiv indicativus futurum imperfectum*. A *de* előljáró szónak pedig érdemes ebben az esetben okot jelölő értelmet tulajdonítani.⁴⁷¹

⁴⁶⁴ WLASSAK 1934: 88. ehhez képest a *condemnatio*ban foglalt marasztalási és felmentési hatalmat (*potestas*) nem jogszolgáltató magisztrátustól származtatja, hanem azt a peres felek felhatalmazásán alapuló jogosítványnak tekinti („von den Parteien erteilten Ermächtigung zum *condemnare* – *absolvere*”).

⁴⁶⁵ SANTORO 1985: 338-339.

⁴⁶⁶ A szakirodalmi interpretációkról szemléletes áttekintést nyújt STURM 2001: 139skk.

⁴⁶⁷ KASER 1976: 21skk.

⁴⁶⁸ KASER 1976: 22skk.

⁴⁶⁹ SANTORO 1985: 344-345.: „[I]a prima formula di Tab. Pomp. 34 è relativa all’*actio* nascente dalla *sponsio tertiae partis* dell’*actio certae creditae pecuniae* e la seconda formula è, appunto, quella di un’*actio certae creditae pecuniae*”.

⁴⁷⁰ CAMMODECA 1999: 99.; GRÖSCHLER 1997: 164.; STURM 2001: 148sk.; WOLF 2010: 60.; PLATSCHEK 2013: 48-49.; VARVARO 2014: 269. A magyar tankönyvirodalomban említés tesz róla SIKLÓSI 2021a: 272.

⁴⁷¹ Vö. FINÁLY 1884: 545sk. sv. *de* 4) jelentéstartalom: „jelöli az okot, amelyből valami származik”.

Minderre figyelemmel a *praescriptio* szó szerint így fordítható: „ez az ügy *sponsio* okán fog pereltetni”, míg a jogi lényege – tartalmi fordításként – ekként adható vissza: „ennek az ügynek a jogalapja a *sponsio* lesz”.

Cicero – a színész – Roscius (mint alperes) érdekében mondott perbeszédében olvashatjuk az alábbi sorokat (Q. Rosc. 10.):

Pecunia tibi debebatur certa, quae nunc petitur per iudicem, in qua legitimae partis sponsio facta est.

A per lényege az volt, hogy a felperes (C. Fannius Chaerea) egy határozott pénzüsszeg (*certa pecunia*) megfizetésére irányuló *stricti iuris* keresetet indított az alperes ellen, amelyben kérte az alperes marasztalását 50.000 *sestertius* erejéig [Cicero szó szerint idézi a *formula intentio*jának egy töredékét (Q. Rosc. 11.): *si paret HS (...) dari*]. Az alperes (Roscius) vitatta, hogy a követelt összeggel tartozna. Cicero rövid összegzésként ezt mondta (Q. Rosc. 10.): „határozott pénzüsszeggel (*certa pecunia*) tartozott neked, amelyet most perúton követelsz (*per iudicem petere*), amelynek vonatkozásában a törvényes hányadrészre (*legitima pars*) a *sponsio* megkötöttet”. E mondat két eljárási cselekményt rögzít: a felperes perúton való igényérvényesítését (*per iudicem petere*), illetőleg egy *sponsio* megkötését (*sponsio facta est*).

Paulus a *praetori edictum*hoz írt kommentárjában röviden értelmezi a *sponsio* terminus technicust (Paul. 2 ad ed. D. 50,16,7): *'sponsio' appellatur non solum quae per sponsus interrogationem fit, sed omnis stipulatio promissioque*, azaz *sponsio*nak nem csak azt nevezik, ami *sponsio*val (azaz: a *spondere* ígével) való kérdésfeltevés útján jön létre, hanem minden *stipulatio*s kérdésfeltevést és ígéretet. E forrásszövegből – álláspontom szerint – kizárólag az a jogi megállapítás vonható le, hogy *peregrinus* is lehetett alanya *sponsio*nak minősülő ügyletnek (kiterjesztő jogértelmezés).

A *sponsio* technikus értelmezése kapcsán meghatározóak Arangio-Ruiz kutatásai, aki megállapította, hogy a *sponsio* a Kr. u. II. század végéig kizárólag eljárási célokból létesített szóbeli kötetmet jelentett,⁴⁷² tehát leegyszerűsítve: a *sponsio* megnevezés mögött a felek alaki jogi jellegű *stipulatio*s ügylete húzódik meg.

A cicerói szöveg értelmezéséhez további adalékot olvashatunk Gaius Intitúcióiban (Gai. 4,13):

Sacramenti actio generalis erat. De quibus enim rebus ut aliter ageretur, lege cautum non erat, de his sacramento agebatur: eaque actio proinde periculosa erat falsi atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter sponsonem, qua periclitatur reus, si temere neget (...).

Gaius a tankönyvének 4. kommentárjában egy rövid jogtörténeti részt⁴⁷³ helyezett el, amelyben a *legis actio*kat mutatja be nagyvonalakban. A *legis actio sacramento* vonatkozásában rámutat, hogy ez a kereset a civiljogi perrend szerint általános jellegű volt (*legis actio generalis*), azaz: ha a törvény az adott ügyre nem rendelte más *legis actio* alkalmazását, akkor az igény szakramentumos per keretében volt érvényesíthető. Ezt követően kifejti, hogy a *legis actio sacramento* – a maga idején – éppoly kockázatos volt a perben hazugságot állító fél részére, mint „napjainkban” (*hoc tempore*) az *actio certae creditae pecuniae* a *sponsio* okán, amely által „veszélynek van kitéve az alperes” (*periclitatur reus*),

⁴⁷² ARANGIO-RUIZ 1962: 210.

⁴⁷³ Lásd: Gai. 4,10-29.

ha megalapozatlanul (*temere*) vitatja a felperesi igényt. Majd így zárja le a gondolatmenetet (Gai. 4,13 utolsó tagmondat): *nunc sponsionis (...) poena lucro cedit adversarii, qui uicerit*, azaz a *sponsi*óból eredő bírság (*poena sponsionis*) a pernyertes felperest illeti. A gaiusi forrásszövegből egyértelműen kitűnik, hogy az *actio certae creditae pecuniae* mellett alkalmazott *sponsi*ónak perbírság jellege volt, mivel annak alapján az eljáró bírós alaptalanul tagadó alperest anyagi szankcióval sújtotta.

A Gai. 4,13 és Cic. Q. Rosc. 10 első mondatának egybevetéséből megállapítható, hogy a cicerói szövegben a *in qua legitimae partis sponsio facta est* rész arra az alperesi jogcselekményre vonatkozik, amikor az alperes a peralapítás folyamán stipulációs formában perbírság fizetésére kötelezi magát pervesztesség esetére. Cicero közléséből egyértelmű az is, hogy a perbírság összege nem a felek szabad alkujának, vagy az eljáró praetor (más jogszolgáltató magisztrátus) mérlegelésének a függvénye volt, hanem annak mértékét jogszabály határozta meg (törvényes rész, *legitima pars*). Cicero a pro Roscio Comodeo egy másik kaputjában maga nyilatkozik a *sponsio* törvényes mértékéről (Q. Rosc. 14.):

*Hic ego si finem faciam dicendi, satis fidei et diligentiae meae, satis causae et controversiae, satis formulae et sponsioni, satis etiam iudici fecisse videar cur secundum Roscium iudicari debeat. Pecunia petita est certa; cum tertia parte sponsio facta est.*⁴⁷⁴

Ha a két cicerói szöveghelyet (Q. Rosc. 10. és 14.) egybevetjük, akkor egyértelműen megállapítható, hogy a késői köztársaság korában a határozott pénzkövetelésre irányuló perben a törvényes részre (*legitima pars*) való *sponsio* mértéke a perben követelt összeg egyharmada (*pars tertia*) volt: *pecunia petita est certa; cum tertia parte sponsio facta est*. Ez a jogi szabályozás évszázadokon át alapvetően változatlan maradt, mivel Gaius mintegy két évszázaddal később így ír az Intitúciókban (Gai. 4,171):

*Ex quibusdam causis sponsionem facere permittitur, uelut de pecunia certa credita et pecunia constituta, sed certae quidem creditae pecuniae tertiae partis, constitutae uero pecuniae partis dimidia.*⁴⁷⁵

Az idézett szöveghelyet Gaius a tankönyvében az alaptalan perlekedés jogkövetkezményeit tárgyaló részben (Gai. 4,171-182) helyezte el. Itt Gaius áttekinti, hogy milyen alapon lehet fellépni az alaptalan perlekedővel szemben. Gaius logikusan rendszerez, s elkülönítve mutatja be: 1) az *alperesi* oldalon történő alaptalan tagadás, illetőleg 2) a *felperesi* oldalon való alaptalan perindítás esetén alkalmazandó jogkövetkezményeket. Az alperesi cselekmény szankcionálása – Gaius tankönyve szerint – *három* alapon történhet (Gai. 4,171-173). A hátrányos jogkövetkezmény alkalmazása alapulhat egyrészt jogszabályon (*ex lege*), például az alaptalanul ellentmondóval szembeni *duplumra* irányuló *acti*ók (pl. *actio iudicati*) esetén (Gai. 4,171 I. fordulat). Másrészt alapulhat az alperes perbírságígéretén (*sponsio*), mint például hitelezett pénzösszeg visszakövetelése esetén

⁴⁷⁴ Fordítás: „Ha én ezen a ponton a beszédnek véget vetnék, akkor úgy látszanék, hogy teljesítettem a gondossági kötelezettségemet, eleget tettem a jogvitának, a *formulának* és a *sponsi*ónak, sőt az (eljáró) esküdtbírónak is, hogy miért kellene Roscius javára ítélni. Határozott pénzösszeget követel (a felperes), ezért (a pertárgyérték) harmadrészevel a *sponsio* (azaz: a perbírságszerződés) megkötöttet.”

⁴⁷⁵ Fordítás: „Egyes esetekben megengedett *sponsi*ót alkalmazni, mint pl. pénz hitelezése és tartozáselismerés esetén; bizonyos pénzhitelezéseknél ez az összeg egyharmadára, a tartozáselismeréseknél pedig a felére megy.” (Brósz Róbert fordítása)

(Gai. 4,171 II. fordulat). Harmadrészről pedig az alperesi szankcionálhatóság alapja lehet az alperes (hamis) esküje (Gai. 4,172).

A *sponsio*n alapuló szankcionálhatóság vonatkozásában Gaius így fogalmaz: [*e] x quibusdam causis sponsonem facere permittitur; uelut de pecunia certa credita (...)*. A *permittere* ige jelentése: megengedni. Álláspontom szerint e szöveg kétféleképpen értelmezhető: a megengedni (*permittere*) igének tulajdonítható egyfajta fakultatív (esetleges) jelleg: azaz *ex lege* nem kötelező, de a felek akaratától függően megengedett, ezáltal a felek magánautonómiájába utalt jogi lehetőség. Ez az értelmezés – álláspontom szerint – azonban nem egyeztethető össze Gaius által a 4. könyv 13. §-ában kifejtettekkel: *eaque actio proinde periculosa erat falsi atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter sponsonem, qua periclitatur reus, si temere neget*. E szövegrész ugyanis azt sugallja, hogy a perbírásígéret (*sponsio*) nem esetleges, hanem éppen ellenkezőleg: szükségképpeni elem volt a határozott pénzüsszeg megfizetésére irányuló peres eljárás esetén.

Erre a körülményre tekintettel – véleményem szerint – a Gai. 4,171 §-ban a *permittere* ige helyes értelmezése az, hogy vannak olyan keresetek, amelyek vonatkozásában a jog eleve kizárja (tiltja) a perbírásígéretet. E körbe tartozhattak azok a keresetek, amelyek esetén *ex lege* kétszeres pertárgyértékre (*duplum*) irányult a marasztalás az alaptalanul tagadóval szemben (*dupli actio*). E megfontolás implicit módon a *ne bis in idem* jogelvet foglalhatja magában. Ehhez képest pedig vannak olyan keresetek, amelynél jogilag megengedett *sponsio* alkalmazása, tehát a *permittere* ige helyesen a jogilag tilos és nem tilos viszonyban értelmezhető. Erre hozza Gaius a példákat: a hitelezett határozott pénzüsszeg iránti pert, ill. a tartozáselismerésre alapított keresetet. Tehát ezekben az esetekben – első gondolati lépésben – megengedett a *sponsio* teljesítése (ellentétben az *actio dupli* eseteivel). A második gondolati lépés pedig az, hogy az előbb említett keresetek (pl. *actio certae creditae pecuniae*) esetén nem csak megengedett, hanem egyenesen szükségképpeni (kötelező) peralapító előfeltételnek minősül a *sponsio* megkötése.⁴⁷⁶

A *sponsio* e peralapítási előfeltétel jellegét igazolja a *lex Rubria* alábbi rendelkezése is (*lex Rubria* cap. XXI. 1-15):

A quoquomq(ue) pecunia certa credita signata forma p(ublica) p(opulei) R(omanei) in eorum quo o(ppido) c(olonia) m(unicipio) p(raefectura) / f(oro) v(eico) c(onciliabulo) c(astello) t(erritorio)ve quae sunt eruntve in Gallia cisalpeina petetur quae res non / pluris HS XV(milia) sei is eam pecuniam in iure apud eum qui ibei i(ure) d(eicundo) p(raerit) ei qui / eam petet aut ei quouis nomine ab eo petetur d(are) o(portere) debereve se confessus / erit neque id quod confessus erit solvet satisve faciet aut se sponsione / iudicioque utei{ve} oportebit non defendet seive is ibei d(e) e(a) r(e) in iure non / responderit neque d(e) e(a) r(e) sponsonem faciet neque iudicio utei oportebit / se defendet tum de eo a quo ea pecunia peteita erit deque eo quoi eam / pecuniam d(arei) o(portebit) s(iremps) res lex ius caussaque o(mnibus) o(mnium) r(erum) esto atque utei esset esseve / oporteret sei is qui ita confessus erit aut d(e) e(a) r(e) non responderit aut se / sponsione iudicioque utei oportebit non defenderit eius pecuniae iei / qui eam suo nomine petierit quove eam d(arei) o(portebit) ex iudiceis dateis iudi/careve recte iusseis iure lege damnatus esset fuisset.

⁴⁷⁶ PLATSCHEK 2013: 49. és 54.; VARVARO 2014: 282.

A *lex Rubria* egy késő köztársasági kori – Kr. e. 49. évből származó⁴⁷⁷ – bronztablára vésett „perrendtartás”, amelynek területi hatálya Gallia Cisalpinára terjedt ki. A XXI. *caput*ban olvasható szövegrész a hitelezett, határozott összegű pénz (*certa credita pecunia*) visszakövetelése iránt indított peres eljárásra tartalmaz alaki szabályokat. Megjegyzendő még, hogy a normaszöveg alapján azok a perek tartoztak a municipális jogszolgáltató magisztrátus hatáskörébe, amelyek pertárgyértéke a 15.000 sestertiust nem haladta meg.

Az idézett jogszabályhely alapvetően az alperes perelhúzó vagy perakadályozó magatartása esetére ad jogi rendezést.⁴⁷⁸ Normatani szempontból egy jogi norma szerkezetileg két részre tagolható: a tényállásra és a jogkövetkezményre. A *lex Rubria* hivatkozott szövegrészében a jogalkotó – kazuisztikusan – meghatározza azokat az alperesi magatartásokat, amelyeket rendellenes – azaz: perelhúzó vagy perakadályozó – perbeli cselekménynek minősít (tényállás). Álláspontom szerint a jogszabálysöveg három rendellenes alperesi magatartásformát (tényállást) rögzít:⁴⁷⁹

1. az alperes elismeri a felperes követelését, azonban azt nem teljesíti (*solutio*) azonnal vagy a későbbi teljesítésre tekintettel nem ad megfelelő biztosítékot (*satisfactio*);
2. az alperes ellentmond a felperes követelésének, azonban azon túlmenően nem teszi meg azokat az alaki jellegű jogcselekményeket, amelyekkel az érdemi (szabályszerű) védekezést megalapozná;
3. az alperes a felperesi követelésre egyáltalán nem tesz nyilatkozatot (*indefensus*).

Ha ezek közül valamelyik tényállás megvalósul, akkor az alperest úgy kell tekinteni, mintha az *apud iudicem* szakban az eljáró esküdtbíró – a felperesi kérelemmel egyezően – marasztalta volna (jogkövetkezmény). Tehát a jogalkotó erre az esetre a marasztalás fikciójának („*Damnationsfiktion*”) alkalmazását rendeli, és arra utasítja a jogszolgáltató magisztrátust, hogy a további jogkövetkezményeket ezen fikció alapján kell levonnia.

A TPSulp. 31 okirat értelmezésének vonatkozásában a 2. tényállásnak van jelentősége (*lex Rubria* cap. XXI. 11-12): *aut se/sponsione iudicioque utei oportebit non defenderit*. A jogszabálysövegből az következik, hogy hitelügyletből származó határozott pénzüsszeg (*certa credita pecunia*) iránt indított perben az alperesi ellentmondás esetén a jogszabály többleteljárási cselekményeket határozott meg az alperes terhére. Azaz: ebben az esetben a peralapítás előfeltételeként nem volt elegendő az alperes egyszerű ellentmondása (*contradictio, infitatio*). A felhívott jogszabályhely alapján tehát az ellentmondás eljárásjogilag csak akkor tekinthető peralapításra alkalmas alperesi nyilatkozatnak, ha az *sponsione iudicioque* történik (itt tulajdonképpen egy „minősített ellentmondásról” beszélhetünk). E többletjogcselekmények nélkül az alperes védekezése hiányosnak (nem megfelelőnek) minősül, következésképpen a per nem tartható a rendes medrében, azaz a jogszolgáltató magisztrátus nincs abban az eljárásjogi helyzetben, hogy megnyithassa a második eljárási fázist (a bizonyítási eljárást).

Összegezve: a *sponsio* teljesítése a peralapítás egyik érdemi előfeltételének minősült az *actio certae creditae pecuniae* alapján indított igényérvényesítés esetén. A *sponsio* el-

⁴⁷⁷ VOLKMANN 1979: 608.

⁴⁷⁸ JAKAB 1993: 110. kiemeli: „[f]eltűnő, hogy a törvény csak a kivételeket, csak az alperes szabálytalan viselkedési formáit szabályozza”, és e jogalkotói szemlélet okát pedig abban látja, hogy „[r]észletes tanácsokra csak abban az esetben szorult a jogszolgáltatás vezetője, ha valamilyen akadályozó tényezők léptek fel”.

⁴⁷⁹ Ezzel a felosztással teljes egészében csatlakozom DEMELIUS 1880: 136-139. – véleményem szerint – tiszta és logikus jogászai értelmezéséhez. Az idők folyamán más értelmezési módok és értelmezési árnyalatok is megjelentek a jogirodalomban. Lásd ehhez PFLÜGER 1944: 360skk.; FREDERIKSEN 1964: 129skk. BRUNA 1972: 134skk.; SIMSHÄUSER 1976: 391sk.; JAKAB 1997: 258sk.

jársági tartalma szerint az alperes stipulációs ígéretet tett a felperesnek a perbeli főtárgy értékének harmadrészével (*tertia pars*) egyező pénzösszeg megfizetésére.⁴⁸⁰ Az alperes ezt az összeget csak pervesztessége esetén volt köteles megfizetni a felperesnek (feltételhez kötött fizetési kötelezettség). A *sponsio* jogi célja a perbírság jellegében határozható meg.

A TPSulp. 31. alapján megállapítható, hogy a pernyertes felperesnek nem egy külön perben kellett érvényesíteni a *sponsión* alapuló igényét, ugyanis az *actio ex sponsionét* és az *actio certae creditae pecuniaet* ugyanabban a peres eljárásban, keresethalmazatként kellett előterjeszteni.

Sturm 2001-ben megjelent tanulmányában részletesen foglalkozik a TPSulp. 31-es okirattal, amelyben alapvetően két állítást fogalmaz meg. Egyrészt az első *formula* elején olvasható *ea res agetur de sponsione* szövegrész nem tekinthető *praescriptión*nak, álláspontja szerint az nem több mint egy egyszerű felirat („Aufschrift”),⁴⁸¹ amely bevezetésként utal az okirat tartalmára. Másrészt pedig az első *formulában* foglalt kereset *praeiudiciális* jellegű,⁴⁸² azaz az eljáró bírónak elsőként e keresetről kell döntenie: „[d]ie *actio certae creditae pecuniae* stand oder fiel mit dem Ausgang des Verfahrens über die *sponsio*”.⁴⁸³ Az első állítás mellett grammatikai érveként azt hozza fel, hogy a *gaiusi* Intitutiókban a *praescriptiót* mindig az *ea res agatur* kifejezés – tehát az *agere* ige konjunktív alakban – vezeti be (Gai. 4,131; 4,131a; 4,133; 4,137), amely felszólító tartalommal az eljáró esküdtbíróknak (*iudex*) szól. Ehhez képest a tárgyalat *formulában* *agetur* jövő idejű igealak szerepel, amely – véleménye szerint – így fordítandó: „a továbbiakban egy *sponsió*ról lesz szó” („im folgenden handelt es sich um eine *sponsio*”).⁴⁸⁴ A *praeiudiciális* karaktert pedig a formulák okiratozásának sorrendjével indokolja: azaz a *sponsio tertiae partis*ből fakadó *condictio* formulája azért előzi meg az *actio certae creditae pecuniae* formuláját, mert az esküdtbíróknak (*iudex*) – a peres eljárás menetében – először erről a keresetről kell döntenie, majd ennek eredményétől függött a második kereset sorsa.⁴⁸⁵

Álláspontom szerint Sturm mindkét esetben – alapvetően helyes kiindulási alpból – helytelen végkövetkeztetést vont le. A *sponsión* alapuló kereset nem *praeiudiciális* jellegű, ugyanis az eljáró bírónak elsőként az *actio certae creditae pecuniae*val kapcsolatban kellett állást foglalnia, és csak ezután került olyan eljárási helyzetbe, hogy döntsön a *sponsió*ból fakadó *actió*ról. Ez az elbírálási sorrend egyértelműen következik a Gai. 4,13 és a Gai. 4,180. §-ok alapján. Gaius az első forrásszövegben így fogalmaz (Gai. 4,13):

Eaque actio [scil. legis actio sacramento] proinde periculosa erat falsi <lege agenti>⁴⁸⁶ atque hoc tempore periculosa est actio certae creditae pecuniae propter sponsionem, qua periclitatur reus, si temere neget, et restipulationem, qua periclitatur actor, si non debitum petat. Nam qui uictus erat, summam sacramenti praestabat poenae nomine; eaque in publicum cedebat praedesque eo nomine praetori dabantur, non ut nunc sponsionis et restipulationis poena lucro cedit aduersarii, qui uicerit.

⁴⁸⁰ MANTOVANI 1999: 103. ekként rekonstruálja a *sponsio tertiae partis* formuláját: *Si a L. Titio secundum me iudicatum erit, tertiam partem pecuniae quae petetur dare spondesne? – Spondeo.*

⁴⁸¹ STURM 2001: 148. Lényegében Sturm ezzel csatlakozik VILLERS 1982: 222. nézetéhez, aki a TPSulp. 31-ben olvasható *ea res agetur* kifejezésben egy egyszerű „iratcímkét” („simple étiquette de dossier”) lát.

⁴⁸² STURM 2001: 141. és 149.

⁴⁸³ STURM 2001: 149.

⁴⁸⁴ STURM 2001: 148.

⁴⁸⁵ Megjegyzendő, hogy Sturm álláspontja nem előzmény nélküli vö. SANTORO 1985: 346.

⁴⁸⁶ MANTHE 2010: 322. 2. lj.

Továbbá ezt írja a másik hivatkozott §-ban (Gai. 4,180):

Restipulationis quoque poena ex certis causis fieri solet; et quemadmodum contrario iudicio omni modo condemnatur actor, si causam non tenuerit, nec requiritur, an scierit non recte se agere, ita etiam restipulationis poena omni modo damnatur actor, si uincere non potuerit.

A Gai. 4,13 – fentebb már tárgyalt – szövege szerint a *legis actio sacramento* a maga idején ugyanolyan veszedelmes volt a perben csalárdul eljáró fél részére, mint „napjainkban” (*hoc tempore*) az *actio certae creditae pecuniae*. Ugyanis az alaptalanul tagadó (*temere negare*) alperest a *sponsio*, míg a tartozatlan követelést érvényesítő (*non debitum petere*) felperest a *restipulatio* alapján bírság (*poena*) megfizetésére kellett kötelezni az ellenérdekű fél javára. A forrásszövegből egyértelműen következik, hogy az eljáró bírónak először az *actio certae creditae pecuniae*-et kellett elbírálnia, ugyanis ennek keretében vizsgálta, hogy a felperesi igény alapos-e vagy sem, azaz: a felperes *debitumot* vagy *non debitumot* követel. Majd e keresetről való döntés függvénye volt az, hogy az eljáró bíró valamelyik felet a *sponsio*, ill. a *restipulatio* alapján bírsággal (*poena*) sújtja-e.

Tehát az eljáró bírónak akkor nyílik meg a döntési jogosultsága a *sponsión*, ill. a *restipulatió*n alapuló igény vonatkozásában, ha azt megelőzően a per főkérdését (*actio certae creditae pecuniae*) eldöntötte. Ezt a sorrendet erősíti meg a Gai. 4,180 § is. Mint a Gai. 4,13 §-ból egyértelműen kiderül, az alaptalan perlekedés szimmetrikus bírsághatósága okán az *actio certae creditae pecuniae* esetén nem csak az alperestől követelték meg a *sponsio tertiae partis* teljesítését, hanem – vele párhuzamosan – a felperesnek *repromissio (tertia partis)* keretében kellett magát bírságfizetésre kötelezni, ha *non debitumot* követel. Ezek szerint, ha a felperes a per főtárgyában „nyerni nem tudott” (*si uincere non potuerit*), akkor – a következő lépésben – marasztalják (*damnatur actor*) a perbírság (*poena*) megfizetésére is.

További lényeges érvem Sturm által feltételezett *sponsio praeiudicialis* ellen, hogy a praeiudiciális *sponsio* esetén kizárólag egyetlen (ti. a *sponsión* alapuló) keresetről kell döntenie a bírónak az eljárás során, mivel a felek a per alapjául szolgáló tény- vagy jogkérdést a *sponsión*nak minősülő stipulációs kötelezettség feltételeként fogalmazták meg, így azt a perben nem önálló kereseti kérelemként, hanem csak a *sponsión* alapuló per pernyertességi előfeltételeként kell vizsgálni.⁴⁸⁷ Minderre tekintettel a *sponsio praeiudicialis* esetén kizárt a (valóságos) keresethalmazat. Ehhez képest a TPSulp. 31 okirat alapján egyértelműen megállapítható, hogy a felperes nem egyetlen keresetet, hanem két keresetet indít az alperes ellen (keresethalmazat), ebből okszerűen következik, hogy az első formulában foglalt – *sponsión* alapuló igény – nem tekinthető *sponsio praeiudicialis*nak. A *sponsio tertiae partis* esetén – dogmatikailag – inkább egy járulékos jellegű *sponsió*ról beszélhetünk, amely egy ún. főkeresethez kapcsolódik.

A kifejtettek alapján megállapítható, hogy a TPSulp. 31-ben rögzített *formulák* okiratozási sorrendje nem a keresetek elbírálni sorrendjét, hanem a peralapításhoz vezető jogcselekmények időrendjét tükrözi vissza.⁴⁸⁸ Azaz: az alperes először teljesítette a *sponsió*t, amely perjogilag megnyitotta az utat az *actio certae creditae pecuniae* folyamatba tételére. Ellenkező esetben nem tekintették az alperest megfelelően (szabályszerűen) védekezőnek,

⁴⁸⁷ KASER–HACKL 1996: 346. példának okáért egy tulajdoni kérdést illető *sponsio praeiudicialis* vonatkozásában így fogalmaznak: „[d]as Urteil aus der Stipulationsklage enthält dann, weil der Richter die der *stipulatio* einverleibte Bedingung prüfen muß, seine Feststellung über den Bestand oder Nichtbestand dieses Eigentums”.

⁴⁸⁸ Hasonlóan PLATSCHEK 2013: 49.

így nem kerülhetett sor a peralapításra. A jogszolgáltató magisztrátus pedig a felperesi kérelemmel egyezően kötelezte az alperest (ezzel az eljárás rövid úton lezárult).

Továbbá – véleményem szerint – az *ea res agetur de sponsione* szövegrész *praescriptio*ának tekintendő, mivel a *praescriptio* alapvető funkciója, hogy a felek viszonyát illetően valamilyen – az eljárás szempontjából – lényeges tényt (*factum*) rögzítsen.⁴⁸⁹ A jelen esetben ez a tény (*factum*) az, hogy az alperes teljesítette a *sponsio tertiae partist*,⁴⁹⁰ így védekezése szabályszerű, valamint tényként határozza meg azt is, hogy az eljáró bírónak a felperes pernyertessége esetén e *sponsio* alapuló igényről is döntenie kell.

Sturm grammatikai fő érvével kapcsolatban⁴⁹¹ már Babusiaux is hangsúlyozta, hogy az igemód és az igeidő használata alapján nem vonható le határozott következtetés egy kifejezés technikus jelentéstartamára.⁴⁹² Egyrésztől egyetértek Babusiaux véleményével, másrésztől viszont – álláspontom szerint – nem ok nélkül használtak a felek jövő idejű igét. Ugyanis jelen esetben, amikor az eljáró esküdtbíró a kiadott *formulák* alapján megkezdi a per tárgyalását, akkor – első lépésben – még a *sponsio* alapuló igény nem tárgya az eljárásnak, hanem csak egy esetleges jövőbeli felperesi pernyertesség esetén válik azzá. Így – számomra – logikusnak tűnik az az eshetőség, hogy a peres okirat szerkesztője az *ea res agetur de sponsione* megfogalmazással – feltehetően – erre a jövőbeliségre (feltételeességre) utalhatott.

4.2. Az okirati keltezés (hónap, nap) és a pecsétek hiánya

A *scriptura interior* keltezését a második tábla első oldalának (azaz: az okirat harmadik oldalának) 9-12. sora tartalmazza. Ha alaposan szemügyre vesszük az erről a tábláról készített fényképfelvételt,⁴⁹³ akkor a következőket állapíthatjuk meg: a 9. sorban szerepel a kiállítás helye, ezt követően a 10. sor szemmel láthatólag teljesen üres, majd a 11-12. sorok a konzuli datálást rögzíti. Abból a tényből tehát, hogy az okiratban a hónap és a nap bejegyzésére megfelelő helyet hagytak, a kutatók azt az okszerű következtetést vonják le, hogy a felek azt nem véletlenül felejtették ki az okiratról.⁴⁹⁴ Továbbá tény az is, hogy a második tábla második oldalán egy *sulcus* fut, azonban itt nincs nyoma írásnak⁴⁹⁵ (azaz: nincsenek az okiratra rávezetve a tanúk nevei). E körülmények alapján pedig egyértelműen ki lehet zárni azt az elképzelést, amely szerint ez egy „kiadott” formula (*iudicium daredekrétum*) lett volna (azaz: egy olyan formula, amely alapján bizonyítási eljárást folytattak volna le). Ezért ezt az iratot még csak egy perirattervezetnek lehet tekinteni.⁴⁹⁶ Itt viszont adódik az a nagyon fontos kérdés, hogy ki/kik és milyen célból készítette/készítették el ezt a szerencsésen ránk maradt okirati szöveget.

⁴⁸⁹ Lásd: Gai. 4,134: *in praescriptione de facto quaeritur*.

⁴⁹⁰ VARVARO 2014: 269. rámutat arra, hogy ez a megformulázás igazolja azt, hogy az okiratszerkesztési gyakorlatban ismerték a „kizárólag determinatív funkciójú *praescriptiókat*” („*praescriptiones con funzioni esclusivamente 'determinative'*”).

⁴⁹¹ Ti. hogy a gausi Institutiók szövegében a *praescriptio* formulaklauzulájában az *agere* ige kötőmódban, ehhez képest a TPSulp. 31 esetében kijelentő módban (és jövő idejű alakban) szerepel.

⁴⁹² BABUSIAUX 2006: 22sk.

⁴⁹³ CAMODECA 1999: 502.

⁴⁹⁴ WOLF 1979: 150.; CAMODECA 1999: 99. [utal továbbá arra is, hogy van még egy olyan okirat a Sulpicius archívumban, amelyben szintén üresen áll a hónap és a nap helye (vö. TPSulp. 40)]; PLATSCHEK 2013: 48. 152. lj. BOVE 1979: 109. ezzel szemben csak „egy pusztá feledékenységnék” („*una mera dimenticanza*”) tartja a hónap és nap hiányát.

⁴⁹⁵ CAMODECA 1999: 97.

⁴⁹⁶ Vö. WOLF 1979: 151.

A jogszolgáltató magisztrátus általi *formula* kiadásáról (*iudicium dare*) számos szakirodalmi elmélet alakult ki az elmúlt másfél évszázad során.⁴⁹⁷ Jahr – szemléletében véleményem szerint úttörő munkájában kifejtett – kutatásai eredményei alapján arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy a jogszolgáltató magisztrátus a *iudicium dare* dekrétumot szóban hirdette ki, majd annak (bizonyító) okiratba foglalásáról a felek a *litis contestatio* során maguk gondoskodtak (tehát tagadja azt a nézetet, hogy az *in iure* eljárásban a jogszolgáltató magisztrátus a saját hivatali apparátusával gondoskodott volna az okirat írásba foglalásáról és „hiteles kiadmányozásáról”).⁴⁹⁸ Jahr – e vonatkozásban – a következő összegző megállapítást teszi: „[d]ieses Dekret, das in beiden Verfahrensarten Richterbestellung und Instruktion (Prozeßprogramm) umfaßt, ist Bevollmächtigung und Anweisung des Richters, verleiht diesem die Judikationsbefugnis und gibt ihm den Judikationsbefehl. Es ergeht in beiden Verfahrensarten mündlich und wird von den Parteien in der *litis contestation* privat beurkundet; eine amtliche Ausfertigung dieses Dekrets gibt es nicht. (...) Der Urkundsakt, durch den das abschließende Dekret schriftlich festgehalten wird, beginnt mit einem Aufruf der Parteien an ihre umstehenden Freunde mit den Worten *testes estote*, der der Verkündung des Dekrets vorausgeht, und endet nach der Verkündung mit Aufnahme und Versiegelung der Zeugenurkunden. Der Urkundsakt umspannt das abschließende Dekret, der Zeitpunkt beider fällt praktisch zusammen”.⁴⁹⁹

Meggyőződésem az, hogy Jahr helyesen érvel amellett, hogy a *formula* írásba foglalása nem hatósági aktus, hanem a felek magáncselekménye volt. Egyetlen ponton tér el az elméletem Jahr álláspontjától: véleményem szerint a joggyakorlatban a *formula* írásban való rögzítése – nem mindig (!), de – sok esetben nem a dekrétum kihirdetését követte, hanem a felek már egy „írásba foglalt javaslattal” járultak a jogszolgáltató magisztrátus elé, aki arról döntött, hogy az írásban előkészített és elé terjesztett formulatervezet alapján megadja-e az *acti*ót vagy sem. Ezeket a tervezeteket pedig a felek – a mindennapi praxisban – feltehetően a peren kívüli *vadimonium*okkal biztosított időpontokon közösen alakították ki. Hangsúlyozom, hogy egyáltalán nem zárom ki azt, hogy az *in iure* eljárásban a felek és a jogszolgáltató magisztrátus közötti interakció során módosuljon a *formula* szövege, de meggyőződésem az, hogy a magisztrátus általában már egy írásban előre lerögzített szöveget „hagyott jóvá”.⁵⁰⁰ Elsőként utalok Horatius egyik szatírájára (serm. 2,1), amelyben értékes adalékokra lelhetünk a *formulát* illetően. A hivatkozott szatírában Horatius – korának egyik híres jogtudósát – Trebatiust⁵⁰¹ szólítja meg és kér tőle tréfásan jogi szakvéleményt (*responsum*) abban a kérdésben, hogy szatírával lehet-e személyesértést (*iniuria*) elkövetni.⁵⁰² A műben Horatius több ízben hivatkozik Lucilius művészetére és számos történeti példát említ a szatíra létjogosultsága mellett, ha az az igazságot jeleníti meg.⁵⁰³ Horatius a szatíra végén Trebatiusszal a következő fiktív jogi szakvéleményt „mondatja” (serm. 2,1,79-83):

⁴⁹⁷ Lásd KASER–HACKL 1996: 285-295.; A magyar irodalomban átfogó áttekintést ad a főbb elméletekről SIKLÓSI 2021a: 278-280.; BESSENYŐ 1998: 157-158.

⁴⁹⁸ JAHR 1960: 27-58.

⁴⁹⁹ JAHR 1960: 227.

⁵⁰⁰ Vö. BÜRGE 1999: 42.

⁵⁰¹ KÜNDEL 2001: 28. C. Trebatius Testa lovagrendű családból származó jogtudós, aki Caesar, majd Augustus jogi tanácsadója volt.

⁵⁰² Hor. serm. 2,1,1-5: '*Sunt quibus in satura videar nimis acer et ultra / legem tendere / opus; sine nervis altera quidquid / composui pars esse putat similisque meorum / mille die versus deduci posse. Trebati, / quid faciam?*

⁵⁰³ Miként Horatius fogalmaz (serm. 2,1,62-65): *cum est Lucilius ausus / primus in hunc operis componere carmina morem / detrudere et pellem, nitidus qua quisque per ora / cederet, introrsum turpis.*

Equidem nihil hinc diffindere possum. / Sed tamen ut monitus caveas, ne forte negoti / incutiati tibi quid sanctorum inscitia legum: / si mala condiderit in quem quis carmina, ius est / iudiciumque.

Trebatius tehát „elfogadja” Horatius érveit, azonban elővigyázatosságra inti (*caveas*), mivel a gúnydalok (*mala carmina*)⁵⁰⁴ alappal vezetnek perhez. Viszont – teszi fel a kérdést Horatius – ha „szava méltán bírál” (azaz: nem állít valótlant), akkor ennek mi a jogi következménye. Erre Trebatius felelete pedig a következő (serm. 2,1,86):

Solventur risu tabulae, tu missus abibis.

A *tabulae* kifejezés minden kétséget kizáróan a viaszostáblákra utal. A szöveg értelmezéséből kiindulva ez a viaszostábla nem lehet más, mint a *formulát* rögzítő okirat. A *solvere* ige jelentése: felbontani. A *solventur tabulae* jelentése tehát: „a viaszostáblák felbontatnak”.⁵⁰⁵

Mint látjuk a TPSulp. 31 példáján is, a formulát tartalmazó irat egy ún. kettős okirat (Doppelurkunde) volt, amelynek a *scriptura interiorát* akként zárták le, hogy az első tábla második oldalán és a második tábla első oldalán lévő írott részt egymásra helyezték, és ezt a két táblácskát egy fonál segítségével hosszában és keresztben is átkötötték. A fonalat pedig a második tábla második oldalán lévő kimélyített részen (*sulcus*) átvezették. A fonálra pedig viaszt csepegtettek és – itt a *sulcusban* – erre nyomták rá a pecséteket. A pecséteket pedig az esküdtbíró/esküdtbírák törhették fel az *apud iudicem* eljárásban.

E megfontolás figyelembevételével tehát a horatiusi szövegben arról van szó, hogy az esküdtbíró felbontja a *formulát* rögzítő viaszostáblát, azaz felnyitja a pecsétekkel védett *scriptura interiort*. Horatius tehát olyan viaszostáblákra (*tabulae ceratae*) gondol, amelynek régészeti bizonyítéka éppen a TPSulp. 31-es okirat.

A következő lépésben pedig utalok arra, hogy az elmúlt évtizedekben a kutatások egyre inkább rámutatnak arra a tényre, hogy milyen intenzív kapcsolatban álltak a felek a perindítás előkészítése során.⁵⁰⁶ Miként Cicero írja a Quinctius melletti védőbeszédében (Quinct. 5,21): tekintettel arra, hogy a felek nem tudtak informálisan megállapodni a követelésről, így – ennek a ténynek a nyilvánvalóvá válásától – „az ügy a *vadimonium* szakaszába” lépett (*res esse in vadimonium coepit*).⁵⁰⁷ A *res in vadimonium esse* kifejezést pedig a római peres eljárás egyik kulcsmozzanatának tartom. A peren kívüli *vadimonium* lényegét nem szabad akként leszűkíteni, hogy a felek ezzel csupán az *in ius vocatio* aktusát készítik elő. Ugyanis, ha vitás ügy (*res*) már *vadimonium* szakaszba került, ez nem azt jelentette, hogy a felek tettek egy *vadimoniumot*, amelyet rögtön a perbe hívás követett. Hanem éppen ellenkezőleg, a gyakorlat az lehetett, hogy a perindítást megelőzően a felek többször is *vadimoniumot* tettek,⁵⁰⁸ amelynek az volt az oka, hogy ezeken a *vadimoniumokon* (azaz: *vadimonium*-időpontokban) készítették elő – minden valószínűség szerint jogászok bevonásával – a peres eljárás megindítását. Többek között itt konkretizálták azt a felperesi követelést, majd került sor az editióra, az editiót követően – egy külön időpontban – a formulatervezet megfogalmazására, lehetőség szerint az esküdtbíró kiválasztására,

⁵⁰⁴ PÓLAY 1983: 78.

⁵⁰⁵ Lásd ERMAN 1986: 334-335. Lásd még ehhez PFLÜGER 1921: 472-375.

⁵⁰⁶ Lásd pl. BÜRGE 1995: 28-31.; BABUSIAUX 2006: 17.

⁵⁰⁷ Cic. Quinct. 5,21: *Res convenire nullo modo poterat, propterea quod hic mediocrem iacturam facere cupiebat, iste mediocri praeda contentus non erat. Itaque ex eo tempore res esse in vadimonium coepit.*

⁵⁰⁸ Ezt igazolják a TPSulp. 2; 3 és 27 számú okiratok közötti összefüggések.

ill. a legtöbb perbeli kaució megkötésére, eskü letételére⁵⁰⁹ stb. Álláspontom szerint az itt kifejtett elméletemet igazolja a TPSulp. 31 számú okirat.

Tekintettel arra, hogy az okirat *scriptura interiora* nem tartalmaz teljes dátumozást és a *sulcus* üres, megállapítható az, hogy ez a viaszostábla még az *in iure* eljárás megindulását (azaz: az *in ius vocatiót*) megelőzően került kiállításra.⁵¹⁰ Ugyanis: ha a tárgyalt okirat az *in iure* eljárásban került volna rögzítésre, akkor nem nélkülözhetné a dátumozást és a pecsétekkel való lezárást. Ehhez képest két rendkívül fontos körülményre szeretném felhívni a figyelmet. Egyrészt a felek közötti *sponsio* megkötésére (Tab. I, pag. 2, lin. 1), másrészt pedig az esküdtbíró rögzítésére (Tab. I, pag. 2, lin. 10). Ha mindezeket a tényeket egybe vesszük, akkor a következő következtetésekre juthatunk:

- 1) a felek a perelőkészítés során már megkötötték a *sponsiót*, tehát annak aktusára nem az *in iure* eljárásban került sor. (Mint láthattuk a *sponsio tertiae partis* nélkül nem lenne szabályszerű az alperesi védekezés.);
- 2) a felek még az *in iure* szak megindítását megelőzően kiválasztották az ügyet tárgyaló esküdtbíró személyét.

Mindebből az következik, hogy a felek az *in iure* szak megindítást megelőzően részleteiben előkészítettek mindent és azt a formulatervezetben rögzítették. Az ilyen jellegű tevékenység azonban nagyon komoly együttműködést kívánt meg a felektől. Ennek az együttműködésnek pedig csak a *vadimonium* biztosíthatott megfelelő keretet.

Visszatérve tehát a kiindulási ponthoz: meggyőződésem, hogy általában a kereseti formula okirati rögzítése a felek kötelezettsége volt. Ennek a kötelezettségnek – bonyolultabb ügyek esetén – jogász bevonásával tettek eleget. Az joggyakorlat az lehetett, hogy a felek ezekkel az előre megfogalmazott formulatervezetekkel járulhattak a magisztrátus elé, aki annak megfelelőségéről döntve megadta a keresetet és utasította az esküdtbíró a bizonyítási eljárás lefolytatására, vagy pedig megtagadta a perúton való jogérvényesítést.⁵¹¹ A *iudicium dare* dekrétum technikai kiadásának pedig elképzelhető módon az lehetett a tipikus lefolyása, hogy ha a jogszolgáltató magisztrátus minden perelőfeltételt rendben levőnek ítélte, akkor a formulatervezettel egyezően szóban kiadta a dekrétumot. Majd ennek ténye akként került igazolásra, hogy a tanúk – és elképzelhető módon maga a rendelkezést hozó tisztségviselő is – lepecsételték a magisztrátus által „jóváhagyott” formulaokiratot.⁵¹²

⁵⁰⁹ A peren kívüli eskü és a *vadimonium* összefüggéseihez lásd TPSulp. 28 [Tab. I, pag. 2 – tab. II, pag. 3 (*graphio, scriptura interior*)]: *Cum ad vadimonium ven=tum esset, quod haberet / C(aius) Sul[pi]cius s Cinnamus / cum [lu?]lijo Fortunato, / et C(aius) [Sulpicius] Cinnamus / dic[eret] s[e] p[er] aratum {se} / es[se] iurare, ita ut con =/[veni]sset, si sibi HS III nu=/[m(mum) da?]rentur, // [tum? – lu?]lius Fortunatus / [ei?] i[u]siurandum pecunia (...)*. Lásd ehhez GRÖSCHLER 2004: 124-125.

⁵¹⁰ Vö. PLATSCHEK 2013: 48. 152. lj.

⁵¹¹ Életszerűségi érvek is amellet szólnak, hogy a jogszolgáltató magisztrátus előtt egy meglehetősen gyors lefolyású, formalizált eljárás mehetett végbe. Ez következik a jogszolgáltató magisztrátusi hatáskörrel felruházott személyek kirívóan alacsony számából. Ha csak átlagos ügyérkezési számból indulunk ki, akkor is valószínűtlen az, hogy akár egy Rómában működő praetor urbanus (ill. peregrinus), vagy akár egy *municipiumi duumvir iure dicundo* hosszabb ideig tárgyalná az ügyet a felek közötti performula kialakítása céljából.

⁵¹² További kutatást igényel annak megerősítése, de álláspontom szerint a dekrétum szóbeli kihirdetése és a *litis contestatio* időben egybeesett. Tehát maga a *litis contestatio* az, hogy az eljáró magisztrátus a felek által magukkal hozott tanúk előtt hivatalosan kihirdeti azt a rendelkezést, amely szerint az elé terjesztett formulatervezet alapján elbírálni rendeli a felek közötti peres ügyet.

5. Zárókövetkeztetések

- 1) A TPSulp. 31 okirat esetén – az okirat pontos keltezésének hiánya okán – alappal feltehető, hogy a peres felek – a perelőkészítés érdekében a bírósági eljáráson kívül (az *in ius vocatiót* megelőzően) – megállapodtak abban, hogy jogvitájuk elbírálására C. Blossius Celadus személyére tesznek „(közös) indítványt”.
- 2) A *sponsio* teljesítése a peralapítás egyik érdemi előfeltételének minősült az *actio certae creditae pecuniae* alapján indított perek esetén. A *sponsio* eljárásjogi tartalma szerint az alperes stipulációs ígéretet tett a felperesnek a perbeli főtárgy értékének harmadrészével (*tertia pars*) egyező pénzüsszeg megfizetésére. Az alperes ezt az összeget csak pervesztése esetén volt köteles megfizetni a felperesnek. A *sponsio* jogi célja elsődlegesen a perbírság jellegében határozható meg. Ez az eljárásjogi szabály másodlagosan pedig azt célozta, hogy alpereseket visszatartsa a felelőtlen vagy nyilvánvalóan alaptalan perbeocsátkozástól (ezzel lényegesen lerövidítve a felek közötti vitarendezés időtartamát).
- 3) A TPSulp. 31-ben rögzített *formula*k okiratozási sorrendje nem a keresetek elbírálási sorrendjét, hanem a peralapításhoz vezető jogcselekmények időrendjét tükrözi vissza.
- 4) Az 1) pontban írtakra figyelemmel, alappal következtethetünk arra, hogy a felek a *sponsiót* már az *in iure* szak megindítását megelőzően megkötötték. Mindezek a tények mind abba az irányba mutatnak, hogy a felek az *in ius vocatiót* megelőzően részleteiben előkészítették a perindítást.
- 5) Álláspontom szerint a joggyakorlatban a *formula* írásban való rögzítése – nem mindig (!), de – sok esetben nem a *iudicium dare* dekrétum kihirdetését követte, hanem a felek már egy „írásba foglalt javaslattal” járultak a jogszolgáltató magisztrátus elé, aki arról döntött, hogy az írásban előkészített és elé terjesztett formulatervezet alapján megadja-e az *actiót* vagy sem. Ezeket a tervezeteket pedig a felek feltehetően a mindennapi praxis szerint a peren kívüli *vadimonium*okkal biztosított időpontokban közösen alakították ki.
- 6) A Hor. serm, 2,1,86-ban megjelenő *tabulae* kifejezés minden valószínűség szerint a viaszostáblákra utal. A szöveg értelmezéséből kiindulva ez a viaszostábla nem lehet más, mint a *formulát* rögzítő okirat.

V. FEJEZET

A FORMULÁRIS PERELŐKÉSZÍTÉS NYOMAI A TPSULP. 27 ALAPJÁN

1. Bevezetés

Perjogtörténeti szempontból a TPSulp. 27 azért bír különös jelentőséggel, mert a szövegében a formuláris „perrend” perelőkészítő szakaszának több jogi mozzanata (jogcselekménye) tükröződik vissza, ezért a tárgyalat okirat alapján számos „alaki” cselekmény rekonstruálható. A jelen dokumentum tanulmányozása útján tehát egy életteli bepillantást nyerhetünk a Kr. u. I. századi Itália mindennapi joggyakorlatának egy apró szelvényébe (*law in action*).

A TPSulp. 27 számú okirat két darab téglalap alakú – 12x14 cm nagyságú⁵¹³ – fatáblácskából áll. Az első tábla második oldala és a második tábla első oldala (a tulajdonképpeni harmadik oldal) tartalmazza a viaszba karcolt *scriptura interior* szövegét. A második tábla második oldalának – azaz az okirat negyedik oldalának – közepén fut egy 2 cm szélességű *sulcus* (ez az a mélyedés, amelyben az okirati tanúk a pecsétjeiket elhelyezhették). A *sulcus* tehát két részre osztotta az utolsó oldalt: a baloldali részen a keskenyebb oldallal párhuzamosan (azaz: a hosszanti oldalra merőlegesen) van tintával a farészre ráírva a *scriptura exterior* szövege, amely az első tábla első oldalán – szintén tintával – folytatódik. A *sulcustól* jobbra pedig az okirati tanúk neveinek a nyomai láthatók (az aláírók nevei sajnos már nem olvashatók el). Wolf utal arra, hogy esetleg ez az okirat egy *triptychon* (azaz: három táblából álló dokumentum) lehetett, amely esetén a (feltehetően) elveszett harmadik tábla kettős célt szolgálhatott: egyrészt a negyedik oldal védelmét biztosíthatta, másrészt pedig az ötödik oldala – a szokásos módon – a *scriptura exterior* tartalmazhatta (következésképpen az előbb említett – a negyedik és az első oldalra tintával írt – *scriptura exterior* ún. *scriptura tertia* lehetett).⁵¹⁴ Az alábbiakban a *scriptura interior* szövegét ismertetem [TPSulp. 27 Tab. I, pag. 2 – tab. II, pag. 3 (*graphio, scriptura interior*)]:

[L(ucio)] Vitellio f(ilio) Messalla Vipstano Gallo co(n)s(ulibus),
pr(idie) non(as) Sept(embres).

L(ucius) Faenius Eumenes scripsi mihi convenisse
cum C(aio) Sulpicio Fausto finiendae controversi=
ae caussa quae mihi cum eo est qua de re ultro
citro cognitores a nobis dati sunt me id vadimo=
nium quod Sulpici cognitor cum cognitore meo
Romae haberet [re]mittere et quod is C(aius) Sulpicius
Faustus eo nomi[ne q(uo) d(e)] a(gitur)] iudicatum solvi

⁵¹³ WOLF 1985b: 775.

⁵¹⁴ WOLF 2010: 64.

satis dedit acceptam stipulationem ei facere;
ideo
si T(iberius) Iulius Spo[r]us [vadi]monium, quod ei cum L(ucio)
F[a]enio Thallo cognitore meo k(alendis) Novembr(ibus)
primis Romae in foro Aug(usto) ante statuam Cn(aei)
Senti Saturnini [t]riumphalem hora tertia

pag. 3

[HS] I)]) mil(lia) numm[um est deseru]erit ne=
 [minem] ex ea caussa cum Ti(berio) Iulio Sporo aut
 [c]um sp[on]sore eius acturum aut a quo eorum
 [petituru]m exacturumque quid esset; si ad=
 [versus] ea quid factum er[i]t quanti ea res erit,
 [t]antem [pecun]iam dari stipulatus est C(aius)
 [Sulpicius Faustu]s spopondi (vac.) L(ucius)
 [Faenius Eume]nes;
 qu[odque] C(aius) Sulpi[c]ius Faustus eo [n]omine, quo de
 a[gitur iudi]catum solvi satis dedit in=
 terrogante eo me [ei] acceptam stipu=
 lationem fecisse
 Act(um) Putiollis.

„Lucius Vitellius Filius (?) és Messalla Vipstanus Gallus konzulok évében szeptember Nonae-ját megelőző napon. Én, Lucius Faenius Eumenes azt írtam, hogy megállapodtam Gaius Sulpicius Faustusszal a közöttünk lévő jogvita – amelyre tekintettel kölcsönösen *cognitorokat* adtunk – befejezése okán, hogy lemondok arról a *vadimonium*ról, amelyet a Sulpicius (képviselőként) eljáró *cognitor* az én *cognitorommal* Rómában (való megjelenés céljából) kötött. És amit ő – Gaius Sulpicius Faustus – ezen a címen – amelyről szó van – (arra nézve, hogy az esetleges marasztaló) ítéletnek eleget fog tenni *satisdatiót* teljesített, (ezt) a stipulációt elengedem neki. Következésképpen, ha Tiberius Iulius Sporus azt a *vadimonium*ot, amelyet ő Lucius Faenius Thallusszal, az én *cognitorommal*, az első november *Kalendae*-jára, Rómában, az Augustus fórumon lévő Gnaeus Senti Saturninus győzelmi oszlopa elé, a harmadik órára, 50.000 sestertius (bírság ígérete mellett kikötött), elmulasztaná, ezen az alapon Tiberius Iulius Sporus vagy az ő kezését senki ne perelje, vagy közülük valamelyiktől semmit ne követeljen és semmit ne hajtson be. Arra az esetre, ha valami ennek a megállapodásnak az ellenére történik, Gaius Sulpicius Faustus egy *stipulatio*ban azt ígértette meg magának, hogy neki annyi pénz fizetnek, amekkora kár éri, én, Lucius Faenius Eumenes (ezt) ünnepélyesen megígértem neki. Azt, hogy én, ami azt illeti, hogy Gaius Sulpicius Faustus ezen az alapon, amelyről szó van, (arra nézve, hogy az esetleges marasztaló) ítéletnek eleget fog tenni *satisdatióként* teljesített, az ő kérdésére a stipulációt elengedtem. Kelt Puteoliban.”

2. Az okirat kiállításának előzményei

Mielőtt rátérnénk az TPSulp. 27 szövegének exegézisére, érdemes röviden áttekinteni a jogvitában érintett személyi kört, illetőleg a Sulpicius archívum okiratai alapján rekonstruálható „pertörténetet”. Az okirat szövege szerint a jogkereső fél Lucius Faenius Eumenes, míg ellenfele Gaius Sulpicius Faustus volt.

Lucius Faenius Eumenes – és őt az eljárásban képviselő Lucius Faenius Thallus – minden valószínűség szerint az ún. *Faenii thurarii*⁵¹⁵ körébe tartoztak, amely tulajdonképpen egy felszabadított személyekből álló (vállalkozói) csoportosulás volt, akik egykoron egy Lucius Faenius nevű római polgár házközösségébe tartoztak.⁵¹⁶ A Faenius családról pedig – az epigráfiai leletek alapján – tudjuk azt, hogy generációkon keresztül átívelően egy igen nyereséges (prosperáló) illatszer- és tömjénkereskedelmet folytattak.⁵¹⁷

A másik fél, Caius Sulpicius Faustus, a Sulpicius archívum okiratainak jól ismert protagonistája. Caius Sulpicius Faustus – hivatását tekintve – bankár volt, aki a korabeli viszonyok között egy – a mai fogalmaink alapján – hitelbankot (esetlegesen kereskedelmi bankot) vezetett.⁵¹⁸ Sbordone – a Sulpicius archívum korai kiemelkedő kutatóinak egyike – több okiraton Caius Sulpicius Faustus neve mellett a „*mator*” kiegészítést látta kiolvashatónak, amelyet a *mercator* (kereskedő) kifejezés rövidítésének vélt.⁵¹⁹ Wolf azonban rámutat arra, hogy a hivatkozott szó helyes feloldása minden esetben: *maior*.⁵²⁰ Faustus *maior* tehát minden bizonnyal az ifjabb Faustus egy idősebb felmenője, feltételezhetően az apja – egyben a bankház alapítója – lehetett.⁵²¹ Az ő személyével kizárólag a bankház korai dokumentumaiban, a Kr. u. 29 és 35 közötti időszakaszban találkozhatunk. A Kr. u. 35. évtől kezdődően már Faustus *minor* szerepel az okiratokban, miközben a harmadik – a legtöbb okiratban felmerülő – Sulpicius, Caius Sulpicius Cinnamus csak a Kr. u. 42. évben jelenik meg először a dokumentumokban (ő egyébiránt igazolható módon Faustus *minor* szabadosa volt).⁵²² A jelen okirat kiállításának éve Kr. u. 48. Ekkor a bankház ügyeit Faustus *minor* és Cinnamus intézik, akik mellett – az okiratokból igazolhatóan – legalább még négy rabszolga tevékenykedett.⁵²³

Ha a Sulpicius archívum megmaradt dokumentumait áttekintjük, akkor – részlegesen – rekonstruálhatjuk a tárgyalat okirat (TPSulp. 27) kiállításának előzményeit, ugyanis a leletegyüttes két *vadimonium*-okiratot is tartalmaz (TPSulp. 2 és 3), amelyeket a felek nem sokkal a TPSulp. 27 előtt állítottak ki. Elsőként vessünk egy pillantást a TPSulp. 2 okira, amely az alábbi szöveget rögzíti [TPSulp. 2. Tab. I, pag. 2 – tab. II, pag. 3 (*graphio, scriptura interior*)]:

*Vadimonium factum C(aio) Sulpicio
Fausto in VIII k(alendis) Iul(ias) prim(as)
Put(eolis) in foro ante aram
Hord(ionianam) hora tertia / HS I)) acturus ex*

⁵¹⁵ A latin *thurarius –ii (m)* szó jelentése: tömjénárús.

⁵¹⁶ WOLF 1985b: 779. Az okirati szereplők neveinek onomasztikai elemzéséhez lásd CAMODECA 1992: 249skk.

⁵¹⁷ WOLF 1985b: 779.

⁵¹⁸ WOLF 1983: 44sk.

⁵¹⁹ SBORDONE 1976: 145skk.

⁵²⁰ WOLF 1985b: 780.

⁵²¹ WOLF 1985b: 780.

⁵²² WOLF 1985b: 780.

⁵²³ WOLF 1983: 45.

empto dari stipulatus
est L(ucius) Faenius Eume-
nes spopondit Caius) Sulpi=

pag. 3.

[*cius Faustus*]

„Gaius Sulpicius Faustus *vadimonium*ot tett a soron következő július hónap *Kalendae*ja előtti 8. napjára Puteoli fórumára, az Augustusnak szentelt Hordionius-féle oltár (*ara Hordioniana*) elé, a nap harmadik órájára. Lucius Faenius Eumenes – *ex empto* perindítás (okán) – 50.000 *sestertiust* stipuláltatott magának, Caius Sulpicius Faustus (ezt) megígérte.”

A TPSulp. 2 okirat egy *testatio*, amelynek *scriptura interiora* maradt ránk. Az okirat keltezése sajnos olvashatatlan. Az okirat szereplői: Lucius Faenius Eumenes (mint igényérvényesítő) és Gaius Sulpicius Faustus (mint ellenérdekű fél).

Az okiratból az is kiténik, hogy Lucius Faenius Eumenes (mint vevő) és Gaius Sulpicius Faustus (mint eladó) között egy konszenzuális adásvételi szerződés jött létre (*emptio venditio*), mivel a *formula* szövege kifejezetten rögzíti, hogy Lucius Faenius Eumenes *ex empto* szeretne igényt érvényesíteni (*acturus ex empto*). A Sulpicius archívum *vadimonium*-okiratait áttekintve megállapítható, hogy nem volt gyakori annak az *actiónak* a *vadimonium*-okirattal való megnevezése, amelyre a félperes az igényét alapította.

A TPSulp. 2 okiraton kívül a TPSulp. 15 tartalmazza az igényérvényesítés alapjául szolgáló *actio* megjelölését (*acturus ex vendito*),⁵²⁴ amely vélhetően (egyidejűleg) mindkét irat esetén a – peren kívüli – *editio actionis*⁵²⁵ aktusának megtörténtét dokumentálja („jegyzőkönyvezi”).⁵²⁶

Az *editio actionis* (a kereset közlése) egy (részben) peren kívüli jogcselekmény, amelynek lényege szerint: aki a formuláris eljárás keretében pert akar indítani, annak már az idézést megelőzően vagy (legkésőbb) az idézés alkalmával közölnie kell az ellenérdekű féllel azt az *actiót* (*edere actionem*), amely alapján a bíróság előtt igényt szeretne érvényesíteni.⁵²⁷ E jogintézmény célja az volt, hogy az ellenérdekű fél felkészülten jelenhessen meg *in iure* a iurisdictió magistratus előtt, így elősegítve a per koncentrált lefolytatását.

Az okirat tartalma szerint Gaius Sulpicius Faustus *vadimonium*ot tett arra, hogy július 24. napján a nap harmadik órájában megjelenik Puteoli fórumán, és erre tekintettel – egy viszonylagosan magas – 50.000 *sestertiust* elérő *summa vadimonii*t ígért meg *stipulatio* (*spopondit*) formájában Lucius Faenius Eumenesnek.

Azt sajnos pontosan nem tudjuk, hogy mi történt a fenti időpontban, de az megállapítható, hogy a felek sem egyezséget nem kötöttek, sem pedig a jogszolgáltatási hatáskörrel rendelkező *duumvir iure dicundo* előtt nem jelentek meg a perkezdes céljából, mivel rövid idővel később – a jelen jogvitát érintően – ismét egy (peren kívüli) *vadimonium*ban állapodtak meg [TPSulp. 3. Tab. III, pag 5 (*graphio, scriptura exterior*)]:

⁵²⁴ Illetőleg még a TPSulp. 3-ban jelenik meg feltehetően az *actio depositi*, vö. NÖRR 1995: 80. 125. lj.

⁵²⁵ Vö. Ulp. 4 ad ed. D. 2,13,1 pr.: *Qua quisque actione agere volet, eam edere debet: nam aequissimum videtur eum qui acturus est edere actionem, ut proinde sciat reus, utrum cedere an contendere ultra debeat, et, si contendendum putat, veniat instructus ad agendum cognita actione qua conveniatur.* Lásd ehhez BÜRGE 1995: 6skk.

⁵²⁶ WOLF 2001: 93.

⁵²⁷ KASER–HACKL 1996: 220.

*[V(adimonium) f(actus) C(aio) S]ulpic[io] Fausto in [III no]nas
 [Iulia]s primas [P]uteolis in foro
 [a]nte aram [A]ug(usti) Hordionia[na]m
 hor(a) tertia HS L maioris sum=
 mae rei in [iudiciu]m deducturus
 et [H]S I d[epo]siti anuli arrae
 nomin[e] stipul(atus) est L(ucius) F[a]e[n]ius
 Eumenes [sp]o(pondit) C(aius) Sulpicius Faustus
 Act(um) Puteol(is) V non(as) Iul(ias)
 L(ucio) Vitellio L(ucii) f(ilio) [Me]ssalla Ppublicola co(n)s(ulibus)*

„Gaius Sulpicius Faustus *vadimonium*ot tett a soron következő július hónap Nonae-ja előtti 3. napra, Puteoli főmúrára, az Augustusnak szentelt Hordionius-féle oltár (*ara Hordioniana*) elé, a nap harmadik órájára. Lucius Faenius Eumenes 50.000 sestertiust (azért, hogy) ennél nagyobb összeget vigyen perbe és 1000 sestertiust egy foglalóként letett gyűrű miatt stipulátatott magának, Caius Sulpicius Faustus (erre) ünnepélyesen ígéretet tett. Kelt Puteoliban, július hónap Nonae-ja előtti 5. napon, Lucius fia Lucius Vitellius és Messalla Ppublicola konzulok évében.”

Ez a *testatio* – miként arra az előbb utaltam – szintén egy Lucius Faenius Eumenes és Gaius Sulpicius Faustus közötti *vadimonium* megállapodást dokumentál, amelynek kelte Kr. u. 48. július 3. A felek egy újabb *vadimonium*ban állapodtak meg, amelynek időpontját július hó 5. napjára állapították meg. Az okirat tanúsága alapján a felek ismét a nap harmadik óráját jelölték meg a megjelenés időpontjaként, a helyszínt pedig újfent Augustus oltára mellett határozták meg. Ez alkalommal azonban Eumenes már két különböző kereset megindításának a szándékáról nyilatkozott. Az egyik – a *vadimonium*-okiratban dokumentáltak szerint – egy 50.000 *sestertius* pertárgyértéket meghaladó követelésre előterjesztett kereseti igény volt. Ami a másik keresetet illeti, annak alapja egy foglaló (*arrha*) céljára⁵²⁸ letétbe (*depositum*) helyezett aranygyűrű vonatkozásában – feltehetően – megindítandó *actio depositi (directa)* volt.⁵²⁹ Azt, hogy Eumenes Kr. u. 48. július hó 5. napján megindította-e mindkét keresetet, nem tudjuk (véltetően nem indította meg). Az okirati anyagokból azonban megállapítható, hogy a felek közötti vita továbbra is folyamatban maradt.

Összegezve – a fentebb kifejtettek alapján – a következő cselekményi láncolat rekonstruálható: Lucius Faenius Eumenes és Gaius Sulpicius Faustus között egy (vagy több) (konszenzuális) adásvételi szerződés (*emptio venditio*) jött létre. A szerződés eladói pozíciójában Gaius Sulpicius Faustus, vevőiben pedig Lucius Faenius Eumenes volt. Később ebből az ügyletből fakadóan alakult ki a felek között vita, amelynek során a vevő – Lucius Faenius Eumenes – állított jogsérelmet, és nyilatkozata szerint 50.000 *sestertius*t meghaladó összeg részére való megfizetését kérte. A felek több *vadimonium* időpontot is kikötöttek, amelyek helyszíne Puteoli volt.

3. A TPSulp. 27 jogi tartalma

A fent vázolt előzményeket követően jutunk el a tárgyalt dokumentum szövegéhez (TPSulp. 27), amelyből minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy a jogvita vonatkozásában egy

⁵²⁸ Vö. Gai. 3,139.

⁵²⁹ NÖRR 1995: 80. 125. l.j.; CAMODECA 1999: 53.

harmadik *vadimonium* megállapodás is létrejött, amelynek tartalma szerint a felek perbeli képviselői kötelesek folyó év november hó 1. napján Rómában, a fórumon megjelenni (*vadimonium Romam*), abból a célból, hogy ügyüket a városi praetor (*praetor urbanus*) elé terjeszthessék. Az okirat tartalmából levonható azonban az az egyértelmű következtetés, hogy a peres felek még a *litis contestatio*t megelőzően egyezsége jutottak egymással, ezért szándékukban állt az, hogy – a peres eljárás előkészítése során – kölcsönösen keletkezett jogviszonyaikat lezárják. Az okirat szövege alapján ugyanis megállapítható, hogy a felek a pert számos ügyleti rendelkezéssel készítették elő (építették fel), következésképpen ezeknek a megállapodásoknak a „jogi sorsát” megfelelően rendezni kellett akkor, ha a felek a pertől – az egyezségük okán – „visszaléptek”. A tárgyalat okiratban (TPSulp. 27) a felek e körben kötött megállapodásuknak a szövegét rögzítették.

Az okiratokból azonban nem derül ki, hogy a felek az eljárás színhelyét miért „tették át” Rómába. Feltehetően ennek oka az lehetett, hogy a *municipalis* magisztrátus (*duumvir iure dicundo*) – a pertárgyérték nagyságára tekintettel – nem rendelkezett hatáskörrel az ügy intézésére. Utalok itt a – már elemzett – *lex Irnitana* 84. kaputjában foglalt rendelkezésre, amely szerint (*lex Irni*. c. 84): *qui eius municipes incolave erunt, qua de re ii inter se suo alteriusve nomine qui municeps incolave sit privatim intra fines eius municipi agere petere persequi volent, quae res HS ∞ (mille) minorisve erit (...) Ilviri, qui ibi iure dicundo praerit, iuris dictio (...) esto*. E jogi norma alapján tehát – a provinciai – *municipalis* magisztrátus általános hatáskörébe csak azok a vagyoni jogi perek estek, amelyek pertárgyértéke az 1000 *sestertius* nem haladta meg (ehhez képest a nagyobb pertárgyértékű perek a provinciai helytartó elé tartoztak). Wolf e szabállyal kapcsolatban amellet érvel, hogy ez egy *cogens* rendelkezés volt, így attól a felek egyező akarata ellenére sem lehetett eltérni.⁵³⁰ Továbbá hasonló korlátozást olvashatunk a *lex Rubriában* (FIRA I 19) is, amely szabályai alapján a *municipiumi* magisztrátusnak 15.000 *sestertius* pertárgyértékig van eljárási hatásköre (XXI. *caput*).⁵³¹

Tekintettel arra, hogy a provinciai városi rendtartásoknak az itáliai rendtartások szabályai szolgálhattak mintául,⁵³² ezért alappal feltételezhetjük, hogy hasonló hatásköri korlátozás⁵³³ lehetett irányadó Puteoli városában működő igazságszolgáltatási tisztviselőkre is. Bár a pontos pertárgyértéket nem ismerjük (valamint az itáliai pertárgyértékhatár is ismeretlen előttünk), az azonban a TPSulp. 3 okirat alapján megállapítható, hogy a követelés összege az 50.000 *sestertius* meghaladta (*HS L maioris summae rei in iudicium deducturus*), amely „hétköznapi” polgárok szintjén viszonylag jelentős összegnek tekintendő. Mindezeket a körülményeket egybevetve alappal feltételezhető, hogy a felek éppen az érvényesítendő igény mértéke okán nem tudták az eljárást Puteoliban tovább folytatni, mivel az a *municipális* magisztrátus hatáskörén kívül esett.

Most térjünk át a dokumentum szerkezetének és tartalmának az értékelésére. Az okirat szövege szubjektíve stilizált, azt Lucius Faenius Eumenes egyes szám első személyben fogalmazta meg. E megfogalmazási módra figyelemmel a tárgyalat okirat – formáját tekintve – *chirographum* jellegűnek minősül. A dokumentum *scriptura interior* részét Eumenes saját kezűleg jegyezte le – erős ún. „vulgárlatinsággal”⁵³⁴ –, míg az okirat *scriptura exterior*át

⁵³⁰ WOLF 2000: 32skk.

⁵³¹ Lásd ehhez JAKAB 1993: 109sk.

⁵³² STEIN 2005: 26.

⁵³³ SIMSHÄUSER 1973: 195sk. feltételezése szerint a *lex Iulia de iudiciis privatis* minden további nélkül tartalmazhatott egy egységes pertárgyértékhatár-megjelölést az itáliai *municipális* igazságszolgáltatási magisztrátusok hatáskörét illetően.

⁵³⁴ Lásd ehhez ADAMS 1990: 227-247.

egy másik személy (másik kézírás) rögzítette.⁵³⁵ Az okirat kiállításának időpontja Kr. u. 48. év szeptember hó 4. napja.

A dokumentum tartalmilag két részre osztható, amelyeket az *ideo* kötőszó (Tab. I, pag. 2. lin. 11)⁵³⁶ fűz egybe. Az első rész egy konvenciót (megállapodás, *conventio*) rögzít, amely Eumenes és Faustus között jött létre: *L(ucius) Faenius Eumenes scripsi mihi convenisse / cum C(aio) Sulpicio Fausto*, illetőleg azoknak a döntéseknek a katalógusát tartalmazza, amelyeket a felek e konvenció keretében meghoztak (Tab. I, pag. 2. lin. 3-11.). Míg a második rész (Tab. I, pag. 2. lin. 12-15. és Tab. II, pag. 3. lin. 1-12.) dokumentálja e konvenció (megállapodás) tulajdonképpeni végrehajtását (ill. annak garanciáit).

A konvenció (megállapodás) alapja (motivuma) a szerződő felek közötti jogvita lezárása: *finiendae controversi=/ae caussa*. A szövegből – a perelőkészítés vonatkozásában – a következő jogcselekmények rekonstruálhatók:

- a) a felek a perre kölcsönösen perbeli képviselőket állítottak;
- b) a perbeli képviselők *vadimonium*-megállapodást kötöttek;
- c) Faustus biztosította Eumenesét, hogy pervesztesség esetén eleget fog tenni a marasztaló ítéletnek (*satisfatio iudicatum solvi*).

Most tekintsük át ezeket az ügyleti rendelkezéseket. Elsőként vizsgáljuk meg a perbeli képviselő kérdését. Az okirat szövegéből egyértelműen kiderül, hogy a felek a per vitelére *cognitor*okat állítottak: *qua de re ultro citro cognitores a nobis dati sunt*. Gaius a tankönyvében a következőképpen ír a *cognitor*ról (Gai. 4,83): [*c*]ognitor autem certis verbis (...) coram adversario substituitur. A *cognitori* meghatalmazás érvényességének tehát konjunktív feltétele, hogy egyrészt a meghatalmazó ezt a jognyilatkozatot a másik fél jelenlétében (*coram*) tegye (tehát: neki címezze), másrészt, hogy ezt a nyilatkozatot alakszerűen – meghatározott szavakkal (*certis verbis*) – formulázza.⁵³⁷ Ha valamely feltétel nem teljesült, akkor a meghatalmazott személy legfeljebb *procurator*nak minősült, akinek eljárására szigorúbb szabályok vonatkoztak (pl. biztosítékadási kötelezettség terheli⁵³⁸). A jog lehetővé tette azt is, hogy a felek távollévő személyt nevezzenek *cognitor*rá, azonban ez a meghatalmazás csak akkor vált hatályossá, ha a *cognitor* – valamilyen formában – nyilatkozott a képviselői megbízás elvállalásáról (Gai. 4,83): *sed si absens datus fuerit, cognitor ita erit, si cognoverit et suscepit officium cognitoris*. A Gai. 4,83-ban megfogalmazott formulák szövegéből megállapítható az is, hogy *cognitor*t nem csak a peres eljárásban, hanem esetlegesen már egy korábbi fázisban is meg lehetett hatalmazni (Gai. 4,83): *quod ego tecum agere volo, in eam rem cognitorem do*.

A fent írtakból következően Eumenes és Faustus egymás jelenlétében, még a perindítást megelőzően,⁵³⁹ az előírt alakszerűségek megtartásával meghatalmazták perbeli képviselőiket: Eumenes *cognitor*a L. Faenius Thallus lett, míg Faustust Ti. Iulius Sporus képviselte az eljárás során.⁵⁴⁰ Minden valószínűség szerint azért kerülhetett sor

⁵³⁵ CAMODECA 1999: 91.

⁵³⁶ CAMODECA 1999: 91. kiemeli, hogy még „grafikusan is” (anche graficamente) elkülönül a két rész egymástól a *scriptura interior*ban, mivel a 11. sorban kizárólag ez a kötőszó szerepel (hangsúlyozva ennek a jelentőségét).

⁵³⁷ A Gai. 4,83 rögzíti a meghatalmazás pontos szóbeli formuláját is.

⁵³⁸ Vö. Gai. 4,84, 4,98 és 4,101.

⁵³⁹ PARMA 1995: 440. és 442.

⁵⁴⁰ Érdemes megjegyezni, hogy a *cognitor* egy igen erős (és felelősségteljes) eljárásjogi pozícióba került (valamint, hogy helyzete nem azonosítható a mai ügyvéd perképviseleti státuszával), tekintette arra, hogy a *cognitor* alakilag a képviselt személy (*dominus litis*) helyébe lépett (Gai. 4,97): *cum enim certis et quasi sollemnibus verbis in locum domini substituitur cognitor, merito domini loco habetur*.

cognitorok meghatalmazására, hogy a feleknek ne kelljen személyesen Rómába utazniuk (célszerűségi ok).⁵⁴¹

Ebből viszont okszerűen következik a következő ügyleti fázis: mivel *cognitorok*nak az ügyet Rómában a *praetor urbanus* tribunálja előtt kellett képviselniük, ezért – a rendes ügymenetre tekintettel – határnapot kellett tűzniük a Rómában való megjelenés céljából. Ennek szokásos módja az volt, hogy a felek *vadimonium*-megállapodást tettek. Figyelemmel arra, hogy a perbeli képviselőknek a *praetor urbanus* fóruma előtti eljárását kellett előkészíteni, ezért kézenfekvő volt, hogy a *vadimonium*-megállapodást is a *cognitorok* kötik egymással, ennek keretében Thallus ígéretet tett arra, hogy november 1. napján megjelenik Rómában a meghatározott időben (*tempus*) és a meghatározott helyen (*locus*).

Minderre figyelemmel a *cognitorok* között tehát egy a *verborum obligatio* (*stipulatio*) jött létre, amely szerint az adós (Ti. Iulius Sporus) ígéretet tett a hitelezőnek (L. Faenius Thallus) arra, hogy folyó év november 1. napján megjelenik Rómában Augustus fórumán,⁵⁴² Gnaeus Sentius Saturnius győzelmi oszlopa előtt, három órakor. Továbbá – anyagi szankcióként – kötelezte magát a határnap elmulasztása esetén 50.000 *sestertius* bírság (*summa vadimonii*) megfizetésére. A Tab. II, pag. 3. harmadik sorából az is megállapítható, hogy a *cognitor* (Ti. Iulius Sporus) *vadimonium* ígérete (pontosabban a *summa vadimonii*) kezessel (*sponsor*) volt biztosítva. Ez a megállapítás egyenesen következik abból a szövegrészből, amelyben Eumenes akként nyilatkozott, hogy a *vadimonium desertum* alapján senki sem fog „Ti. Iulius Sporuszal vagy az ő kezesével” perelni [*cum Ti(berio) Iulio Sporo aut [c]um sp[on]sore eius acturum*].

A kezes (*sponsor*) említésével kapcsolatban felmerül az a kétely, amely szerint elképzelhető, hogy az csak egy üres (tartalmatlan) fordulat lehet, amely a szerződési minta automatikus lemásolása során a szövegben maradhatott, figyelemmel arra, hogy a fennmaradt *vadimonium*-okiratok egyike sem tartalmaz kezesi biztosítékot.⁵⁴³ Wolf azonban meggyőzően érvel amellett, hogy jelen esetben valóban egy kezessel biztosított *vadimonium*ról (*vadimonium cum satisdatione*) van szó: „die außerordentliche Präzision, mit der das Chirographum abgefaßt ist, verbietet jedoch, die Hinweis auf den Bürgen für ungedeckte Formalklauseln zu halten; eine strenge Interpretation, wie sie der konzentrierte Text fordert, muß vielmehr zugestehen, daß in der Streitbeilegung eine Bürgensicherung nur an dieser Stelle zu berücksichtigen und ihre Erwähnung an anderem Orte, etwa schon in der *conventio*, für das Verständnis der Zusammenhänge nicht erforderlich war”.⁵⁴⁴

Wolf ezzel kapcsolatban felveti azt az értelmezési lehetőséget, amely szerint elképzelhető az, hogy a felek megjelentek a municipális igazságszolgáltatási magisztrátus előtt, aki megállapította hatáskörének hiányát, és az ügyet „átette” a *praetor urbanus* fórumához.⁵⁴⁵

⁵⁴¹ CAMODECA 1999: 91.

⁵⁴² FÄBER 2014: 53. rámutat arra, hogy az okirat szövegéből közvetetten arra vonhatunk le következtetést, hogy a *praetor urbanus tribunálja* („székhelye”) ebben az időszakban Augustus fórumán lehetett.

⁵⁴³ Vö.: TPSulp. I–22. pp.

⁵⁴⁴ WOLF 1985b: 787. [Fordítás: Az a rendkívüli precizitás, amellyel a *chirographumot* megfogalmazták, mégis ellentmond annak, hogy a kezesre tett utalást egy üres okirati fordulatnak tartsuk; egy olyan szigorú interpretatio (magyarázat), amelyet ez a koncentrált szöveg megkövetel, inkább amellett szól, hogy a vitarendezésben a kezes általi biztosítékot kizárólag ezen a helyen kellett figyelembe venni, és más helyen való említése, például magában a *conventio*ban, az összefüggések megértése céljából nem volt szükséges.]

⁵⁴⁵ Az ún. peres – azaz: igazságszolgáltatási magisztrátus által kötelezővé tett – *vadimonium* két esetben fordulhat elő. Az egyik lehetőség az, ha az *in iure* eljárást egy napon belül nem lehet lezárni, ezért az eljáró magisztrátus az eljárást elhalasztja (Gai. 4,184): *Cum autem in ius uocatus fuerit aduersarius neque eo die finiri potuerit negotium, uadimonium ei faciendum est, id est ut promittat se certo die sisti*. [Amikor pedig törvénybe idézték az ellenfelet és az ügyet aznap nem lehetett befejezni, *vadimoniumot* kellett, hogy tegyen, azaz meg kellett

Erre tekintettel az eljáró magisztrátus az alperest (a megjelenése biztosításának céljából) – a *praetori* stipulatiók mintájára – *vadimonium stipulatio*ra kötelezte, amelyet *ex edicto* kezessel (*sponsor*) kellett biztosítani.⁵⁴⁶ Ezzel Wolf tartalmilag egy ún. áttételi *vadimoniumra* („Verweisungs*vadimonium*”) utal,⁵⁴⁷ amelynek esetén – mint írja⁵⁴⁸ – ez lenne az egyetlen olyan okirata a Sulpicius archivumnak, amelyben perbeli *vadimoniumra* szóló utalás található.⁵⁴⁹ Ez a hipotézis, bár elképzelhető, de a rendelkezésünkre álló források alapján egyértelműen nem igazolható.

A jelenlegi ismereteim alapján a Camodeca által kifejtett álláspontot találok plauzibilisebbnek, aki amellett érvel, hogy jelen esetben is egy ún. peren kívüli *vadimonium* („*vadimonium stragiudiziale*”) jött létre a felek között, a kezes állítása pedig pusztán azzal a körülménnyel magyarázható, hogy nem a felek (*domini litis*) tették a *vadimoniumot*, hanem azok perbeli képviselői.⁵⁵⁰

Érdekes kérdést vet fel továbbá, hogy a felek a kezeset név szerint nem jelölik meg az okiratban (egyszerűen csak *sponsorként* utalnak rá), holott a megállapodás az ő jogviszonyát is érinti, erre tekintettel viszont jogilag indokolt lett volna pontosan megnevezni őt is. Camodeca akként fogalmaz, hogy a *sponsor* „nevét elhallgatták”. Ebből arra következtettek, hogy Camodeca véleménye szerint az okiratban megjelenik egy – a felek és a perbeli képviselők körén kívül eső – ötödik személy (mint kezes) is. Ezzel szemben – álláspontom szerint – jelen esetben nincs szó ötödik személyről. A felek feltehetően azért nem nevezték nevén a kezeset, mert számukra nyilvánvaló volt annak személye. Véleményem szerint ugyanis nem egy 3. személy vállalt kezeséget az alperesi *cognitor vadimonium*áért, hanem maga az alperes (G. Faustus Sulpicius), s ezért felesleges lett volna őt e minőségben is név szerint feltüntetni az okiratban. A D. 2,8,8,1 paragrafusában találunk analóg példát arra az esetre, hogy a képviselt fél vállal kezeséget a perbeli képviselő kötelezettségeiért (Paul. 14 ad ed. D. 2,8,8,1):

Qui mulierem adhibet ad satisdandum, non videtur cavere: sed nec miles nec minor viginti quinque annis probandi sunt: nisi hae personae in rem suam fideiubeant, ut pro suo procuratore.

A forrásszöveg értelmében: nem tekintik úgy, hogy (megfelelő) biztosítékot adott volna az, aki egy nőt „alkalmaz” kezesként, továbbá sem a katonákat, sem a *minort* nem tekintik erre (ti. kezesnek) alkalmasnak, hacsak ezek a személyek nem a saját ügyüket illetően kezeskednek, például a saját perbeli képviselőjükért (*ut pro suo procuratore*). A D. 2,8,8 pr. szövege szerint *de die ponenda in stipulatione solet inter litigatores convenire*, azaz a *stipulatio*ban rögzítendő időpontról a peres felek között szokás megegyezni. Knütel meggyőzően bizonyítja, hogy e szöveg az ún. halasztási *vadimoniumra* („*Vetragungsvadimonium*”) utal.⁵⁵¹

ígérnie, hogy egy bizonyos napon meg fog jelenni. (Brósz Róbert fordítása.)] A másik eshetőség pedig az az eljárásjogi helyzet volt, amikor a municipális magisztrátus – valamely okból – hatáskörének vagy illetékességének a hiányát „állapította meg”, és erre tekintettel „áttette” az ügyet a római székhelyű magisztrátushoz. Ezekben az esetekben azonban – amelyeket a *praetori edictum* szabályozott – kötelező lehetett a kezesállítás (*vadimonium cum satisdatione*).

⁵⁴⁶ WOLF 1985b: 788.

⁵⁴⁷ KASER–HACKL 1996: 230.

⁵⁴⁸ WOLF 1985b: 788. p.

⁵⁴⁹ METZGER 2000: 174skk. amellett érvel, hogy már a TPSulp. 3 okirat is perbeli – ún. halasztási – *vadimoniumot* („*Vetragungsvadimonium*”) dokumentál.

⁵⁵⁰ CAMODECA 1999: 92. p.

⁵⁵¹ KNÜTEL 1994: 387. p.

Ehhez kapcsolódik az 1. § is, amelynek helyes értelmezése szerint: abban az esetben, ha a perbeli képviselő (*procurator*) tesz *vadimonium*ot az ismételt megjelenésre, akkor a *vadimonium* kezeése lehet a képviselt személy [azaz: aki saját ügyében (*in rem suam*) kezeskedik], még akkor is, ha a fő szabályok szerint nem lenne alkalmas kezesnek (nők, katonák, *minor*). E forrásszövegből tehát – a gyakorlat szempontjából – levonható az a következtetés, hogy a perbeli képviselő által tett *vadimonium*ért általában a képviselt személy vállalt kezeseséget (ezért lehetett indokolt az, hogy a kezesre vonatkozó alanyi korlátot áttörjék ebben az esetben). Ha ezt a modellt pedig ráillesztjük a TPSulp. 27 okirat szövegére, akkor kézenfekvő módon adódik az a következtetés, hogy ebben az esetben is a képviselt lehetett a *vadimonium* kezeése, így – e körülmény nyilvánvalósága okán – nem volt arra különös indok, hogy az okiratban őt név szerint kezesként feltüntessék.

Adódik továbbá a kérdés, hogy ebben az eljárásjogi helyzetben miért Faustus vállalta magára a *satisdatio iudicatum solvi* teljesítését (azaz: miért nem a perbeli képviselő, a *cognitor*; nyújtotta a felperesnek ezt a biztosítékot). Erre a kérdésre a választ Gaius Institutióiban találhatjuk meg, aki így ír (Gai. 4,101):

*Ab eius vero parte, cum quo agitur, si quidem alieno nomine aliquis interveniat, omni modo satisdari debet, quia nemo alienae rei sine satisdatione defensor idoneus intellegitur; sed si quidem cum cognitore agatur, dominus satisdare iubetur, si vero cum procuratore, ipse procurator.*⁵⁵²

A gaiusi szöveg egyértelműen rögzíti azt, hogy abban az esetben, ha az alperes *cognitor* állított, akkor a *satisdatio iudicatum solvi* teljesítési kötelezettsége magára az alperesre (és nem a *cognitorra*) hárul. Ehhez képest, ha *procurator* jár el a perben, akkor a *satisdatio* teljesítésére a *procurator* köteles. Ha – *cognitor* állítása esetén – az alperes nem hajlandó a *satisdatio iudicatum solvi* teljesítésére, akkor az általa meghatalmazott *cognitor* nem minősül *defensor idoneus*-nak (azaz: alkalmas képviselőnek), következésképpen a perben nem járhat el az alperes helyett.

A *satisdatio iudicatum solvi* teljesítését az a (jogi) körülmény indokolta, hogy a *cognitor* – perjogilag – tulajdonképpen az alperes helyébe lépett: a *cognitor* alaki jogilag ugyanis a peres eljárásban féllé vált, mivel a kiadott formulában a *condemnatiót* az ő nevére szövegezték meg, következésképpen az ítéleti marasztalás is az ő terhére esett (azaz: a marasztalási összeg adósa ebben az esetben a *cognitor* volt). Gaius erről így ír Institutióiban (Gai. 4,87): *[a]b aduersarii quoque parte si interueniat aliquis, cum quo actio constituitur, intenditur dominum dare oportere, condemnatio autem in eius personam conuertitur, qui iudicium acceperit* [azaz: ha az ellenfél részéről valaki közbelép, aki ellen kereset támasztható, az *intentió*ban az ügy urát illetik a *dare oportere* kifejezéssel, a *condemnatiót* viszont annak a személyére váltják át, aki az eljárást vállalta. (Brósz Róbert fordítása.)]

Azonban az alperes részéről teljesített *satisdatio iudicatum solvi* megalapozta azt, hogy a jogszolgáltató magisztrátus – egy esetleges végrehajtási eljárásban – az *actio iudicati* kiadását a *cognitorral* szemben megtagadhatja, és lehetővé tette azt, hogy a végrehajtás közvetlenül a *dominus litis* ellen indulhasson.⁵⁵³

⁵⁵² Fordítás: „Azon az oldalon azonban, akit perelnek, ha valaki más nevében lép fel, mindenképpen *satisdatiót* kell teljesítenie, mivel senkit sem tekintenek más ügyének megfelelő védőjének, csak ha *satisdatiót* teljesít. Ha pedig *cognitorral* perelnek, az ügy ura kell, hogy *satisdatiót* teljesítsen; ha *procuratorral*, akkor maga a *procurator*.” (Brósz Róbert fordítása alapján.)

⁵⁵³ KASER–HACKL 1996: 212.

Wolf a *satisfatio* jogi tartalmával kapcsolatban kifejti, hogy a pusztá alakszerű ígéret (*stipulatio*) nem volt elegendő garancia, ezért ezt egy kezessel kellett biztosítani („das Versprechen mußte durch einen Bürgen gesichert werden”).⁵⁵⁴ Wolf idézett álláspontjából az következik, hogy – kiindulása szerint – a képviselt fél *stipulatio*val kötelezte magát az ítéleti marasztalás teljesítésére („Versperchen”), amely *stipulatio*s ígéretet egy 3. személy („Bürge”) kezessége biztosított. Erre tekintettel Wolf végeredményben a *satisfatio* igét „kezeskedni” (a *satisfatio* főnevet pedig „kezes”) értelemben fordítja.

Részemről ezt a megfontolást nem tartom plauzibilisnek az alábbi két indok alapján. Először is, ha az ügyletben érintett lett volna egy 3. személy (mint kezes), akkor a feleknek e kezesi jogviszony „eloldásáról” is rendelkezniük kellett volna, mert enélkül egy rendszetlen jogviszony maradt volna vissza.

Másodszor pedig – álláspontom szerint – a *satisfatio* jogi kifejezést nem lehet egyetlen jogintézménnyel (jelen esetben kizárólag a kezességgel) azonosítani, ugyanis – felfogásom szerint – ez a kifejezés (mint „megfelelő elégtétel adása / nyújtása”) egy gyűjtőfogalom, amely több jogintézményt foghat át. Ha vetünk egy pillantást például Cato *de agricultura* című művében foglalt szerződési (vagy árverési) formulákra, akkor azt a megállapítást tehetjük, hogy – a jogilag képzett – szerző a *satisfacere* és a *staisdare* kifejezéseket azonos jogi tartalommal használta.⁵⁵⁵ A *Digestában* is sok esetben egybeesik a két fogalom jogi tartalma.⁵⁵⁶ A D. 13,7,9,3 §-ában Ulpianus magyarázatot fűz a *satisfacere* igéhez: *satisfactum autem accipimus, quemadmodum voluit creditor, licet non sit solutum: sive aliis pignoribus sibi caveri voluit, ut ab hoc recedat, sive fideiussoribus sive reo dato sive pretio aliquo vel nuda conventione.*

Minderre tekintettel – álláspontom szerint – ebben a keretben az egyszerű *stipulatio* útján nyújtott *cautio* is a *satisfatio* fogalma alá esik, amely alapján a képviselt személy (*dominus litis*) – többek között – arra kötelezi magát, hogy egy esetleges pervesztesség esetén az ítéleti marasztalásnak eleget fog tenni. E megfontolásra figyelemmel nem tartom valószínűnek, hogy a *satisfatio iudicatum solvi* kapcsán a képviselt személyen (Faustuson) túl egy harmadik személy is (mint kezes) érintve lett volna az ügyletben.

Összegzésképpen tekintsük át, hogy milyen „ügyleti szövet” alakult ki a jogalanyok között az *in iure* eljárási szak előkészítése kapcsán: 1) mindkét fél megbízott egy-egy perbeli képviselőt (az ő – belső – jogviszonyuk alapja tehát egy *mandatum*), 2) akiket a másik fél jelenlétében a perképviselőre ünnepélyesen meghatalmaztak. 3) Faustus – tekintettel Ti. Iulius Sporus *cognitori* meghatalmazására – *stipulatio* útján arra kötelezte magát Eumenes javára, hogy pervesztesség esetén eleget tesz az ítéleti marasztalásnak (*cautio / satisfatio iudicatum solvi*). 4) A perbeli képviselők (*cognitorok*) – Thallus és Sporus – *stipulatio* útján *vadimonium* megállapodást kötöttek egymással. 5) Faustus *stipulatio* formájában kezességet vállalt Sporusért – annak meg nem jelenése estén fizetendő *poena vadimonii* erejéig – Thallus javára.

Láthatjuk tehát, hogy egyrészt a felek komoly aktivitására volt szükség a perelőkészítés vonatkozásában, másrészt pedig az érintettek között *obligatio*ók többretű szövedéke jött létre. Minekután a felek időközben – minden bizonnyal – kiegyeztek egymással, ennek következményeként a per – amelynek *in iure* eljárási szakának az előkészítését a felek ügyletei célozták – immár okafogyottá vált. Viszont a „visszamaradt” jogviszonyokat megfelelően rendezni kellett. Fontos azonban hangsúlyozni azt, hogy pusztán a felek között létrejött

⁵⁵⁴ WOLF 1985b: 784.

⁵⁵⁵ POZSONYI 2017: 49skk.

⁵⁵⁶ Vö. HEUMANN 1907: 526sk. sv. satis 2) és 3) jelentéstartalmak.

konvenció – amelynek tárgya a jogvita lezárása volt – még önmagában nem lett volna elegendő Faustus valamennyi – a per előkészítéséből fakadó – jogi kötelezettségének az eloldásához. Ugyanis ennek a megállapodásnak nem volt hatálya a például a *vadimonium* – vagy az azt biztosító kezesi jogviszony – megszüntetésének vonatkozásában, tekintettel arra, hogy ezek a megállapodások nem Eumenes és Faustus között jöttek létre.

A felek a TPSulp. 27 *scriptura interior*ának *ideo* kötőszóval felvezetett részétől rögzítik azt, hogy ezt a jogviszonyrendezést jogilag milyen módon hajtották végre (*Tab. I, pag. 2. lin. 12-15. és Tab. II, pag. 3. lin. 1-12.*).

Alapvetően a *satisdatio iudicatum solvi*ből fakadó kötelelem megszüntetése problémamentes volt: Eumenes – mint hitelező – a stipulációból fakadó kötelezettséget a megfelelő formális ellenaktussal – *acceptilatio* útján – elengedte (pontosabban teljesítettnek ismert el), ezzel Faustusnak e jogügyletből eredő kötelezettsége megszűnt. Ennek a tartozáselengedési aktusnak a rögzítésével zárul a *chirographum*: *L(ucius) / [Faenius Eume]nes / qu[od]que C(aius) Sulpi]cius Faustus eo [n]omine, quo de / a[gitur iudi]catum solvi satis dedit in=/terrogante eo me [ei] acceptam stipu=/lationem fecisse*. Az okirat minden kétséget kizáróan bizonyítja azt, hogy a felek a gaiusi Institutiókban vázoltnak megfelelően jártak el (Gai. 3,169): *Item per acceptilationem tollitur obligatio. acceptilatio autem est veluti imaginaria solutio. Nam quod ex verborum obligatione tibi debeam, id si velis mihi remittere, poterit sic fieri, ut patiaris haec uerba me dicere: „Quod tibi ego promisi, habesne acceptum?” et tu respondeas: „Habeo”*. E *contrarius actus* joghatásaként tehát a felek közötti *stipulatio*n alapuló kötelmi viszony – civiljogi hatállyal – megszűnt, ezzel tehát a *satisdatio iudicatum solvi* jogi sorsát véglegesen lezárták.

A *vadimonium-stipulatio* és az ahhoz járuló kezesi jogviszony rendezése azonban bonyolultabb feledat volt. Ennek jogi nehézsége ugyanis – miként arra fentebb már rámutattunk – abban állt, hogy a *vadimonium*-szerződés nem Eumenes és Faustus között jött létre. Mivel Eumenes és Faustus nem volt alanya a *vadimonium-stipulatio*nak, így jogilag okszerűen kövezik az, hogy az ebből fakadó kötelmi viszonyról nem rendelkezhetek, nem szüntethették meg azt. Bár Eumenes az okiratban akként nyilatkozott: *scripsi (...) me id vadimonium (...) remittere*, azonban ennek az egyoldalú jognyilatkozatnak nem lehetett hatálya se a Thallus és Sporus között kötött *stipulatio*ra, sem pedig a Thallus és (feltehetően) Faustus között létrejött *stipulatio*os kezességre.

Emlékeztetőül: a *vadimonium-stipulatio* keretében Sporus arra tett ígéretet, hogy Kr. u. 48. év november hó 1. napján a nap harmadik órájában megjelenik Rómában, Augustus fórumán Gnaeus Sentius Saturninus szobránál. Arra az esetre, ha a kikötött helyszínen és időpontban nem jelenne meg, úgy egy meghatározott bírság (*poena vadimonii*) megfizetésére vállalt kötelezettséget. A szerződés (*stipulatio*) alanyaira tekintettel, Thallus (mint hitelező) minden további nélkül elengedhette volna ezt a kötelezettséget – *acceptilatio* útján – Sporusnak, azonban Eumenes – aki nem volt alanya ennek a *vadimonium*-szerződésnek – e körben hatályos jognyilatkozatot nem tehetett. Következésképpen a *stipulatio*ból eredő *poena* fizetési kötelezettség továbbra is esedékessé vált vonla akkor, ha Sporus Kr. u. 48. év november hó 1. napján nem jelenik meg Rómában, Augustus fórumán, figyelemmel a *stipulatio* objektív jellegére (*uti lingua nuncupassit ita ius esto*).

Ebből következően Faustust megfelelően kellett biztosítani arra az esetre, ha Thallus őt vagy perbeli képviselőjét (Sporust) a *stipulatio*ók alapján *actio certae creditae pecuniae*-vel perelné az általa megígért *poena vadimonii* erejéig (ennek ugyanis civiljogilag sem anyagi jogi, sem pedig eljárásjogi akadályja nem lett volna).

Megjegyzendő, hogy jogilag az a megállapodás is hatástalan maradt volna, ha Eumenes stipulációban azt ígéri Faustusnak, hogy volt *cognitor* – Thallus – nem fog sem ellene, sem pedig Sporus ellen pert indítani, mivel ez a jognyilatkozat a *nemo alienum factum promittendo obligatur* elve alapján érvénytelennek minősült volna. Ulpianus erre az elvre a *stipulatio habere licere* tárgyalása körében utal,⁵⁵⁷ és e vonatkozásban megfogalmaz egy általános tanácsot (Ulp. 49 ad Sab. D. 45,1,38,2): *at si quis velit factum alienum promittere, poenam vel quanti ea res sit potest promittere*. Ha a tárgyalat okiratban az ide vonatkozó szerződési kikötést szemügyre vesszük, akkor megállapíthatjuk, hogy a felek – Ulpianus közel másfél évszázaddal megelőzően – ugyanezt a jogi megoldást követték. Ugyanis Eumenes egy *stipulatio* keretében teljes kártérítés megfizetésére kötelezte magát arra az esetre, ha valami a jövőben *contra conventionem* történt volna: *si ad=/[versus] ea quid factum er[i]t quanti ea res erit /[t]antum [pecun]iam dari stipulatus est*.

4. Zárókövetkeztetések

- 1) Az ügy irataiból megállapítható, hogy a felek a perindítást Puteoliban készítették elő, az eljárás színhelyének Rómába való „áttételére” pedig azért kerülhetett sor, mert a pertárgyértékre tekintettel a per nem tartozhatott a városi (*municipiumi*) jogszolgáltató magisztrátus hatáskörébe. Álláspontom szerint Puteoliban a jogszolgáltató magisztrátus olyan vagyoni jogi perekben járhatott el, amelyek esetén a pertárgyérték nem haladta meg az 50.000 *sestertiust*.
- 2) Az okirat szövege szubjektíve stilizált, azt Lucius Faenius Eumenes egyes szám első személyben fogalmazta meg és a *scriptura interiorba* saját kezűleg jegyezte le. Erre figyelemmel a tárgyalat okirat – formáját tekintve – *chirographum* jellegűnek minősül.
- 3) A felek feltehetően azért nem nevezhették meg pontosan az okiratban a kezest, mert számukra nyilvánvaló volt annak személye. Véleményem szerint ugyanis nem egy 3. személy vállalt kezességet az alperesi *cognitor vadimonium*áért, hanem maga az alperes (G. Faustus Sulpicius), s ezért felesleges lett volna őt e minőségben is név szerint feltüntetni a dokumentumban.
- 4) A TPSulp. 27 okirat szövegéből visszafejtve az alábbi „ügyleti szövet” rekonstruálható a jogalanyok között az *in iure* eljárási szak megindítását megelőzően: 1) mindkét fél megbízott egy-egy perbeli képviselőt (az ő – belső – jogviszonyuk alapja tehát egy *mandatum*), 2) akiket a másik fél jelenlétében a perképviselőre ünnepélyesen meghatalmaztak. 3) Faustus – tekintettel Ti. Iulius Sporus *cognitori* meghatalmazására – *stipulatio* útján arra kötelezte magát Eumenes javára, hogy pervesztesség esetén eleget tesz az ítéleti marasztalásnak (*cautio / satisfactio iudicatum solvi*). 4) A perbeli képviselők (*cognitorok*) – Thallus és Sporus – *stipulatio* útján *vadimonium* megállapodást kötöttek egymással. 5) Faustus *stipulatio* formájában kezességet vállalt Sporusért – annak meg nem jelenése esetén fizetendő *poena vadimonii* erejéig – Thallus javára. Láthatjuk tehát, hogy egyrészt a felek komoly aktivitására volt szükség a perelőkészítés vonatkozásában, másrésztől pedig az érintettek között *obligatiók* többértű szövedéke jött létre.

⁵⁵⁷ Lásd részletesen FINKENAUER 2010: 52skk.

FÜGGELÉK

VADIMONIUM-OKIRATOK

TPSulp. 1. Tab. I, pag. 2 – tab. II, pag. 3 (*graphio, scriptura interior*)⁵⁵⁸

Vadimonium factum / L(ucio) Mario Hermeroti in k(alendas) / [[idus]] Novembres primas / Puteolis in foro ante aram / August(i) Hordionianam / hora tertia HS ((I)) (([I])) et / HS I) ∞ ∞ et HS ∞ [-dari] / stipulatus est (Caius) [Sulpicius] / Cinnamus spo[pondit L(ucius)] // Marius Hermeros / Actum Puteolis / VIII k(alendas) Novembres / Cn(aeo) Hosidio Geta / L(ucio) Vagellio [co(n)s(ulibus)]

TPSulp. 2. Tab. I, pag. 2 – [tab. II, pag. 3 (perduta)] (*graphio, scriptura interior*)

Vadimonium factum C(aio) Sulpicio / Fausto in VIII k(alendis) Iul(ias) prim(as) / Put(eolis) in foro ante aram / Hord(ionianam) hora tertia / HS I)) acturus ex / empto dari stipulatus / est L(ucius) Faenius Eume=nes spxopondit Caius) Sulpi=// cius Faustus]

TPSulp. 3. Tab. I, pag. 2 (*graphio, scriptura interior*); Tab. III, pag. 5 (*graphio, scriptura exterior*)

Vadimonium factum C(aio) Sulpicio / Fausto <in> III non(as) Iul(ias)] Puteolis / in foro ante aram Hordionianam / hora tertia HS L̄ maioris / summae rem in iudicium / deducturus et] HS I [d]epositi / anuli arr[ae] nomine // [V(adimonium) f(actum) C(aio) S]ulpic[i]o] Fausto in [III no]nas / [Iulia]s primas [P]uteolis in foro / [a]nte aram [A]ug(usti) Hordionia[na]m / hor(a) tertia HS L̄ maioris sum=mae rei in [iudiciu]m deducturus / et [H]S I [d]epo]siti anuli arrae / nomin[e] stipul(atus) est L(ucius) F[a]e[n]sius / Eumenes [sp]o(pondit) C(aius) Sulpicius Faustus / Act(um) Puteol(is) V non(as) Iul(ias) / L(ucio) Vitellio L(ucii) f(ilio) [Me]ssalla P[ob]licola co(n)s(ulibus)

TPSulp. 4. Tab. I, pag. 2 – tab. II, pag. 3 (*graphio, scriptura interior*)

[Vadimoniu]m fac[tu]m / [Zenoni] Zenobi l(iberto) [T]yri[o] / [in] III idus Iunias primas / [P]uteolis in foro [an]te ara[m] / A[u]gusti Hordionianam / hora tertia [H]S ∞ CC da[r]i / fide r[o]gavit C(aius) Sul[p]icius] / Cinnamus ffide promi]sit // Zenon Zenob[i] l(ibertus) Tyrius / Actum [P]uteolis V idus / Iunias / Fausto Cornelio Sulla Felice / Q(uinto) [Ma]rcio Barea Sorano co(n)s(ulibus)

⁵⁵⁸ A Sulpicius archívum okiratainak itt ismertetett szövege CAMODECA 1999 emendált szövegkiadását követi.

TPSulp. 5. Tab. i, pag. 2 – [tab. II, pag. 3 (perduta)] (*graphio, scriptura interior*)

Vadimonium factum Q(uincto) Baebio Erot[i in ---] / (vac.?) id[us] Ian(uarias) primas / Puteolis in foro [ante] / aram Augusti Hord[ion(ianam)] / hora tertia HS I [I]) / et HS ∞ + dari stipulatus est / C(aius) Sulpicius Faustus / sp[opo]ndit[us] Q(uintus) [B]aebius // [Eros]

TPSulp. 6. Tab. III, pag. 5 (*graphio, scriptura exterior*)

Vadimonium factum Q(uinto) / Acilio Leon[idae] in pr(idia) idus / Sept(embres) primas [Pu]teolis in foro / ante aram Aug(usti) Hor[dion(ianam)] / HS I)) dari s[ti]p[ulatus] est / [C(aius) Sulpi]c[ius] Cinnamus spondit / [Q(uintus) Acilius Leonides] / [Actum Puteolis ---]

TPSulp. 7. Tab. I, pag. 2 – [tab. II, pag. 3, perduta] (*graphio, scriptura interior*)

[Vadimonium factum] / [--- Carpo in ---]t(---) / [primas, Puteolis, in foro an]te / [aram Augusti Hordio]niam / [hora ---]a HS ∞ ∞ ∞ CCCXXXIII / [et HS ((I)) d]ari stipulatus est / [C(aius) Sulpiciu]s Cinnamus spondit / [---] Carpus // [Actum Puteolis ---]

TPSulp. 8. (*graphio, scriptura interior*)

[V]adimonium factum / L(ucio) Mario Floro in idus Ian(uarias) / primas Puteolis in foro ante / aram Augusti Hordionian=/am hora tertia HS DCCCXL / et HS DCLX dari stipulatus / est C(aius) Sulpicius Cinnamus / spondit L(ucius) Marius Fl[or]us / (vac.)

TPSulp. 9. Tab. III, pag. 5 (**graphio, scriptura exterior**)

[Vad]imonium factum C(aio) Vitrasio / Mauro in VI k(alendas) Iunias primas / [P]uteolis in foro ante aram A[u]gusti / [Suettiana]m hora tertia H[S ..] dari / [stipulatu]s es[t] C(aius) Sulpicius C[in]na[mus] / [spondit C. Vitrasius Maurus] / [Actum Puteolis ---]

TPSulp. 10. Tab. III, pag. 5 (*graphio, bozza di formulario?*)

Vadimonium cum / Cassio Sereno in V idus / Martias hora n[on]a / ante Hordioni[an(am)] / Actum [P]uteolis

TPSulp. 11. Tab. I, pag. 2 (*graphio, scriptura interior*)

Vadimonium f[ac]tum / Sex(to) Lucilio Nireo in IIII / nonas <<Iun(ias) primas>> Puteolis / [in] f[ro] ante aram Aug(usti) / ---

TPSulp. 12. Tab. I, pag. 2 – tab. II, pag. 3 (*graphio, scriptura interior*)

[Vadimonium factum] / [L(ucio) Aelio Va?lentino in ...] / + A++[--- primas Capuae] / in basil[ica] ante curam (!) / hora prima HS ∞∞ dari / stipul[a]tus est L(ucius) Lucretius Firmus, miles cohortis X[I]II / (centuria) M(arci) Sal[vi F]irmi spo[p]ondit / L(ucius) Ael[ui]s [Va?lenti]nus // Actum Capuae IIII k(alendas) Sept(embres) / T(ito) Axio T8ito Mussidio Polliano co(n)s(ulibus)

TPSulp. 13. Tab. I, pag. 2 (*graphio, scriptura interior*)

Vadimonium factum / Truphoni Potamonis f(ilio) Alex(andrino) / in X [-.II k(alendas) Apriles primas Romae / in foro Augusto ante statuam / Cn(aei) Senti Saturnini triumphae]=[l]em hora quinta HS ∞∞∞ / [dari] fide rogavit C(aius) Sulpicius / [Cinnamu]s fide promisit / [Trupho Potamonis f(ilius) Alex(andrinus)]

TPSulp. 14. Tab. I, pag. 2 – tab. II, pag. 3 (*graphio, scriptura interior*)

[Vadimonium factum] / [Truphon]i [Potamon]s f[il](io) / Alexandrino [i]n pr(idie) k(alendas) Oct(obres) / primas Romae [i] foro / Augusto ante statuam / Cn(aei) Senti Saturnini / triumphalem hora // tertia HS ∞[.] dari / fide rogavit [C(aius) Sulp]icius / Cinnamus [fide pr]omisit / Trupho Pot[amoni]s filio (!) / Alexandrin[us]

TPSulp. 15. Tab. I, pag. 2 – tab. II, pag. 3 (*graphio, scriptura interior*)

Vadimoniu[m factum] C(aio) Publicio / Ca[ro] i[n] XI[II] k(alendas) De[cembr(es) pr[i]m(as) / [Roma]e in [foro] Augusto ante / aram [M]artis Ultoris pr[o]xum[e] / gradus hora quarta HS I)) / acturus ex venditio da[r]i / stipulatus est Q(uintus) Castricus / Fructus sp[o]p[on]dit C(aius) Publicius // [Carus]

TPSulp. 16. Tab. I, pag. 2 (*graphio, scriptura interior*)

[T]i(berio) [Claudio] Caesare Au[gusto] V / T(ito) F[l]a[vi]o [Vespa]s[ia]no [co(n)s(ulibus) / III k(alendas) N[ovembr(es)] / [P]uteolis in foro [a]nt[e] / aram Augusti Hord[ionia]=/nam C(aius) Sulpicius Cinn[a]=/mus hora tertia stetit.

TPSulp. 17. Tab. I, pag. 2 (*graphio, scriptura interior*)

Ti(berio) Claudio Caesare Augusto V / T(ito) Flavio Vespasiano co(n)s(ulibus) / Puteolis in foro ante aram / Augusti Hordionianam C(aius) / Sulpicius Cinnamus hora / tertia stetit.

TPSulp. 18. Tab. III, pag. 5 (*graphio, scriptura exterior*)

[--- co(n)s(ulibus)] / [---]r(---) / [Puteolis in] foro ante aram / Aug(usti) Suettianam C(aius) Sulpi=cius Onirus hora secunda / stetit [quo]d diceret se cum / Ti(berio) Cl[au]dio Cadmo vadimo=niuum habere

TPSulp. 19. Tab. I, pag. 2 (*graphio, scriptura interior*)

[C(aio) La]jecan[i]o Basso / [Q(uinto) Terentio] co(n)s(ulibus) pr(idie) k(alendas) Febr(uarias) / [Rom]ae in foro Augusto / [ante] statuam Gracci / [ad colum]nam quar=/[tam prox]ume gradus / [hora n]ona C(aius)

TPSulp. 20. Tab. II o III, pag. 3 o 5 (*graphio*)

[--] / [C(aius)] S[ulpiciu]s Cinnamus h[ora] / t[e]rtia stetit, quod ha[b]ere / se vadimonium c[um] C(aio)

TPSulp. 21. Tab. II, pag. 3 (*graphio*)

ste[ti]t] quod habere / se vadimonium / diceret cum C(aio) / Stlaccio Curiato / act[um]

TH 6 Tab. II, pag. 4, *pars laeva (atramento, scriptura exterior)*⁵⁵⁹

V(adimonium) f(actum) P. Mario Crescenti in XII k(alendas) [- - - pri]m(as) R[oa] m[ae] / in foro Augusto ante `sign(um)` Diana«e» Lucifera[e] ad co[lumnam] / X, hora quinta; HS III dari stipulatus [est] / M. Herennius Capito, spondit P. Marius [Crescens]. / [Actum Herculani - - - februaris?] / [M. Crasso Frugi, C. Laecanio Basso cos.]

TH 13 Tab. III, pag. 5 (*scriptura exterior*)⁵⁶⁰

V. [f. C]a[l]a[toriae] Themidi] / [in iii Non. Dec. prim. Romae in foro] / Au[gusto ante trib]unal pr. u[rb. ho]ra secunda HS M da[ri] stipula]ta es[t] / ea quae se P[etr] on[iam] Sp. f. Iustam] / esse dicat, sp[opo]ndit Cala[tor]ia] / Themis tutore autor[e] C. Petro]/nio Thelesphoro. V. f. C. Petr/onio Thelesphoro, in eum diem / locum horam HS M dari stipulata est [Pe]tronia Iusta, spondit C. Petr[onius T]helesphor[us]. / A[ct. uii I]d[us Sept.] / C. Pomponio [~ L. Man]lio Patr[ui]no co[s].

TH 14 Tab. I, pag. 2 – Tab. II pag. 3 (*scriptura interior*)⁵⁶¹

Vadinomium factum Cala[toriae] Themidi in iii Non. / Decembr. prim. (vacat) / R[oa] mae in foro August. ante / tribunal praetoris urbani / hora secun[d]a HS M dari / stipulata es[t] ea q[uae] se / Petroniam [Sp. f. Iustam] / esse dicat, s[po]p[on]dit / Calatoria [Them]is t. a. C. / Petronio Tel[e]sph[oro]. / V. f. [C. Petronio Telesphoro]. // [in eum diem locum horam HS M] / dari s[tipulata est Petro]/nia [Iusta, spondit] / C. [Pe]tr[onius Telesphorus]. / Act. uii [Idus Sept.]

⁵⁵⁹ Az itt ismertetett szöveg CAMODECA 2017 emendált szövegkiadását követi.

⁵⁶⁰ Az itt ismertetett szöveg PUGLIESE CARRATELLI 1948 emendált szövegkiadását követi.

⁵⁶¹ Az itt ismertetett szöveg PUGLIESE CARRATELLI 1948 emendált szövegkiadását követi.

TH 15 Tab. I, pag. 2 – Tab. II pag. 3 (*scriptura interior*)⁵⁶²

Vadimonium factum / M. Calatori[fo Sp]eudonti / in iiii Id[u]s Mar[tias] primas. / Rom[a]e in / foro Augusto / ante ae[d]e Ma[r]tis / Vltoris h[ora t]er[tia] / HS M dari stip. est / ea quae [s]e Petronia/[m Sp. f. Iu]stam // esse d[ic]at, spop. / M. [Calatoria]s S[peudon]. / Act. ii[i] Id[u]s Mart. / Caesare Aug. [f. Domitiano iii] / cos. / L. Cassidieno [~]

⁵⁶² Az itt ismertetett szöveg PUGLIESE CARRATELLI 1948 emendált szövegkiadását követi.

BIBLIOGRÁFIA

- ADAMS 1990 = Adams, J. N.: *The Latinity of C. Novius Eunus*. ZPE 82 (1990), 227-247.
- ALBRECHT 2003 = Albrecht, M. v.: *A római irodalom története I.* (Fordította: Tar Ibolya), Budapest, 2003.
- ALBRECHT 2016 = Albrecht, M. v.: *Geschichte der römischen Literatur I.* Berlin – Boston, 2016.
- ALFÖLDY 2002 = Alföldy, G.: *Római társadalomtörténet.* (Fordította: Borhy László), Budapest, 2002.
- ANDREAU 1999 = Andreau, J.: *Banking and Business in the Roman World.* Cambridge, 1999.
- ARANGIO-RUIZ 1948 = Arangio-Ruiz, V.: *Il processo di Giusta*. Par. Pass. 3 (1948), 129-151.
- ARANGIO-RUIZ 1959 = Arangio-Ruiz, V.: *Testi e documenti. Tavolette ercolanesi (il processo di Giusta)*. BIDR 62 (1959), 223-245.
- ARANGIO-RUIZ 1962 = Arangio-Ruiz, V.: *Sponsio e stipulatio nella terminologia romana*. BIDR 65 (1962), 193-222.
- ASTIN 1978 = Astin, A. E.: *Cato the Censor*. Oxford, 1978.
- BABUSIAUX 2006 = Babusiaux, U.: *Id quod actum est. Zur Ermittlung des Parteiwillens im klassischen römischen Zivilprozeß*. München, 2006.
- BACKHAUS 1983 = Backhaus, R.: *In maiore minus inest. Eine justinianische „regula iuris“ in den klassischen Rechtsquellen – Herkunft, Anwendungsbereich und Funktion*. ZRG RA 100 (1983), 167.
- BARTHOLOMÄ 2018 = Bartholomä, A.: *Epigenes' Kampf gegen das Gesetz (Ar. Eccl. 976-1111)*. in: Menschen und Recht. Fallstudien zu Rechtsfragen und ihrer Bedeutung in der griechischen und römischen Komödie, Tübingen, 2018, 1-16.
- BEIKIRCHER 2001 = Beikircher, H.: *Zur Bedeutungsentwicklung von promitto*, ZRG RA 118 (2001), 378-380.
- BEKKER 1892 = Bekker, E. I.: *Die römischen Komiker als Rechtszeugen*, ZRG RA 13 (1892), 53-118.

- BENEDEK – PÓKECZ KOVÁCS 2014 = Benedek, F. – Pókecz Kovács, A.: *Római magánjog*. Budapest – Pécs, 2014.
- BESSENYŐ 1998 = Besseneyő, A.: *Római magánjog I. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*. Budapest – Pécs, 1998.
- BORGGINI 1965 = Borggini, G.: *Aus Ciceros Anwaltstätigkeit*. in: Studi in onore di Biondo Biondi II., Milano, 1965., 683-705.
- BORZSÁK 1942 = Borzsák I.: *A latin nyelv szelleme*. Budapest, 1942.
- BORZSÁK 1972 = Horatius: *Szatírák. A szöveget gondozta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Borzsák István*. Budapest, 1972.
- BOVE 1979 = Bove, L.: *Documenti processuali dalle Tabulae Pompeianae di Murecine*. Napoli, 1979.
- BOYÉ 1964 = Boyé, A. J.: *Replicatio pro Iusta*. in: Synteleia Vincenzo Arangio-Ruiz II, Napoli, 1964., 999-1008.
- BRUNA 1972 = Bruna, F. J.: *Lex Rubria. Caesars Regelung für die richterlichen Kompetenzen der Munizipalmagistrate in Gallia Cisalpina*. Leiden, 1972.
- BÜRGE 1980 = Bürge, A.: *Vertrag und personale Abhängigkeiten im Rom der späten Republik und der frühen Kaiserzeit*. ZRG RA 97 (1980), 105-156.
- BÜRGE 1995 = Bürge, A.: *Zum Edikt De edendo. Ein Beitrag zur Struktur des römischen Zivilprozesses*, ZRG RA 112 (1995), 1-50.
- BÜRGE 1999 = Bürge, A.: *Römisches Privatrecht. Rechtsdenken und gesellschaftliche Verankerung. Eine Einführung*, Darmstadt, 1999., 72.
- CAMODECA 1999 = Camodeca, G.: *Tabulae Pompeianae Sulpiciorum. Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii*, Roma, 1999.
- CAMODECA 2017 = Camodeca, G.: *Tabulae Herculaneses. Edizione e commento I*. Roma, 2017.
- CLOUD 2002 = Cloud, D.: *Some thoughts on vadimonium*. ZRG RA 119 (2002), 143-176.
- COSTA 1880 = Costa, E.: *Il diritto privato romano nelle commedie di Plauto*. Torino, 1890.
- DELI 2013 = Deli, G.: *A jó erkölcsökről*. Budapest, 2013.
- DEMELIUS 1880 = Demelius, G.: *Die Confessio im römischen Civilprozess und das gerichtliche Geständniss der neuesten Prozessgesetzgebung*. Graz, 1880.
- DÉR 1989 = Dér, K.: *Plautus világa*. Budapest, 1989., 9.

- DONADIO 2011 = Donadio, N.: *Vadimonium e contendere in iure. Tra „certezza di tutela” e „diritto alla difesa”*. Milano, 2011.
- DÜLL 1931 = Düll, R.: *Der Gütegedanke im römischen Zivilprozessrecht. Ein Beitrag zur Lehre der Bedeutung von arbiter, actiones arbitrariae, Verfahren in iure und exceptio*. München, 1931.
- DÜLL 1938 = Düll, R.: *Zur Frage des Gottesurteils im vorgeschichtlichen römischen Zivilstreit*. ZRG RA 58 (1938), 17-35.
- EL BEHEIRI 2012 = El Beheiri, N.: *Das regimen morum der Zensoren. Die Konstruktion des römischen Gemeinwesens*. Berlin, 2012.
- ERDÖDY 2015 = Erdödy, J.: *Sklaven – personae oder res? Bemerkungen über die Stellung der Sklaven im klassischen römischen Sachenrecht*. PLR 3 (2015), 155-163.
- ERMAN 1986 = Erman, H.: *Tabulae iudicii?*. ZRG RA 17 (1986), 334-335.
- FÄBER 2014 = Fäber, R.: *Römische Gerichtsorte. Räumliche Dynamiken von Jurisdiktion im Imperium Romanum*. München, 2014.
- FERRARI 1958 = Ferrari, G.: *I vadimonia nel processo di Giusta*. Labeo 4 (1958), 172-184.
- FINÁLY 1884 = Finály, H.: *A latin nyelv szótára*. Budapest, 1884. (reprint kiadás: 2002)
- FINKENAUER 2010 = Finkenauer, Th.: *Vererblichkeit und Drittwirkungen der Stipulation im klassischen römischen Recht*. Tübingen, 2010.
- FLINIAUX 1908 = Fliniaux, A.: *Le vadimonium*. Paris, 1908.
- FÖLDI 1987 = Földi, A.: *Megjegyzések a legis actiók kérdéséhez*. AUB 29 (1987), 47-64.
- FÖLDI 1991/1992 = Földi A., *Bankárok az ókori Rómában. A receptum argentarii egyes kérdései*, AUB 33 (1991/1992), 223-238.
- FÖLDI 2011 = Földi, A.: *Variációk egy témára: arrha-típusok régen és ma*. in: *Római jog és a magánjog fejlődése Európában*, Szeged, 2011., 21-44.
- FÖLDI 2023 = Földi, A.: *„Liberalismus” versus „Etatismus” in der Entwicklung des römischen Zivilprozessrecht*. in: *Selected Studies on Roman Law and Comparative History of Private Law*, Budapest, 2023., 13-40.
- FÖLDI – HAMZA 2022 = Földi, A. – Hamza, G.: *A római jog története és intézményei*. Budapest, 2022.
- FREDERIKSEN 1964 = Frederiksen, M. W.: *The Lex Rubria: Reconsiderations*. JRS 54 (1964), 129-134.
- FUHRMANN 1979 = Fuhrmann, M.: s.v. *Plautus*. in: *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden*, Bd. 4, München, 1979.

- OLD = Glare, P. G. W. (ed.): *Oxford Latin Dictionary*. Oxford, 1992.
- GRÖSCHLER 1997= Gröschler, P.: *Die tabellae-Urkunden aus den pompejanischen und herkulanensischen Urkundensfund*. Berlin, 1997.
- GRÖSCHLER 2004 = Gröschler, P.: *Der Eid in TPSulp. 28 und 29*. ZRG RA 121 (2004), 110-128.
- GRÖSCHLER 2006 = Gröschler, P.: *Die Konzeption des mutuum cum stipulatione*. TR 74 (2006), 261-287.
- GRÖSCHLER 2009 = Gröschler, P.: *Darlehensvaluierung und Darlehenszins in den Urkunden aus dem Archiv der Sulpizier*. in: Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag, Heidelberg, 2009., 387-399.
- GRÖSCHLER 2017 = Gröschler, P.: *Überlegungen zum Aufbau der Klagformel: demonstratio und intentio*. in: Festschrift für Ulrich Manthe zum 70. Geburtstag, Berlin 2017, 129-148.
- GYÖRKÖSY 1984 = Györkösy, A.: *Latin – magyar szótár*. Budapest, 1984.
- HACKL 1976 = Hackl, K.: *Praeudicium im klassischen römischen Recht*. Salzburg – München, 1976.
- HACKL 1997 = Hackl, K.: *Der Zivilprozeß des frühen Prinzipats in den Provinzen*. ZRG RA 114 (1997), 141-159.
- HAMZA 1981 = Hamza, G.: *Cicero és a római jog*. AntTan 28/2 (1981), 139-154.
- HAMZA 1983 = Hamza, G.: *Cicero és a jogtudomány kapcsolatának kérdései*. in: Jogtörténeti Tanulmányok V., Budapest, 1983, 59-70.
- HARKE 2005 = Harke, J. D.: *Si error aliquis intervenit. Irrtum im klassischen römischen Vertragsrecht*. Berlin, 2005.
- HAUSMANINGER 1979 = Hausmaninger, H. sv. *Curia*. in: Der kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden. Bd. 1., München, 1979.
- HAVAS 2007 = Havas, L.: *A szövegkritika*. in: Bevezetés az ókortudományba I. A görög és a római világ írásos és tárgyi emlékei, Debrecen, 2009., 73-112.
- HEUMANN – SECKEL 1907 = Heumann, H. G. – Seckel, E.: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena, 1907.
- HOFFMANN 1987= Hoffmann, Zs.: *A senatus Plautusnál*, in: *Studia in honorem Aegonis Maróti sexagenarii*, Szeged, 1987, 51-53.
- HOFMANN – SZANTYR 1972 = Hofmann, J. B. – Szantyr, A.: *Lateinische Syntax und Stilistik*. München, 1972.

- HONSELL – MAYER-MALY – SELB 1987 = Honsell, H. – Mayer-Maly, Th. – Selb, W.: *Römisches Recht*. (4. Aufl. des Werkes von P. Jörs – W. Kunkel – L. Wenger), Berlin – Heidelberg – New York, 1987.
- HÜTTEMANN 2017 = Hüttemann, A.: *Die pompejanischen Quittungstafeln des Lucius Caecilius Iucindus. Text – Übersetzung – Kommentar*. Darmstadt, 2017.
- ILLÉS 2009 = Illés, I. Á.: *Domitianus Germanicus és az ún. lex Flavia municipalis*. AntTan 53/1 (2009), 61-77.
- JAHR 1960 = Jahr, G.: *Litis contestatio. Streitbezeugung und Prozeßbegründung im Legisaktionen- und im Formularverfahren*. Köln – Graz, 1960.
- JAKAB 1993 = Jakab É.: *Stipulationes aediliciae. A kellékhibákért való helytállás kialakulása és szabályai a római jogban*. Szeged, 1993.
- JAKAB 1997 = Jakab, É.: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht*. München, 1997.
- JAKAB 2008 = Jakab, É.: *Vertragspraxis und Bankgeschäfte im antiken Puteoli: TPSulp. 48 neu interpretiert*. in: *Studies in Honour of Raymond Bogaert*, Leuven, 2008, 321-344.
- JAKAB 2009 = Jakab, É.: *Risikomanagement beim Weinkauf. Periculum und Praxis im Imperium Romanum*. München, 2009.
- JAKAB 2013 = Jakab É.: *Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái*. Szeged, 2013.
- JAKAB 2020 = Jakab É.: *Iustitia mérlege. Polgárok és peregrinusok a helytartó bírói fóruma előtt*. Szeged, 2020.
- JASCHKE 2010 = Jaschke, K.: *Die Wirtschafts- und Sozialgeschichte des antiken Puteoli*. Rahden, 2010.
- JHERING 1906 = Jhering, R.: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung. Dritter Teil. Erste Abteilung*. Leipzig, 1906.
- KASER – HACKL 1996 = Kaser, M. – Hackl, K.: *Das römische Zivilprozessrecht*. München, 1996.
- KASER 1973 = Kaser, M.: *Die Stipulationsklausel quanti ea res erit*. ZRG RA 90 (1973), 184-219.
- KASER 1976 = Kaser, M.: *Formeln mit 'intentio incerta', 'actio ex stipulatu' und 'condictio'*. Labeo 22 (1976), 7-29.
- KASER – KNÜTEL – LOHSE 2021 = Kaser, M. – Knütel, R. – Lohsse, S.: *Römisches Privatrecht*. München, 2021.
- KENGYEL 2014 = Kengyel, M.: *Magyar polgári eljárásjog*. Budapest 2014.

- KENYERES 1994 = Kenyeres, Á. (szerk.): *Magyar Életrajzi Lexikon 1000-1990*. Budapest, 1994.
- KIESSLING 1886 = Kiessling, A.: *Q. Horatius Flaccus erklärt von Adolf Kiessling. Zweiter Teil: Satiren*. Berlin, 1886.
- KINSEY 1971 = Kinsey, T. E.: *M. Tulli Ciceronis pro P. Quinctio oratio. Edited with Text, Introduction and Commentary*. Sydney, 1971.
- KNIEP 1914 = Kniep, F.: *Gai Institutionum. Commentarius tertius. §§ 1-87 (Intestaterbrecht. Universalsuccession). Text mit Erklärung und Anhängen*. Jena, 1914.
- KNÜTEL 1976 = Knütel, R.: *Stipulatio poenae. Studien zur römischen Vertragsstrafe*. Köln-Wien, 1976.
- KNÜTEL 1994 = Knütel, R.: *Einzelne Probleme bei der Übersetzung der Digesten*. ZRG RA 111 (1994), 376-402.
- KUNKEL 1939 = Kunkel, W.: *Fides als schöpferisches Element im römischen Schuldrecht*. in: Festschrift für P. Koschaker, Bd. II., Weimar, 1939., 1-15.
- KUNKEL 1972 = Kunkel, W.: *Epigraphik und Geschichte des römischen Privatrechts*. in: Vestigia. Beiträge zur alten Geschichte, Band 17, München, 1972, 193-242.
- KUNKEL 2001 = Kunkel, W.: *Die römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung*. Köln – Weimar – Wien, 2001.
- LEHNE 2014 = Lehne, Ch.: *Die Stellung der Juristen im Formularverfahren*. ZRG RA 131 (2014), 216-312.
- LEITNER 2007 = Leitner, Ph.: *Die plautinischen Komödien als Quellen des römischen Rechts*. in: Diritto e teatro in Grecia e a Roma. Milano, 2007., 69-93.
- LENEL 1927 = Lenel, O.: *Das Edictum Perpetuum. Ein Versuch zu seiner Wiederherstellung*. Leipzig, 1927.
- LENEL 1889 = Lenel, O.: *Palingenesia Iuris Civilis II*. Lipsiae, 1889.
- LEUMANN 1977 = Leumann, M.: *Lateinische Laut- und Formenlehre*. München, 1977.,
- LIEBENAM 1905 = Liebenam, W. sv. *Duoviri*. in: Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Bd. V/2., Stuttgart, 1905., 1798-1842.
- LIEBS 1972 = Liebs, D.: *Die Klagenkonkurrenz im römischen Recht. Zur Geschichte der Scheidung von Schadenersatz und Privatstrafe*. Göttingen, 1972.
- LÜBTOW 1957 = Lübtow, U.: *Catos leges venditioni et locationi dictae*. in: Symbolae Raphaeli Taubenschlag dedicatae III, Warszawa, 1957., 227-441.

- MANTHE 1981 = Manthe, U.: *Rezension zu Documenti processuali dalle Tabulae Pompeianae di Murecine von Lucio Bove*. *Gnomon* 53 (1981), 150-161.
- MANTHE 1994 = Manthe, U.: *Rez. L'archivio puteolano dei Sulpicii von G. Camodeca*. *Labeo* 40 (1994), 370-381.
- MANTOVANI 1999 = Mantovani, D.: *Le formule del processo privato romano. Per la didattica delle Istituzioni di diritto romano*. Milano, 1999.
- MASI DORIA 2001 = Masi Doria, C.: *Aurem vellere*. in: *Studi in onore di Mario Talamanca V.*, Napoli, 2001., 317-342.
- MEDICUS 1979 = Medicus, D.: sv. *Intercessio*. in: *Der kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden*. Bd. 2., München, 1979.
- METZGER 1998 = Metzger, E.: *Interrupting Proceedings in iure: Vadimonium and intertium*. *ZPE* 120 (1998), 215-225.
- METZGER 2000 = Metzger, E.: *The Current View of the Extra-Judicial Vadimonium*. *ZRG RA* 117 (2000), 133-178.
- METZGER 2023 = Metzger, E.: *Formularprozess: Verfahrenseinleitung*. in: *Handbuch des Römischen Privatrechts*, Bd. I., Tübingen, 2023., 350-371.
- MITTEIS 1898 = Mitteis, L.: *Trapezitika*. *ZRG RA* 19 (1898), 198-260.
- MOMMSEN 1899 = Mommsen, Th.: *Römisches Strafrecht*. Leipzig, 1899.
- NELSON – MANTHE 1999 = Nelson, H. L. W. – Manthe, U.: *Gai Institutiones III 88-181. Die Kontraktobligationen. Text und Kommentar*. Berlin, 1999.
- NELSON – MANTHE 2007 = Nelson, H. L. W. – Manthe, U.: *Gai Institutiones III 182-225. Die Deliktobligationen. Text und Kommentar*. Berlin, 2007.
- NÓTÁRI 2004 = Nótári, T.: *Jogtudomány és retorika – Cicero, Pro Murena 26*. in: *Iuridicophilologica. Tíz tanulmány*, Budapest, 2004, 43-69.
- NÖRR 1993 = Nörr, D.: *Mandatum, fides, amicitia*. in: *Mandatum und Verwandtes*, Berlin – Heidelberg, 1993., 13-37.
- NÖRR 1995 = Nörr, D.: *Zur condemnatio cum taxatione im römischen Zivilprozeß*. *ZRG RA* 112 (1995), 51-90.
- NÖRR 2003 = Nörr, D., *Zu den Xenokriten (Rekuperatoren) in der römischen Provinzialgerichtsbarkeit*. in: *Historiae iuris antiqui III.*, Goldbach, 2003., 2237-2281.
- NÖRR 2008 = Nörr, D.: *Prozessuales (und mehr) in der lex rivi Hibernensis*. *ZRG RA* 125 (2008), 108-188.

- ORMANNI 1962 = Ormanni, A.: *Penus legata. Contributi alla storia dei legati disposti con clausola penale in età repubblicana e classica.* in: Studi in onore di Emilio Betti IV, Milano, 1962, 581-736.
- PAOLI 1962 = Paoli, U. E.: *Comici latini e diritto attico.* Milano, 1962.
- PARATORE 1964 = Paratore, E.: *Ad Hor. serm. 1,9,35-42 e 74-78.* in: Synteleia Vincenzo Arangio-Ruiz II, Napoli, 1964., 828-848.
- PARMA 1995 = Parma, A.: *Sul momento della costituzione del cognitor nel processo romano.* Index 25 (1997), 439-445.
- PARTSCH 1910 = Partsch, J.: *Römisches und griechisches Recht in Plautus Persa.* Hermes 45 (1910), 595-614.
- PECZ 1902 = Pecz V.: sv. *Dionysius.* in: Pecz V. (szerk.): Ókori Lexikon, I. kötet, Budapest, 1902.
- PFLÜGER 1921 = Pflüger, H. H.: *Zwei Rätsel.* ZRG RA 42 (1921), 469-475.
- PFLÜGER 1944 = Pflüger, H. H.: *Zur Lex Rubria.* ZRG RA 64 (1944), 360-367.
- PLATSCHEK 2001 = Platschek, J.: *Vadimonium factum Numerio Negidio.* ZPE 137 (2001), 281-291.
- PLATSCHEK 2005 = Platschek, J.: *Studien zu Ciceros Rede für P. Quinctius.* München, 2005.
- PLATSCHEK 2013 = Platschek, J.: *Das Edikt De pecunia constituta. Die römische Erfüllungszusage und ihre Einbettung in den hellenistischen Kreditverkehr.* München, 2013.
- PLATSCHEK 2021 = Platschek, J.: *Juristen und Formulare in Cicero, Pro Murena 28.* in: Festschrift für J. Hager zum 70. Geburtstag, Berlin, 2021., 169-178.
- PLATSCHEK 2023a = Platschek, J.: *Formularprozess: Grundlagen.* in: Handbuch des Römischen Privatrechts, Bd. I., Tübingen, 2023., 342-349.
- PLATSCHEK 2023b = Platschek, J.: *Formularprozess: Verhandlung in iure.* in: Handbuch des Römischen Privatrechts, Bd. I., Tübingen, 2023., 372-411.
- PÓKECZ KOVÁCS 2002 = Pókecz Kovács, A.: *A locatio conductio operis eredete.* JURA 8/1 (2002), 79-90.
- PÓKECZ KOVÁCS 2009 = Pókecz Kovács, A.: *Raktárbérlet a szerződési gyakorlatban (TPSulp. 45).* JT 9 (2009), 315-334.
- PÓKECZ KOVÁCS 2015 = Pókecz Kovács A.: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában.* Budapest – Pécs, 2015.

- PÓLAY 1964 = Pólay E.: *Differenzierung der Gesellschaftsnormen im antiken Rom*. Budapest, 1964.
- PÓLAY 1965 = Pólay E.: *Die Rolle der Stipulation in den Urkunden der Siebenbürgischen Wachstafeln*. JJP 15 (1965), 185-220.
- PÓLAY 1972 = Pólay E.: *A dáciai viaszostáblák szerződése*. Budapest, 1972.
- PÓLAY 1983 = Pólay E.: *A személyiség polgári jogi védelmének történetéhez. Iniuriatényállások a római jogban*, Szeged, 1983.
- PÓLAY 1988 = Pólay E.: *A római jogászok gondolkozásmódja*. Budapest, 1988. 16.
- POWELL – PATERSON 2004 = Powell, J. – Paterson, J.: *Introduction*. in: Cicero the Advocate, Oxford – New York, 2004, 1-57.
- POZSONYI 2017 = Pozsonyi N.: *Dologi hitelbiztosítékok az ügyleti gyakorlatban. Kauteláris praxis a préklasszikus és klasszikus korszakban*. Szeged, 2017. 49.
- PUGLIESE 1963 = *Il processo civile romano II. Il processo formulare*. Milano, 1963.
- RADKE 1979 = Radke, G. sv. *Puteoli*. in: Der kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden, Bd. 4., Stuttgart, 1979.
- REICHARD 1993 = Reichard, I.: *Die Frage des Drittschadenersatzes im klassischen römischen Recht*. Köln – Weimar – Wien, 1993.
- RÉTHEY 1916 = Réthey F.: *A vadimonium*. Budapest, 1916.
- RODGER 1997 = Rodger, A.: *Vadimonium to Rome (and Elsewhere)*. ZRG RA 114 (1997), 160-196.
- RÜFNER 2008 = Rűfner, Th.: *Rez. Platschek, J., Studien zu Ciceros Rede für P. Quinctius*. ZRG RA 125 (2008), 766-774.
- RÜFNER 2023 = Rűfner, Th.: *Vadimonium und andere Prozessstipulationen*. in: Handbuch des Römischen Privatrechts, Bd. II., Tűbingen, 2023., 1972-1987.
- SANTORO 1985 = Santoro, R.: *Le due formule della Tabula Pompeiana 34*. AUPA 38 (1985), 335-350.
- SBORDONE 1976 = Sbordone, F.: *Preambolo per l'edizione critica delle tavolette cerate di Pompei*. RAAN 51 (1976), 145-168.
- SCHEIBELREITER 2012 = Scheibelreiter, Ph.: *Das depositum in Plautus' Bacchides: Zu einer frühen Quelle für die offene Verwahrung*. ZRG RA 129 (2012), 206-244.
- SCHEIBELREITER 2018 = Scheibelreiter, Ph.: *Prozessprogramm und Subsumption in Rom und Athen*. in: L. Gagliardi (Hg.): *Antologia giuridica romanistica ed antiquaria II*, Milano, 2018, 173-196.

- SCHMIDLIN 2009 = Schmidlin, B.: *Zum Rekuperatorenverfahren nach der lex Irnitana*. in: Festschrift für Rolf Knütel zum 70. Geburtstag, Heidelberg, 2009., 1085-1094.
- SCHMIDT 1979 = Schmidt, P. L.: sv. *toga*. in: Der kleine Pauly. Lexikon der Antike in fünf Bänden, Bd. 5, München, 1979.
- SCHMIDT 2011 = Schmidt, M. G.: *Einführung in die lateinische Epigraphik*. Darmstadt, 2011.
- SCHNABEL 2015 = Schnabel, Ch.: *Der solitionis causa adiectus im römischen Recht*. München, 2015.
- SCHULZ 1961 = Schulz, F.: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. Weimar, 1961.
- SEBESTYÉN 1904 = Sebestyén K.: sv. *Phintias*. in: Pecz V. (szerk.): Ókori Lexikon, II. kötet, Budapest, 1904.
- SELB 1986 = Selb, W.: *Das prätorische Edikt: Vom rechtspolitischen Programm zur Norm*. in: Festgabe für Max Kaser, Wien – Köln – Graz, 1986., 259-272.
- SIKLÓSI 2014 = Siklósi I.: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban*. Budapest, 2014.
- SIKLÓSI 2021a = Siklósi I.: *Római magánjog I. Külső történet, alapfogalmak és továbbélés. Eljárásjog. Személyi és családjog. Dologi jog*. Budapest, 2021.
- SIKLÓSI 2021b = Siklósi, I.: *Római magánjog II. Kötelmi jog és jogügyleti tan. Öröklési jog*. Budapest, 2021.
- SIMSHÄUSER 1973 = Simshäuser, W.: *Iuridici und Munizipalgerichtsbarkeit in Italien*. München, 1973.
- SIMSHÄUSER 1976 = Simshäuser, W.: (Rez.) *F. J. Bruna, Lex Rubria. Caesars Regelung für die richterlichen Kompetenzen der Munizipalmagistrate in Gallia Cisalpina*. Leiden, 1972. ZRG RA 93 (1976), 380-403.
- SIMSHÄUSER 1992 = Simshäuser, W.: *Stadtrömisches Verfahrensrecht im Spiegel der lex Irnitana*. ZRG RA 109 (1992), 163-208.
- STEIN 2005 = Stein, P.: *A római jog Európa történetében*. (Fordította: Földi Éva), Budapest, 2005.
- STEINWENTER 1948 = Steinwenter, A.: *Vadimonium*. in: PWRE 7A, Stuttgart, 1948., 2054-2064.
- STURM 2001 = Sturm, F.: *Zur Ausschaltungsbefugnis im Formularprozeß*. in: Studi in onore di Mario Talamanca VIII, Napoli, 2001., 129-149.
- SZILÁGYI 1977 = Szilágyi J. Gy.: *Plautus és magyar fordítása*. in: Devecseri, G. (ford.): Titus Maccius Plautus vígjátékai, II. kötet, Budapest, 1977., 551-576.

- THIELMANN 1961 = Thielmann, G.: *Die römische Privatauktion. Zugleich ein Beitrag zum römischen Bankierrecht*. Berlin, 1961.
- THILO 1980 = Thilo, R. M.: *Der Codex accepti et expensi im römischen Recht. Ein Beitrag zur Lehre von der Litteralobligation*. Göttingen, 1980.
- THÜR 2001 = Thür, G.: *Recht im hellenistischen Athen (Ephebie. Kassel/Austin PCG, Adespota 1152. Basanos)*, in: Symposium 1997. Akten der Gesellschaft für Griechische und Hellenistische Rechtsgeschichte 13, Köln – Weimar – Wien, 2001., 141-164.
- TOMULESCU 1970 = Tomulescu, C.: *Das aussergerichtliche vadimonium in den in Herculaneum gefundenen Wachstafeln*. RIDA 17 (1970), 319-328.
- ÚJVÁRI 2014 = Újvári E.: *A kezes megtérítési igénye a római jogban*. (doktori értekezés), Miskolc, 2014.
- VARVARO 2014 = Varvaro, M.: *Condictio e causa actionis*. AUPA 57 (2014), 265-318.
- VOLKMANN 1979 = Volkmann, H.: sv. *lex, leges*, in: Der kleine Pauly (KIP). Lexikon der Antike in fünf Bände, Bd. 3, München, 1979.
- WENGER 1953 = Wenger, L.: *Die Quellen des römischen Rechts*. Wien, 1953.
- WITT 1971 = Witt, P.: *In ius vocare bei Plautus und Terenz. Zur Interpretation römischen Rechts in klassischen Übersetzungen*. Freiburg, 1971.
- WLASSAK 1934 = Wlassak, M.: *Konfessio in Jure und Defensionsweigerung nach der Lex Rubria de Gallia Cisalpina*. München, 1934.
- WLASSAK 1965 = Wlassak, M.: *Rechtshistorische Abhandlungen, aus seinem Nachlaß herausgegeben und bearbeitet von Ernst Schönbauer*. Wien, 1965.
- WOESS 1931 = Woess, F.: *Die oratio des Claudius über Richteralter, Prozeßverschleppung und Anklägertyrannei (BGU. 611)*. ZRG RA 51 (1931), 336-368.
- WOLF – CROOK 1989 = Wolf, J. G. – Crook, J. A.: *Rechtsurkunden in Vulgärlatein aus den Jahren 37-39. n. Chr.* Heidelberg, 1989.
- WOLF 1968 = Wolf, J. G.: *Die litis contestatio im römischen Zivilprozeß*. Karlsruhe, 1968.
- WOLF 1979 = Wolf, J. G.: *Aus dem neuen pompejanischen Urkundenfund: Die Konditionen des C. Sulpicius Cinnamus*. SDHI 45 (1979), 141-177.
- WOLF 1983 = Wolf, J. G.: *Der neue pompejanische Urkundenfund*. in: Beilage zum Jahresbericht 1982 der Gerda Henkel Stiftung, Düsseldorf, 1983, 43-48.
- WOLF 1985a = Wolf, J. G.: *Das sogenannte Ladungsvadimonium*. in: Satura Roberto Feenstra, Fribourg, 1985, 59-69.

- WOLF 1985b = Wolf, J. G.: *Aus dem neuen pompejanischen Urkundenfund: Die Streitbeilegung zwischen L. Faenius Eumenes und C. Sulpicius Faustus.* in: Studi in onore di Cesare Sanfilippo VI., Milano, 1985. 771-788.
- WOLF 2000 = Wolf, J. G.: *Iurisdictio Irnitana.* SDHI 66 (2000), 29-61.
- WOLF 2001 = Wolf, J. G.: *Der neue pompejanische Urkundenfund: Zu Camodecas »Edizione critica dell'archivio puteolano dei Sulpicii«.* ZRG RA 118 (2001), 73-132.
- WOLF 2008 = Wolf, J. G.: *'Vadimonium' in Ciceros Rede pro Quintio.* SDHI 76 (2008), 79-97.
- WOLF 2010 = Wolf, J. G.: *Neue Rechtsurkunden aus Pompeji.* Darmstadt, 2010.
- WOYTEK 1982 = Woytek, E.: *T. Maccius Plautus: Persa. Einleitung, Text und Kommentar.* Wien, 1982.
- ZIEGLER 1976 = Ziegler, K.-H.: *Kompetenzvereinbarungen im römischen Zivilprozessrecht.* in: Festschrift für Max Kaser zum 70. Geburtstag, München, 1976, 557-575.

FUNDAMENTA FONTIUM IURIS

Sorozatszerkesztő:
Balogh Elemér egyetemi tanár

1. Balogh Elemér és Trócsányi László (szerk.): *A magyar alkotmánybíráskodás sarkalatos normái*. Szeged, 2009.
2. Varga Norbert (fordította és a szöveget gondozta/translated and edited by): *Reformtörvények Magyarországon 1848-ban/The Acts of 1848 in Hungary*. Szeged, 2012.
3. Molnár István: *Jogi alapismeretek technológialapú vállalkozásoknak*. Szeged, 2013.
4. Homoki-Nagy Mária: *Magánjogi jogesetek a bírói gyakorlat tükrében. Adalék a magyar magánjog 18-19. századi történetéhez*. Szeged, 2013.
5. Hampel Tamás: *Az ingatlan-átruházási szerződések sajátosságai. Az ingatlan-átruházási szerződések és az ingatlan-nyilvántartás kapcsolata*. Szeged, 2013.
6. Juhász Zsuzsanna: *Börtönügy Európában. A büntetés-végrehajtás megoldásra váró kérdései*. Szeged, 2014.
7. Nagy Zsolt: *Jogszociológiai irányvonalak*. Szeged, 2015.
8. Zoltán Víg - Slobodan Doklestić: *Requirements of Lawful Taking of Foreign Property in International Law*. Szeged, 2016.
9. Berki Gabriella (szerk.): *Szabad mozgás és az Európai Unió szociális joga*. Szeged, 2016.
10. Tóth Judit: *Kézikönyv a jogklinikai képzéshez*. Szeged, 2017.
11. Nagy Zsolt – Tóth Judit: *Jogászti etika és felelősség*. Szeged, 2017.
12. Révész Béla: *Jogtudósok titkai. Történetek a titkosszolgálatok és a jogtudományok neves művelőinek 20. századi kapcsolataiból*. Szeged, 2018.
13. Csaba Cservák: *The Process of the Indirect Exercise of Democratic Power*. Szeged, 2019.
14. Hajdú József: *A robotok munkaerőpiaci hatása, különös tekintettel az ápoló és agrár robotokra*. Szeged, 2020.
15. Zoltán Víg: *The fair and equitable treatment in the Energy Charter Treaty*. Szeged, 2021.
16. Juhász Zsuzsanna: *A fogvatartottak emberi jogai. Válogatás a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság esetjogából*. Szeged, 2021.
17. Pozsonyi Norbert: *Ex eo tempore res esse in vadimonium coepit. A (peren kívüli) vadimonium megjelenése az irodalmi és az epigráfiai forrásokban*. Szeged, 2023.